

DRUGI DEO

GLAVA TREĆA

Prvi period — Letnje operacije — do polovine septembra¹

A. ZAPADNO RATIŠTE

I DOGAĐAJI U TOKU KONCENTRACIJE I STRATEGIJSKOG RAZVOJA

1. UVODNE BORBE I OPERACIJE

a. Prepad Nemaca na Luksemburg

Odmah po oglasu mobilizacije, noću 1/2. VIII, bez objave rata, upala je 1. nemačka pešadijska divizija u Luksemburg, idućeg dana ga je bez otpora okupirala, a nemačko osoblje preuzelo je železnički saobraćaj. Luksemburška vlada uložila je protest. Francuska vlada se zadovoljila samo svojim protestom kod nemačke vlade zbog ovog i više graničnih povreda na granici Lorena i Alzasa.

---

¹ Prilikom prikaza operacija 1914. god. nailazi se na teškoće, jer su one izvođene jednovremeno na sva tri ratišta. Neki pisci izlažu operacije na pojedinim ratištima bez prekida do kraja 1914. god. dok ih drugi prikazuju uporedo u više kraćih perioda. U prvom slučaju dobiva se preglednost pojedinih operacija, ali je otežano uočavanje uticaja operacija jednog ratišta na operacije drugih. Izgledalo je celishodno da se odvojeno prikažu u dva perioda: prvi, do svršetka bitke na Marni i u Galiciji (letnje operacije) i drugi, po prelasku na pozicijski rat (jesenje i zimske operacije).

Međutim, francuska Vrhovna komanda je 2. VIII naveče rešila da preduzme koncentraciju prema varijanti plana XVII i otpočne sa koncentracijskim prevoženjem 5. mobilizacijskog dana. Desnokrilnom 7. korpusu 1. armije naredila je da se pripremi za ofanzivu u gornji Alzas pravcem Kolmar, čim za to dobije naređenje. Okupacija Luksemburga, ultimatum Nemaca Belgiji za slobodan prolazak njihovih armija, vesti o prikupljanju jakih nemačkih snaga u prostoru Ahen, Keln nisu u francuskoj Vrhovnoj komandi izmenili mišljenje da će se glavne nemačke snage prikupiti u Lorenu, Alzasu i Luksemburgu, a samo jedna armija (oko 13 pešadijskih, 2 konjičke divizije) prema Belgiji i to pretežno oko Sankt Vita za operacije južno od Meze i Sambre. Zato je uputila 3. VIII samo konjički korpus Sorde bliže belgijskoj granici istočno od Mezijera. Pri ovome je ostala uglavnom i posle nemačkog ultimatumu Belgiji, odobrenja belgijske vlade da francuske snage mogu preći u Belgiju, kao i posle izjava engleske i italijanske vlade 3. i 4. VIII, da će Belgija i Engleska ući u rat, a Italija se držati neutralno. I posle upada Nemaca u Belgiju još dugo nije uočavala svu opasnost koja je pretila francuskoj vojsci iz Belgije i na koju je stalno ukazivao komandant 5. armije. Živa nemačka aktivnost u Alzasu, Lorenu i šturi izviđački rezultati držali su je u tom uverenju.

b. Nemački upad u Belgiju i pad Liježa

(Sk. 15)

Prvi veliki strategijsko-operativni uspeh predstavlja osvajanje tvrđave Lijež.

Spoljni pojas ove tvrđave iznosio je oko 50 km. Njeni forovi, izgrađeni 1888—91. god. bili su naoružani sa dovoljno topova 120 do 210 mm, brzometnih 57 mm, mitraljeza i osmatračnica u zaklonima od betona i u pancirnim kupolama i važili su kao jaki moderni objekti koji su se mogli savladati samo posle duže pripreme za napad. Međuprostori forova bili su veliki, a međuobjekte trebalo je tek u toku mobilizacije potpuno izgraditi. To je Nemeima bilo poznato pa su rešili da iznenadnim prepadom spreče dopunske radove i prodru kroz spoljni pojas tvrđave kroz

međuprostore koji su slabo štićeni vatrom sa forova zbog ispresecanosti zemljišta.

Lijež je branio gen. Leman sa 3. pešadijskom divizijom, jednom brigadom 4. pešadijske divizije i stalnom posadom jačine 30 000—40 000 ljudi.

Za izvršenje prvog prepada određen je 10. korpus gen. fon Emiha,² sa 6 pešadijskih mešovitih brigada od po 6—7 bataljona, 1 eskadrona, 3 poljske baterije, 4 merzera, 6 pionirskih četa, 2 mostova trena i 3 konjičke divizije, ukupno 25 000 pušaka, 8000 konjanika i 124 topa. Pešadijske brigade su bile mirnodopskog sastava. Brigade su 4. VIII kao zasebne kolone prešle belgijsku granicu i do 5. uveče prikupile su se ispred spoljnih forova od Vize do r. Urta. Prepad je izvršen noću 5/6. VIII. Prema planu dve konjičke divizije sa severa i jedna s juga imale su obići tvrđavu, preći Mezu i severozapadno i jugozapadno od tvrđave posesti položaje, dok su napadne kolone u marševskom rasporedu trebalo da noću prodru u varoš. Usled pomrčine, nevremena i slabih veza prepad nije uspeo, ali je ipak jedna kolona³ uspela da 6. VIII prodre između forova do varoši. Time su forovi odsećeni od varoši. Belgijske operativne jedinice povukle su se ka glavnini iza r. Žete, a stalne posade nastavile su odbranu forova. Već 8. pao je prvi for, a kako su iz 2. armije prispela još 2 korpusa sa teškim baterijama (nemačkim 420 i 380 mm i austrougarskim merzerima 305 mm), napad je i pored hrabrog držanja posada brzo napredovao i poslednji forovi su se 16. VIII predali. Brz pad predstavljao je taktičko-operativno iznenađenje. Pokolebao je veru u otpornost utvrđenja, omogućio nemačkom desnom krilu razvoj zapadno od Meze i otežao odbranu Belgije i Francuske.⁴

² Bio mu je pridat generalštabni pukovnik Ludendorf iz štaba pozadine 2. armije, pošto je kao šef Operativnog odeljenja Glavnog generalštaba radio na planu za ovaj prepad

³ 14. brigada pod komandom Ludendorfa, koji je inicijativno uzeo komandu umesto poginulog komandanta.

⁴ Prema belgijskim podacima nemački gubici iznosili su preko 40 000 ljudi.

c. Prva francuska ofanziva u Alzasu od 9. do 11. avgusta i bitka kod Miluza od 9. do 10. avgusta

Da bi pri opštoj ofanzivi obezbedio desno krilo 1. armije na grebenu Vogeza i izazvao ustanak francuskog stanovništva u Alzasu, Zofr je naredio da granični 7. korpus, sa 8. konjičkom divizijom uz podršku jedne rezervne divizije iz Belfora, preduzme 7. VIII ofanzivu pravcem Altkirh—Miluz—Kolmar. Kako su Nemci na tom prostoru držali samo jednu pešadijsku brigadu za zaštitu granice, to su Francuzi već 8. naveče zauzeli Miluz i Tan. Komandant nemačke 7. armije Heringen, kad je saznao o jačini ovih snaga, odlučio se već 7. da ih sa prispelim delovima svoja 2 levokrilna korpusa, uz eventualnu podršku trupa prikupljenih kod Strazbura (oko 3 pešadijske divizije) napadne sa težištem na desnom krilu, odbaci od Belfora i nabaci na Švajcarsku. Francuzi su dočekali Nemce na jakom odbrambenom položaju Miluz—Tan, što je dovelo do prvog većeg *sudara kod Miluza 9—10. avgusta*. Nemci su 9. preduzeli koncentričan napad. Iako su se francuske trupe hrabro držale, a komandant 1. armije i Zofr zahtevali da se Miluz iz političkih razloga održi, komandant 7. korpusa povukao je trupe noću 9/10. ka Altkirhu. Idućeg dana Nemci su zauzeli Miluz i primorali Francuze da se povuku iza granice. Odmah je Heringen izvukao trupe iz ove sporedne operacije i rokirao ih prema severu. Međutim, Zofr je još 10. VIII rešio da što pre ponovi ovu operaciju i za tu svrhu obrazuje naročitu *Alzašku armiju* pod komandom gen. Poa.

d. Borbe u Vogezi i Lorenu od 5. do 12. avgusta

I Nemci i Francuzi su težili da zauzmu greben Vogeza i da posednu prevoje preko kojih su vodili putevi između Alzasa i Lorena. Nemci su to težili radi osiguranja Alzasa i veze između 6. i 7. armije, a Francuzi radi naslona manevra desnokrilne 1. armije. Zato su ovde od 5. do 12. VIII trupe zaštitnih korpusa, ojačavane delovima

korpusa koji su prispevali na koncentracijsku prostoriju, vodile oštre borbe. Za rasterećenje borbi na grebenu Vogeza i za izviđanje preko granice u Lorenu, za što su se konjički delovi pokazali nesposobnim, nemačka 6. armija izvršila je sa delovima dva korpusa 9. VIII ispad od Sarbura preko granice pravcem Blamon—Badonviler—Raon l'Étap. To je dovelo 12. VIII do oštrg boja kod *Blamona i Badonvilera*, koje su Nemci zauzeli. Gen. Dibail, komandant 1. armije, hteo je da angažuje veće snage za protivnapad, u čemu ga je sprečio Žofr da bi se izbeglo počesno angažovanje armije. U međuvremenu su Francuzi uspeali da zauzmu sve prevoje južno od izvornog dela r. Briš. Kod francuske 2. armije došlo je 11. VIII inicijativom jednog komandanta divizije do ispada preko granice i zauzeća s. Lagard. Nemci su brzo i energično reagovali i *u boju kod Lagarda* odbacili Francuze, nanevši im teške gubitke. No, što je važnije, dobili su od zarobljenika pouzdane podatke o sastavu 2. armije, što im je docnije olakšalo donošenje važnih odluka.

e. Početna strategijska izviđanja

(Sk. 21)

Ni nemačka ni francuska Vrhovna komanda u toku koncentracije i razvoja svojih armija nisu dobile od strategijskog izviđanja konjice nikakve važnije podatke za rasvetljavanje situacije. Francuska Vrhovna komanda je nameravala da svoju konačnu odluku o razvoju 5, 4. pa i 3. armije i početku ofanzive donese tek pošto se stanje kod Nemaca rasvetli. A to je mislila postići prvenstveno izviđanjem konjičkog korpusa Sorde.

Konjički korpus Sorde (1, 3. i 5. divizija, ojačan u periodu koncentracije jednom pešadijskom brigadom i jednom grupom biciklista) bio je neposredno potčinjen Vrhovnoj komandi i 1. VIII koncentrisan je na prostoru Obanton, Mezijer. Po upadu Nemaca u Luksemburg i Belgiju korpus je upućen u jugoistočnu Belgiju za Nefšato sa zadatkom da: izviđa prostor na istočnom frontu Belgije, usporava eventualno nemačko nastupanje, očisti ovu oblast od nemačke konjice i širi vesti o skorom dolasku francuske ar-

mije. Korpus je 6. dopro do Nefšatoa i izvideo do 7. ujutro sve raskrsnice puteva od luksemburške granice do Meze u visini Arlona. Saznavši da se nemačka konjica kreće severnije, verovatno pravcem Dinan — Namir, Sorde se odmah uputio ka severu, prepuštajući 4. konjičkoj diviziji 5. armije, koja mu je bila pridana, zaštitu prema Luksemburgu, a 1. pešadijskom puku obezbeđenje mostova na Mezi od Mezijera do Živea. Posle najvećih napora korpus je istog dana izbio na r. Les, gde je dobio naređenje Žofra da „moralni i diplomatski interesi nalažu“ energičnu ofanzivu korpusa sutra prema severu, pošto se usled zbivanja kod Liježa očekuje s nestrpljenjem dolazak francuske armije. Korpus je nameravao da dopre još 8. za videla do Liježa i da odmah otvori artiljerijsku vatru na napadača, ali je usled zamora i zadržavan neprijateljskim delovima, stigao tek pred mrak sa glavninom preko Sineja u visinu Ija, oko 15 km od Liježa i tu zanoćio. Procenivši da je beskorisno da se upušta u borbe sa nadmoćnijim neprijateljem kod Liježa, korpus se povukao 9. natrag ka Rošforu i izviđao ka severu, istoku i jugoistoku pri čemu je došlo do mnogih sudara izviđačkih delova. Korpus je utvrdio da su nemačke jedinice koje su došle iz Luksemburga zauzele Bastonj i Nefšato. Iskaz zarobljenog nemačkog ranjenika da su 23 korpusa upala u Belgiju, od kojih 11 pravcem Ahen — Lijež — Brisel — Anvers, 12 pravcem između Mezijera i Namira bio je tog dana telefonski saopšten Vrhovnoj komandi. Iskaz je bio u osnovi tačan i iz njega je Vrhovna komanda mogla da vidi nemački opšti raspored snaga, ali ona to nije iskoristila.⁵ Sordeu je 9. naveče naređeno da izvidi prostor na desnoj obali gornjeg Urta. Premoreni korpus odmarao se 10. a 11. i 12. nalazio se u pokretu između Rošfora, Nefšatoa i obratno, ne nailazeći nigde na Nemce. 13. se ponovo odmarao južno od r. Les kod Borenga, odakle je 14. krenuo ka Dinanu da sadejstvuje sa 1. korpusom 5. armije koji su Nemci napali. Pošto korpus nije uspeo da pređe r. Les prebacio se na levu obalu Meze i prikupio kod Florana, gde ga je 15. Žofr potčinio komandantu 5. armije. Tako se završila uloga konjičkog korpusa bez ikakvih rezultata. Razlozi neuspeha su razni. Pre svega nije postojala nikakva saradnja sa belgijskom vojskom. Do 8.VIII težište izviđanja bilo je na plitkom prostoru između r. Lesa i Semoa prema Luksemburgu, čiju su granicu Nemci od 2.VIII već solidno poseli. Korpus je 9. dobio zadatak da sadejstvuje odbrani Liježa, pa je nastupao u uzanom prostoru između Meze i Urta, koji su Nemci mogli lako zaprečiti. Izostalo je i izviđanje prostora istočno od izvornog dela Urta pravcima Sankt Vit i Malmedi, odakle se najbolje mogao ostvariti uvid u pozadinu Liježa i Luksemburga. Vrhovna komanda nije uzimala u obzir velike teškoće Ardena za rad konjice niti je pravilno iskoristila od nje dobivene podatke.

⁵ „Palat: La Grande Guerre sur le Front Occidental — Tome IV“ — 58. 1920 — Pariz. Cit. Pala—IV—58.

Ni strategijsko izviđanje konjičkih divizija u sastavu armija nije dalo očekivane rezultate, pošto su se već pre početka akcija u relativno uzanom, prolaznom zemljištu Lorena i Alzasa s obe strane granice mogli lako obrazovati zastori sa jakim pešadijskim jedinicama, za čiji prodor konjica nije bila sposobna. Da bi nadoknadila ove nedostatke u izviđanju na zemlji, Vrhovna komanda je od početka forsirala vazdušno izviđanje avionima i dirigovanim vazdušnim lađama.⁶ Od njih je dobila relativno dobre podatke, naročito o intenzitetu dnevnog saobraćaja na komunikacijama iza fronta.

Shodno osnovnom izloženom uputu, nemačka Vrhovna komanda pridala je konjičke korpuse armijama i na njihove komandante prenela strategijsko izviđanje.

Ispred desnog krila tek 8. VIII prešao je 2. korpus gen. Marvica r. Mezu severno od Liježa kod Sihena i 10. potisnuo belgijsku konjicu na Tirlmon. Njegov napad 12. na utvrđene položaje na Žeti i pokušaj da ih preko Dista obiđe, Belgijanci su osujetili nanevši mu osetne gubitke, te se on morao povući na Ani, gde je ostao do opšteg nastupanja. Iz severnog Luksemburga je 1. konjički korpus gen. Rihthofena nastupao ka severozapadu gde je 15. došlo do *boja kod Dinana* sa delom francuskog 1. korpusa koji ga je primorao da ostane istočno od Dinana sve do opšteg nastupanja. Pokušaji 4. i 3. konjičkog korpusa da razviju izviđanje na zapad ubrzo su naišli na francuske zaštitnice, čiji otpor nisu mogli da slome. Velike nade koje su i Nemci polagali u strategijsko izviđanje konjice potpuno su propale.

No, suprotno francuskoj, nemačka Vrhovna komanda nije ni pokušala da planski iskoristi mnogobrojna odeljenja aviona za strategijsko izviđanje usled „malog radijusa“. Svih 29 odeljenja prepustila je komandantima armija a zadržala je samo 5 vazdušnih lađa, od kojih je

⁶ Prva armija je imala 6, Peta 5, Druga i Treća 4, a Četvrta i konjički korpus po 2 avionske eskadrile, a Vrhovna komanda 5 vazduhoplovnih lađa (dirizabl).

samo jedna upotrebljena za napad na Lijež pa je i ona pri ateriranju propala.⁷

Tek prvi sudari jačih pešadijskih sastava (Lijež, Alzas, Vogezi, Loren) dali su im za to prve oslonce.

f. Rad vrhovnih komandi u toku uvodnih operacija

Napadom na Belgiju 4. VIII otpočelo je stvarno sadejstvo između zapadnih saveznika. Belgija je 5. pozvala Francusku, Englesku i Rusiju da kao „garanti neutralnosti“ sarađuju na odbrani njene teritorije, dok će svoja utvrđena mesta sama braniti. Žofr je tražio da belgijska vojska što upornije brani prelaze preko Meze i uputi svoju konjičku diviziju u izviđanje u belgijski Luksemburg za sadejstvo sa korpusom Sorde, do čega nije došlo, jer je ova već bila upotrebljena ispred Žete. Žofr je računao sa dužim zadržavanjem Nemaca ispred Liježa, a posle pada grada, sa dužim otporom forova. Pored toga čekao je da se razjasni situacija kod Nemaca i da sazna tačan plan prevoženja engleske armije i njene upotrebe. On je ubrzavao: koncentraciju izvesnih divizija, upad u Alzas, aktivnost konjičkog korpusa prema Liježu, hvatanje veze sa posadom Namira i osiguranje mostova preko Meze severno od Dinana. Za to vreme se u Belgiji sa najvećim nestrpljenjem očekivao dolazak francuskih armija. Pošto je Žofr 7. VIII dobio obaveštenje da će englesko prevoženje otpočeti 9. i Rusi preduzeti 14. ofanzivu, doneo je odluku o daljem radu i 8. je izdao armijama „Opštu instrukciju br. 1“. U njoj je pretpostavljao da se nemačke glavne snage prikupljaju oko Meca, ispred Tionvila i u Luksemburgu za nastupanje prema zapadu ili sa naslonom na Mec i prema jugu. Prema 10 korpusa francuske 1. i 2. armije, cenio je da su nemačke snage jačine do 6 korpusa, a one u Belgiji oko jedne armije od oko

⁷ U to vreme su Nemci avijaciju pretežno upotrebljavali za sadejstvo sa artiljerijom, a Francuzi za izviđanje. Ova jednostrana upotreba za obe strane bila je štetna.

5 korpusa. Svoj opšti plan za izvođenje operacija izložio je kratko: „Namera je vrhovnog komandanta da potraži bitku čim se prikupe sve snage, naslanjajući desno krilo opšteg rasporeda na Rajnu. U slučaju potrebe povući će se levo krilo ovog rasporeda unazad, da bi se izbegao sudar koji bi mogao biti odsudan za neku armiju pre no što bi druge armije bile u stanju da je pomognu. Ali takođe je moguće da će se imati vremena za nastupanje i našeg levog krila pod pretpostavkom da nemačko desno krilo bude zadržano ispred Liježa ili skrene prema jugu“.⁸ Ali za rad pojedinih armija izdao je posebna uputstva. Prva armija, operišući u zoni Sarbur, Donon, imala je da napadne nemačku armiju koja je zatvarala ovu zonu, težeći da je odbaci na Strazbur i gornji Alzas. Ojačani 7. korpus, koji će se docnije ojačati još 1. grupom rezervnih divizija i divizijama alpskog fronta, olakšaće joj napad brzim nastupanjem ka Kolmaru i Selstatu. Druga armija, obezbeđujući se od Meca, trebalo je da ofanzivno dejstvuje opštim pravcem Sarbrik i ugrozi pozadinu nemačkog položaja na Mozelu. U oblasti močvara 1. i 2. armija imale su da održavaju vezu. Pretpostavljajući slabe neprijateljske snage oko Šato Salena, Žofr je zadržao dva levokrilna korpusa 2. armije pod svojom komandom radi eventualne upotrebe prema severu. Treća armija trebalo je da ostane na visovima Meze od Flaba do Sen Bosana, spremna za marš na sever levim krilom pravcem Damviler ili za protivnapad na snage koje bi izašle iz Meca. U prvom slučaju priključila bi joj se dva levokrilna korpusa 2. armije. Četvrta armija, prikupljena u prostoru Servon, Obrevil, Suiji, trebalo je da bude spremna za napad između Meze i Argona na neprijatelja koji bi prešao Mezu severno od Vilon. Njoj je vraćen 2. korpus koji je bio dodeljen 5. armiji i koji nije trebalo izlagati napadu, nego se imao povući u slučaju potrebe prema Verdenu na desnu obalu Meze. Peta armija imala se prikupiti između Vuzjera i Obantona tako da može ili napasti ne-

---

⁸ FAVR—I/1—137. Instrukcija je izdata nekoliko sati pre no što se u Vrhovnoj komandi saznalo za pad prvog fora Liježa.

prijatelja koji bi izišao između Muzona i Mezijera ili i sama preći Mezu i preduzeti ofanzivu između ova dva mesta. Konjički korpus Sorde imao je da štiti upočetku front 5. armije. U slučaju da se bude morao povući iza Meze, prikupio bi se na levom krilu 5. armije da bi štiti vezu engleske armije i 4. grupe rezervnih divizija.

Instrukcija nije odgovarala potpuno duhu operacijskog plana varijante — XVII. Zadržavanje centra i levog krila u iščekujućoj defanzivi nije odgovaralo odluci „napasti neprijatelja svim snagama, čim se izvrši prikupljanje“. Ono je bilo već 13. završeno kod svih armija, a ofanzivu je preduzelo samo desno krilo. Time je na centru i levom krilu inicijativa prepuštena Nemcima, a zavisila je i od događaja kod Liježa. Žofr je još računao da će Nemci, ako se duže zadrže pred Liježom, skrenuti s napadom preko granice između Namira i Meca, a ako grad brzo padne, da će nastupati desnim slabijim krilom prema zapadu preko Brisela. Situaciju kod Nemaca, naročito na desnom krilu, Žofr nije pravilno cenio. Znao je za svega 16 korpusa na zapadu i 4 na istoku, a za rezervne korpusse verovao je da su pretežno na ruskom frontu.⁹ Najzad, instrukcija se završavala: „Komandanti armija propisaće odsada pripremne pokrete tako da olakšaju ofanzivu i učine je munjevitom“.¹⁰ Alternativni zadaci koji su dodeljeni armijama svakako su otežavali „munjeviti“ rad, a povlačenjem 5. armije od Meze na liniju Vuzjer—Obanton gubila se veza sa desnim krilom belgijske armije kod Namira, što je usporavalo i otežavalo njihovo sadejstvo.

Dok je Žofr već od početka rata centralizovano rukovodio pripremama i izvođenjem operacija, stalno izdavao naređenja i instrukcije potčinjenim komandantima, ulazeći pokatkad i u njihov delokrug rada i tako sa njima održavao neposrednu vezu i ministrom vojnim, a preko ovog i sa vladom, dotle je Moltke, koji je stvarno

⁹ Stvarno je upočetku prema zapadu koncentrisano: 23 aktivna, 11 rezervnih korpusa, prema istoku 3 aktivna i 1 i po rezervni korpus.

¹⁰ FAVR—I/1—138.

bio odgovoran za operacije na kopnu, ograničio svoj uticaj na osnovna pitanja, prepuštajući široku inicijativu komandantima armija i drugim neposredno potčinjenim starešinama.¹¹ Saradnja sa ministrom vojnim svodila se na organizacijska pitanja, sa vladom na krupna pitanja političko-vojne prirode, sa carem kao vrhovnim komandantom na obaveštenja i formalno odobrenje važnih operativnih i personalnih odluka. Pri donošenju operativnih odluka Moltke se oslanjao pretežno na mišljenja malog broja oficira svog operativnog odeljenja preko kojih je održavao dosta labavu vezu sa komandantima armija i dr. Jedno vreme Moltke se kolebao da štab Vrhovne komande zadrži u Berlinu i da za istočni i zapadni front odredi posebne komandante, ali je, s obzirom na veću važnost koju je poklanjao poslednjem, odustao od toga. Izvođenje mobilizacije, koncentracije i strategijskog razvoja prepustio je Moltke da se odvija prema mirnodopskim uputstvima. Samo pri napadu na Lijež i pri francuskom upadu u Alzas i Loren morao je unekoliko da interveniše. No već je 10. VIII olakšao sebi i tu intervenciju time što je 6. i 7. armiju i 3. konjički korpus potčinio komandantu 6. armije, bavarskom prestolonasledniku Ruprehtu.¹²

2. OBOSTRANE PRIPREME ZA OPŠTE NASTUPANJE I OPERACIJE POJEDINIH ARMIJA DO POČETKA GRANIČNIH BITKI

a. Rad vrhovnih komandi

Žofr je početak ofanzive Alzaške, 1. i 2. armije odredio za 14. ujutro. Prethodno je 2. armiji vratio njen jedan

¹¹ Često se iznosi da je oponašao svog velikog strica, koji je takođe komandantima armija prepuštao veliku slobodu. Ali je Moltke st. budno pratio njihov rad i blagovremeno intervenisao, što kod Moltkea ml. nije bio slučaj.

¹² Potčinjavanje armija jednom komandantu, koji je komandovao i svojom armijom, praktikovalo se upočetku i kod drugih vojski i pravdano je nedostatkom osoblja za formiranje štabova grupa armija. Jedino su Rusi od početka pravilno rešili ovo pitanje.

korpus, ali je od nje zahtevao da sa dva korpusa potpomaže levo krilo 1. armije pri njenom nastupanju opštim pravcem Blamon—Sirej—Avrikur. Od tri konjičke divizije 1. i 2. armije formirao je konjički korpus gen. Kono sa zadatkom da posle prodora kroz nemački front kod Sarbura dejstvuje u pozadinu pravcem Sargemin—Sarbrik. Kako je i Alzaška armija imala da sadejstvuje sa 1-om, to je i težište cele ove ofanzive bilo na njoj. Definitivnu zapovest za početak operacija ostalih armija Žofr je odložio, pošto nije dobio iole sigurnu predstavu o opštem nemačkom rasporedu, naročito o protezanju desnog krila. Zastoj nemačkog napada na forove Liježa 8—12. VIII pojačao je njegovo uverenje da će ovim pravcem nadirati pomoćne snage za zaštitu glavnih koje će nadirati ka jugozapadu iz oba Luksemburga.¹³ S druge strane, obaveštenja o nemačkim pokretima iz ovih oblasti prema severozapadu, o njihovim jakim snagama kod Ahena, o prelasku nemačke konjice preko Meze, severno od Liježa, zatim njihova pojava i južno od Namira i početak bombardovanja forova Liježa, sputavali su ga da naredi nameravani pokret 3, 4. i 5. armije. Nadao se da će omogućiti spajanje svojih i engleskih snaga pre sudara sa protivnikom. Ipak je 12. VIII usvojio predlog Lanrezaka, da ovaj uputi 1. korpus u Žive, ali je ojačao njegovu 5. armiju 19. korpusom iz Afrike, koji je trebalo do 17. VIII prevesti i prikupiti oko Filipvila; predložio je ministru vojnom utvrđivanje Irzona i pripremu rezervnih divizija kod Pariza za upotrebu na severoistočnom frontu. I pored svega Žofr je računao i sa mogućnošću jakog nemačkog napada u oblasti severozapadno od Longijona, te je 13. VIII posebnom instrukcijom br. 6 predvideo raspored 3, 4. i 5. armije za bitku koja se ovde mogla razviti 15. i 16.

U toku 14. i 15. Žofr je dobio vesti da se 8 nemačkih korpusa i 4 konjičke divizije nalaze između Luksemburga

---

¹³ Samostalna nadvojvodina Luksemburg i belgijska oblast Luksemburg.

i Holandije i Lanrezak koji ga je već od 31. VIII stalno upozoravao na opasnost od nemačkog obuhvata, uporno je tražio da se glavna snaga njegove 5. armije što pre prebaci u predeo Žive, Mobež, što je Žofr prihvatio tek 15. ujutro kada je na osnovu novih podataka prozreo osnovnu nameru Nemaca da će glavni napad izvesti na desnom krilu severno od Živea, a manjom južnom grupom na front Damviler—Monmedi—Sedan. Naveče 15. VIII naredio je *posebnom instrukcijom br. 10*: pokret 5. armije u prostor Marijambur, Filipvil „radi sadejstva sa engleskim i belgijskim snagama protiv nemačkih snaga na severu“, s tim da ostavi 4. armiji svoj desnokrilni (11.) korpus, dve rezervne i jednu konjičku diviziju za odbranu dosadanjeg odseka na Mezi, a da primi kao pojačanje konjički korpus Sorde i 4. grupu rezervnih divizija kod Vervena. Četvrta armija imala se pripremiti za pokret s fronta Monmedi—Sedan pravcem na Nefšato.

Iako je Žofr 15. prozreo nameru i opšte grupisanje Nemaca, nije imao tačnu predstavu o njihovoj jačini i detaljnom rasporedu. Sve njihove snage na zapadu cenio je na šest armija, 20 korpusa i 9 konjičkih divizija. Više je verovao u nadiranje njihovih glavnih snaga između Liježa i Namira nego severno od Liježa. Kada je Frenč 16. VIII pristao da engleska vojska već ujutro 21. preduzme pokret sa koncentracijske prostorije oko le Katoa u oblast severno od Sambre, Žofr je istog dana izdao prvu direktivu za sadejstvo 5, engleske i belgijske armije. U njoj nije mogao tačno odrediti manevar 5. armije, jer je ona mogla da se prikupi tek 21. iza Sambre i Meze, te je zato izložio svoje operativne namere u vidu alternativnih mogućnosti. No nezavisno od toga već 16. VIII je naredio: prevoženje 18. korpusa iz 2. u sastav 5. armije, kojoj je potčinio i tvrđavu Mobež; ojačanje grupe Pol Dirana u Vevru sa 3 rezervne divizije sa alpskog fronta; prevoženje 3 rezervne divizije iz Pariza za Laon i Šalon. Urgirao je kod ministra vojnog pripravnost svih još raspoloživih jedinica u unutrašnjosti zemlje i teritorijalnih divizija za zatvaranje međuprostora Mobež—Denkerk i forsirao je nastupanje konjičkog korpusa Sorde između

Namira i Tirlmona na sever, da bi uhvatio vezu sa posadom Namira i Belgijskom armijom.

Noću 17/18. VIII Žofr je doznao: da su forovi Liježa pali, da se nemačka 2. armija (sastava sedam korpusa) nalazi prema frontu Ij—Lijež,¹⁴ da se u Luksemburgu prema Sent Iberu i Rekonju prikupljaju jake pešadijske snage, a u Belgiji, u oblasti Pervez, Ani, konjičke. Tek tada je 18. avgusta u posebnoj instrukciji br. 13 ustalio osnovne svoga plana za dalji zajednički rad. Kao operativni cilj 3, 4. i 5. francuske, engleske i belgijske armije odredio je „tučenje nemačkih snaga, prikupljenih oko Tionvila, u Luksemburgu i Belgiji“.

3. i 4. armija dobile su zadatak da napadnu južnu neprijateljsku grupu, a 5. armija da se pripremi da se sa belgijskom i engleskom, u slučaju da nemačko desno krilo nastupa jakim snagama, jednovremeno, južno i severno od Meze, preko linije Žive — Brisel — suprotstavi ovom pokretu težeći obuhvatu nemačkog desnog krila. Za to vreme centralne armije — 3. i 4. — trebalo bi da potuku nemačku centralnu grupu. Odmah potom trebalo je da se veći deo 4. armije uputi na levi bok nemačke severne grupe. Drugi zadatak 5. armije bio je, ukoliko Nemci upute slabije snage zapadno od Meze, a glavne prema frontu i boku francuske 4. armije, da prepusti Englezima i Belgijancima borbu severno od Meze, da ih prema potrebi ojača 4. grupom rezervnih divizija, a sama da se priključi preko Namira, Živea pravcem Marš ili Sent Iber levom krilu 4. armije. Žofr je istog dana ojačao 4. armiju jednim korpusom iz 2. armije, a njoj pridao 2 rezervne divizije. 1. armiji je, takođe, pridao 12 lovačkih rezervnih bataljona s alpskog fronta. Pored toga naredio je da se obrazuje *Lorenska armija* pod komandom gen. Monurija iza 3. armije, gde je već bio uputio 2 rezervne divizije sa alpskog fronta.

¹⁴ Zarobljeni nemački avijatičar dao je potpuno tačan sastav armije: 4 aktivna korpusa u I liniji, i što je najvažnije, 3 rezervna korpusa u II liniji. Time je bila otklonjena dosadanja zabluda da su rezervni korpusi samo na ruskom ratištu.

Tako je Žofr 18. VIII mislio da je pripremio sve da u datom momentu proširi ofanzivu svoga desnog krila (Alzaške, 1. i 2. armije), koja je već od 14. VIII bila u toku, u opštu ofanzivu, računajući da joj je uz pomoć belgijskog i engleskog saveznika obezbedio brojnu nadmoćnost naročito u Belgiji. Ali baš ove Žofrove pretpostavke nisu odgovarale stvarnosti. Umesto 13 do 15 korpusa, s kojima je računao na prostoru Tionvil do holandske granice, Nemci su stvarno tu imali 26 korpusa, 7 landverskih brigada i 7 konjičkih divizija. Podvojenost belgijske, engleske i 5. armije bila je velika, što je otežavalo da se postigne nameravano sadejstvo. Pored toga zadaci 5. armije zahtevali su vremena i vrlo komplikovane pripreme da bi armija mogla da im odgovori. No, od presudnog značaja za potonji razvoj situacije bilo je to što Žofr nije sve do 21. VIII izdao armijama na severu i centru fronta definitivnu zapovest za prelaz u napad u duhu posebne instrukcije br. 13, koju je već 18. ujutro saopštio komandantima armija, jer je stalno iščekivao da se situacija kod Nemaca još bolje rasvetli. U toku 19. i 20. situacija severno od Meze postala je Žofru jasnija. Belgijska armija bila je primorana da se od 18. VIII povlači prema Anversu ispred nemačkih kolona, jačine najmanje 4 korpusa sa jakim konjičkim jedinicama. Jednovremeno je korpus Sorde bio odbačen na jugozapad na Fleri, te je tako Namir bio odvojen od belgijske armije. Jedna nemačka armija od 4—5 korpusa, koja je još 18. prešla Mezu između Liježa i Ija pripremila se za pokret prema severozapadu. Samo stanje nemačkih snaga u oba Luksemburga bilo je nejasno. U Vrhovnoj i komandi 3. i 4. armije vladao je opšti utisak o postepenom pomeranju — „klizanju“ — neprijateljskih snaga iz Luksemburga i onih iza Urta prema severozapadu. Konačno se Žofr 20. rešio da i pored te neizvesnosti otpočne 21. ofanzivu i na centralnom i severnom delu fronta.

Štab nemačke Vrhovne komande preselio se tek po završetku razvoja armija 17. VIII iz Berlina u Koblenc. O neprijatelju su dobiveni u početku šturi podaci: za belgijsku armiju da je sa 4—5 divizija prikupljena iza

Žete; o mestu iskrčavanja Engleza stalno je vladala nezvesnost; za francusku vojsku pretpostavljalo se 13. da se sa nekih 16 korpusa, 6 konjičkih divizija, 2 grupe rezervnih divizija, dakle oko $\frac{3}{5}$ celokupne snage, prikupila u Lorenu na liniji Pont-a-Muson, Raon l'Étap za odsudnu ofanzivu između Meca i Vogeza.¹⁵

Moltke je za početak opšte ofanzive, koju je odredio za 18. VIII, izdao kratke zapovesti u duhu već izdatih uputstava za izvršenje početnog operacijskog plana. U njima je samo podvukao za 1. i 2. armiju i 2. konjički korpus, koje je potčinio pri nastupanju severno od Meze komandantu 2. armije gen. Bilovu naročite zadatke: da potisnu belgijske snage sa položaja Dist—Tirlmon—Vavr, odbace ih sa pravca ka Anversu, zatim da se pripreme za dalju upotrebu sa linije Brisel—Namir obezbedivši se prema Anversu i za zauzimanje tvrđave Namir. Osim detaljnijih naređenja za napad na jugoistočni i severoistočni front Namira, Moltke nije ni u toku 18 i 19. izdao nikakve operativne zapovesti armijama na desnom krilu i centru, niti je koristio ovo vreme da uspostavi lični dodir sa komandantima armija.

b. Francuska ofanziva u Alzasu i Lorenu od 14. do 19. avgusta

(Sk. 16)

Alzaška, 1. i 2. armija bile su spremne da 14. VIII preduzmu nastupanje. Zadatak 2. armije Žofr je dopunio time što će se njeno desno krilo pri nastupanju tesno

---

¹⁵ Moltke je smatrao da je time stvorena situacija koju je predvideo u početnom operacijskom planu i da težište operacija treba preneti sa desnog na levo krilo u Lorenu za izvođenje odsudne ofanzivne bitke. Njegovi najbliži saradnici u štabu jedva su uspeli da to odgode, a kada je 16. dobio izveštaj da se u Lorenu ne nalaze francuske glavne snage, odustao je i sam od nje. Ipak je 6 i po erzac-divizija, od kojih je 5 bilo predviđeno za istočni front, uputio u Alzas i Loren, što je imalo teških posledica, jer ih je docnije morao nadoknađivati istočnom frontu upućivanjem korpusa sa fronta u toku odlučujućih operacija.

nasloniti na 1. armiju, a po tom će 2. armija skrenuti na sever i s juga napasti front Diez—Šato Salen.

Armije su bile 13. naveče u ovom rasporedu: 1. armija Dibaila na Mertu između Sen Die do istočno od Linevila, sa 14. korpusom kod Sen Die, 21. kod Etivala, 13. između Raon l'Etapa i Bakara, 8. kod Framboa, 6. konjička divizija oko Manonvilera, 71. rezervna divizija oko Brijera; 2. armija Kastelnoa na liniji: Linevil — Nansi — Pont-a-Muson sa 16. korpusom oko Linevila, 15. u predelu Druvil, 20. (gen. Foš) severoistočno od Nansija, a 9. korpus i 70. rezervna divizija štitili su međuprostor između Monsl-sir-Sej do Mozela južno od Pont-a-Musona i osiguravali posed visova Gran Kurone de Nansi do pristizanja 2. grupe rezervnih divizija. Kod 1. i 20. korpusa nalazila se po jedna konjička divizija; 18. korpus na raspolaganju Vrhovnoj komandi prikupio se između Tula i Pont-a-Musona; Alzaška armija Poa sa 7. korpusom i 8. konjičkom divizijom na granici s obe strane drumu Belfor — Miluz, s naslonom krila na kanal Rona — Rajna i lovačkim bataljonima u Vogezi. Alzaškoj armiji nisu bila još pristigla sva upućena pojačanja, s kojim bi ona narasla na oko 150.000 ljudi.

Komandant 1. armije Dibail rešio je da napadne sa dva levokrila korpusa (13. i 8.) sa linije Raon l'Etapa—Framboa nemački front od zapadne ivice Vogeza do Avrikura opštim pravcem ka Sarburu, a desnokrillnim korpusima (14. i 21.) da štiti bok armije nadiranjem 14. korpusa preko sedla Bonom, Sen Mari i Irbeis u Alzas i zauzimanjem Donona radi olakšanja i nadiranja 21. korpusa u dolini r. Briš. Kastelno, komandant 2. armije, predvideo je napad sa tri korpusa (16, 15. i 20) najpre na front Avrikur—visovi južno od Dieza, da bi olakšao ulazak 1. armije u Sarbur, a potom da preduzme nadiranje između Dieza i Šato Salena opštim pravcem na Sarbrik. Levo krilo armije (9. korpus, 2. grupa rezervnih divizija) štitilo bi bok armije prema severu oslanjajući se na utvrđenja na Gran Kurone de Nansi. Po, komandant Alzaške armije, nameravao je da 14. preduzme samo demonstrativne napade u Vogezi radi sadejstva sa 1. armijom, a 15. VIII da pređe granicu i preduzme metodično nastupanje opštim pravcem Miluz, desnim krilom preko Altkirha i levim ka Kolmaru. Od nemačkih snaga do 13. VIII

popodne utvrđeno je da se u Lorenu nalazi oko 3—4, a u Alzasu jedan korpus.

Bavarski prestolonaslednik Rupreht očekivao je francusku ofanzivu između Meca i Vogeza i rešio se da povuče 6. armiju iza r. Sar s tim da nasloni desno krilo na r. Nida, a levo, ojačano jednim korpusom 7. armije, južno od Falsbura na kanal Rajna—Majna, 7. armija je imala da spreči francuski prodor na položajima severno i južno od r. Briš preko Srednjih Vogeza.

Kod obe armije su do 14. VIII izjutra bila uglavnom završena koncentracijska prevoženja i 6. armija je bila već razvijena sa 4 korpusa (1, 3. i 2. bavarski i 21) i 3 konjičke divizije na liniji Lipi — Sirej, sa 1. bavarskim rezervnim korpusom oko Saralba, dok se kod 7. armije prevezio 14. korpus ka Sarburu i Savernu, a 15. korpus ka Strazburu, gde se već prikupljao i 14. rezervni korpus. Dve landverske brigade upućene su u Vogeze za zaštitu pravaca prema Kolmaru i Selstatu, gde se nalazila u rezervi i mobilna posada tvrđave Strazbur jačine jedne divizije.

U toku 14. VIII Moltke je obavestio Ruprehta o pripremi francuske ofanzive sa 12 korpusa, sa linije Pont-a-Muson—Raon l'Étap, i da se verovatno još tri korpusa i šest rezervnih divizija nalaze u II liniji. Rupreht je odmah pripremio armiju da se, ukoliko nastupe nadmoćnije neprijateljske snage, povuče na liniju Buzonvil (15 km zapadno od Sarlui) — Sargemin—Falsbur, odakle bi prešla u protivofanzivu, ukoliko to ne izvede i ranije.

Francuska 1. i 2. armija preduzele su 14. VIII ofanzivu i 1. armija je već tog dana ovladala prelazima za Selstat i Širmek i visom Donon, što je Heringena primoralo da zadrži 14. rezervni korpus zapadno od Selstata—Kolmara. Suprotno mišljenju Žofra da se Nemci nalaze u opštem povlačenju, Kastelno je verovao da će oni primeniti odbranu samo da bi na veoma solidno izgrađenim utvrđenjima naneli napadaču artiljerijom teške gubitke. Zato je 2. armijom preduzeo vrlo metodičan napad „od objekta do objekta. Svaki zauzeti položaj utvrditi pre no što se pređe u napad na neku drugu oslonu tačku“.¹⁶ Bez

¹⁶ FAVR—I/1—300. Kastelno je time hteo da uspori preterani napadni elan francuske vojske.

većeg zalaganja obe armije su 15. VIII zauzele Sirej, Blamon, Avrikur, Nomeni, a Nemci su evakuisali Alzas do linije Kolmar—Nev Brizaš i odbranu prema dolini Briš povukli na utvrđenja ispred Strazbura. Zbog sporog pomeranja snaga 7. armije na sever, komandant 6. armije uputio je iz rezerve 1. bavarski rezervni korpus ka frontu. Očekujući nadmoćniji napad, Moltke je ojačao svaku armiju sa po 3 erzac-divizije, a 6-toj je skratio front i naslonio desno krilo na Sarbrik. Od 16. do 17. povlačila se 6. armija ka položaju Sarbrik—Redeng, pružajući otpor samo zaštitnicama, a 7. armija ubrzano se prikupljala za neposredni naslon desnog krila na 6. armiju.

Alzaška armija je 16. VIII gotovo bez otpora zauzela Danmari i Tan, dok su 1. i 2. armija prispele do linije Širmek—Sen Kiren—Marsal—leva obala r. Sej. Dibail je privukao veći deo 21. korpusa ka Sen Kirenu, a manji je ostavio na grebenu Vogeza. 1. armija se 17. VIII odmarala, a 2. je obrnula front prema severu i doprla bez većeg otpora do linije Kanal de Ujer—Angviler—Moajanvik—Šato Salen, isturivši svoje desno krilo na 15 km ispred levog krila 1. armije. Alzaška armija zauzela je Minster i tu zastala. Čim je saznao da francuska glavna ofanziva nije usmerena kroz Loren i Alzas Ruprecht je odlučio 17. VIII da obustavi odstupanje, da zaštitnicama zadržava neprijatelja, da ubrza prikupljanje 2 korpusa (14. i 15) 7. armije istočno od Sarbura i kod Vaselona, a 14. rezervni korpus kod Obernea i pređe u protivnapad i to: 6. armija na front Šato Salen—Avrikur—Blamon (isklj.) a 7. sa svoja dva i 1. bavarskim korpusom iz 6. armije na 10 km uzani front Blamon—Sirej—Petimon. Početak napada predvideo je za 19. ili 20. Ostatak 7. armije trebalo je dan ranije da ponovno zauzme sedla Vogeza.

Dibail je u toku 18. saznao da Nemci pripremaju protivofanzivu¹⁷, a osećajući i opasnost od bočnog napada sa pravca Savern—Vasalona, oprezno je nastupao na liniju

¹⁷ „Henri Bidou: Histoire de la Grande guerre—83“. Cit. Bidu—83.

Valšajd—Bruderdorf—Sarbur—Kepriš-o-Boa. U Vogezi-
ma Nemci su potiskivali delove njegove armije. Samo
je 14. korpus održao položaje u dolini r. Briš. Pridati
konjički korpus Kono pri pokušaju da izviđa, nije mogao
nigde da pređe r. Sar. Dibail je zaključio da se Nemci
ispred njegovog fronta već prikupljaju za bitku.

Kastelno je noću 17/18. VIII stekao utisak da se
Nemci povlače prema Benstrofu i Moranžu. Zato je za-
htevao sada suprotno dosadašnjem metodičnom nastu-
panju „u opštem interesu... gonjenje svom silinom i što
većom brzinom“,¹⁸ smatrajući da se 2. armija već probila
kroz nemački utvrđeni pojas. Iako je 2. armija bila pre-
morena, Kastelno je nastavio nastupanje 18. VIII, ali je
samo 20. korpus na pravcu Šato Salen nešto malo na-
predovao. Alzaška armija se tog dana bila potpuno priku-
pila: glavnim snagama (7. korpus, 8. konjička i 44. pe-
šadijska divizija) na liniji Danmari—Lensdorf, jednom
rezervnom divizijom kod Tana, sa po 1 planinskim od-
redom južno od Žerardmera i Minstera i sa 3 rezervne
divizije u II liniji na pravcu Miluz—Belfor. Nemačka
6. i 7. armija odbile su lako pojedinačne francuske napade
i sređivale se za protivnapad.

U toku 19. Dibail je ostao uglavnom na očekujućem
položaju, a na Dononu i prema Širmecku njegov 14. korpus
odbio je nemačke napade i zadržao glavne prevoje u
Vogezima. Kastelno je produžio nastupanje i tog dana
da bi zauzeo položaje južno od r. Alba, tj. Benstorf—
Moranž—Baronvil i sa 2. grupom rezervnih divizija obe-
zbedio bok armije na pravcu Lanfroakur—Alenkur. Po-
kret 2. armije zaustavljen je već na polaznom položaju.
Jedino je 20. korpus dopro ispred samog Moranža do linije
Konbil—Oron. Po je 19. VIII preduzeo opštu ofanzivu
sa ciljem da zauzme Miluz—Kolmar. Iako su Nemci ovde
imali svega 4 landverske brigade, Alzaška armija je 19.
zauzela samo Altkirh i Miluz, a levim krilom je izbila
na liniju Salo—Irbeis. Dibail je upozorio Poa da zbog
stanja svoje armije Alzaška treba da energično produži

¹⁸ FAVR—I/1 308.

nadiranje ka Strazburu. Po to nije učinio zbog opasnosti bočnih udara i predložio je Žofru da se njegova cela armija prebaci železnicom iz Alzasa u Loren u oblast Korsije.¹⁹ Rupreht je prikupljao 6. armiju uglavnom na položajima An sir Nid—Moranz—Benstrof—Fenstranz za sutrašnji opšti napad i rešio se da zadrži protivnika ojačanim delovima na zaštitničkim položajima.

Protivničke strane morale su od 19. biti svesne da predstoji neposredni sudar glavnih snaga južnih armija, pa ipak komandanti sve tri francuske armije još nisu bili obezbedili sadejstvo, a Žofr je ostao pri tome da se 9. korpus zameni rezervnim divizijama i uputi 4. armiji.

c. Stanje kod centralnih armija od 13. do 20. avgusta

(Sk. 17)

Francuska 3. i 4. armija izvršile su neometano do 12. VIII koncentracijsko prevoženje pod zaštitom dva korpusa (6. i 2) i dve konjičke divizije (9. i 7) isturenih na granicu od Pont-a-Musona do Monmedija. Treća armija — gen. Rifeja — je do 15. zauzela jugoistočno od Damvilera takav raspored, da je mogla nastupati bilo prema severu ili istoku, a 3. grupom rezervnih divizija posela je Meske visove. U isto vreme je 4. armija — gen. Langla — prišla Mezi na odsek Den—Muzon, a konjičkom divizijom prelazima r. Šjer. 4. armija je name-
ravala da 17. pređe Mezu i r. Semoa i gusto pošumljenu zonu, odakle bi brže i sigurnije mogla nastupati prema liniji Bastonj—Žive, gde se pretpostavljalo da se nalaze neprijateljske glavne snage. Žofr je odbio ovaj umesan predlog s objašnjenjem da „šume ispred fronta s obe strane r. Semoa maskiraju armiju i da je dovoljno da se ispred ovog pojasa isture samo konjičke jedinice“. Sve do 18. VIII ostala je 4. armija sa svih 5 korpusa na frontu

¹⁹ Za ovo nisu postojale mogućnosti. Armija bi se morala kretati sopstvenim sredstvima i Žofr je odobrio samo prevoženje 44. divizije u taj prostor.

Monmedi—Sedan, a 3. armija sa tri korpusa (6, 5. i 4) na frontu Žamec—Eten. Obe armije bile su spremne za nastupanje, 4. opštim pravcem Nefšato, a 3. ka Longviju. U toku 19. VIII konjica je utvrdila da na pravcu Nefšato i zapadno od njega nema jačih nemačkih snaga i tek 20. u 9.30 Žofr je saznao da se velike nemačke snage razvijaju preko r. Urt između Ufaliza i Bastonja. Tek sada je odobrio Langlu da isturi prethodnice severno od r. Semoa i ispred Floranvila, ali je ponovno odbio njegov predlog da i sa glavninom odmah izađe u nepošumljene oblasti kod Nefšatoa i Floranvila.²⁰ Langl je isturenim delovima poseo predeo oko Virtona, prikupio glavninu u šumama između r. Šjer i Semoa i ostavio 2 rezervne divizije za zaštitu prelaza na donjem toku r. Semoa i Mezi. Od 18. do 20. VIII 3. armija je ostala na svojim položajima. Ni za 21. nije predviđala nikakav pokret. Ali 20. VIII naveče Žofr je, kako će se videti, izmenio svoju dosadašnju odluku.

Prevoženje i koncentracija nemačke 4. i 5. armije izvedeni su po planu i bez ometanja, prve do 12. VIII sa tri aktivna korpusa (8, 18. i 6) u I i dva rezervna (8. i 18. rezervni) u II liniji. Radi prikriivanja prikupljanje se ograničilo samo na istočni deo Luksemburga, na granicu je bila isturena samo konjica, a u Belgiji posadnut je jedino Arlon, kao važan železnički čvor. Pod zaštitom tvrđava Tionvila, Meca i dva aktivna korpusa (13. i 16) prikupila se do 15. VIII i 5. armija, iako je od 14—16. morala vršiti izvesno pregrupisanje za nameravani bočni napad u Lorenu. Do 17. je i ona zauzela predviđeni raspored za opšte nastupanje. Od 18. je 4. armija otpočela pokret. Idućeg dana je zauzela, ne sukobivši se sa neprijateljem, Bastonj i Atert, a 20. odbacivši francusku konjicu, i Longlije, Nefšato i Melije. Po molbi nemačkog prestolonaslednika, komandanta 5. armije, da mu 4. armija sadejstvuje u borbi koju je očekivao na samoj granici,

²⁰ Žofr je obrazložio Langlu da se „manevar mora zasnivati na sigurnim i određenim podacima o neprijateljskim snagama, a dotle treba da ostane maskiran do poslednjeg momenta“. FAVR—I/1—179.

4. armija je prenela težište svojih operacija više prema jugu. Između nje i 3. armije nastao je usled toga prazan prostor od oko 25 km, što će otežati dalju operaciju obe armije. Do 20. VIII je 5. armija sa 4 korpusa (5, 13. i 6. rezervni, 16) izvršila bez borbe nastupanje i obrtanje oko Tionvila do linije Etal—Šatijon—Tionvil, zadržavši 5. rezervni korpus u II liniji oko Luksemburga. Zaštitu prema Verdenu primila je posada Meca i Tionvila (43 bataljona, 8 poljskih i 94 teške baterije). Zastarela tvrđava Longvi sa posadom oko 3 000 boraca i 40—50 topova zadržavala je drum od Luksemburga i Tionvila ka dolini Šjera. 5. armija je morala formirati radi opsedanja Longvija odred jačine: oko 1 pešadijske divizije, 1 merzerski puk, 2 teška haubička diviziona i 1 pionirski puk.

d. Stanje kod severnih armija do 20. avgusta

(Sk. 18)

Na prostoriji za koncentraciju 2. armije — gen. Bilova već od početka mobilizacije vodile su naročite jedinice operacije za osvajanje Liježa. To je uveliko otežavalo koncentraciju ove armije. Ipak je uspela da 14. VIII završi koncentracijsko prevoženje i 17. se prikupi za opšte nastupanje sa pet korpusa (9, 7. i 10. rezervnim, 10. i Gardijskim²¹) na liniji Momal—Ij—Mondav i sa dva korpusa (7. rezervnim i Gardijskim rezervnim) između Liježa i Bomala u II liniji. Kod 1. armije — gen. Kluk — tri korpusa I linije (2, 4. i 3) otpočeli su još u toku iskravanja pokret kroz Ahen ka Mezi severno od Liježa, dok su dva rezervna korpusa (3. i 4) privučena ka Ahenu. Sve je to u najvećoj meri otežavalo brz razvoj armije i zahtevalo vanredne napore od trupa.²² Tek po padu fora Pontis tvrđave Lijež, sa koga su šticieni mostovi

²¹ 9. korpus se u početku kratko vreme nalazio u sastavu 2. armije, a inače je pripadao 1. armiji.

²² Savlađivanje ovih teškoća, a naročito jednovremeni prolaz tri korpusa kroz Ahen, dokazao je visoku generalštabno-tehničku spremnost nemačkih štabova.

predviđeni za 1. armiju, otpočeo je, 14. VIII, prelazak preko Meze. Do 17. VIII armija se razvila sa tri aktivna korpusa na liniji Kermt—Sen Tron gde joj se priključio na levom krilu 9. korpus, dok su se oba rezervna korpusa prikupila kod Vize. Treća armija — gen. Hauzena uputila je u rejon Bire i Gubi u Belgiju po jednu brigadu radi zaštite koncentracije koju je završila 12. VIII. Do 14. VIII razvila se na liniji Vielsalm—Klerf sa tri korpusa (11, 12. i 19) u I liniji i 12. rezervnim u II liniji isturivši delove na r. Urt gde je ostala do 17. VIII. Tako su se ove tri armije vremenski i prostorno razvile po planu.

Od 18. VIII su 1. i 2. armija preduzela pokret i uz manje borbe 1. armija je izbila 20. VIII uveče na liniju Brisel—Vaterlo, a 2. na liniju Mon—Sen Žan—Ganblu. Gardijski korpus 2. armije obezbeđivao je armiju od Namira, a general Galvic komandant Gardijskog rezervnog korpusa, otpočeo je sa njim, 11. korpusom 3. armije i opsadnim parkom napad na severoistočni i istočni front tvrđave Namir. U tom vremenu se belgijska armija povlačila prema Anversu, francuska 5. podišla je Sambri, a nemačka 3. armija izbila je na liniju Sponten—Sjerinjon. General Bilov znao je samo da se jedna francuska armija nalazi u prikupljanju u okuci Sambre—Meze između Dinana i Šarloa. O Englezima nije znao ništa određeno i pretpostavljao je da su negde kod Kalea i Bulonja. Na osnovu i tako šturih podataka odlučio se da već 21. VIII obrne front 1. i 2. armije prema jugu i zajedno sa 3. armijom, prikupljenom na području Dinan, Žive, napadne Francuze. Komandant 1. armije je očekivao pojavu engleske armije već sa pravca Lila i protivio se preuranjenom skretanju desnog krila svoje armije na jug. Bilov je odobrio da 1. armija izbije 21. VIII sa tri korpusa na liniju Kastr—Bren le Šato, dva da ostanu kod Brisela i Luvena, a 3. rezervni da uputi za obezbeđenje prema Anversu. Za napad na francusku 5. armiju predvideo je da prikupi svoju 2. armiju južno od drumu Nivel—Namir, a 3. armiju da privuče na Mezu.

Belgijska armija do povlačenja u Anvers. Završivši 6. VIII koncentraciju u prostoru Pervez, Tirlmon, Luven,

Vavr, ona se već 7. razvila desnim krilom kod Žodoanja, a levim severozapadno od Tirlmona na pripremljenom položaju na r. Žeti za odbranu pravaca ka Briselu i Anversu. Položaj su posele 3 i po pešadijske divizije (od kojih $1\frac{1}{4}$ bivše posade Liježa). Pozadi položaja nalazila se po jedna divizija kod Luvena i Am-Mila u II liniji. Konjička divizija povukla se od Varama i Sen Trona i posela levu obalu Žete i Demera od Tirlmona do Dista radi zaštite levog krila armije. U Namiru je ostala 4. divizija sa dve brigade (jedna u Iju a jedna na položaju r. Žete) sa zadatkom da održava vezu sa francuskom armijom. Od 8. VIII pojavili su se delovi nemačke 2. konjičke divizije ispred položaja i već 12. VIII pokušali su da forsiraju Žetu. Tom prilikom je belgijska konjička divizija, potpomognuta pešadijom, u oštroj borbi kod Alana (Halen) odbila Nemce uz osetne gubitke. Od 18. VIII otpočele su nadmoćne snage nemačke 1. i 2. armije napad na položaje na Žeti. Prešli su je na tri mesta, između Tirlmona i Alana, i ugrozili odstupanje belgijskoj armiji ka Anversu. Kako na francusku i englesku pomoć nije mogao računati, kralj Albert je posle žestokih borbi 18. VIII popodne odstupao s armijom ka Anversu. Bez jačeg ometanja armija se 20. VIII planski povukla u rejon Anversa. Nemci su istog dana ušli u Brisel.

Francuska 5. armija i grupa d'Amad. Nijedna francuska armija nije imala u toku koncentracije i strategijskog razvoja toliko promena u zadacima i rasporedu koliko 5. To je dolazilo zbog njenog rasporeda na levom krilu fronta, gde je vladala najveća neizvesnost o protivniku, ali i zbog različitih gledišta Žofra i Lanrezaka o situaciji i načinu rešavanja problema koji su se ovde postavljali.²³

Glavna razlika bila je u tome što je Lanrezak pretpostavljao da će nemačko desno krilo najverovatnije ići između Živea

²³ Kao što se vidi, Lanrezak i Langl imali su ista gledišta o teškoćama manevra i borbe u pošumljenoj zoni Ardena. O različitom gledištu Žofra i Lanrezaka vidi: „Lanrezak, le Plan de campagne française et le premier mois de la Guerre (2. aût – 3. septembre 1914)“. Pariz 1920.

i Namira, dok ga je Žofr zamišljao ka Sedanu. Lanrezak je predlagao, u slučaju da ostane pri Žofrovoj pretpostavci, da 5. armija izbiže što ranije, svakako pre neprijatelja, na otvoreno zemljište na pravcu Nefšato, tj. na liniju Sen Medard — Bertriks — Palisel — Mesen. Ako se pak usvoji njegovo gledište nalazio je da 5. armiju treba što pre i bliže prikupiti ka r. Sambri, dok je Žofr težio da je zadrži na Mezi na odseku Sedan — Mezijer, dok se situacija kod Nemaca ne rasvetli. Ali sa opštom instrukcijom br. 1, od 8.VIII, Žofr je počeo da menja prvobitni sastav i prostoriju prikupljanja 5. armije. Već 9.VIII je odobrio da se 1. korpus (Franše-d' Epere) pomeri na područje Rokroa, 12. u oblast Žive, obezbeđujući sa svega dva pešadijska puka Mezu od Namira na jug. Armija je 13. završila prevoženje i prikupila se sa tri korpusa (11, 10. i 3) na levoj obali Meze, 8—10 km zapadno od Muzona, Sedana, Mezijera i 1. korpusom između Filipvila i Marijambura. 19. korpus iz Afrike iskrcavao se u prostoru Rokroa, Šimej, jedna rezervna divizija osiguravala je mostove na Mezi u oblasti Revena, a jedna se prikupljala oko Atinjija. Od 14. do 16.VIII 5. armija je zauzela raspored prema Žofrovoj posebnoj instrukciji br. 6 od 13. za napad 15. ili 16. bilo levom obalom Meze prema severu ili desnom prema severoistoku na liniji Bujon — Palisel — Gedin — Boreng.

Tek posle borbe kod Dinana 5. armija je otpočela 16. VIII rokiranje na sever ostavljajući 4. armiji 11. korpus i dve rezervne divizije za zaštitu Meze uzvodno od Revena. Prednji delovi njenog 10. i 3. korpusa dospeli su 20. VIII na liniji Fos—Loverval a novopridodati 18. korpus do linije Bomon—Tjen. Od 19. korpusa čiji štab nije bio još stigao, po jedna divizija pridata je 10. i 3. korpusu, 4. grupa rezervnih divizija sa dve divizije prikupila se oko Ververna, dok je jedna divizija upućena da smeni 1. korpus koji se nalazio na Mezi s obe strane Dinana. Konjički korpus Sorde, „krajnje premoren“, potčinjen je 5. armiji i povukao se u oblast Fonten l'Evoka odakle je osmatrao Kanal di Santr od Šarlroa do Monsa.

Tako je 5. armija od 9. do 20. VIII u stalnom pregrupisanju i pokretu stigla prednjim delovima na r. Sambru, kada su se nemačka 2. i 3. armija već bile prikupile za napad.

Na predlog Žofra ministar vojni uputio je tri teritorijalne divizije iz Pariza za zatvaranje prostora Mobež, Denkerk. Gen. D'Amad, dotadanji komandant alpskog fronta

primio je 19. VIII komandu i organizovao zatvaranje prostora na dve uzastopne linije: Mobež—Lil—Denkerk i Kanal Due—Betin—Sent Omer.²⁴

Engleska armija 14—20. avgusta. Maršal Frenč pripeo je 14. VIII sa štabom u Francusku. Tog dana otpočelo je iskrcavanje armije i 16. je bilo uglavnom završeno. Armija se prikupljala sa oba korpusa na prostoriji le Katoa, a sa konjičkom divizijom i avijacijom oko Mobeža. Na sastanku 16. VIII u štabu francuske Vrhovne komande Žofr je izložio Frenču svoje namere o sadejstvu 5. francuske, engleske i belgijske armije. Žofr je želeo da engleska armija preduzme 21. VIII ujutru pokret na prostoriju severoistočno od Mobeža, opštim pravcem Nivel, bilo da se priključi levom krilu 5. armije, bilo da ostane u ešelonu ulevo i pozadi nje, već prema tome da li će ova nastupati na sever ili na istok. Frenč je najpre tražio da se pokret njegove armije odloži za 24. VIII, ali je na insistiranje Žofra pristao da ga prvi ešelon otpočne ranije i da 21. do 22. izbije u visinu Monsa. Lanrezak i Frenč sporazumeli su se o sadejstvu i utanačili granice dejstva svojih unutrašnjih krila.

II GRANIČNE BITKE OD 20. DO 24. AVGUSTA

Iako su sve francuske armije već 13. VIII završile koncentraciju i razvoj, samo su desnokriline armije u Alzasu i Lorenu preduzele 14. opštu ofanzivu, dok su ostale tri armije bile pasivne sve do 20. VIII, očekujući da se situacija kod Nemaca rasvetli i eventualno obezbedi sadejstvo sa engleskom armijom. Za to vreme Nemci su odbacili belgijsku armiju na Anvers, izvršili ne samo veoma komplikovani razvoj armija u Belgiji, gotovo bez ikakvog ometanja od strane Francuza, nego od 18. do

---

²⁴ Ponovno je pokrenuto pitanje tvrđave Lila koja je bila određena da se kao nekorisna napusti. Ali suprotno mišljenju Vrhovne komande i ministra vojnog, vlada je odlučila da se dezarmiranje obustavi i Lil organizuje kao tvrđava. Međutim, za to nije bilo više vremena.

20. i metodično obrtanje fronta desnog krila severno od Tionvila prema jugozapadu i izbili na liniju Brisel—Namir—Tionvil, ne nailazeći ni na kakav otpor sem u tvrđavama Namir i Longvi. Nemačka 6. i 7. armija u Alzasu i Lorenu vodile su od 18. VIII manevarsku odbranu angažujući se samo zaštitnicama i do 19. VIII su se spremale za prelazak u protivofanzivu. Tako je svih 7 nemačkih armija bilo prikupljeno do 20. VIII za opšti napad. S druge strane, i Žofr se 20. naveče rešio da 21. otpočne ofanzivu svojih armija na centru i levom krilu. Tako su se 20. VIII razvijali odsudni sudari gotovo jednovremeno na celom francuskom graničnom frontu od Rajne do r. Esko u koje su protivnici angažovali sve snage i težili da napadom izbore definitivno rešenje.²⁵

1. OPERACIJE U LORENU I ALZASU OD 20. DO 23. AVGUSTA

(Sk. 16)

I pored sve sporijeg napredovanja francuske ofanzive u Lorenu 14—19. VIII, Žofr i oba komandanta armija bili su 19. popodne zadovoljni postignutim uspesima, jer se 2. armija probila kroz tešku oblast močvara i sa naslonom krila na Gran Kurone de Nansi izvršila obrtanje fronta na pravac Sarbrik. Time je bila ugrožena pozadina nemačkih centralnih armija. 1. armija je osvajanjem Sarbura izišla iz stešnjenog prostora između Vogeza i oblasti močvara, a zauzimanjem Donona i Širmeka dobila je oslonce za nastupanje ka Strazburu i Savernu. Iako su oba komandanta francuskih armija očekivala 20. sudar sa glavninama nemačkih armija, rešili su da produže bez naročitih priprema dosadašnje nastupanje. Toga dana došlo je jednovremeno do sudara na frontu od Pont-a-

²⁵ Iako je u strategijsko-operativnom smislu svi sudari trebalo da predstavljaju za obe strane jedinstvenu bitku, operativno-taktička povezanost postignuta je najbolje između armija koje su operisale u Lorenu i Alzasu pa onda onih u Ardenima, dok je kod saveznika u oblasti Meze i Sambre bila slaba.

Musona do izvora r. Mert između 1. i 7. armije sa težištem kod Sarbura i 2. i 6. armije sa težištem kod Moranža. Događaji u gornjem Alzasu nisu imali gotovo nikakvog uticaja na tok i ishod ovih sudara.

a. Bitke kod Sarbura i Moranža 20. avgusta²⁶

(Sk. 16)

Raspored snaga. Francuska 1. armija noću 19/20. je držala 21. korpusom Soldatental—Plen de Valš (isklj.), 13. Plen de Valš—Šnekenbuš, 8. korpusom Bil—Sarbur—Gozelmeng, a nemačka 7. armija 1. bavarskim korpusom Oberštincel—Redeng, 14. s naslonom na Sen Luj, 15. Valerital—Sen Leon—Dabo i južno. U Vogezima francuski 14. korpus i dve rezervne divizije držali su Donon i prevoje na liniji Širmek—Sen Kroa prema nemačkom 14. rezervnom korpusu, jednoj rezervnoj i dve erzac-divizije.

Francuska 2. armija nalazila se: 16. korpusom oko Angvilera, 15. kod Bidestrof—Dieza, a 20. na prostoru Šato Vue, Vankur. Njihovi prednji delovi su već bili na liniji južno od s. Mittershajm—Kiteng—Bidestrof—Liderzeng—Moranž—Baronvil—Lisi. Od 2. grupe rezervnih divizija jedna se nalazila u prostoru Orion—Manue, a jedna na podnožju Gran Kurone de Nansi. Delovi 9. korpusa su upućeni 4. armiji, a ostatak se prikupljao oko Tula za transportovanje. Nemačka 6. armija bila je u to vreme raspoređena: sa 4. korpusa (3. i 2. bavarskim, 21. i bavarskim 1. rezervnim) na liniji An sir Nid—Rodalb—Lostrof—Mittershajm—Fenstranz, a sa 3 erzac-divizije i 3. konjičkim korpusom iza fronta.

²⁶ SR—1263 podvodi bitke kod Sarbura i Moranža pod jedinstven naziv „bitka u Lorenu“. Stvarno su se obe bitke odvijale u tesnoj međusobnoj taktičkoj i operativnoj vezi, a na nemačkoj strani bile su obe armije i u komandnom pogledu objedinjene. Ovde su ipak sadržani, shodno FAVR-u, posebni nazivi jer su tako poznati u literaturi i lakše ih je razlikovati od ostalih bitki u Lorenu. FAVR—I — računa i 19.VIII u bitku kod Sarbura.

Planovi za napad. Komandant francuske 1. armije je naredio da ceo 8. korpus što pre obnovi napad od pret-hodnog dana i zauzme prelaze preko Sara, a ostali kor-pusi da budu spremni za protivudar; jedna divizija 21. korpusa, pošto je smene delovi 14. korpusa, da energično nastupa od Donona preko Oberštajgena u bok nemačkog 15. korpusa. Komandant francuske 2. armije je predvi-deo da 15. i 16. korpus 20. VIII u 5 časova pređu u napad i odbace neprijatelja do železničke pruge Sarbur—Benstrof, 20. korpus da ostane na zauzetom zemljištu u takvom rasporedu da svojom levokrillnom divizijom mo-že produžiti napad prema severoistoku ili se suprotsta-viti napadu iz Meca. Komandant nemačke 6. armije na-redio je 7. i 6. armiji da pređu 20. VIII na celom frontu u napad, prepustivši komandantu 7. armije slobodu rada i ojačavši ga 1. bavarškim korpusom 6. armije. Komandant nemačke 7. armije je predvideo početak napada u 11 časova posle snažne artiljerijske pripreme i pošto se oseti obuhvatno dejstvo iz Vogeza. Opšti pravac napada je bio prostor Sen Kiren, Gondreksanž, a cilj je bio da se fran-cusko južno krilo, za koje je pretpostavljao da je kod Albrešvilera, odbaci od Vogeza na sever. 6. armija je imala da u 5 časova pređe u napad: 3. bavarškim korpu-som na jug ka liniji Delm—Fren an Solnoa, 2. bavarškim ka liniji Kutir—Moajanvik, a 21. ka Želikuru. Na levom krilu je 1. bavarški rezervni korpus imao kod Mitera-hajma da sprečava prodor kroz šume ka Fenstranžu. Zaštita desnog krila i boka poverena je mobilnoj rezervi Meca i konjičkom korpusu, dok su u armijskoj rezervi zadržane dve erzac-divizije.

Tok bitki 20. Noću 19/20. delovi 8. korpusa pokušali su da prepadom zauzmu mostove preko Sara. Pošto nije uspeo, preduzeo je, pod zaštitom magle, napad s obe strane Sarbura i imao je u početku uspeha. Oko podne 1. bavarški korpus izvršio je protivnapad na 8. i delove 13. korpusa i posle ogorčenih borbi 8. korpus se povukao iz Sarbura do iza kanala Marna—Rajna. Desno krilo 13. korpusa odbilo je napade nemačkog 14. korpusa na Bru-dersdorf—Plen de Valš, a 21. korpus napad nemačkog 15.

korpusa na Sen. Leon. Nemački 14. i 15. korpus bili su primorani da odlože napad za sutradan. Sve do 20. VIII uveče, do dobijanja naređenja za povlačenje, desno krilo 1. armije držalo je Sen Leon i ispupčeni luk Brudersdorf—Šnekenbuš, šumu Hes i tako kočilo naglo nadiranje nemačkog desnog krila. U Vogeziima nemački 14. rezervni korpus žestoko je napadao Donon ali bez uspeha. Međutim, on je u dolini r. Briš preoteo od francuskog 14. korpusa Širmek, a nešto južnije i Štajge. Zbog velike opasnosti koja je time pretila armijskom boku i pozadini, komandant francuske 1. armije je naredio da se Donon drži po svaku cenu i da 14. korpus povrati Širmek. Oko 18 časova Dibail je saznao o porazu 2. armije i odluci njenog komandanta da noću 20/21. povuče armiju iza r. Merta. Uskoro je dobio naređenje od Žofra da odstupi iste noći sa armijom na položaj koji sam izabere i koji treba da utvrdi. On se rešio da odstupi na liniju Sirej—Blamon iza r. Vezus s naslonom levog krila na for Manonviler. To je izveo bez ometanja, jer komandant nemačke 7. armije to nije predviđao već se spremao da 21. VIII nastavi napad na iste objekte kao i prethodnog dana. Tako je francuska 1. armija već 20. pretrpela neuspeh u bici kod Sarbura, iako je njen komandant izvestio Žofra prilikom prijema naređenja za odstupanje, da mu je „mnogo žao što mora to naređenje da izvrši jer bi mogao održati svoje položaje“.

Uzoru 20. nemačka 6. armija je preduhitrila francusku 2. armiju u napadu. Komandant 1. bavarskog rezervnog korpusa odlučio se da svoj zadatak reši ofanzivno. Jednom divizijom prodro je kroz šumu preko kanala de Ujera u bok 16. korpusa kod Angvilera i Bispenga, dok ga je drugom napao preko Kitenga i primorao na brzo odstupanje pravcem s. Mezijer. Istovremeno je nemački 21. korpus potisnuo francuski 15. preko Dieza i sa r. Sej, napavši ga i obuhvatno kroz šumu kod O-de Kekeng (Haut de Koeking). Radi rasterećenja 15. korpusa komandant francuske 2. armije je naredio svom 20. korpusu da odmah izvrši protivnapad pravcem Lidr-

zeng. Međutim, 2. i 3. bavarski korpus napali su ga i odbacili u šume severozapadno od Šato Salena i na liniju O-de Kekeng—Aubudanz. Korpus je pri povlačenju delimično upao u zasede i pretrpeo vrlo velike gubitke.²⁷ Već oko 10 časova komandant francuske 2. armije je bio primoran da naredi povlačenje svoje armije uglavnom na liniju s. Mezijer—Donlej—Marsal—Ženikur. Međutim, stanje se naglo pogoršalo pa je navedenu liniju poseo samo zaštitnicama, a sa glavninom noću produžio odstupanje ka Mertu i na Gran Kurone de Nansi. Odstupanje je izvedeno uz velike tehničke teškoće ali neometano od Nemaca. Korpusi su odstupali na ovaj prostor: 16. Žerbevil—Linevil, 15. Dombal—Damlevier, 20. Sen Nikola di Por i jugozapadno od ovog mesta. Žofr je sad 2. armiju ojačao konjičkim korpusom Kono, još neprežeženim delovima 9. korpusa i sa 2 rezervne divizije. Nemci su računali da 21. VIII produže napad, ali su bili i sami premoreni, izmešani i bez dodira s neprijateljem.

Odstupanje francuskih i nastupanje nemačkih armija 21—22. U toku 21. francuska 1. armija produžila je odstupanje i uveče je zauzela položaje: Blamon—Sirej i dalje Sen Blez i prevoje Irbeis, Sent Mari, Bonom. Do mestimičnih borbi došlo je kod 8. i 13. korpusa. Najosetniji je bio gubitak Donona, koji je po naređenju komandanta 21. korpusa napušten već pre podne, iako je komandant francuske 1. armije izrično naredio da se drži po svaku cenu. U štabu nemačke 7. armije doznalo se tek 21. VIII pred podne, izviđanjem iz vazduha, da se francuska 1. armija nalazi u pavlačenju. I 2. armija je 21. VIII nastavila povlačenje, iako Nemci na nju nisu vršili nikakav pritisak. Njeno stanje, usled gubitaka u ljudstvu, materijalu i zbog opadanja morala, bilo je takvo da je njen komandant računao da će je morati povući na Meške visove na liniju Tul—zapadno od Šarma, ukoliko mu Nemci ne ostave dovoljno vremena da je sredi. Ovo je Žofr odmah odbacio i komandant 2. armije je pristupio

²⁷ Tu su se u miru nalazili nemački artiljerijski poligoni.

organizovanju položaja na liniji Bajon—Gran Kurone de Nansi.

Nemačka 6. armija mogla je tek 22. preduzeti nastupanje prema jugu, jer se morala bočno obezbediti prema tvrđavama Tul i Nansi. Zato je odredila mobilnu rezervu Meca, 3. bavarski korpus i jednu erzac-diviziju, dok je 2. bavarski korpus upućen na Antlipt, 21. sa jednom erzac-divizijom na visove severno od Linevila i Kroamara, a 1. bavarski rezervni korpus na Bakara. U toku 22. francuska 2. armija povukla je svoje desno krilo na Žerbeviler i Linevil. Zbog toga je levo krilo naslonjeno na for Manonviler bilo istaknuto i nedovoljno obezbeđeno. To je primoralo Dibaila da 22. povuče armiju iza r. Mert, na liniju: Bonom—Visambah—prevoj Irbeis—Sen Blez—Neviler—visovi severno od Montinja—Vaksenvil—severna ivica šume jugoistočno od Linevila. Nemačka 7. armija je produžila 22. VIII nastupanje i zadržala se uveče sa tri korpusa na drumu Blamon—Sirej. Do jače borbe došlo je samo u Vogezima, gde je 14. rezervni korpus uporno težio da napadne bok 1. armije od Širmeka pravcem Badonviler—Raon l'Étap. To mu nije uspelo ni kada su Francuzi napustili Donon, a Nemci zauzeli prevoj Sent Mari. Tek tog dana došlo je do žestokih borbi, tzv. *boja kod Linevila* između zaštitnice 2. i prednjih delova 6. armije u kojima su s obe strane učestvovali jači delovi susednih korpusa. Francuzi su bili primorani da odstupe na položaje Bremonkur—Safe ali održavajući naslon na Gran Kurone de Nansi. Nemci su ušli u Linevil i opseli Manonviler.

Zofr je u posebnoj instrukciji br. 16 od 22. odredio nove uloge 1. 2. i Alzaškoj armiji: 1. armija se imala u Vogezima tako grupisati da svojim rasporedom ugrozi bok neprijatelja ako on preduzme napad na 2. armiju kad ona posedne front Gran Kurone de Nansi—oblast Bajon i da joj olakša prelaz u protivofanzivu; Alzaška armija dobila je zadatak da 1. armiji obezbedi desni bok i proširi svoja dejstva u Vogezima do Bonoma. Šhodno tome komandant 1. armije je naredio da 23. VIII posednu: 14. korpus u Vogezima visove s obe strane Sen Bleza, 21. za-

uzme front Sel—Bakara, 13. i 8. da se prikupe u oblasti Ramberviler—Rehenkur, a konjička divizija da dođe južno od Zerbevitera. Komandanti 6. i 7. armije bili su 22. uveče ubeđenja da su obe francuske armije tako oslabljene da od njih ne preći nikakva opasnost za bok glavnog severnog fronta i očekivali su nove operativne zadatke u duhu opšteg operacijskog plana t.j. prelazak u defanzivu i pomeranje snaga na sever. Bili su iznenađeni kada im je Moltke 22. popodne dostavio ovu kratku telefonsku zapovest: „Gonjenje pravcem Epinal“ dodajući još kao obrazloženje: „U Vogeziima se nalaze još jake francuske snage kojima se ima preseći odstupnica“.²⁸ Ova odluka, kojom se još više udaljavalo od osnovne Šlifenove, pa i same Moltkeove operativne zamisli, značila je početak novih, dugotrajnih operacija, čije su posledice za Nemce bile kobne.

Idući dan 23. VIII prošao je uglavnom na frontu svih armija mirno. Nemci su se pripremali za dalje nastupanje da neprijatelja „odbace od Epinala na jug“, a francuska 2. i 1. armija završavale su grupisanje da ih navedu na nastupanje ka slabo branjenom Šarmskom otvoru, pa ih onda napadnu u oba boka.²⁹

b. Druga francuska ofanziva u Alzasu do 23. avgusta

Dok su se 20. u Lorenu vodile borbe, Alzaška armija se glavninom zadržala na dosadašnjoj liniji i njen je komandant 22. VIII ponovno predložio Žofru da se ona prebaci u Loren u oblast Brijera. Posle poraza 1. i 2. armije Alzaškoj je oduzet 7. korpus i jedna rezervna divizija. Na to je njen komandant, ostavljajući 1 i po diviziju ispred Minstera—Tana i prema Kolmaru—Miluzu, noću 24/25. povukao glavninu ka Belforu da bi je rasporedio shodno novododeljenoj ulozi.

²⁸ SR—I—569.

²⁹ Ipak su i ovim armijama dodeljene drugačije uloge i operacijski ciljevi, prilagođeni opštoj situaciji stvorenoj pobedom u graničnim bitkama ostalih armija.

c. Osvrt na operacije u Lorenu i Alzasu od 14. do 23. avgusta

Ofanziva 1. i 2. armije otpočela je, kako se u početnom operacijskom planu predviđalo. Ali u pogledu snaga sasvim se odstupilo od plana. Prema njemu trebalo je da one iznose 10 korpusa, 3 konjičke i 3 rezervne divizije, koje je u toku operacija, prema potrebi, trebalo ojačati korpusima 4. i 3. armije, koji bi se priključili levom krilu 2. armije, i 1. grupom rezervnih divizija (3 divizije) kod Vezula. Nastupanje Alzaške i 3. armije trebalo je da im obezbedi bokove. Time su ove dve armije bile predviđene da budu nosioci težišta ofanzive cele vojske. Usled preuranjenog napada Alzaškog odreda i njegovog neuspeha (9—10), zadocnelog prikupljanja i pasivnog držanja Alzaške armije (19—21), 1. armija mogla je u bici kod Sarbura angažovati samo 2 i po korpusa, a 1 i po morala je ostaviti u Vogezi za obezbeđenje boka. Žofr je 2. armiji oduzeo 2 korpusa, dok je 3. armiju zadržao u očekujućim položajima čak na Mezi. Za zaštitu 2. armije prema Mecu odredio je rezervne divizije. Tako je i 2. armija sa svega tri korpusa stupila u bitku kod Moranža na frontu širokom oko 40 km sa nesigurno obezbeđenim krilom i bokom prema Mecu. Iako se znalo da predstoje napadi na veoma solidno izgrađene položaje, komandanti armija nisu mogli sebi obezbediti gotovo nikakve rezerve. Pored toga izviđanje je bilo slabo, a trupe premorene. Nastupanje 2. armije do 17. bilo je i suviše oprezno, a zatim pre nagljeno. Komandanti armija različito su cenili protivnika. Između korpusa 2. armije nije postojao potreban dodir, a što je najgore, divergentno nastupanje 1. i 2. armije stvorilo je prazan međuprostor što su iskoristili bavarski 1. i 1. rezervni korpus za obuhvat njihovih unutrašnjih krila. Neaktivnost Alzaške armije teško se može razumeti. U ovim prvim velikim taktičkim sudarima jasno se odražava francuska mirnodopska doktrina, usled čega je došlo do velikih gubitaka, a neizvežbanost trupa u primeni odbrane izazvala je pre nagljeno i duboko odstupanje.

Moltke je, suprotno Žofru i protivno duhu osnovnog plana, bez potrebe ojačavao 6. i 7. armiju. Umesno izvedena protivofanziva 10. VIII u Alzasu i manevarska odbrana do 18. u Lorenu omogućile su da se obe armije potpuno prikupe za bitke, koje su taktički vrlo dobro pripremljene i izvedene. Napadi su bili u osnovi čisto frontalni, jer je Alzaška armija ostala neaktivna, a za bočne napade obe strane uputile su podjednake snage. Nemci su dobili obe bitke uglavnom zahvaljujući svojoj boljoj mirnodopskoj spremi trupa. Ne očekujući da će Francuzi tako brzo odstupiti propustili su priliku da odmah preuzmu gonjenje. Ovo naglo odstupanje navelo ih je još da precene veličinu svojih pobjeda.

2. OPERACIJE U ARDENIMA — ARDENSKA BITKA

OD 21 DO 23. AVGUSTA

(Sk. 17)

Planovi i pripreme. Poraz 1. i 2. armije 20. VIII i vesti o pojavi velikih nemačkih snaga između Brisela, Namira, i odstupanje belgijske armije ka Anversu, navelo je Žofra 20. uveče na pomisao da prema njegovoj 3. i 4. armiji stoje možda slabije neprijateljeve snage. U tom slučaju dalja njihova neaktivnost otežavala bi situaciju susednih grupacija. Stoga se rešio da, iako još uvek nije imao o neprijatelju u Luksemburgu određenu predstavu, odstupi od svog dosadašnjeg upornog stava te je 20. uveče izdao zapovest 3. armiji da sutradan ujutru pređe u protivnapad opštim pravcem Arlon, da njena dva levokrilna korpusa zauzmu Telankur—Virton, a desno krilni Bevej. Armija je dobila zadatak da dejstvuje prema svim neprijateljskim snagama upućenim na desni bok 4. armije. To je uslovalo njeno nastupanje desnim krilom ešaloniranim unazad. Jake prethodnice 4. armije imale su zauzeti liniju Tentinji—Bertriks—Palisel, dok je glavnina ostala u pripravnosti tako da na naređenje može otpočeti nastupanje opštim pravcem na Nefšato. No već ujutro 21. glavnina je dobila naređenje da odmah preuzme pokret prema

severu, sa desnim krilom drumom Ril—Legliz—Ebli—Niv (zaključno). U toku 21. VIII obe armije su izvršile pokret i zauzele raspored za nastupanje koje je trebalo da počne 22, dok se novoobrazovana *Lorenska armija*³⁰ gen. Monurija (jačine sedam rezervnih divizija) još prikupljala sa tri divizije severno od Etena radi sadejstva 3. armiji, a sa četiri divizije za zaštitu Verdena i Meskih visova.

Nemačka 5. armija nastupala je 20. do linije Etal—Šatijon—Redanž—Anžviler, a 4. armija do Lanevil—Melije. 21. VIII 5. armija nije produžila pokret već je pristupila opsedanju Longvija, 4. armija nastupala je prednjim korpusima na liniju Gripon—Liben—Libramon.

Raspored snaga noću 21/22. bio je: 3. armija nalazila se sa prednjim delovima 4. i 5. korpusa na liniji Kon—Virton, 6. korpusa Bevej—Mersi le Ba, a 4. armija prednjim delovima 2, Kolonijalnog, 12, 17, 11. i 9. korpusa uglavnom na liniji Belfonten — Bertriks — Ofanj — Oazi. Rezervna 60. i 52. divizija osiguravale su prelaze donjeg Semoa i Meze, a kombinovani konjički korpus prikupio se na prostoru Palisel, Bijevr. Od nemačke 4. armije nalazili su se: 8. korpus oko Gripona, 18. na liniji Liben — Libramon, 6. oko Legliz — Melije, 8. rezervni oko Bastonja, 18. rezervni kod Eblija i Anlijea. 5. armija ostala je uglavnom na dosadašnjem prostoru, grupišući 5. i 13. korpus za napad severno, 6. rezervni južno od Longvija, a 16 kod Aršvilera za bočno dejstvo, dok je 5. rezervni ostao u armijskoj rezervi.

Plan komandanta francuske 3. armije za 22. bio je: sa 4. i 5. korpusom izbiti u nepošumljeni prostor na liniju Raškur—Etal radi napada na neprijatelja koji bi izišao iz Arlona prema desnom krilu 4. armije, a 6. korpusom izbiti od Godbranza radi napada pravcem Diferdanž, štiteći se stalnim pobočnicima koje će se nasloniti na rezervne divizije.

Komandant francuske 4. armije izdao je svojim jedinicama kratku zapovest za 22: „Neprijatelj se ima napasti svuda gde se na njega naiđe“ i korpusima je odredio ove napadne objekte: 2. korpus Legliz, Kolonijalni Nef-

³⁰ Ona je formirana za zaštitu desnog krila 3. armije koja se imala isključivo posvetiti ofanzivnom zadatku.

šato, 12. Libramon—Rekonj, 17. Bertriks i Ošamp—Žeonvil, 11. Mesen i 9. korpus prostor Bijevr—Udrmon—Boan. Kombinovani konjički korpus izviđa pravcem Rekonj—Liben—Boreng, a za vreme bitke dejstvuje na levom krilu 11. korpusa. Obe rezervne divizije ostaju na dotadašnjim položajima. Napad je trebalo da otpočne kod 2. korpusa u 6 časova, kod ostalih u 9. časova. Ovu zapovest komandant nije izmenio ni kada je u 21.30 časova dobio od Zofra naređenje da nastupa na sever i da sve neprijateljske snage nabaci na Mezu u zoni između r. Urta, Dinana i Namira, pa ni onda kada su ga obavestili sopstveni prednji delovi o dodiru sa neprijateljem istočno od Floranvila i severnije, što je jasno ukazivalo na opasnost za njegov desni bok.

Moltke i komandanti 4. i 5. armije uviđali su da 22. VIII treba izbegavati jače sudare, jer je 4. armija bila razvučena po frontu i dubini i njena veza sa 3. armijom, kojoj je trebalo da sadejstvuje i gde se 23. VIII očekivao francuski napad, nije bila još osigurana. Ali neočekivano komandant 5. armije — nemački prestolonaslednik — rešio se da sa svojom armijom pređe 22. u napad, jer „se Francuzi spremaju za napad sa odseka r. Oten i r. Šjer, te je potrebno da armiju izvede ispred šumskih oblasti. Protiv toga su bili i Moltke i komandant 4. armije, pa mu je Moltke „preporučio“ da armija 22. pređe privremeno u odbranu, ali je komandant 5. armije ostao pri svojoj odluci.³¹ Skretanjem desnog krila 5. armije prema Vintonu nastala je na levom boju 4. armije, na važnom pravcu Floranvil—Arlon, praznina od oko 25 km. Zbog toga je komandant 4. armije bio primoran da forsiranim maršem iste noći uputi svoj levokrilni 6. korpus od Melijea

³¹ SR—I—307. Moltkea je obavestio da se radi o neznatnoj ispravci fronta, iako je u zapovesti naredio da „armija sutra prelazi u napad da potuče najodsudnije sve snage protivnika između r. Šjer i r. Krin, ne prelazeći ih“. Za napad su se imali razviti svi korpusi, pa i onaj iz armijske rezerve. Ovim napadom komandant 5. armije je hteo da otkloni opasnost da njegova 2. severna, tvrdavom Longvi odvojena, korpusa pretrpe neuspeh, gubeći iz vida da se time 4. armija, pa i celo desno krilo vojske, dovodi u veoma tešku situaciju.

za Tentinji. Time je još više proširio svoj front prema jugu i otežao sređivanje armije i njenu saradnju sa 3. armijom. Time su, i protiv nemačke opšte namere, već 22. otpočeli sudari glavnih snaga u vidu posebnih bojeva.³²

a. Bitka kod Nefšatoa od 22. do 23. avgusta

U 6.30 časova 22. VIII nemački 6. korpus 4. armije u pomeranju na jug, radi obezbeđenja veze sa 5. armijom, sukobio se sa prednjim delovima 2. i desnom kolonom Kolonijalnog korpusa kod Tentinjija i Rosinjola i posle teških borbi odbacio ih na liniju Belfonten—le Bil. Uskoro su se sukobile glavnine francuskog 2. i nemačkog 5. korpusa na visovima zapadno od Mejks devan Virton—Viller la Lu. 2. korpus je zauzeo ove položaje i do noći bez rezultata vodio borbu radi zauzimanja Roblmona, ali je uspostavio vezu sa 4. korpusom 3. armije južno od Virtona. Međutim, sa Kolonijalnim korpusom nije uspostavio vezu. Leva njegova kolona, iako bez veze sa drugim jedinicama i nepothranjivana iz dubine, prodrila je do ispred samog Nefšatoa, gde je, celog dana vodila borbu sa delom 18. rezervnog korpusa. Uveče se morala povući na le Bil. Francuski 12. korpus nastupao je u dve kolone pravcem Sen Medard i odbacio delove nemačkog 18. rezervnog korpusa preko drumu Nefšato—Bertrijs, nastojeći da svojom rezervom sadejstvuje levoj koloni. Kolonijalnog korpusa, u čemu nije uspeo. Širokim frontom nastupao je francuski 17. korpus ka liniji Ošamp—Ofanj, a 11. korpus preko Palisela ka Mesenu. U to vreme komandant nemačke 4. armije naredio je svom 18. korpusu da sa linije Libramon—Liben preduzme napad pravcima Bertrijs—Oržeo da bi popravio kritično stanje 18. rezervnog korpusa kod Nefšatoa. Ali komandant 18. korpusa, saznajući da se jake protivničke snage kreću ka

³² One bojeve koje su vodili korpusi 3. i 5. armije nazivaju se „bitka kod Longvija“, a one između četvrtih armija „bitka kod Nefšatoa“. Nemci izdvajaju još i „boj kod Rosinjola i Tentinjija 22. avgusta“ kao posebnu taktičku akciju.

Mesenu i Ošampu, odustao je od naređenog skretanja korpusa na jug i da bi otklonio opasnost od ovih bočnih snaga preduzeo je po podne napad sa korpusom u 3 kolone pravcem Mesen—Ošamp—Bertriks i vodio teške borbe sa 11. i 17. korpusom, koji su zauzeli Mesen, približili se Ošampu i držali Bertriks. Desno krilo nemačke 4. armije našlo se u teškoj situaciji. Nije joj stigla pomoć 8. korpusa koji se tada nalazio kod Borenga, a 8. rezervni korpus je izostao čak kod Sen Ibera. Pored toga Vrhovna komanda je ponovo naredila da se desno krilo 4. armije mora 23. VIII naslanjati neposredno na 3. armiju kod Živea. Zahvaljujući energičnom stavu komandanta i krajnjem zalaganju trupa 18 i 18. rezervnog korpusa kriza je prebrođena. 18. rezervni korpus je održao svoje položaje, a 18. korpus je odbio neprijateljski napad pred Ošampom i zauzeo Bertriks. Francuski 17. korpus u panici se povukao preko Ofanja na Bujon, što je prouzrokovalo povlačenje i susednog 11. korpusa. Jedna divizija 9. korpusa dospela je bez borbe do Bijevra, dok se njegova druga — Marokanska — divizija tek iskrcavala kod Sedana i Mezijera. Rezervne divizije ostale su na svojim položajima kod Revena i nisu učestvovala u borbi. Rezultat na kraju dana bio je taj da su se tri korpusa francuske 4. armije povukli na polazne položaje. (Kolonijalni, 17. i 11), 12. je zadržao svoje položaje, 2. se borio bez rezultata, a 9. se tek prikupljao iza fronta. Komandant francuske 4. armije nije znao za nastalu situaciju i odlučio je da idućeg dana produži napad čak do linije Laroš—Boreng. Tek oko ponoći saznao je za povlačenje Kolonijalnog i 17. korpusa pa je naredio da se armija povuče na liniju Vitron—Bertriks—Palisel—Bijevr—Udrmon odakle se nadao da će moći produžiti ofanzivu. No u toku noći situacija se pogoršala i 17, 11, Kolonijalni i 12. korpus povlačili su se preko r. Semoa, našto je komandant 4. armije 23. ujutru naredio povlačenje cele armije iza Šjera. Žofr, iznenađen i nezadovoljan ovom odlukom, uputio mu je depešu da sva dobivena obaveštenja dokazuju da se pred frontom armije ne nalazi više od neka tri korpusa i zato armija mora što pre ponovo produžiti ofanzivu. Komandan-

dant je preduzeo nastupanje na sever preko Semoa, ali je situacija kod korpusa bila takva da nije mogao nastaviti ofanzivu.

Popodne 22. VIII komandant nemačke 4. armije lično se uverio da 3. armiji nije potrebna pomoć i naredio je da oba njegova 8-ma korpusa skrenu na jug i idućeg dana preduzmu napad sa unutrašnjim krilima opštim pravcem preko Palisela, dok su ostali korpusi imali jednovremeno da produže nadiranje dosadanjim pravcima. Pod pojačanim pritiskom francuski korpusi su 23. odstupili iza Semoa i najzad je komandant francuske 4. armije povukao svoju armiju prema i iza r. Šjer. Komandant nemačke 4. armije, precenjajući uspeh, naredio je za 23. gonjenje čak do linije Mezijer—Sedan—Karinjan—Margit. Usled otpora francuskih zaštitnica i premorenosti trupa armija je 23/24. izbila tek na liniju Bijevr—Palisel—Bertriks—le Bil.

b. Bitka kod Longvija 22. avgusta

Komandant francuske 3. armije bio je netačno obavешten o stanju neprijatelja kada je preduzeo ofanzivu. Još 21/22, kada je između njegove glavnine i nemačke 5. armije bilo svega nekih 10 km, izvestio je Žofra da je neprijatelj još „daleko udaljen“ i da je konjica lako odbacila slabe neprijateljske delove. Ta obavешtenja su doprinela sporom sređivanju Lorenske armije.³³ Uzoru 22. VIII francuski 4. korpus preduzeo je nastupanje po magli u dve kolone, jednom od Latura na Sen Ležer, drugom od Virtona na Etal. Već na severnoj ivici Virtona došlo je do sukoba sa nemačkim 5. korpusom koji je imao zadatak da posedne položaje Roblmon—Virton radi zaštite desnog boka armije prema Monmediju. Celog dana vodile su se žestoke borbe i 4. korpus morao se povući na visove Alondrel, Šaransi. I francuski 5. korpus preduzeo je napad u dve kolone, jednom od Gorsija na Mison, a

³³ Monuri je stigao tek 21. uveče u Verdun, gde se nalazio i Rifej. Tek ovde je Rifej doznao da je Lorenska armija, samostalno kojoj su dotad Žofr i on dodeljivali različite zadatke.

drugom od Sinjeleksa na Misi la Vil. I ovde je došlo do sukoba sa 13. korpusom i posle žestokih borbi, u kojima je učestvovala i nemačka teška artiljerija, francuski 5. korpus se već u 11 časova povukao severno od Longijona, gde je zanoćio. Ovo preuranjeno povlačenje dovelo je susedne korpusu u kritičnu situaciju i nemački 13. korpus je uveče zauzeo bez otpora visove severno od linije Telenkur—Viler la Ševr. Jedna divizija francuskog 6. korpusa nastupala je preko Aransi—Kon—Lagranvil, druga preko Pjerpona ka severu, dok je treća sa konjičkom divizijom nadirala u oblast Mersi l'Ot, da zauzme položaje za zaštitu armijskog boka. Iako se od Longvija čula žestoka paljba, a dan ranije je bilo poznato da se kod Diferdanža nalazi jak neprijatelj, izostalo je izviđanje i neposredno osiguranje pa su sve tri kolone 6. korpusa napali iznenadno sa severoistoka i istoka 6. 5. rezervni i 16. korpus. Odmah je došlo do pojedinačnih žestokih borbi u pošumljenoj oblasti i francuski 6. korpus povukao se pred nadmoćnijim neprijateljem ka liniji Eten—Longijon. dok su se nemački korpusi zadržali uglavnom na liniji Kitri—Landr. Komandant Lorenske armije uputio je dve divizije u pomoć desnom krilu 3. armije, ali su one zadocnele. Za idući dan komandant 3. armije se bio rešio da uz sadejstvo Lorenske armije obnovi napad, ali zbog sporog prikupljanja Lorenske armije do napada nije došlo. Komandant nemačke 5. armije odlučio je da armiju zadrži 23. VIII na dostignutim položajima, ali kada ga je 23. ujutru Moltke obavestio o povoljnoj situaciji kod 1, 2, 3, 4. i 6. armije i predao mu da bi brzim nastupanjem svoje armije mogao odbaciti neprijatelja od Verdona na severozapad, odmah je izdao zapovest za „gonjenje“. Pretpostavljao je da je neprijatelj u „bekstvu“ ka Mezi, pa je trebalo iskoristiti i „jučeranju pobedu završiti sa punom njegovom katastrofom“.³⁴ Armija je 23. preduzela napad opštim pravcem Žamec—Damviler s tim da još toga dana zauzme liniju Spenkur—Sen Loran—Ript—Longvi. Ali je naišla na snažan otpor

---

³⁴ SR—I—340.

i samo su neki njeni delovi dostigli određeni cilj. Usled premorenosti tu se zadržala čekajući na razvoj operacija 1, 2, 3. i 4. armije.

c. Osvrt na operacije u Ardenima

U toku 22. VIII došlo je do sudara glavnina centralnih grupacija na frontu širokom nekih 100 km. Francuzi su raspolagali sa 9 korpusa, 9 rezervnih i 3 konjičke divizije, Nemci sa 10 korpusa i 3 konjičke divizije, a mogli su računati na pomoć posada Meca i Tionvila.³⁵ Posle neuspeha južne grupacije (1, 2. i Alzaške armije) Žofr je od centralne grupacije očekivao glavno rešenje i svoj veliki strategijski manevar, u duhu posebne instrukcije br. 13 od 18. VIII zasnivao je na uspešnom udaru 4. armije i dva korpusa 3. armije. Ovu zamisao je zasnivao na pogrešnim pretpostavkama. Cenio je protivničke snage na frontu Tionvil—Brisel na svega 13—15 (stvarno ih je bilo 27) korpusa, od kojih je u centralnoj grupaciji od Tionvila do Bastonja pretpostavljao 6 korpusa i 2—3 konjičke divizije (stvarno ih je bilo 10 korpusa). Pored toga, za ove poslednje smatrao je da su u pokretu u severozapadnom pravcu ka Mezi, odnosno ka odseku Žive—Dinan—Namir, jer nije znao o postojanju nemačke 3. armije čiji su korpusi nastupali na taj odsek, a ne korpusi centralne grupacije (5. i 4. armije) iz Luksemburga. Zbog toga je zaključio da su ostale slabije snage (2—3 korpusa) centralne grupacije u južnom Luksemburgu, a jače su u pokretu pravcima Nefšato—Žive i Bastonj—Dinan—Namir i da su im prednji delovi već na Mezi. Od Tionvila do Nefšatoa stvarno se nalazilo 7 korpusa nemačke 4. i 5. armije frontom prema zapadu, tj. bočno prema položaju Longvi—Virton—Belfonten—Bertriks—Ofanj. odakle je

³⁵ Brojni odnos bio je: 358 bataljona, 141 eskadron, 1487 topova kod Francuza, prema 236 bataljona, 120 eskadrona, 1320 topova kod Nemaca. Francuska brojna nadmoćnost unekoliko se smanjivala zbog većeg broja rezervnih divizija čije je ljudstvo kvalitativno bilo slabije od ljudstva nemačkih rezervnih korpusa.

trebalo da otpočne nastupanje sedam francuskih korpusa 4. i 3. armije. Ove strategijske omaške omogućile su Nemcima da iznenade i Žofra i oba komandanta armije. Koristeći pošumljenost zemljišta, protivnici su neopaženo približili 21/22. svoje frontove tako da bi dalji pokret morao dovesti do taktičkih sudara. Bitke u kojim je učestvovalo oko 800 000 boraca, bile su izrazito bitke u susretu. Ispresecanost i pošumljenost zemljišta, ešeloniranje francuskih korpusa unazad i udesno, pretvorili su je u prostorno i vremenski odvojene bojeve (oko 12). Ti bojevi su vođeni između pojedinih korpusa i odvijali su se bez uticaja francuskih komandanata armija, dok su nemački uglavnom uspevali da blagovremeno usklade njihov rad. Ovaj francuski neuspeh bio je utoliko osetljiviji, što su se u isto vreme i obe francuske krilne grupacije nalazile u kritičnom stanju. Međutim, Žofr je očekivao sve do poslednjeg momenta da ova bitka u Ardenima donese preokret opšte situacije.

Uzroci francuskog neuspeha su mnogobrojni i dobrim delom mogu se pripisati Vrhovnoj komandi. Pored navedenih omaški, potcenjivala je operativne i taktičke teškoće zemljišta u Ardenima. Prenebregla je da sigurno posedne otvorene prostorije gornjih tokova r. Šjer i Semoa i dalje na severu otvoreno područje Bastonj—Nefšato—Polisel—Gedin, iako su joj komandanti armija to sugerisali. Ona nije težila da jačim snagama prodre kroz nemački zastor i tako osigura oslonce neophodne za strategijsko-operativne odluke. U preteranom nastojanju da iznenadi neprijatelja i maskira svoje velike snage u šumskim kompleksima, omogućila je neprijatelju da je iznenadi. Uopšte, vreme od 14—21. VIII Vrhovna komanda nije iskoristila za počesno tučenje neprijatelja koji je tek nastupao ka liniji razvoja i bio još neprikupljen, niti za bolju pripremu armija za bitku. Ni komandanti armija nisu se uspešno snalazili u situaciji. Tako je komandant 4. armije upotrebio konjički korpus na levom krilu, plitko ispred fronta, umesto da ga je isturio dalje, prvenstveno preko Nefšatoa, Bastonia i r. Urta. 4. armija je ušla u bitku razvučena na nekih 40 km sa 6 korpusa i svega 1 pešadijskom divizijom

u rezervi. Između 3. i Lorenske armije sadejstvo je bilo veoma slabo. Kod Francuza je došla do izražaja na šumskom zemljištu slabija mirnodopska sprema trupa i starešina. Zatim: slabost ubacne i teške artiljerije, slabo sadejstvo pešadije i artiljerije, nedovoljna priprema napada i prenagljenost u njegovom izvođenju, slabije snalaženje u odbrani, slabe unutrašnje veze. Nemcima su baš u ovim susretnim, šumskim, borbama mnogo koristile velika inicijativa i samostalnost koje su gajili u miru. Pa i pored svih pozitivnih i negativnih okolnosti, ni nemačke pobjede ni francuski neuspesi nisu bili ovde ni „rešavajući“ ni „potpuni“. Već sledeći dani su pokazali da su zaključci komandanata nemačke 4. i 5. armije o „potpunoj pobjedi“ bili isto tako netačni i po posledicama teški u pogledu odluka Vrhovne komande, kao i oni komandanata nemačke 6. i 7. armije.

3. OPERACIJE NA SAMBRI I MEZI OD 21. DO 24. AVGUSTA

(Sk. 18)

Planovi i pripreme. U francuskoj Vrhovnoj komandi konstatovano je 21. u jutro da se nemačkih šest korpusa i tri konjičke divizije nalaze severno od Meze u pokretu ka zapadu i da su Nemci opseli Namir sa severa i severoistoka. Zbog toga je Žofr odmah naredio 5. armiji da nastavi pokret prema severnoj neprijateljskoj grupaciji oslanjajući se na r. Mezu i tvrđavu Namir. Pored toga zamolio je komandanta engleskih snaga da sadejstvuje levom krilu 5. armije i nastupa glavninom pravcem Soanjijske. 5. armija se tada razvijala južno od r. Sambre između r. Meze i r. Er (Heure). Njen 1. korpus se nalazio na Mezi zaštitu desnog boka od Ermentona do Profonvila. Levo od 1. korpusa na desnoj obali r. Sambre prikupljali su se 10. i 3. korpus (sa po 3 divizije) sa zadatkom da spreče neprijatelju prelazak reke. 18. korpus je posle iskrcavanja stigao prethodnicom do Tijena, a II ešelonom do Estrida. Konjički korpus Sorde nalazio se na prostoru Fonten l' Evek—Kursel odakle je štitio levi bok 5. armije

i koncentraciju engleske armije, koja je uveče trebalo da izbije 2. korpusom na liniju Ganli—Bave, a 1. na prostor Aven, Noajel. Iza levog krila 5. armije dve divizije 4. grupe rezervnih divizija nalazile su se na maršu s juga ka Mobežu. Računajući da će 4. i Engleska armija tek 23. VIII izbiti u visinu 5. armije, komandant 5. armije je predložio Žofru da napad otpočne 23. ili 24. VIII ne znajući da je već došlo do dodira sa Nemcima na Sambri. Ujedno je naredio prikupljanje svoje armije na položajima oko 6 km južno od Sambre za prelazak u nastupanje ka liniji Namir—Nivel, čim za to dobije naređenje. Korpusi su imali da isture prethodnice na r. Sambru radi zaštite mostova, ali im je izrično naređeno da se prednji delovi pri jačem napadu ne upuštaju u borbe dok ne otpočne nastupanje armije.

U toku 21. VIII Nemci su se neometani od protivnika prikupili: 1. armija sa 3 korpusa na liniji Kastr—Bren le Šato, iza nje po jedan korpus kod Brisela, Luvena i Aršota, a dodeljeni 2. konjički korpus bio je u pokretu ka desnom krilu armije oko Soanjija, 2. armija sa 3 korpusa na liniji Obe—Goslije—Žemep, jednim oko Liježa, a jednim iza desnog krila; 3. armija sa 2 korpusa na liniji Sponten—Sjerinjon i jednim oko Marša. U pokretu za Nivel 1. konjički korpus bio je stigao do Ija. Neki prednji delovi 2. armije stupili su inicijativno u borbu sa francuskim delovima na Sambri i uspeali da se kod Tamina i Rozlijea prebace na desnu obalu i da se održe. Bilov se rešio da 22. VIII prikupi sve 3 armije i tek 23. jednovremeno preduzme napad prema jugu i to: 2. armija sa linije Benš—tok r. Sambre da ovlada mostovima preko Sambre, a 3. armija da forsira Mezu. Od 1. armije Bilov je zahtevao da napad obezbedi od Anversa, opsedne Mobež i pomogne napad 2. armije zapadno od Mobeža. Ovo je uslovljavalo da i 1. armija već sada skrene na jug, čemu se uporno protivio Kluk, jer je pretpostavljao da se Englezi nalaze u nastupanju preko Lila i da njegova armija treba da nastavi nastupanje u dosadašnjem jugozapadnom pravcu sa oba krila ešelonirana unazad da bi tako sačuvao slobodu manevra. Bilov je ostao pri svom naređenju, a

komandant 1. armije je za 22. VIII predvideo pokret tri svoja korpusa na liniju Lesin—Soanjije, jedan je imao da nastupa iza njihovog desnog krila, jedan da vrši obezbeđenje prema Anversu, a jedan da ostane u rezervi u Briselu.

a. Bitka kod Šarlroa (Namira) 22. i 23. avgusta³⁶

Bilov je 22. VIII ujutro, pošto je izvideo rejon r. Sambre, došao do ubeđenja da će prelazak reke, ako je budu branile glavne neprijateljske snage, biti vrlo težak. Smatrao je da se francuske snage nalaze još u nastupanju preko Marijambura i Šimeja i da su samo 2—3 konjičke divizije isturene na reku. Zato je naredio da korpusi 2. armije odmah pređu u napad i da još 22. VIII izbiju na liniju Mete—Benš. Istovremeno je naredio da i 3. armija svojim desnim krilom nastupa na Mete. Komandantu 1. armije nisu izdata nikakva dalja uputstva. Međutim, nezavisno od naređenja Bilova i komandanta francuske 5. armije, na Sambri su se od jutra 22. borbe rasplamsavale. Još u 6 časova francuski 10. korpus otpočeo je da napada nemačke delove kod Arsimona. Postepeno su se protiv njega razvile nemačke tri divizije 10. i Gardijskog korpusa i posle ogorčenih borbi odbacile ga prema jugu na visove južno na liniju Fos—Vitrival—Bijem. U isto vreme prešao je i 3. korpus u napad na nemačke delove ispred Rozlijea, ali se morao povući pred desnim krilom nemačkog 10 korpusa na liniju Žerpen—Nalen. Francuska 51. rezervna divizija smenila je na Mezi 1. korpus koji se prikupljao severozapadno od Dinana. Kod ostalih korpusa 2. i 5. armije nije 22. VIII došlo do borbe, a ni 3. armija nije otpočela sa naređenim forsiranjem Meze. Forovi, pa delom i varoš Namir, već su se nalazili pod neprekidnom vatrom nemačke teške artiljerije. Oko podne Nemci su zauzeli for Konjle i belgijska 4. divizija povukla se noću iza francuskog fronta. Komandant 5. armije je naredio za

³⁶ SR—I—346. Nemci je nazivaju „bitka kod Namira“.

23. VIII da se 10. 3. i 18. korpus zadrže na svojim položajima, da 1. korpus napadne bočno Nemce ispred 10. korpusa, a da konjički korpus i dve rezervne divizije 4. grupe rezervnih divizija zatvore prostor između Engleza i 18. korpusa. Situacija se kod Nemaca, i pored postignutih uspeha levog krila 2. armije, komplikovala. 2. armija je morala dva svoja korpusa upotrebiti za obezbeđenje bokova prema Namiru i Mobežu, a sa tri je mogla produžiti napad prema jugu. Uspeh je bio naročito potreban na istočnom krilu, kako bi olakšao 3. armiji forsiranje Meze. U toku 22. Nemci su ustanovili da se Engleska armija, oslanjajući se na francusku 5. armiju, nalazi u pokretu pravcem Mobež—Mons. Kluk je ponovo predložio Bilovu da skrene napad svoje armije ka jugozapadu, a kada je Bilov i to odbio, obratio se Moltkeu koji se složio sa Bilovom.

Noć 22/23. prošla je u miru. Sutradan u jutro otpočela je borba na celom frontu 5. armije. Na desnom krilu napao je Gardijski korpus nemačke 2. armije 1. brigadu francuskog 1. korpusa i 10. korpus na položajima Sart—Sen Loran—Sen Žerar—Meté, sa prednjim delovima južno od Fosa i Bijema. Prednji delovi su se naglo povlačili što je 1. korpusu, prikupljenom oko Levea i Dinana, stvorilo povoljnu priliku za planirani bočni protivnapad. Oko podne je napad Gardijskog korpusa bio zaustavljen i francuski 1. korpus se bio razvio za bočni napad. Tada je njegov komandant, Franše d'Epere, dobio obaveštenje da su nemačke snage prešle r. Mezu južno od Dinana i potisle 51. rezervnu diviziju prema Oneju. Stvarno je levokrilni 19. korpus nemačke 3. armije uspeo oko 10 časova da forsira Mezu, ali je tek u toku dana zauzeo Dinan, pa je armija nastavila forsiranje i južno i severno od njega. Komandant francuskog 1. korpusa obustavio je napad u bok Gardijskog korpusa jer su mu snage koje su forsirale Mezu ugrozile pozadinu pa je jedna divizija prešla u odbranu, dok su ostale snage preduzele nastupanje ka Dinanu. Za to vreme Gardijski korpus produžio je napad na 10. korpus i do noći ga potisnuo postepeno na položaje Vanje—Meté—Gro, dok je 1. korpus potisnuo

Nemce iz Oneja. Popodne su nemački 10. i 10. rezervni korpus napali visove između Anzena i Nalena, koje je uporno branio francuski 3. korpus i do noći ga potisli na liniju Morijalme—Šastr. Popodne su vođene žestoke borbe i između 18. i 7. korpusa i dela 10. rezervnog korpusa kod Am sir Era, Tijena i na liniji Fonten—Valmon. Do noći se 18. korpus povukao na položaje Tijel i Ler o Fosto. Divizije 4. grupe rezervnih divizija uspele su da održe vezu sa Mobežom. Konjički korpus Sorde, u pome-ranju ka levom krilu Engleske armije, zanoćio je istočno od Mobeža.

Pored dobitka u zemljištu i izveštaja gen. Galvica da je zauzeo sa opsadnim trupama severne forove i severni deo varoši Namir i da u toku noći očekuje pad još 3 fora, Bilov je uveče 23. VIII ocenio situaciju svoje 2. armije kritičnom. Njegova četiri korpusa bila su razvučena na 40 km fronta i iscrpena. Izgledalo mu je da je neprijatelj nadmoćniji i da dovlači pojačanja naročito prema desnom krilu, gde se nalazila u blizini i Engleska armija. Od 1. i 3. armije nije dobio nikakva obaveštenja. Pa ipak se rešio da 24. VIII nastavi napad 2. armijom, naređujući 1. armiji da joj sa dva korpusa sadejstvuje obuhvatno zapadno od Mobeža, a 3. armiji da napada pravcem Mete.

U isto vreme je komandant francuske 5. armije rešio prvenstveno „zbog neuspeha 4. armije i pada Namira“, da do zore povuče armiju na liniju Marijambur—Šimej—Trelon—Solr le Šato. Traženo odobrenje od Žofra za povlačenje stiglo je tek kada se armija nalazila u povlačenju. Iako je očekivao da 5. armija nastavi napad, Žofr je usvojio predlog njenog komandanta, samo je zahtevao da se njeno levo krilo nasloni na Mobež i da održi vezu sa 4. i Engleskom armijom. Odstupanje je izvedeno uglavnom bez teškoća.

U toku 23. VIII i komandanti nemačke 1. i 3. armije nalazili su se pred važnim odlukama. 1. armija je već vodila borbe sa Engleskom i njen komandant je došao do zaključka da ne može sadejstvovati sa 2 korpusa 2. armiji o čemu je obavestio Bilova. Nemačka 3. armija je toga dana, tek što je ovladala zapadnim obalama Meze,

dobila od Vrhovne komande sugestije (ali ne i naredjenja) da produži nastupanje svom snagom preko Meze južno od Živea i da tako ugrozi odstupnicu francuskih armija ispred 2. i 4. armije. Prema ovome armija je trebalo da nastupa ka jugozapadu, dok je Bilov uporno nastojao da ona napada pravcem ka Meteu, tj. ka zapadu. Posle dugog kolebanja komandant 3. armije odlučio se i naredio da armija 24. u zoru produži napad ka zapadu, desnim krilom na Mete.

Sve do 10 časova Bilov je smatrao da će taj dan doneti rešenje, iako su pojedini korpusi još u zoru primetili da su protivničke glavne snage odstupale u toku noći 23/24. Tek je depeša 3. armije 24-og u 11 časova da Francuzi odstupaju i da je njihovo desno krilo izbilo do Florana i Filipvila, uverila Bilova da je bitka definitivno dobivena. Nemačka 2. armija zanoćila je 24/25. severno od Bomona i Amptena, a 3. pošto je propao pokušaj njene jedne kolone da pređe Mezu kod Fimeja, na liniji Floran—Franšimon. Do eksploatacije bitke nije došlo ni kod jedne armije, iako je Bilov u preterano povoljnom izveštaju tvrdio Vrhovnoj komandi da je 2. armija neprijatelja „odsudno potukla i 3. armiji otvorila put preko Meze“. Naprotiv, komandant 3. armije koja je omogućila nastupanje 2. armiji i bitno doprinela pozitivnom ishodu bitke, nije govorio u svom izveštaju o pobedi nego je samo izložio ciljeve do kojih je njegova armija toga dana došla. Uskoro je bilo i Bilovu i Moltkeu jasno da su koristi od pobjeda 2. i 3. armije bile uglavnom taktičkog značaja i nestrpljivo su očekivali ishod sudara 1. i Engleske armije koji je trebalo da Nemcima donese veće operativne rezultate.

b. Bitka kod Monsa 23. i 24. avgusta

Nemačka 1. armija neometano je izbila 22. VIII uveče sa 3 korpusa (4, 3. i 9) na liniju Sili—Luvinji—Minjo, 2. korpus ešeloniran pozadi udesno kod Nenova, 4. re-

zervni u Briselu, 3. rezervni na kanalu Dil prema Anversu, a 2. konjički korpus oko grada At. Engleska armija dospela je u isto vreme sa 2. korpusom na liniju Mons—Busi; 1. korpus je bio na maršu s juga za Kroa—le Ruveroa preko La Longvila i Pon sir Sambr, konjičkom divizijom za Kvjievren, 5. konjičkom brigadom za Benš. Prednji delovi armije došli su do Kroa, le Ruveroa, Obura i Nimija. Komandant Engleske armije nameravao je 21. uveče da rešava zadatak napadom, ali se idućeg dana na osnovu dobivenih podataka o neprijatelju odlučio da brani dostignute položaje.³⁷

Korpusi nemačke 1. armije nalazili su se 23. ujutru u pokretu ka liniji Bazekl—Sen Gislen—Žemap, a 2. konjički korpus ka Kortriku, kada je stigla vest o jakim snagama protivnika oko Turnea. Zbog toga je Kluk u 9.30 naredio obustavljanje pokreta 1. armije preko drumu Lez—Mons—Benš, da bi sačekao rezultate izviđanja 2. konjičkog korpusa, pošto bi ga neprijatelj, ako bi se nalazio oko Turnea, bočno ugrozio. Ovo naređenje je zadocnilo, jer su borbe kod prednjih korpusa već bile otpočele. Levokrilni 9. korpus napao je u 9.30 kod Obura prednje delove engleskog 2. korpusa i odbacio ih preko kanala na glavni položaj. I 3. korpus je preduzeo napad. Ovi korpusi su zauzeli Žemap i Obur, nešto docnije i Nimi, Mons, a 4. korpus bez jačeg otpora mostove kod Perivelca i Blatona. Time je kanal pao u nemačke ruke i oba engleska korpusa povukla su se na liniju Pejsan—Spijen—Sipli—Vasm—Busi i dalje do Konde, gde se nalazila konjička divizija i u Valansijenu novoprispela 19. pešadijska brigada. Uskoro je usledio preko kanala žestok napad dva levokrilna korpusa. I pored veoma snažnog otpora brzo je postignut uspeh. Komandantu nemačke 1. armije bilo je jasno da time nisu postignuti nikakvi odsudni rezultati, a da se oni mogu postići samo ako se 24. VIII istovremeno nastavi napad s fronta i obuhvati levo krilo Engleske armije.

³⁷ „History of the Great War. Military Operations France and Belgium 1914“. London. 1922. — str. 52.

Zato je naredio da 24. u 5 časova desno krilo 9. i levo krilo 3. korpusa produže napad zapadno od Mobeža na Bave a 4. na Varnje le Gran. 2. i 4. rezervni korpus dobili su zadatak da se hitno prikupe na području Konde i Linj. Komandant Engleske armije odlučio se da 24. VIII primi odbranu na dostignutim položajima. No, kada je oko ponoći dobio obaveštenje iz francuske Vrhovne komande da se 5. armija, oslanjajući se na Mobež, povlači na jug i molbu Žorfa da i njegova armija odstupi pravcem Kambré i zauzme položaj na liniji Le Kato—Denen, rešio se da pod zaštitom konjice odstupi sa oba korpusa na liniju La Longvil—Bave—Varnjije. Povlačenje 1. korpusa otpočelo je 24. u 4 časa pošto je ostavio kod Bone jaku zaštitnicu. Zahvaljujući dobrom radu zaštitnice i sporom nadiranjju 9. korpusa čiji su bok ugrožavale snage iz Mobeža, 1. korpus je bez ometanja poseo određene položaje. Teže je bilo povlačenje 2. korpusa, jer je nemački 3. korpus već u zoru prešao u napad na celom frontu. Korpus je otpočeo povlačenje po divizijama. Desnokrilna divizija uspela je oko 8 časova da pod borbom odstupi ispred 3. korpusa na položaje kod Žanlija, dok se levokrilna divizija pod stalnom borbom tek oko podne izvukla iz dodira sa neprijateljem i, ostavljajući zaštitnicu, odstupila u rejon Bave—Varkinji. Naročito se umešno povlačila, pod teškim uslovima, konjička divizija, ojačana jednom pešadijskom brigadom, jer su se francuske teritorijalne divizije ranije povukle i ostavile engleski levi bok nezaštićen. Pružajući otpor na više uzastopnih položaja, divizija je tek uveče odstupila na položaj Varnjije—Sen Vast. Zamoreni nemački korpusi zanoćili su 24/25. južno od linije Bezije—Dur—Žanli—Askilije. 2. i 4. rezervni korpus kod Kondea i Linja, a 2. konjički korpus, upućen preko Turnea za Denen, razbio je delove francuskih teritorijalnih divizija i stigao uveče do Maršijena. Komandant nemačke 1. armije nije uspeo tog dana ni da obuhvati, a kamoli obiđe Englesku armiju niti da je nabaci prema jugoistoku. Ubeđen da je dosad vodio borbu samo sa prednjim delovima Engleske armije, a da se ona nalazi na liniji Valansijen—Bave, nadao se da će 25. ipak

obuhvatiti njeno levo krilo. Komandant Engleske armije je izgubio bitku kod Monsa, ali je uspeo da se pod vrlo teškim uslovima i pred nadmoćnijim protivnikom povuče u redu i uz umerene gubitke (oko 4000 ljudi).

c. Napad na Namir od 21. do 24. avgusta³⁸

Namir je predstavljao važan komunikacijski čvor i oslonac za operacije belgijsko-francuskih armija. Kao i Lijež, važio je kao moderna pojasna tvrđava. Imao je 9 jakih forova, sličnih onim Liježa. Utvrđeni pojas bez unutrašnjeg jezgra iznosio je oko 50 km, udaljenost forova od grada 4—10 km, a rastojanje između njih 4—6 km. Njegova posada iznosila je oko 25 000 ljudi, a belgijska 4. divizija služila mu je kao mobilna rezerva. Vojni krugovi su mnogo računali sa otporom tvrđave dok je javnost smatrala „neosvojivom“. Nemačka Vrhovna komanda naredila je 18. VIII 2. armiji da organizuje napad na tvrđavu. Za napad su određeni rezervni gardijski korpus 2. armije, 11. korpus 3. armije i opsadni park. Napadom je trebalo da rukovodi gen. Galvic komandant rezervnog gardijskog korpusa. Napad je trebalo izvesti jednovremeno sa severoistoka, jugozapada i istoka po tzv. „skraćenom postupku“.³⁹ Neka detaljnija uputstva Galvicu nisu data nego su mu dostavljena iskustva pri napadu na Lijež.

Galvic je 21. VIII prikupio za napad 4 divizije na liniji Eron—Kuris—Amoa, a opsadnu artiljeriju podelio je na odseke sa zadatkom da neutrališe forove Maršovalet, Mezere i Andoa. Oko podne 21. VIII teška artiljerija otvorila je vatru na navedene forove i divizije su otpočele sa razvojem za napad. Kako je izviđanjem ustanovljeno da je zemljište prema istočnom i jugoistoč-

³⁸ Dogadjaji kod Liježa i Namira izlažu se nešto opširnije, jer je njihov neočekivano brzi pad uveliko doprineo negativnom ishodu graničnih bitki za saveznike, a Nemce je naveo da se olako odlučuju za napade na francuske tvrđave na Mezi i Mozelu u Lorenu.

³⁹ Uglavnom se sastojao: iz jednovremenog napada na forove i međuprostore, napada pešadije pre nego se neutrališe artiljerija i unište forovi, i smelog korišćenja i najmanjeg uspeha.

nom frontu nepodesno za napad, Galvic je odlučio da sa dve divizije preduzme odsudan napad sa severa preko odseka Dolus—Želbreze, jednom divizijom sa jugoistoka sa linije Ton—Fol, dok je jednu zadržao u rezervi kod True de Sart.

Artiljerija je neprekidno tukla forove do 23. ujutro, kada je otpočeo opšti napad. U 9.30 pao je for Konjle, a oko 14. časova Maršovelet. Odmah je nastavljen napad na grad i zauzet je njegov severni deo. Belgijanci su bili porušili mostove preko Sambre i Meze pa se njihova 4. divizija povukla u toku noći na jug. Galvic je tražio da se grad preda ili će ga bombardovati, a kako nije dobio odgovor, naredio je da se otvori vatra na južni deo varoši. Ujutro 24.VIII nastavljeno je bombardovanje i pešadijski napadi. Zauzeta je cela varoš i svi forovi sem Emina, Dava, Sijarlea, koji su se 25. predali.

Pad Namira za ciglih 5 dana (Lijež se držao nekih 13) i sa svega oko 900 žrtava, bilo je drugo iznenađenje o ulozi tvrđava. Nemci su zarobili oko 6000 vojnika, a plen je bio veoma velik. Stanovništvo (oko 75 000) i sam grad mnogo su pretrpeli. Osvajanjem Namira Nemci su otklonili opasnost za unutrašnje bokove svoje 2. i 3. armije i oslobodili 2 korpusa i tešku artiljeriju za druge operacije.

d. Osvrt na operacije na Sambri i Mezi

Bitka kod Šarlroa, Monsa i gubitak Namira značili su očigledno poraz saveznika i neuspeh nameravane ofanzive preko Sambre u Belgiju. Uzroci poraza ležali su uglavnom u početnom operacijskom planu, nedovoljnoj pripremi francuske Vrhovne komande i 5. armije kao i njenim i omaškama komandanta 5. armije pri izvođenju operacija i bitke. Omaške su se sastojale u: potcenjivanju snaga i neuočavanju operacijskih pravaca nemačkog desnog krila od strane Žofra; zadocnelom rokiranju francuskih snaga u Belgiju; preteranim nadama da će uspesi centralne grupacije kroz belgijski Luksemburg olakšati situaciju severne grupacije. Ni brojna nadmoćnost nemačke 1, 2 i 3. armije nad 5. i Engleskom armijom (358 bataljona, 215 eskadrona, 2164 topa

prema 269 bataljona,⁴⁰ 169 eskadrona, 828 topa), nije pružala gotovo nikakve izgleda da će savezničko levo krilo moći izvršiti težak i složen ofanzivni zadatak. Komandant 5. armije je privukao neprikupljenu armiju do Sambre što je dovelo do počesnog angažovanja korpusa u bici. Zbog nenapredovanja 4. armije morao je svoj 1. korpus sve do 23. zadržati na Mezi, a zbog slabe veze sa Engleskom armijom proširiti front do Mobeža. Žofr mu je zamerio što je 23. odstupio i 24. nije prešao u protivnapad. Zamerka nije imala mesta, jer je povlačenjem 4. armije ugrožen bok 5. armiji na Mezi, do Živea pa i južnije, a ukoliko bi bio ponovo angažovan 1. korpus od Dinana na zapad, i njega bi uskoro ugrozile nemačke snage sa severa kod Namira. 5. armija bi se našla u još težoj situaciji da su Englezi bili nabačeni na jugoistok, što bi se desilo da se nisu 24. VIII povukli. Blagovremenim odstupanjem 5. armije očuvana je njena borbena sposobnost za dalje operacije, a da li bi napad 24. VIII izmenio situaciju, s obzirom na spajanje nemačke 2 i 3. armije i na pad Namira, više je nego problematično.⁴¹ U bitku kod Monsa Englezi su ušli prenapregnuto, nedovoljno pripremljeni i protiv svoje volje samo da bi udovoljili želju Žofra. Umesto da su se, pošto su 22. do podne dobijena obaveštenja o povlačenju korpusa Sorde i levog krila 5. armije pozadi Sambre, zadržali u visini Mobeža, oni su isturili svoj levokrilni korpus na 20 km. Ali brzo su uočili da se pred njima nalazi nadmoćniji neprijatelj i da ih neuspeh 5. armije može dovesti do izolovanosti. Odstupanje je bilo pravilno i njime je osujećen obuhvatni manevar Nemaca.

Nemačke pobede kod Šarlroa i Monsa bile su čisto taktičkog karaktera. Velike operativne koristi koje su se prema veoma podesnom polaznom položaju i rasporedu snaga s pravom mogle očekivati i koje su šlifenu stalno

---

⁴⁰ Od kojih su 82 bili francuski rezervni bataljoni.

⁴¹ Žofr je ubrzo smenio komandanta 5. armije koji je u svojoj knjizi „Le plan de Campagne francais et le premier mois de la Guèrrre (2. août—3 septembre 1914)“ oštro kritikovao njegov rad.

lebdele pred očima pri sastavljanju operacijskog plana, izostale su. Uzroci se uglavnom svode na necelishodno rukovođenje operacijama od strane Moltkea i Bilova. Bilov je prerano podišao sa korpusima 2. armije ka Sambri i izgubio komandu nad njima, te su naglo i počesno angažovani u borbi. I 2. armija je zapala u težak položaj, ali je mogla prelaskom u odbranu izbeći poraz dok susedne armije ne ispune svoje operativne uloge. Bilovu je bilo glavno da obezbedi pobedu svojoj armiji i tražio je od susednih armija da joj ukažu brzu, neposrednu pomoć. Zato je skrenuo 1. armiju severno od Mobeža na jug, oduzeo joj manevarski obuhvatno-obilazni zamah, tako da niti je mogla da obuhvati Englesku armiju kod Monsa niti, shodno operacijskom planu, da dopre, u slučaju potrebe, do morske obale. Od 3. armije Bilov je uporno tražio još 23. VIII da napada pravcem na zapad, iako je energičnim nastupanjem u jugozapadnom pravcu mogla olakšati situaciju 2. armije i obezbediti eksploataciju uspeha kod Šarlroa i Nefšatoa. Jedini sjajan uspeh u ovoj složenoj operaciji bilo je brzo zauzeće Namira, da ga Galvic nije zamračio surovim postupcima prema nevinom stanovništvu.⁴²

4. RAD VRHOVNIH KOMANDI U TOKU GRANIČNIH BITKI

Moltke je očekivao posle 20. VIII sudar na celom frontu naročito na desnom krilu pri prelasku Meze i Sambre s obe strane Namira. Za početak opšte ofanzive nije izdao jedinstvenu zapovest za sve komandante armija, iz koje bi oni saznali operativne ciljeve svih armija, čime bi se obezbedilo njihovo sadejstvo. Umesto toga izdao je pojedinim armijama počesne zapovesti sa načelnim i tehničkim uputstvima. Odbio je i sugestije iz svog štaba da se štab stalno ili privremeno premesti na pravac Namira. Prepustio je Bilovu i Ruprehtu rukovođenje važnim krilnim operacijama, a 4. i 5. armiji nije izdao ni-

⁴² Zbog nečovečnih postupaka 1915. god. prema stanovništvu u Srbiji, Galvic je posle rata proglašen ratnim zločincem.

kakvu zapovest. Ukoliko je Moltke i bio primoran da utiče na tok graničnih bitki, njegova intervencija je bila nedovoljna, a često i štetna i po bitnim pitanjima. Upravo kada su otpočele velike operacije, saznao je 20/21. o porazu 8. armije kod Gumbinena i o nameri njenog komandanta da je eventualno odmah povuče iza Visle. To bi očigledno kobno uticalo na austrougarsku ofanzivu koja je trebalo da otpočne i Moltke je strahovao da bi to moglo dovesti do sloma istočnog fronta. Hitno je uputio Hindenburga i Ludendorfa da smene komandanta i načelnika štaba 8. armije. Za pojačanje 8. armije dolazili su u obzir 9. rezervni korpus i dve landverske brigade, raspoređeni prema Danskoj i na obali Severnog mora. Moltke je odustao od njihovog upućivanja dok ne padne rešenje na zapadu. Na zapadu je 22. VIII bio kritičan dan za nemačku ofanzivu, jer su 2. 4. i 5. armija bile angažovane u teškim bitkama, dok je od upotrebe 1. i 3. armije zavisilo da li će se operacije svih pet armija sliti u rešavajuću bitku, za čiji pozitivan ishod su postojali svi objektivni uslovi. Ali tu je došla do izražaja sva nezgoda Moltkeovog komandovanja, kada je komandant 2. armije, zbog uskih interesa svoje armije, onemogućio 1. i 3. armiji da odigraju svoje velike operativne uloge u korist operacije kao celine. Nije bila ništa manja ni greška Moltkea kada je 22. doneo odluku da 6. i 7. armija, posle pobjeda kod Sarbura i Moranža, ostanu u Lorenu i produže gonjenje u južnom pravcu umesto da ih je prebacio u Belgiju iza desnog krila, ili bar zadržao kao rezervu iza 5. armije, kojoj je Moltke već nameravao da dodeli težak zadatak — da nastupa severno od Verdena preko Meze. Do 23. su pala rešenja samo kod 5, 6 i 7. armije, dok stanje kod ostale četiri armije nije bilo još jasno. Moltke je ipak izdao naređenje 6. i 7. armiji za nastupanje na jug, a 5. na zapad. Time se između unutrašnjih krila 5. i 6. armije stvorio prazan prostor koji se povećavao ukoliko je 6. armija napredovala ka jugu. Sem toga, 5. armija je pri nastupanju gubila svoj oslonac na Tionvil i Mec. Time su bokovi i pozadine obe armije bili neobezbeđeni. Ali, Moltke je lako prelazio preko toga, jer su ga izveštaji

komandanata armija do 24. ubedili da je odsudna bitka rešena u korist Nemaca i da je došao momenat koji je u osnovnom planu predviđao prebacivanje snaga sa zapadnog na istočni front.⁴³ Tako je 24. VIII rešio da na istok uputi šest korpusa, iz svake grupacije po dva, ali tek pošto se završi gonjenje koje je bilo u toku. Posle pada Namira otpočelo je prevoženje gardijskog rezervnog i 11. korpusa. Kod 5. armije pripremalo se 4—5 korpusa za transportovanje, pošto je njen komandant javio da je neprijatelj pred frontom armije „razbijen“. Ove snage za pojačanje istočnog fronta trebalo je oduzeti s levog a ne desnog krila što bi još odgovaralo duhu operacijskog plana. Ali u to vreme greškom Moltkea Francuzi su već bili čvrsto vezali za sebe nemačku 6. i 7. armiju čime su ga ograničili da njima slobodno raspolaže.

Pošto je Žofr 20. VIII uveče izdao zapovest 3, a 21. i 4. i 5. armiji i uputio molbu Engleskoj da preduzmu ofanzivu, gledao je sa optimizmom na dalji razvoj operacija. Neuspeh desnokrilih armija u Lorenu nije smatrao tako tragično i nalazio je da su one izvršile svoje zadatke već i time što su vezale možda i nadmoćnije snage Nemaca koje će im nedostajati u glavnim sudarima s obe strane Meze u Belgiji. Pa, ipak, kad ga je tog dana Kastelno obavestio o mogućnosti povlačenja svoje armije iza Mozela, naredio mu je da od 24. VIII održi položaje kod Nansija zbog „katastrofalnog moralnog dejstva u zemlji“ i „uspeha otpočete ofanzive na drugom mestu“. U toku 21. Žofr je iz pohvatanih nemačkih radio-depeša dobio podatke iz kojih se moglo saznati da se njihova 3. armija nalazi između r. Lesa i Meze, štab 4. armije u Bastonju, štab jedne druge armije u Tionvilu i da je nemačka 2. armija izvršila već skretanje na jug ka Sambri. Iz ovog se moglo zaključiti da su prema desnoj obali Meze nastupale

⁴³ Komandanti armija su izveštavali: 20. iz 6. armije o „pobedonosnoj bici“; 22. iz 7. o „paničnom bekstvu i moralnom rastrojstvu jakog neprijatelja ispred fronta“; 23. iz 5. i 4. o „potpunoj pobedi“; 23. iz 3. o „punom odstupanju neprijatelja“; 24. iz 2. „da je neprijatelj odsudno potučen“ i iz 1. „da namerava preseći odstupnicu Englezima“. SR—I-437-439.

od Tionvila do Namira, dakle, pravcima uglavnom istok-zapad, tri nemačke armije. Pa ipak je Žofr tog dana u 21.30 naredio 4. i 3. armiji da produže pokret na sever sa ciljem da nabace sve neprijateljske snage na odseku između r. Urt i Dinana—Namira na r. Mezu. Iako su se 22. još vodile bitke u Ardenima i na Sambri, u obaveštajnom odeljenju francuske Vrhovne komande znalo se noću 22/23. da prema 3, 4. i 5. armiji ima samo 9 nemačkih aktivnih korpusa. O 1. armiji, rezervnim i nekim aktivnim korpusima nije se ništa znalo. Još se pretpostavljalo da na zapadnom frontu Nemci imaju svega 6 armija i 21 aktivni korpus, a stvarno ih je bilo 7 armija, 23 aktivna i 11 rezervnih korpusa. Žofr nije ni slutio koliko je bio netačan njegov izveštaj koji je 23. u 7. časova dostavio vladi: „Uglavnom strategijski manevar je završen. Njegov je cilj bio da se postigne takav rezultat da se naše glavne snage dovedu na najosetljivije mesto za neprijatelja i da im se obezbedi brojna nadmoćnost... Sada je reč o izvršiocima, da izvuku korist iz ove nadmoćnosti. . Pitanje je sada valjanosti komandanata i trupa, pre svega pitanje njihove snalažljivosti pri izvršenju“.⁴⁴ Pa i u toku 23. Žofr je optimistički gledao na dalji ishod operacija i u tom smislu izveštavao vladu. Tek u toku noći 23/24. komandanti 3, 4. i 5. armije javili su za neuspehe i predložili odstupanje armija koje su se delom već nalazile u povlačenju. Žofr se mirio sa povlačenjem 3. i 4. armije iza Šjera i Meze, a teže sa onim 5. armije. Preko ministra vojnog je 24. VIII u 9,35 obavestio vladu o neuspehu ofanzive i privremenom prelazu u defanzivu, navodeći kao uzrok neuspeha što „korpusi ni pored brojne nadmoćnosti, koja im je bila obezbeđena, nisu pokazivali na otvorenom zemljištu očekivane ofanzivne osobine.“

5. OPŠTI OSVRT NA GRANIČNE BITKE

Graničnim bitkama 20—24. VIII bila je završena prva velika kampanja na zapadnom frontu koja je izvođena

⁴⁴ FAVR—I/1—213.

uglavnom u duhu početnih operacijskih planova. U bitkama su bile angažovane s obe strane sve predviđene snage, pa su obe strane očekivale odsudna rešenja celog rata. Nemci su iz ovih bitki izašli kao pobednici ali nisu postigli rezultate koje su očekivali. No, Zofr, priznajući neuspjeh svojih armija, nije ga smatrao odsudnim već je odmah ispoljio nameru da prvom prilikom preduzme protivofanzivu. I Moltke je uskoro uvideo da nije izborio neke odsudne rezultate.

Postavlja se pitanje da li je uopšte i moglo doći do odsudnih rešenja. Glavni objektivni uslovi za to nisu postojali ni na jednoj strani. Nije postojala izrazita nadmoćnost snaga uopšte, a naročito na presudnim operacijskim pravcima. Saveznici su imali sedam francuskih armija sa 21 aktivnim korpusom, četiri grupe rezervnih divizija sa ukupno 68 pešadijskih i 10 konjičkih divizija, Englesku armiju od 2 korpusa sa 4 i po pešadijske i 1 i po konjičkom divizijom, jednu pešadijsku belgijsku diviziju u Namiru, tj. svega 73 i po pešadijske i 11 i po konjičkih divizija. Nemci su raspolagali sa sedam armija sa 23 aktivna i 11 rezervnih korpusa tj. sa 71 pešadijskom i 9 konjičkih divizija.⁴⁵ Ove gotovo jednake snage bile su ovako raspoređene po frontovima: u južnoj grupaciji u Alzasu i Lorenu tri francuske armije (Alzaška 1 i 2) brojale su oko 376 bataljona, 162 eskadrona i 1599 topova prema 328 bataljona, 143 eskadrona i 1766 topova nemačke 6. i 7. armije. U centralnoj grupaciji, na kojoj je ležalo težište francuske ofanzive, Lorenska, 3. i 4. armija brojale su oko 358 bataljona (od kojih 85 rezervnih), 141 eskadron, 1487 topova, prema oko 236 bataljona, 120 eskadrona, 1320 topova nemačke 4. i 5. armije. Najzad u severnoj grupaciji, gde je bilo nemačko težište operacija, nalazile su se nemačke 1, 2. i 3. armija sa oko 358 bataljona, 215 eskadrona, 2164 topa prema francuskoj 5. i Engleskoj armiji i 1. belgijskoj diviziji sa ukupno oko 269 bataljona, 109 eskadrona i 828 topova. Ova podela snaga pokazuje jasno da nijedna strana nije obezbedila takvu brojnu nadmoćnost kakva je bila neophodna na težištu operacija. Nemačko desno krilo ne samo što je bilo mnogo slabije no što je odgovaralo Šlifenovom i Moltkeovom planu, nego se i u jačini pešadije gotovo izjednačilo sa onom svoga levog krila. Takođe, ako se uzmu u obzir složenost zadatka, velika prostranost i nameravani neprekidni tok operacija desnog nemačkog krila,

⁴⁵ Ovde nisu uračunate erzac i landverske jedinice na nemačkoj strani, ni francuske teritorijalne ni belgijske divizije u Anversu. Podaci FAVR—I/1—687—898 i SR—I—646 nisu potpuno podudarni. Ovde su uzeti francuski prema FAVR-u, a nemački prema SR-u.

onda se dolazi do zaključka da njegova nadmoćnost nad levim krilom saveznika nije bila znatna. Dok je Moltke prenebrejavao uopšte značaj koncentracije snaga za odsudno rešenje, dotle je Žofr bar težio da je ostvari.

Uopšte uzev, vrhovne komande slabo su se snalazile u ovoj kampanji. Što nije došlo do većeg poraza savezničkih armija u graničnim bitkama treba zahvaliti velikom patriotizmu i izdržljivosti trupe, moralnoj čvrstini, bržem i pravilnijem snalaženju sve tri savezničke vrhovne komande u promenljivim situacijama. Moltke i pojedini njegovi komandanti armija slabo su iskoristili preimućstva svojih trupa i svog operacijskog plana. Nedostaci nemačkog komandovanja u sledećim operacijama još će se povećati.

III FRANCUSKO-ENGLESKI ODPSTUPNI I NEMAČKI NASTUPNI MANEVAR KA MARNI OD 24. AVGUSTA DO 5. SEPTEMBRA

1. RAZVOJ OPERACIJA OD 24. DO 27. AVGUSTA

a. Rad vrhovnih komandi

(Sk. 20 i 21)

Žofr je posle graničnih bitki morao na brzinu da stvara nov operacijski plan pod najtežim uslovima, jer je bila otvorena severna granica zemlje kuda je protivnik mogao izvršiti invaziju u najvažnije privredne oblasti. Kada je 24. VIII izložio vladi uzroke neuspeha i potrebu za prelazak u defanzivu, ovako je izneo svoju načelnu odluku: „Proučavam mogućnosti da napuštajući što manju teritoriju izvedem nov manevar koji će sprečiti neprijateljsko nastupanje ka Parizu“. Na to mu je ministar vojni Mesimi odmah odgovorio: „Vlada je nepokolebljivo rešena na borbu do kraja“. ⁴⁶ Već 25. naveče nov plan je bio gotov i Žofr je odmah preduzeo ove mere: Alzaškoj armiji naredio je da pripremi 7. korpus za transportovanje na se-

⁴⁶ FAVR—I/2—17.

ver; svakoj armiji odredio je položaje na koje će odstupati; zamolio je komandanta Engleske armije da usporava nemačko nastupanje pružajući otpor između Valansijena i Mobeža, a ako to ne bude mogla, da odstupi opštim pravcem na Kambre. Naredio je evakuaciju materijala iz Lila, pripreme za rušenje mostova i plavljenje oblasti Denkerka. Iz Pariza je uputio dve rezervne divizije gen. Amadu kao rezervu iza zaprečne linije Aras—Valansijen. Tog dana saznao je da su 1. i 2. armija preduzele protivnapad u oblasti Nansija i Šarma, o izjavi lorda Kičenera da će Engleska voditi rat do kraja i da će obrazovati armiju II linije od 500 000 ljudi. Sa ministrom vojnim Žofr se saglasio da se za odbranu Pariza obrazuje armija od 3. korpusa. O neprijatelju je znao da se: šest korpusa nalazi na frontu Konde sir Esko—Žive, osam korpusa od Ardena do Meca, a oko sedam korpusa u Lorenu i Alzasu. Utvrđeno je da se ispred fronta nalazi oko dvanaest rezervnih korpusa, sastavljenih iz „nehomogenog ljudstva i slabo snabdevenih artiljerijom“. Nov plan Žofr je saopštio 25. VIII komandantima armija u *Opštoj instrukciji* br. 2 koja glasi:

„Štab Vrhovne komande
25. avgust 1914. godine.
22 časa

Opšta instrukcija br. 2

1) Pošto se projektovani ofanzivni manevar nije mogao izvesti, to će se dalje operacije izvoditi tako da se na levom krilu spajanjem 4, 5, Engleske armije i novih snaga, uzetih iz istočnih oblasti, obrazuje grupacija sposobna da preduzme ofanzivu. Ostale armije zadržavaće neprijateljsko nastupanje za vreme koje za to bude potrebno.

2) U svom odstupanju 3, 4. i 5. armija vodiće računa o kretanju susednih armija i stalno će održavati međusobnu vezu. Pokret osigurati zaštitnicama, ostavljenim na zgodnim terenskim odsecima. One će koristiti sve prepreke da zadrže ili bar uspore neprijateljsko nastupanje, primenjujući kratke i snažne protivnapade u kojima će glavnu ulogu imati artiljerija.

3) Granice zona armija pri odstupanju biće: za Englesku armiju severozapadno od linije Le Kato—Verman—Nel; za 5. armiju između ove linije i linije Rokroa—Liar—Rozoa sir Sen—Kraon

(isklj.); za 4. armiju između poslednje linije i linije Stenej—Granpre—Sip—Konde sir Marn; za 3. i Lorensku armiju između linije: Sasej—Flevil—Vil sir Turb—Vitri le Fransoa (zaklj.) i linije: Vinjel—Voad—Gondrur (zaklj.).

4) Na krajnjem levom krilu između Pikinjija i mora severne teritorijalne divizije organizovaće zaprečavanje pozadi Some. Kao rezerva služiće im 61. i 62. rezervna divizija.

5) Konjički korpus prikupiće se na r. Oti i biće spreman da se priključi nastupanju krajnjeg levog krila.

6) Ispred Amijena, između Domar an Pontijea i Korbijea ili pozadi Some između Pikinjija i Viler Bretona, formiraće se od 27. avgusta do 2. septembra jedna nova grupa od delova transportovanih železnicom (7. korpus, četiri rezervne divizije, a možda još jedan aktivni korpus). Ova grupa biće spremna za prelazak u ofanzivu opštim pravcem Sen Pol—Aras ili Aras—Bapom.

7) Engleska armija biće spremna pozadi Some od Brej sir Som do Ama za pokret bilo na sever pravcem Bertenkur, bilo na istok pravcem Le Katle.

8) 5. armija držaće glavninu svojih snaga na prostoru Verman—Sen Kanten—Moa (ofanzivni front) radi nastupanja opštim pravcem na Boen, držeći desnim krilom liniju La Fer—Laon—Kraon—Sen Erm (defanzivni front).

9) 4. armija doći će pozadi Ene na položaje Ginjikir—Vuzijer ili ako to ne bude moguće, na položaje Beri o Bak—Rems—Remska gora, uvek spremna da preduzme ofanzivu prema severu.

10) 3. armija nasloniće svoje desno krilo na Verden, a levo na tesnac Granpre ili na Varan, Sen Menul.

11) Sve označene položaje organizovati sa najvećom brižljivošću tako da se neprijatelju pruži najveći otpor. Iz ove situacije preći će se u ofanzivu.

12) 1. i 2. armija vezaće i dalje neprijateljske snage koje se prema njima nalaze. U slučaju da budu primorane na povlačenje, njihovi pravci povlačenja biće za: 2. armiju između puteva Fruar—Tul—Vokuler (zaklj.) i Bajon—Šarm—Mirkur—Vitel—Klermon (zaklj.); za 1. armiju južno od puta Šatel—Domper—Lamarš—Montinji—Le Roa (zaklj.).

Vrhovni komandant
Z O F R“

Osnovna ideja ovog plana bila je: ostavljajući 1. i 2. armiju na granici sa osloncem na Belfor, Épinal i Tul, ostale snage su imale da se prikupe na liniji Verden—Retel (ili Rems) — Laon—Sen Kanten—Amijen tako da mogu preći u protivofanzivu čiji bi glavni manevar bio na levom krilu pravcem na sever, sa ciljem da obuhvati desno nemačko krilo. Verden bi bio pivo celog fronta, a

r. Soma baza ofanzivnog manevarskog krila. Slabost plana bila je očigledno u tome što je vreme za prikupljanje nove (6) armije bilo suviše kratko, jer su Nemci već 25. VIII doprli do Solema. Da bi poboljšao rad trupe Žofr je izdao uputstva u kojima je tražio: stalnu saradnju pešadije i artiljerije, artiljerijsku pripremu napada, utvrđivanje zauzetih položaja, tačnije gađanje pešadije, bolju upotrebu veza, iskorišćavanje aviona za artiljerijska gađanja, izbegavanje nepotrebnih gubitaka, veće staranje za ishranu i snabdevanje trupa. Vladi je uputio predstavku za pojačanje proizvodnje artiljerijskih zrna naročito rasprskavajućih za top M 75, pošto će „rat biti dug, a u tome ne smemo oskudevati“.⁴⁷ Naredio je 26. avgusta da se oko Amijena formira nova, 6. armija, pod komandom generala Monurija, dotadanjeg komandanta Lorenske armije, koju je kao i Alzašku rasformirao. Od Lorenske je priključio 4 rezervne divizije pod komandom gen. Pol Dirana 3. armiji, a ostatak Alzaške potčinio je komandantu 1. armije. U sastav 6. armije ušli su 7. korpus i 4. rezervne divizije. Njenu koncentraciju štitio je korpus Sorde na r. Oti i grupa Amada (četiri teritorijalne divizije) na Somi. Za izvođenje nameravane protivofanzive bilo je važno sadejstvo Engleske armije i njen je komandant 26. VIII na nju pristao, ali kada je saznao za njen poraz kod Le Katoa, odustao je da je zadrži iza Some i naredio da odstupi za La Fer Vi Noajon. Di bi olakšao situaciju Engleske armije Žofr je 27. VIII preporučio Lanrezaku da u oblasti Vervena preduzme protivnapad armijom bez obzira na držanje Engleza, a zamolio je komandanta Engleske armije da obustavi povlačenje radi zaštite levog boka 5. armije. On je jedva pristao da armiju zadrži samo 28. VIII na liniji La Fer—Am—Nel.⁴⁸ Istog dana Žofr je naredio komandantu 6. armije da njome preduzme protivnapad čim je prikupi.

⁴⁷ FAVR—1/2—25.

⁴⁸ Engleska vlada nameravala je da povuče armiju čak u bazu Avr radi popune. Zbog slabe podrške u bici kod Monsa i Le Katoa Englezi su izgubili poverenje u francusko rukovođenje operacijama.

Upoznao je i komandanta 4. armije sa predstojećim napadom 5. armije i zahtevao da se njegova armija tešnje poveže s njom. Tek 27. VIII u Vrhovnoj komandi je ustanovljeno da se na nemačkom desnom krilu nalazi 1, a ne, kako se dotle pretpostavljalo, 2. armija Bilova.

U štabu nemačke Vrhovne komande dobijala se u toku 26. VIII pravilnija predstava o stanju armija, tj. da obuhvat desnim krilom nije uspeo, da je protivnik na Mezi zadržao 4. armiju i da su armije u Lorenu potisnute u odbranu. To je jasno pokazivalo da odsudno rešenje na zapadu još nije palo i da je naređenje za odašiljanje 6 korpusa na istok bilo preuranjeno utoliko pre što je Hindenburg 26. naveče izvestio da je otpočela bitka protiv Narevske armije sa izgledom na uspeh i da su Austrijanci odneli pobeđu kod Krasnika. Zbog toga je Moltke odlučio da na istok uputi samo 2 korpusa, koje je uzeo baš sa desnog krila. Zbog trvenja između komandanta 2. i 1. armije ovog zadnjeg je potčinio neposredno Vrhovnoj komandi. Moltke je očekivao žilav otpor francusko-engleskih snaga na Eni, a docnije možda i na Marni, pa je 27. naveče radi usklađivanja rada izdao „Opšta uputstva za 1—6. armiju za produženje operacija.“ U njima je izložio dosta tačno raspored neprijateljskih snaga do zaključno sa graničnim bitkama, ali je posle njih imao o njima pretežno pogrešno shvatanje. Potcenjivao je belgijsku pa i francusku armiju i pogrešno pretpostavljao da francuske armije vode dalju borbu uglavnom radi olakšanja ruske ofanzive. Nedovoljno obavešten o borbama 26. VIII na Mezi i kod nemačke 1. armije, smatrao je da se francuska centralna grupa nalazi u „punom odstupanju“ ka Parizu i da će se krajnje savezničko zapadno krilo nalaziti kod Sen Kantena, a desno zapadno od Argona negde oko Sen Menula. Ovakav netačan prikaz protivničkog stanja bio je vrlo štetan jer je još više pojačavao naklonost komandanta armije da precenjuje postignute uspehe. Dalje su opšta uputstva glasila:

„... Sada se radi o tome da nemačka vojska što pre nastupa na Pariz, da se francuskim armijama onemogućí odmor, spreči

formiranje novih jedinica i izvlačenje većih borbenih sredstava iz zemlje. Belgija će se urediti kao generalni guverneman pod nemačkom upravom i služiće 1. 2. i 3. armiji kao pozadina za snabdevanje, čime će se znatno skratiti pozadinske veze našeg desnog krila. Njegovo veličanstvo naređuje nastupanje nemačke vojske pravcem ka Parizu:

— 1. armija, sa pridatim 2. konjičkim korpusom, nastupa zapadno od Oaze prema donjoj Seni. Mora biti stalno spremna da sadejstvuje 2. armiji, a sem toga štitiće bok cele vojske i sprečavaće formiranje novih protivničkih jedinica u svojoj operativnoj zoni. Ostavljeni delovi za opsadu Anversa (3. i 9. rezervni korpus) stavlja se neposredno pod Vrhovnu komandu, a 4. rezervni korpus stavlja se armiji na raspolaganje.

— 2. armija, sa pridatim 1. konjičkim korpusom, nastupa preko linije La Fer—Laon ka Parizu, pri tome ima još da opsedne i zauzme Mobež, docnije i La Fer, a u sadejstvu sa 3. armijom i Laon. Pred frontom 2. i 3. armije izviđaće 1. konjički korpus.

— 3. armija produžava nastupanje preko linije Laon—Ginjikur na Šato Tijeri. Irson se ima zauzeti, a u sadejstvu sa 2. armijom i Laon sa forom Konde. Ispred 2. i 3. armije izviđaće 1. konjički korpus.

— 4. armija nastupa preko Remsa ka Eperneju, a 4. konjički korpus je potčinjen 5. armiji i davaće izveštaje i 4. armiji. Opsadna sredstva, potrebna za osvajanje Remsa, staviće se na raspolaganje. 6. korpus prelazi u sastav 5. armije.

— 5. armija sa pridatim 6. aktivnim korpusom nastupa preko linije Šalon sir Marn—Vitri Le Fransoa. Ešeloniraće se ulevo radi zaštite boka dok taj zadatak ne bude u stanju da vrši 6. armija zapadno od Meze. 4. konjički korpus ostaje u sastavu 5. armije i izviđaće pred frontom 4. i 5. armije, a izveštavaće i 4. armiju. 5. armija opsešće i Verdun. Sem pet landverskih brigada sa položaja na r. Nidi, pridaće joj se još 8. i 10. erzac-divizija čim ne budu više potrebne 6. armiji.

— 6. sa 7. armijom i 3. konjičkim korpusom sa posadom i tvrđavom Meca sprečava neprijatelju upad u Loren i gornji Alzas. Tvrđava Mec potčinjava se 6. armiji. Ako neprijatelj odstupi, 6. armija sa 3. konjičkim korpusom preći će Mozel između Tula i Epinala i nastupaće opštim pravcem na Nefšato i tada će štitići levi bok cele vojske. Nansi i Tul blokirati, a od Epinala se naročito obezbediti. U ovom slučaju delovi 7. armije (14. i 15. korpus, jedna erzac-divizija) ojačaće 6. armiju, a ova će uputiti u 5. armiju 8. i 10. erzac-diviziju.

— 7. armija ostaje zasad potčinjena 6. armiji. Ako 6. armija pređe Mozel, 7. se osamostaljuje. Tvrđava Strazbur i gornjorajnska utvrđenja sa dodeljenim trupama biće joj potčinjeni i zadatak armije biće tada da sprečava svako neprijateljsko nastupanje između Epinala i švajcarske granice. Preporučuje se da se izrade jaka utvrđenja prema Epinalu, pa odatle do planine kao i u dolini

Rajne sa naslonom na Nev Brizaš, a glavne snage da se rasporede pozadi desnog krila. 14. i 15. korpus kao i jedna erzac-divizija pridaće se tada 6. armiji“.

U uputstvima su još određene zone dejstva armija, podvučena potreba međusobnog sadejstva, istaknuta mogućnost da „ozbiljan otpor na Eni a docnije na Marni može usloviti skretanje armija sa jugozapadnog na južni pravac“, da treba računati sa partizanima — „tranktirerima“ i otporom stanovništva, te se preporučuje da „samo osetljive represalije prema stanovništvu mogu u začetku ugušiti narodni ustanak“. Ova uputstva ne ostavljaju, i pored zaključka Moltkea da granične bitke nisu donele definitivno rešenje, utisak da se ide u susret borbi za odsudno rešenje, nego pre da se još radi o „gonjenju“ protivnika, koji se nalazi u „punom odstupanju ka Parizu“. Slabljenje desnokrilnih armija sa pet korpusa i prenebregavanje da se izvrši koncentracija što većih konjičkih snaga na desnom krilu gde im je jedino bilo mesto, kako prema strategijskoj koncepciji manevra tako i prema dosadašnjem iskustvu o necelishodnoj upotrebi konjice ispred fronta armija, potkrepljuju ovaj utisak.

b. Operacije severnih armija:

Engleska i nemačka 1. armija

(Sk. 22)

Engleska armija povukla se 24. VIII, posle poraza kod Monsa, na liniju Sen Vast—Bave—Mobež i 25. ujutro produžila je odstupanje 1. korpusom istočno, 2. zapadno od šume Mormal na položaje kod Le Katoa. U zoru 26. trebalo je da produži odstupanje 1. korpusom na Bisinji, 2. na Borevoar, a novopridošlom 4. pešadijskom divizijom na Le Katle. Komandant nemačke 1. armije pretpostavljao je da je kod Monsa vodio borbu samo sa engleskim prethodnicama i očekivao je da će tek između Mobeža i Valansijena doći do sudara glavnih snaga. Zato je 25.

ujutru preduzeo nastupanje svojom armijom u jugozapadnom pravcu sa desnim krilom na Kambre u nadi da će obuhvatiti englesko zapadno krilo. No 25. VIII naveče naišli su prednji delovi nemačkog 3. korpusa na zaštitničke delove engleskog 1. korpusa tek južnije. Noću 25/26. došlo je do žestokog boja kod Landresija. Tek tada je komandant nemačke 1. armije uvideo da mu je Engleska armija opet izmakla i naredio je da četiri korpusa (2, 4. rezervni, 4. i 3) izbiju 26. VIII na liniju Grenkur—Vanil i „preseku protivniku odstupnicu između Kambrea i Sen Kantena“. Prema Mobežu ostavio je 9. korpus dok je 2. konjički korpus uputio ispred desnog krila, a 1. konjički istočno od Mobeža pravcem na Boen. (Komandant 2. armije potčinio je privremeno 1. konjički korpus komandantu 1. armije).

Bitka kod Le Katoa — 26. avgusta

Usled boja kod Landresija engleski 1. korpus tek je 26. VIII u 4 časa otpočeo povlačenje, izmenivši pravac na jug za Etre, dok se komandant 2. korpusa odlučio da zbog premorenosti trupa i blizine protivnika ostane još na položaju Le Kato—Vambe sa namerom da docnije produži odstupanje. Pre no što je 2. korpus preduzeo povlačenje, napao ga je nemački 4. korpus, koji je već oko 7 časova zauzeo i Le Kato. Ogorčene borbe vodile su se sve do popodne i tek kada je i nemački 3. korpus otpočeo sa obuhvatnim napadom južno od Le Katoa, desno krilo 2. korpusa moralo se pod najtežim uslovima izvlačiti iz borbe i odstupati ka jugozapadu. Za to vreme levo krilo 2. korpusa i 4. divizija zadržavali su retko upornom, aktivnom odbranom sve do mraka delove 4, 4. rezervnog i 2. konjičkog korpusa na liniji Okur—Kodri—Odankur, a potom su se povukli na područje Le Katile—Borevoar. Nemački 2. korpus, koji je imao zadatak da obuhvati zapadni bok Engleza, naišao je odmah severno od Kambrea na konjički korpus Sorde i jednu diviziju iz grupe Amad, koji su štitili bok Engleske armije. Ove jedinice su do naveče

zadržale 2. korpus na liniji Kanteng—Rimiji. Frenč je ste kao iz obe bitke ubedenje da francuske snage nisu dovoljne da otklone opasnost koja pretil zapadnom i istočnom boku njegove armije te je već 26. VIII u podne naredio da se armija 26. izvuče iz dodira sa neprijateljem i da 27. odstupi za La Fer i Noajon. Armija je ovaj zadatak uspešno izvršila. Time je već 26. VIII završena bitka kod Le Katoa. U njoj su Nemci odbacili Engleze sa jakih položaja, naneli im osetne gubitke (oko 9000 ljudi), uneli rastrojstvo u neke njihove jedinice, ali operativni cilj, da im preseku odstupnicu, između Kambrea i Sen Kantena nisu postigli, iako su za to postojali retko povoljni uslovi: velika brojna nadmoćnost, nadmoćnije konjičke jedinice, povoljnije početno grupisanje nemačkih korpusa, odvojenost engleskih korpusa. Bez osetnog pritiska Engleska armija je 27. uveče odstupala 1. korpusom do Giza, konjičkom divizijom južno od Sen Kantena i 2. korpusom oko Ama. Kluk opet nije znao kuda su Englezi odstupili, pa ipak je 27. u zoru krenuo armiju jugozapadno ka Somi s obe strane Perona. U pokretu od Kambrea za Bapom 2. konjički korpus naišao je na korpus Sorde i delove teritorijalnih divizija, koji su ga prinudili da se povuče iza 2. armijskog korpusa koji je naveče držao Seji Salizel i prelaze preko Some kod Klerija. Ostali korpusi 1. armije su bez ometanja izbili naveče na liniju Viler Fokon—Monbren, a 9. korpus severno od Boena. Ne obazirući se na snage na svom desnom boku i izveštaje o pojačanjima koja se kreću od Arasa i Pariza ka Somi, Kluk je rešio da 1. armija 28. VIII pređe Somu od Korbija do Betenkura u nadi da će na pravcu Sen Kanten i zapadnije preseći Englezima odstupnicu.

Francuska 5. i nemačka 2. i 3. armija

Posle bitke kod Šarlroa Lanrezak je povukao svoju 5. armiju 24. VIII na liniju Aven—Marijanbur, ne nasloivši čvrsto njeno levo krilo na Mobež radi podrške Engleske armije kako mu je to Žofr naredio. Takođe je

izostala, iako je naredeno, intervencija levog krila 5. armije u boju kod Landresija što je izazvalo nezadovoljstvo kod Engleza. Do 26. naveče 5. armija je izbila uglavnom na liniju Le Nuvion—Irzon—Fulzi. Međutim, Žofr joj je naredio da se povuče na liniju Etre—Giz—Mon d'Orinji an Tier i da joj r. Oaza bude granica sa Engleskom armijom, a linija Riminji—Roza sir Sen—Malmezon sa 4. armijom. Međutim komandant 5. armije je 26. XI nameravao da odvoji armiju od neprijatelja i povuče je u toku naredna tri dana forsiranim maršem na liniju La Fer—Sen Erm i ovde je prikupi za protivofanzivu koju je Žofr nameravao da izvede uz sadejstvo 4. i Engleske armije. Tek što je 5. armija 27. VIII u 3 časa otpočela ovaj pokret, Žofr je preporučio Lanrezaku da prethodno preduzme armijom protivnapad iz oblasti Verven, kada neprijatelj bude izlazio iz šumovitog predela i otpočne prelazak Oaze. Cilj protivnapada je bio da se uspori nemačko nadiranje, povrati poverenje Engleza, podigne moral 5. armije i iskoristi nadmoćnost poljske artiljerije na otvorenom zemljištu. Pošto je znao da na sadejstvo Engleske armije ne može računati, Žofr je preporučio komandantu 5. armije: „Ne treba da vodite računa o onom što Englezi budu radili levo od Vas“.⁴⁹ Komandant 5. armije je od 27. grupisao armiju na prostoriji Verven—Sen Rišomon sa isturenim delovima na Oazi i Tonu.

Bilov je 25. VIII uputio svoju 2. armiju u „gonjenje“ u jugozapadnom pravcu, ostavljajući 7. rezervni korpus za opsadu Mobeža. Potčinjenoj 3. armiji dao je samo Ovilijer—Le Forž—Rems kao granicu za širenje desnog krila. Bez otpora izbile su 27. naveče: 2. armija na liniju Bizinji—La Kapel, 3. posle kraće borbe, na r. Sermon u prostor severozapadno od Sinji L'Abej—Ovilijer Le Forž—Ranzez. Između 2. i 3. armije nastala je praznina oko 20 km širine i Bilov je u saglasnosti sa Moltkeom zahtevao da se 3. armija pri daljem nastupanju približi levom krilu njegove armije. Dolaskom 1, 2. i 3. armije

⁴⁹ FAVR—I—1/—31. Ovo ubedljivo pokazuje kakve i kolike teškoće mogu iskrsnuti u koalicionom ratu.

27. VIII na Somu, Oazu i Sormon završena je važna etapa u operacijama nemačkog desnog krila. Dalje operacije imale su se izvoditi u duhu opštih uputstava od 27. VIII.

c. Operacije centralnih armija:

Francuska i nemačka 4. armija

(Sk. 24)

U toku 24. VIII francuska 4. armija, sa desnim krilom na Šjeru, vodila je žestoke borbe, a 25. se nemački pritisak proširio na pravce Karinjan i Monmedi. Zato je komandant 4. armije s odobrenjem Žofra rešio da napusti desnu i posedne za odbranu levu obalu Meze na odseku Sedan—Stenej. Desno krilo armije severno od Dena treba da se nasloni na 3. armiju, a levo na for Ejvel južno od Mezijera. Za održavanje veze sa 5. armijom ostavljen je 9. korpus na položaju Turn—Obinji, a za zaštitu levog krila 9. konjička i jedna rezervna divizija kod Mezijera. Povlačenje desnokrilih korpusa preko Meze izvršeno je noću 25/26. bez teškoća. Nemačka 4. armija naišla je 24. na Šjeru na jak otpor koji, i pored većih gubitaka, nije savladala. Njeni desnokrili korpusi su bez borbe podilazili Mezi. Komandant nemačke 4. armije zaključio je 25. pravilno da će francuska 4. armija iza Meze ponova prihvatiti borbu. No, pogrešno obavešten od avijacije da ona nastavlja odstupanje sa Meze za Retel i Atinji i na zahtev Moltkea da zbog kritičnog stanja nemačke 5. armije ubrza nadiranje, naredio je korpusima da 26. pređu na levu obalu Meze, potcenjujući tako i protivnika i teškoće prelaska velike reke. Tako je neoprezno uvukao svoju armiju u tešku, punu kriza trodnevnu bitku, sa francuskom 4. armijom. Borbe su se proširile od 26. do 31. na nemačku 5. i francusku 3. armiju. Sve ove borbe je nemačka Vrhovna komanda nepravilno cenila, što je imalo vrlo negativnih posledica na opšti razvoj operacija cele nemačke vojske na zapadu.

Bitka na Mezi od 26. do 28. avgusta

Raspored snaga noću 25/26. Francuska 4. armija: 2. korpus Sasej—Stenej; Kolonijalni Puiji—Ses; 12. Vilmontri—Bomon; 17. Muzon—Remiji; 11. (ojačan 60. rezervnom divizijom) Remiji, isključno Mezijer. Levo krilo (9. korpus, 9. konjička i 52. rezervna divizija) ostalo je gde je i bilo. Nemačka 4. armija: 8. rezervni korpus oko Sedana; 8. Vrinj—Sen Manž, njegov odred gen. Vojna, sastava ojačane pešadijske brigade, u pokretu za napad na for Ejvel. Ostali korpusi nalazili su se još u podilaženju ka Mezi.

Uzoru 26. oba nemačka 8. korpusa uspela su da pređu Mezu i zauzmu visove neposredno južno od linije Donšeri—Nojer. Ceo dan delovi francuskog 11. i 17. korpusa, 52. i 60. rezervna divizija preduzimali su ogorčene protivnapade i uspeli da spreče širenje mostobrana, ali nisu odbacili Nemce preko Meze. Na ostalim delovima fronta obe su se strane sređivale. Za 27. VIII Žofr je zahtevao da se 4. armija približi 5. koja se prikupljala oko Vervena za protivnapad i komandant 4. je povukao svoj 9. korpus u prostor Sinji Abej—Lonoa—Ten le Mutijer, da bi zatvorio pravac ka Retelu i obezbedio bok 4. armiji, a konjičku diviziju uputio je u Poa Taron za vezu između 9. korpusa i 52. rezervne divizije na Mezi. Istovremeno 11. korpus, ojačan 52. i 60. rezervnom divizijom i po 1 divizijom 9, 17, i Kolonijalnog korpusa, imali su da izvrše protivnapad preko Donšerija sa ciljem da odbace Nemce preko Sedana ka Mecu.

Drugog dana, 27. situacija se kod obe 4. armije komplikovala. Još noću 26/27. VIII 60. rezervna divizija napustila je svoje položaje i povukla se na Malmi, 52. rezervna zadovolnila je da se pripremi napad kod Sen Marso, a jedna divizija 11. korpusa, rastrojena u predhodnim borbama, bila je nesposobna za napad. Pa ipak komandant 11. korpusa potpomognut delovima 17, preduzeo je protivnapad i zauzeo već u 10 časova visove kod Noajera, nabacio oba 8. korpusa na Mezu, gde su tek predveče krajnjim naporom uspeli da se održe i povrate delove izgubljenih položaja. Da bi olakšali stanje kod oba 8. korpusa, delovi cen-

tralnih korpusa prešli su 27. VIII po podne na levu obalu Meze kod Muzona i Martenkura, ali su protivnapadima 2. i Kolonijalnog korpusa prikovani uz levu obalu gde su se jedva održali. Komandant nemačke 4. armije, uviđajući kritično stanje svoje armije, obratio se susednim armijama za hitnu pomoć koju mu ove nisu mogle ukazati. Ipak se rešio da idućeg dana produži napad. Komandant francuske 4. armije je takođe naredio da se 28. VIII ma šta koštalo Nemci odbace preko Meze. Zamolio je komandanta 3. armije da ga svojom armijom pomogne, pa je ova produžila svoj front na odsek Vjesp—Stenej i time oslobodio 4. armiji i 2. korpus, koji ga je dotada držao.

Trećeg dana bitke, 28. VIII korpusi obe strane vodili su na Mezi teške, neprekidne, naizmenično napadne i odbrambene borbe. Kako nemački napad nije imao izgleda na uspeh, komandant 4. armije tražio je ponovno neposredno i preko Vrhovne komande hitnu pomoć od komandanta susednih armija. Na to je komandant 3. armije skrenuo svoj levokrilni korpus od Sinji l'Abeja za Vandres, a komandant 5. armije izvestio je da će njegova armija 29. VIII do 10 časova izbiti sa tri korpusa na Mezu kod Saseja, Dena i Vilona. Nemačke pokrete Žofr je blagovremeno uočio i osetio svu opasnost za pozadinu 4. armije pa je naredio Langlu da, ako 28. do podne ne postigne pun uspeh na Mezi, povuče odmah armiju na određene položaje na Eni. Kako su uskoro oba nemačka 18. korpusa potiskivala francuski centar preko linije Arokur—Jonk—Bomon, to je i Langl uvideo da je krajnje vreme da noću 28/29. izvuče armiju s Meze i odstupi sa glavninom do 30. na Enu.

Jednovremeno sa borbama na Mezi vodio se s operativnog gledišta veoma važan „*boj kod Sinji l'Abeja*“ između delova francuskog 9. i nemačkog 19. korpusa. U kritičnom momentu komandant francuske 4. armije je bio privukao veći deo 9. korpusa u borbe na Mezi i ostavio samo jednu diviziju na području Lonoa—Sinji l'Abej. Nju je 28. popodne napao 19. korpus 3. armije i potisnuo je, posle ogorčenih borbi, ka jugoistoku. 9. konjička divizija koja je upućena ka desnom krilu kao pojačanje takođe je od-

bačena i zakasnila je da blagovremeno zauzme Novijon Porsijan i zaštiti pravac ka Retelu. Time se stvorila opasna praznina između unutrašnjih krila francuske 5. i 4. armije, što je od Žofra zahtevalo hitne protivmere.

*Francuska 3. Lorenska i nemačka 5. armija
Borbe na r. Oten i kod Etena 24. i 25. avgusta⁵⁰*

(Sk. 23)

Ujutro 24. VIII francuska 3. armija je zauzela sa 6, 5. i 4. korpusom položaje: Šaransi—visovi južno od Longijona—Aransi — severno od Spenkura. Njeno levo krilo naslanjalo se severoistočno od Monmedija. Desno od nje nalazila se Lorenska armija sa 3 rezervne divizije na položajima Spenkur—Eten, dve divizije su bile zapadno od Konflana do Pont-a Musona i štatile bok, a dve su ostale u rezervi. Obe armije trebalo je da se dogovore i preuzmu ofanzivu. Gen. Rifej naredio je 3. armiji da 24. ostane na položajima u odbrani, dok Lorenska armija ne otpočne s napadom, a potom da joj se priključi. Komandant Lorenske armije gen. Monuri je opet naredio komandantu rezervnih divizija da sačeka napad 3. armije i onda da se priključi sa tri divizije njenom desnom krilu. Dok su armije zbog ovog nesporazuma ostale na položajima, nemačka 5. armija je 24. produžila napad 13. korpusom na odsek Vilet—Longijon, 6. rezervnim na odsek Bevej—Pjerpon, 16. na Nuvijon Pon i Amel, 5. na Monmedi—Šaransi, dok je 5. rezervni trebalo da ostane u II liniji. 6. i 13. korpus odbacili su odmah ujutro francuski 6. korpus kod Aransija, a 5. kod Vileta i primorali ih na veče na povlačenje sa r. Krin i r. Oten. Pred levim krilom 3. armije bilo je toga dana mirno. Rezervne divizije izvodile su pojedinačno napade i nisu imale većeg uspeha. Komandant Lorenske armije ih je pojačao sa tri rezervne

⁵⁰ Nemci ove borbe nazivaju „bitka kod Longijona — 24—25. avgust“ SR—I—547.

i 1 konjičkom divizijom s tim da idućeg dana ponove napad.

U toku 25. VIII 5. rezervni i delovi 16. i 6. rezervnog korpusa napali su francuski 6. korpus kod Sorbeja i posle ogorčenog otpora odbacili ga na zapad. Francuski 5. korpus koji se nalazio severno od 6. napustio je položaj bez jače borbe i povukao se iza Otena, a kako je i 5. korpus zauzeo oko podne Marvil, to je i francuski 4. korpus odstupio delom na Den, a delom čak na Žamec. Za to vreme rezervne divizije Lorenske armije uspele su u žestokim borbama da pređu r. Orn između Etena i Konflana, potisnu korpus Oven (landverske, rezervne i konjičke jedinice), i, pored snažne podrške od strane mobilne artiljerijske rezerve tvrđave Mec, izbiju na liniju Konflan—Muavil—Ruvr, gde su se zadržale. Zbog stanja kod 4. armije Žofr je oko podne naredio povlačenje 3. armije na liniju Nuvijon Pon i Amel, a Lorenske na Meske visove. Na ovoj liniji zadržala se samo polovina 3. armije, dok je druga polovina inicijativno produžila još 25. odstupanje ka Mezi. Naprotiv, Lorenska armija je uspešno nastavila borbe do noći i prinudila 16. i korpus Oven da odstuje na liniju Spenkur—Landr—Avril. Time je znatno olakšala odstupanje 3. armije i sprečila nemačkoj 5. armiji da je odbaci od Verdena. Tek 25/26. sredila se nemačka 5. armija na liniji Marvil—Spenkur—Landr s frontom prema jugozapadu. Zato Francuzi smatraju da je u borbama kod Etena pobedila Lorenska armija. U toku 26. VIII 3. armija je bez ometanja prešla na levu obalu Meze. Lorenska armija je rasformirana, a njene četiri divizije, pod gen. Pol Diranom, ušle su u sastav 3. armije i raspoređene na Meske visove južno od Verdena, dok je jedna divizija pojačala posadu Verdena, a dve su određene za drugi front. Tek 27. VIII nemačka 5. armija mogla je da otpočne pripreme za prelazak Meze. Tvrđava Longvi sa 3000 ljudi i 50 topova predala joj se toga dana.

d. Operacije južnih armija: francuska 1, 2. i Alzaška i nemačka 6. i 7. armija

(Sk. 16)

Žofr je naredio 22. VIII da 1. i 2. armija zadrže protivnike kako bi u povoljnim uslovima mogle preći u ofanzivu. Komandant 2. armije je uspeo da 22—23. VIII prikupi svoju armiju na Gran Kurone de Nansi i na položajima Belšamp—Safe između Merta i Mozela, dok je 1. armija prikupljena s obe strane gornjeg Merta i Mortanja, uglavnom na liniji Žerbevilier—Bakara—Badonviler. Desno krilo armije bilo je povijeno na Vozeze i kod Bonoma naslanjalo se na Alzašku armiju. Shodno naređenju Moltkea 6. i 7. armija su energično nadirale ka jugu sa težnjom da odbace protivnika od Epinala. Komandant 6. armije je naredio 7. armiji da 24. VIII izbije na liniju Ramberviler—Sen Die. Njen napad je trebalo da potpomažu dva levokrila korpusa 6. armije nadiranjem u oblast južno od Žerbevilera. Sve ostale snage 6. armije bile su određene da zaštite desni bok napadne grupacije prema Tulu i Nansiju dug preko 50 km. Iz ovakve situacije razvile su se operacije i teške borbe koje su trajale sa zastojećima i promenljivim snagama sve do kraja marnske kampanje.

Bitka na Mortanju od 24 do 27/28. avgusta⁵¹

Raspored snaga 24.VIII ujutro. 2. armija: 2. grupa rezervnih divizija (četiri divizije) i deo 9. korpusa (tri mešovite brigade) na Gran Kurone de Nansi na liniji Želankur — Gran Mon — Sent Ženevijev — Pont-a-Muson, 16, 15 (oba ojačana sa po jednom rezervnom divizijom) i 20. korpus na desnoj obali Mozela na liniji Sen Žermen — Sen Nikola di Por, a konjički korpus Kono s obe strane Frankovila; 1. armija: dva korpusa (8, 13) u oblasti Ramberviler, Šatel na Mozelu, 21. na liniji Badonviler — Bakara, a ojačani 14. korpus u Vozezima: Solksir — Irbeis — 5 km južno od

⁵¹ Prema SR—I—603 bitka se završila 27. prema FAVR I/2—305 28.VIII. U francuskoj literaturi upotrebljava se i naziv „bitka kod šarmskog otvora“. Ovde, kao i u drugim prikazima, izneće se povezane akcije i kada unekoliko vremenski prelaze ovaj period.

Donona — greben severno od Sanona, sa odredima na prevojima Bonom i Sent Mari. Pravac ka šarmskom otvoru bio je frontalno neposednut, ali bočno ugrožavan. Obe nemačke armije produžile su 24.VIII ujutro nastupanje. Kod 6. armije obrazovana je, u komandnom pogledu objedinjena, grupa Gebzatel od 3 erzac-divizije i 3. bavarskog korpusa, severno od kanala Rajna — Marna za zaštitu boka prema Gran Kurone de Nansi, dok su se u blizini Linevila pripremili 2. bavarski i 21. korpus za produženje nastupanja na odsek Šarm—Ramberviler. U armijskoj rezervi severno od fora Manonviler, koji je bio opsednut, zadržan je 1. bavarski rezervni korpus. Komandant 7. armije smatrao je da se protivnik delom nalazi u rastrojstvu i opštem odstupanju pa je već 23.VIII produžio nastupanje sa tri korpusa (1. bavarskim, 14. i 15) i dve erzac-divizije ka liniji Badonviler—Bakara, dok se 14. rezervni korpus, ojačan 1. rezervnom i dve erzac-divizije, nadirući kroz Vogeze ka liniji Sanon—Sen Die, već nalazio u borbenom dodiru sa francuskim 14. korpusom.

Ujutru 24. VIII prešla je, s obe strane Linevila, napadna grupa 6. armije (2. bavarski i 21. korpus) Mert i nastupala na jug zapadno od r. Mortanj gde je uskoro došlo do ogorčenih sudara. Napad je naveče zadržan na liniji Meonkur—Mateksej. Komandant francuske 2. armije je, kao nekoliko dana docnije Galijeni pred Parizom, uočio skretanje nemačkog nastupanja preko Merta na jug. Snage je cenio najmanje na dva korpusa, dok je za nemačke zaštitne trupe od Dieza do Žerbevilera smatrao da su dosta slabe. Oko podne, naredio je da rezervne divizije i polovina 20. korpusa pređu 24. VIII sa Gran Kurone de Nansi u protivnapad opštim pravcem Ser, a druga polovina 20,15. i 16. korpus da ostanu privremeno u odbrani. Ujedno je zamolio komandanta 1. armije da sadejstvuje napadu levim krilom svoje armije opštim pravcem Rozalijer. Komandant 1. armije je odmah naredio da 8, 13. i konjički korpus bočnim napadom sadejstvuju 2. armiji. Ostali njegovi korpusi su već angažovani u teškim borbama sa nemačkom 7. armijom koja je energično napadala opštim pravcima Raon l' Etap i iz Vogeza. Napad desnog krila francuske 2. armije polako je napredovao i 24. naveče njeni prednji delovi zauzeli su liniju Rozijer—Dombal—Arokur—Šampanu—Erbeviler i Nemci su bili primorani da uvedu u borbu i ceo 3. bavarski korpus. Naveče su koman-

danti 6. i 7. armije izgubili veru da će moći izvršiti dobivene zadatke. Učinili su u tom smislu predstavku Moltkeu, ali se on nije uneo u teško stanje 6. armije, već je šta više zahtevao da ona uputi tri divizije u Mec za podršku 5. armije, pošto se njeno levo krilo kod Etena nalazilo u kritičnoj situaciji. Pored toga nagovestio je da dosadašnje napade 6. i 7. armije smatra kao uvod za veliki proboj preko Mozela između Tula i Epinala. Na to su oba komandanta uvela sve rezerve i 25. VIII produžila napade. S obe strane vođene su žestoke borbe do kraja dana i 2. armija je potisla 6. na istočnu obalu Mortanja i prema drumu Šato Salen—Linevil. Kod 1. armije napredovalo je samo levo krilo preko Rozalijera i Ksafevilera, dok je na ostalom delu fronta armija potisnuta na liniju Raon l'Étap—Sen Die. Komandant 6. armije izložio je Moltkeu krajnje opasnu situaciju svoje armije kod Linevila i Pont-a-Musona i ponova tražio da obe armije obustave dalji napad. U toku 26. su obe francuske armije produžile napad na celom frontu, dok su ga Nemci izvodili samo levim krilom 7. armije. Kod 2. armije bilo je samo lokalnih uspeha, a kod 1. su oba krila i tog dana nešto potisnuta. Da bi sprečio proboj fronta 6. armije, njen komandant je morao uložiti sve snage obe armije. Ponova je molio Moltkea da se nastupanje ka jugu obustavi, što je ovaj 26. naveče konačno odobrio, ali je zahtevao da se pojača desno krilo prema Nansiju. Nemačke armije, potpuno iscrpene, prešle su odmah u odbranu uglavnom na liniji: Delm—Monsel—Valej—Linevil—Menarmon—Sen Die—Sen Leonard. Tog dana predao se for Manonviler što je olakšalo nemačko snabdevanje. Francuske armije su nastavile počesne napade i 27. i 28. imale su samo lokalne uspehe, a borbe na Mortanju su se 28. stišale. Za sve ovo vreme Alzaška armija ostala je i dalje neaktivna i neuznemiravana od Nemaca. Ona je 26. konačno rasformirana i njene jedinice su potčinjene komandantu 1. armije.

U ovoj velikoj bici učestvovalo je oko 50 divizija sa preko pola miliona boraca. Oni su se borili, naročito na nemačkoj strani, pod najtežim uslovima i imali su veli-

ke gubitke.⁵² Time je završena ova više nego smela nemačka ofanziva, koja je bila sasvim suprotna Šlifenovoj glavnoj operacijskoj zamisli i tadanjoj opštoj situaciji. Ona se zasnivala ne samo na precenjivanju pobjeda kod Sarbura i Moranža nego i na potcenjivanju uloge tvrđava koje su bile neposredno uključene u front operativnih armija podjednake kvalitativne i kvantitativne jačine. Potpuno je prenebregnut operativni i taktički značaj Nansija koji je Šlifen tako ubedljivo i uporno dokazivao. Moltke se zaveo brzim uspesima kod Liježa i Namira, ne uočavajući sasvim drukčiju operativnu situaciju belgijskih i lorenških tvrđava. Ova greška Moltkea donela je Nemcima prvi veliki poraz na zapadnom frontu, a Francuzima prvu pobjedu. Ona je za njih imala ogroman moralni značaj, jer je došla baš u vreme kada su se ostale njene armije nalazile u krizi.

2. RAZVOJ OPERACIJA OD 28. AVGUSTA DO 1. SEPTEMBRA

a. Rad vrhovnih komandi

(Sk. 20)

Moltke je tek 28. VIII naveče saznao da je nemačka 1. armija razbila dve konjičke i dve rezervne divizije, zauzela Brej sir Som i namerava da 29. VIII izbije na liniju Korbije—Nel. Ujutru 29. izvestio ga je komandant 2. armije da je njegova armija naišla na otpor englesko-francuskih zaštitnica, ali da će ipak 29. zauzeti liniju Am—Marfonten i otpočeti sa pripremom napada na utvrđeni La Fer. U toku 28. Moltkeu je izgledalo da je i kritično stanje 4. armije prebrođeno, ali je naveče saznao da je 3. armija, na molbu 4. armije, uputila svoja dva korpusa preko Sinji l'Abeja pravcem jug i jugoistok. Iako je to bilo u suprotnosti sa opštim uputstvima i osnovnom operacijskom idejom, on se s tim mirio. Pad Monmedija,

⁵² Tačni gubici nisu u SR—I izneti, ali se, npr., za 2. bavarški korpus veli da je do 25. izgubio $\frac{3}{4}$ brojnog stanja u pešadiji (str. 594).

nastupanje 4. i 3. armije ka Eni, ulivali su mu nadu da će i 5. armija uspešno preći Mezu severno od Verdena. 28. VIII bio je zadovoljan opštom situacijom svojih pet armija koje su vršile obrtanje fronta. Manje ga je zadovoljavalo stanje 6. i 7. armije, čiji komandanti posle poraza na Mortanju nisu prihvatili njegove sugestije za nastupanje preko gornjeg Mozela između Nansija i Epinala, ističući da su za tako tešku operaciju potrebne duge pripreme, postepen napad i da se prethodno zauzmu položaji kod Nansija i predteren kod Epinala. Kluk je 30. VIII izvestio Moltkea da odbačeni neprijatelj, ojačan delovima 7. korpusa, ponova nastupa sa pravca Amijen—Morej i da će ga 30. VIII napasti sa linije Brej—Nel, dakle prema zapadu. Komandant 2. armije je javljao da je naišao 29. na najmanje pet korpusa i da će ih napasti sa linije Esinji le Gran—Mon d'Orinji—Osion verovatno uz sadejstvo 1. armije. Moltke nije bio načisto da li će protivnik ovde dati otpor zaštitnicama ili glavnim snagama, te nije preduzimao nikakve mere, iako mu je izgledalo nezgodno što se 3. armija udaljila od 2. No, kako se bojao francuskog napada iz Vevra u bok 5. armije pri prelasku Meze, želeo je da 4. armija brzo nastupa ka Eni, što je opet zavisilo od pomoći koju joj bude ukazala 3. armija. Tek kada mu je komandant 3. armije postavio pitanje da li treba 31. VIII da skrene na prvobitni jugozapadni pravac, naredio je da: 3. armija nastupi sa odseka Retel—Semi, pravcem jug na Enu, 4. da saobrazi svoj pokret 3, a 5. da zatvori ešeloniranjem unazad pravce iz Verdona, održava vezu sa Mecom i na levoj strani Meze štiti bok 4. armije. Tada je na brzinu doneo i drugu sudbonosnu odluku o izmeni nastupnih pravaca 1. i 2. armije, pošto je 30. VIII predveče dobio od komandanta 2. armije izveštaj da je kod Sen Kantena odsudno potukao četiri korpusa i tri divizije koji se povlače ka La Feru i saznajući iz radio-depeše koju je Bilov uputio u to vreme Kluku, da bi se obrtanjem fronta 1. armije oko Šonija ka liniji La Fer—Laon postigla „potpuna eksploatacija“ pobede kod Sen Kantena. Iako Moltke nije ništa znao o mestu, radu i namerama 1. armije, naredio je i 2. armiji

da svoje nastupanje saobrazi onom 3. armije, a to je značilo da 2. armija levim krilom produži pokret preko Remsa. Time je on svesno ili nesvesno prihvatio ranije doneto inicijativno rešenje komandanta 1. armije da njegova armija odustane od nastupanja ka donjoj Seni u čemu se odražavala jedna od glavnih operacijskih težnji Šlifenovog, pa dotle i Moltkeovog plana. Između Moltkea i komandanata levokrilih armija postojao je veliki nesporazum. Ove su ostale 30. VIII u odbrani a nameravale su i dalje da ostanu i vrše pripreme za novi zadatak, pod kojim je komandant 6. armije podrazumevao postepen napad na Nansi, kako mu je usmeno preneo oficir Vrhovne komande. Međutim, Moltke je iščekivao brz prodor obe armije između Tula i Epinala, ostavljajući samo zaštitne delove prema Nansiju, što je bilo i predviđeno uputstvima od 27. VIII.⁵³

Kako je Moltke 30. VIII uveče pretpostavljao da je neprijatelj ispred zapadnog krila potpuno potučen i da ovde ne pretili s boka nikakva opasnost, to je glavnu pažnju obratio centralnim armijama. Snažan otpor na koji je 5. armija naišla na Mezi i zaplenjena zapovest komandanta francuske 4. armije, prema kojoj je zaključio da 3. i 4. armija i odred Foš u naslonu na Verdun pripremaju protivnapad, koji je ugrožavao 5. armiju i komunikacije svih zapadnih armija, zabrinjavali su ga. No smatrao je da će izbijanjem 3. i 4. armije 31. VIII na Enu centralne armije prebroditi krizu, te je počeo da precenjuje njihovu buduću ulogu: „Danas i sutra boriće se centralne armije, što će predstavljati odsudnu borbu, od čijeg će ishoda beskonačno mnogo zavisiti“.⁵⁴ U pogledu uloge levokrilih armija Moltke je uporno zahtevao njihov prodor preko gornjeg Mozela. Samo se kolebao da li ga je moguće izvesti bez napada na tvrđave, naročito da li je potrebno pre prodora zauzeti Nansi. Najzad je prepuštao da ovo krupno pitanje reši komandant 6. armije.

⁵³ Docnije se ispostavilo da je otposlati oficir na svoju ruku izmenio zadatak.

⁵⁴ SR—III—222.

Ovaj se odlučio da najpre izvrši napad na Nansi, i to tek posle duge pripreme, najranije 2. IX. Moltke je tek 1. IX saznao za takvu odluku komandanta 6. armije i tada mu je postalo jasno da 6. i 7. armija neće moći, kako je predviđao, svojim nadiranjem preko Mozela ka Nefšatou učestvovati u rešavajućoj bici.

Posle pomorskog boja kod Helgolanda 28. VIII Moltke je na osnovu podataka obaveštajne službe ponovno očekivao engleske desante na obali Denkerk—Ostende i njihova zajednička dejstva sa belgijskim snagama iz Anversa i francuskih iz nezauzetih delova severne Francuske. Zato je za generalnog guvernera Belgije odredio maršala fon der Golca („Golc-pašu“), a za zapovednika svih snaga u Belgiji generala Bezelera čija je 2 korpusa (3. i 9. rezervni) ojačao landšturmским formacijama. Sa istočnog fronta dobio je od Hindenburga 29. i 30. VIII povoljne vesti, ali je Konrad, usled ruskog pritiska u istočnoj Galiciji, sve upornije tražio obećanu ofanzivu iz Istočne Pruske ka Sjedlecu. U očekivanju brzog odsudnog rešenja na zapadu Moltke je lako prelazio preko toga. Zato je 1. IX naredio 3. armiji da „nastavi odmah napad u jugoistočnom pravcu bez ikakvih obzira, pošto od toga zavisi uspeh dana“⁵⁵, a 2. armiji da levim krilom skrene na Šato Porsijan, žrtvujući tako dotadanje operativno mnogo povoljnije pravce uskim taktičkim interesima. Konačno je Moltke pristao da se štab Vrhovne komande premesti iz Koblenca u Luksemburg, iako mu je pre bilo mesto negde iza 2. i 3. armije.

Zofr je, da bi otklonio opasnost zbog nepovezanosti 4. i 5. armije, formirao poseban *armijski odred FOŠ*, a ujedno je naredio komandantu 4. armije da najkasnije 28. VIII popodne otpočne povlačenje ka Eni. U toku 29. glavnu pažnju usredsredio je na zadržavanje Engleza u povlačenju. Njihovo povlačenje 30. VIII u visinu Kompjenja i Soasona i neuspesi 5. i 6. armije onemogućili su izvođenje, u Opštoj instrukciji br. 2, predviđene, protiv-

---

⁵⁵ Odnosi se na molbu komandanta 3. armije da odmori trupe.

ofanzive s Oaze i Some. Zato je već 30. ujutro naredio: Amadu da povuče divizije ka Ruanu iza Sene i Monuriju da 6. armijom odstupi opštim pravcem ka Parizu i zadrži se 31. na liniji Bove—Klermon—Verberi, a da se 5. armija povuče na prostoriju Sen Goben—Soason—Sison—Korbeni—Fim i da izdvoji jedan korpus za Pariz. Sa komandantom Engleske armije se sporazumeo da se njegova armija odmah povuče istočno od Pariza iza Marne na prostoriju Mo—Neji sir Marn. Ujutru 31. VIII Žofr je imao utisak da su Nemci ipak pretrpeli poraz kod Giza i da upućuju jake snage za istočni front, te se nosio mišlju da uspori povlačenje 5, 6. i Engleske armije i preduzme protivofanzivu. Ali pojava nemačke konjice 10 km južno od Noajona ubrzala je odstupanje Engleske pa i 5. armije koja se osećala ugrožena na oba boka. Zbog toga kao i zbog povlačenja odreda Foš i 4. armije i slabog izgleda na uspeh protivofanzive 3. armije, Žofr se 31. naveče odlučio za dalje odstupanje levokrilih armija prema Marni i nije usvajao ni ponudu Monurija da izvrši 1. IX protivnapad od Klermona na Klukovu armiju. Preduzeo je mere za ojačanje odbrane levog krila: formirao je nov konjički korpus Kono oko Dormana, naredio rušenje mostova na Eni i Oazi, premestio štab Vrhovne komande iz Vitri le Fransoa u Bar sir Ob, preporučio vladi da se preseli u Bordo, predložio da Pariz kao tvrđava uđe u sastav operativne vojske pod njegovu komandu, da 3. armija brzo rokira železnicom 4. korpus za Pariz, a da 1. i 2. armija pripreme izvesne divizije za ojačanje levog krila. Monuriju je dao zadatak da sa armijom štiti Pariz i potčinio ga je vojnom guverneru Galijeniju. Već u toku noći 31. VIII 1. IX Žofr je ustanovio da nemačka 1. armija brzo nastupa prema jugu i jugoistoku i da manje ugrožava Pariz nego 5. armiju koja se nalazila te noći između Ene i Vela. Kako je Frenč nastavio odstupanje, jake nemačke snage su mogle izbiti preko Noajona, Kompijenja i po prelasku Ene kod Soasona ugroziti zapadni bok 5. armije. Odbacivanjem odreda Foš kod Retela mogao je biti ugrožen i njen istočni bok. To se moglo izbeći jedino odstupanjem 5. armije. Žofru je bilo

jasno da će od situacije kod 5. armije (kao na Somi kod 6. armije) i postupka Nemaca zavisiti gde i kada će se moći preduzeti protivofanziva. Ali i u ovakvoj situaciji je težio da ustupi što manju teritoriju protivniku. U svojoj značajnoj *Opštoj instrukciji br. 4 od 1. IX* regulisao je dalje odstupanje 5, 4. i 3. armije i izložio uslove za preduzimanje ofanzive:

„I. I Pored postignutih uspeha 3, 4. i 5. armije u oblasti Meze i kod Giza, neprijateljski natkriljavajući pokret prema levom krilu 5. armije, nedovoljno zadržavan engleskim trupama i 6. armijom, zahteva da se ceo naš raspored okrene oko desnog krila kao pivoa. Čim 5. armija izmakne opasnosti obuhvata, upravljenog prema njenom levom krilu, 3, 4. i 5. armija preduzeće zajedničku ofanzivu.

II. Odstupanje može primorati armije da se izvesno vreme povlače opštim pravcem sever—jug. 5. armija, pošto se kreće na spoljnom krilu, ne sme ni u kom slučaju dozvoliti neprijatelju da dođe do njenog levog krila. Ostale armije koje neprijatelj bude manje pritiskivao pri pokretu, mogu se zadržati, obrnuti prema neprijatelju i koristiti svaku zgodnu priliku da mu nanesu udar...

IV. Odstupanja će se završiti, ukoliko se sada može predvideti, a što se ne mora i ostvariti, u momentu kada armije budu u sledećoj situaciji:

Novoformirani konjički korpus pozadi Sene južno od Breja; 5. armija pozadi Sene južno od Nožan sir Sen; 4. armija (odred Foš) pozadi r. Ob južno od Arsi sir Ob, a gro 4. armije pozadi r. Ornen istočno od Vitrija; 3. armija severno od Bar le Dika. U ovom momentu 3. armija biće ojačana rezervnim divizijama koje će napustiti Meske visove radi učestvovanja u ofanzivi. Ako situacija bude dozvolila, delovi 1. i 2. armije biće upućeni da u zgodnom momentu učestvuju u ofanzivi; najzad mobilne trupe utvrđenog Pariskog logora uzeće takođe učešća u opštoj akciji.“

Za granicu kretanja između 5. armije i odreda Foš određen je drum Rems—Epernej—Sezan—Romiji, a između 4. i 3. drum Granpre—Sen Menul—Revinji. Za Englesku i 6. armiju nisu data nikakva uputstva.⁵⁶ S obzirom na povoljnu situaciju u Lorenu Žofr se rešio da 1. i 2. armiji oduzme po 1 korpus za ojačanje drugih armija.

Komandant Engleske armije ocenio je nepovoljnije od Žofra dotadašnje njihove odnose i saradnju, pa je

⁵⁶ FAVR—I/2—532.

između njih došlo do neslaganja koje je ugrožavalo dalju saradnju. Nastojanjem obeju vlada i lorda Kičenera situacija je izglašena. Frenč je čak 1. IX naveče ponudio da sa Engleskom armijom uđe u front koji bi se obrazovao iza Marne i odakle bi se eventualno preduzela i protivofanziva. Ovaj predlog je zadocneo, pošto je Opšta instrukcija br. 4 bila dostavljena armijama, a u njoj je bilo predviđeno odstupanje 5. armije iza Sene. Dobiveni su i izveštaji da su Nemci izbili na liniju Krepian Valoa — Viler Kotre, što je isključivalo mogućnost da se 5. armija već na Marni sredi za protivnapad.

b. Operacije zapadnih armija: francuske 6. i 5., engleske i nemačke 1. i 2. armije⁵⁷

(Sk. 22)

Monuri je primio 28. VIII komandu nad 6. armijom i nameravao da sa po dve rezervne divizije posedne Somu u oblasti Perona i Ama; da konjičkim korpusom Sorde izviđa prostor severno i severoistočno od Etre an Šose, a da 7. korpus (tri divizije) prikupi, po iskrcavanju, postepeno iza Some u oblasti Lion—Rozijer. No, nemačka 1. armija u začetku je osujetila ovaj plan. Posle pobeđe kod Le Katoa ona je već naveče 27. izbila prednjim delovima na liniju Peron—Boen, 28. je razbila 61. i 62. rezervnu diviziju kod Kombla i odbacila ih prema Arasu i Amijenu, a korpus Sorde preko Some na liniju Rozijer—Šoln—Roa. Od ostalih jedinica 6. armije samo se jedna divizija 7. korpusa bila prikupila oko Rozijera, dve teritorijalne divizije Amada transportovane su za Abvil, a druge dve nalazile su se kod Arasa i Sen Pola. Nemačka 1. armija je idućeg dana produžila energično nadiranje u jugozapadnom pravcu za Viler Bretone—Nel, ostavljajući 4. rezervni korpus za zaštitu boka kod Kombla. Komandant 6. armije, nedovoljno obavешten o situaciji protivnika i borbama svojih trupa u toku 28. VIII isturio je

⁵⁷ Zbog izmenjenog protezanja fronta upotrebljavaće se umesto naziva severne, južne, nazivi zapadne, istočne armije.

prispeli deo 7. korpusa ka Somi na odsek Proajar—Viler Bretone. Oko 9 časova 29. došlo je do žestokog „boja kod Proajara“ između delova 7. i nemačkog 2. korpusa koje su trajale do predveče. U isto vreme Nemci su kod Šolna odbacili i delove rezervnih divizija koje su pristigle iz Lorena. Komandant 6. armije, po odobrenju Žofra, povukao je svoju armiju iza r. Avr, a grupu Amad na Abvil i oko Amijena. Već 30. ujutro Žofr je naredio da 6. armija odstupi ka Parizu, ali da pruži prvi uzastopni otpor na liniji Kompijenj—Sen Žist an Šose, a grupi Amad ka Ruanu. Kluk je produžio 30. VIII nastupanje u jugozapadnom pravcu, očekujući na r. Avr veći otpor. Na ovim položajima naišao je samo na neprijateljske zaštitnice, pa je pogrešno pretpostavio da se ispred njega nalazi samo 7. korpus, a na boku kod Amijena teritorijalne divizije koje je naterao u „bekstvo u jugozapadnom pravcu“. Shodno svojoj samostalno donetoj odluci o napuštanju nastupanja ka donjoj Seni zapadno od ušća Oaze, Kluk je ostavio samo 4. rezervni korpus prema Amijenu. On je zadržao svoju armiju 30. VIII na liniji Morej—Roa—Giskar i idućeg dana ju je uputio ka Oazi na odsek Kompijenj—Noajon, da bi „iskoristila uspeh 2. armije kod Sen Kantena“. Ovim je primorao sve obuhvatne armije desnog krila da uzmu pravac na jug umesto jugozapad.

Za 28. VIII Lanrezak je nameravao da svoju armiju pripremi na liniji Lenji—Landifej—Sirfonten za napad prema severozapadu kada neprijatelj bude prelazio Oazu. Tek što je izdao zapovest, dobio je od Žofra obaveštenje da je nemačka 2. armija ostavila delove 7. i 9. korpusa kod Mobeža, „te je ipak moguće pomoći Englesku armiju dejstvom protiv neprijateljskih snaga koje se nalaze prema njoj zapadno od Oaze“.⁵⁸ Zbog toga je za sutradan svojim levim krilom između Oaze i Sen Kantena morao napasti sve neprijateljske snage koje nastupaju za Englezima.⁵⁹ U toku 28. VIII Lanrezak je izvršio pregrupisanje armije

⁵⁸ FAVR—I/2—53.

⁵⁹ Lanrezak je zbog premorenosti svojih trupa želeo da napad odgodi do 30. Pored toga isticao je da je napad pravcem Sen Kanten opasan zbog držanja Engleza i da će time oslabiti

za napad pravcem Sen Kanten i za zaštitu boka na Oazi prema severu. Engleska armija se bez ometanja povlačila i njen komandant je obavestio Žofra da armija ne može zbog premorenosti učestvovati u predviđenoj operaciji 5. armije. O nemačkoj 1. armiji znalo se u francuskoj Vrhovnoj i komandi 5. armije samo to da je 1. korpus prešao 28. VIII Somu kod Perona i zapadno, i da napreduje zapadno od Sen Kantena, a o 2. armiji da izvesne kolone nastupaju ka Boenu, Sen Kantenu i Gizu, a konjica za Fim i da od Irzona do Rokroa nema neprijatelja. Komandant 5. armije nije znao kada je 28. VIII izdao zapovest za sutrašnji napad da su već toga dana popodne nemački prednji delovi bili zauzeli mostove preko Oaze oko Giza.

Komandant nemačke 2. armije, dospevši bez otpora 27. uveče na liniji Bisinji—La Kapel, znao je o protivniku samo to da su se Englezi povukli preko Sen Kantena, a 5. armija preko r. Oaze između Giza i Irzona na jug. Očekivao je jak otpor na r. Oazi i nameravao da napad otpočne 29. Ali doznavši da je Oaza slabo posednuta, naredio je da prethodnice zauzmu već 28. levu obalu Oaze.

Bitka kod Giza — Sen Kantena od 29 do 30. avgusta⁶⁰

Raspored snaga 28/29. 5. armija: 10. korpus zapadno od Vervena, 3. na liniji Kolonfej—Landifej, a 18. prema Oazi u prostoru kod Sisi—Seri le Mezijer, Monso le Nef; 4. grupa rezervnih divizija gen. Valabrega na Oazi na jug do s. Ašeri, 1. korpus oko s. Tavo u armijskoj rezervi, 4. konjička i 51. rezervna divizija

---

svoje položaje prema severu, jer će se time front armije razvući na 60 km i sl. Žofr je ovo energično odbacio i zahtevao da se „bez diskusije energično i što pre napad izvede pravcem Sen Kanten ne obazirući se na Engleze“... „jer od toga zavisi sudbina kampanje“. Lanrezak „Le plan de campagne français“ — 218, 225. Prema R. Poincaré-u „L' invasion“ — 206 Žofr je zapretio Lanrezaku streljanjem u slučaju neposlušnosti.

⁶⁰ U FAVR upotrebljava se naziv „bitka kod Giza“, u SR „bitka kod St. Kantena“. Verovatno zbog toga što su Francuzi imali uspeha kod Giza, a Nemci kod Sen Kantena

zatvarale su severoistočno od Vervena pravce od Avena i Rokroa. Nemačka 2. armija na maršu: 7. korpus na drumu Am—Sen Kanten—Boen, 10. rezervni i 1. konjički jugoistočno od Sen Kantena prednjim delovima kod Gran Serokura i Irvilera, 10. oko Giza, Gardijski kod s. Vjež i s. Otrep.

Glavni napad kod Francuza imali su izvesti 18. i 3. korpus opštim pravcem Sen Kanten na odsek Menil—Sen Loran—Marsi, a 4. grupa rezervnih divizija na pomoćnom pravcu Irviler, dok je 10. korpus imao da sa područja Sen Rišemon—Odinji obezbedi bok armije, sprečavajući neprijatelju prelazak Oaze. Bilov je pogrešno pretpostavljao da se samo neprijateljske zaštitnice nalaze ispred njegove armije, pa je rešio da 29. VIII zauzme liniju Am—Kresi i već otpočne napad na La Fer.

U 6. časova 29. VIII 18. korpus je prešao Oazu kod Ribmona, 4. grupa rezervnih divizija, desnim krilom, ka Irvileru, a 3. korpus kod Mon d'Orinjija. Kad je 3. korpus prelazio Oazu napao ga je nemački 10. korpus sa pravca Giz i primorao da se delom snaga razvije na levoj obali reke prema severu, gde su 10. i Gardijski korpus postepeno potiskivali francuski 10. korpus sa linije: Sen Rišomon—Pizije ka jugu. Oko 10. časova komandant 5. armije se odlučio da na pravcu Sen Kanten ostavi samo 18. korpus i grupu rezervnih divizija, a sa ostatkom armije, angažujući i armijsku rezervu, preduzme protivnapad i odbaci Nemce na pravcu Giza preko Oaze na sever, i tek da onda nastavi napad pravcem Sen Kanten. Protivnapad ka Gizu bio je uspešan pa su se 10. i Gardijski korpus jedva zadržali na liniji Mon d'Orinji—Pizije—Leme—Osion. Kako je i nemački 10. rezervni korpus istočno od Sen Kantena naišao na nesavladivi otpor, komandant 2. armije je konačno uvideo da prema sebi ima celu 5. armiju. Ipak je ostao pri odluci da produži napad sa težištem od Sen Kantena preko r. Oaze ka istoku. Zato je, da bi pojačao 10. rezervni korpus, skrenuo 7. korpus na istok, a 1. konjičkom korpusu, koji se nalazio južno od Ama, naredio je da dejstvuje južno od La Fera u pozadinu 5. armije. Zamolio je komandanta 1. armije da mu „hitno“, 30. ujutro sadejstvuje pravcem Esinji le

Gran, pošto se 2. armija nalazi u „teškoj borbi, izgleda, sa nadmoćnijim neprijateljem“. Direktno je tražio pomoć i od 9. korpusa 1. armije koji se tada nalazio u blizini Sen Kantena. Ovaj mu je uputio jednu diviziju preko Sen Kantena na pravac Orinji—Sen Benoat. Tako je Bilov, kao i u bici na Sambri, gubio iz vida povoljnu operativnu situaciju 1. i desnog krila 2. armije. Težeći uskom taktičkom uspehu svoje armije, uputio je 2 1/2 korpusa na krilo 10. korpusa, iako se desno krilo 10. rezervnog korpusa već nalazilo južno prema Amežikuru te je ojačano sa ova 2 1/2 korpusa, nudilo najefikasnije dejstvo na levo krilo i bok 5. armije. Noću 29/30. front se protezao na liniji Verven—Sen Rišomon—južno od Kuržimel—Ribmon—Šeri le Mezijer—Brisej. Trupe su bile u tesnom dodiru i oba komandanta su odlučila da 30. produže napad, Lanrezak prema severu, a komandant 2. armije na celom frontu sa težištem od Sen Kantena na istok. Ali Žofr se zbog držanja Engleza i situacije kod 4. i 6. armije ipak bojao da 5. armija ostane istaknuta i izolovana, te joj je 29. u 22 časa naredio da prekine borbu i da se povuče u toku 30. iza r. Ser. Ovu zapovest komandant je primio tek 30. u 7 časova i naredio je da 3, 10. i 1. korpus odstupe na liniju Montinji sir Kresi—Parnji le Boa—Tuli, 18. korpus u oblast Ranansar, a grupa rezervnih divizija na Sen Goben. No pre no što su trupe dobile ovu zapovest, bile su prešle u napad na celom frontu prema Gizu, potisle Nemce u odbranu i pripremale se za opšti napad. Kada im je stigla zapovest za povlačenje, izvele su ga bez ometanja. Komandant 2. armije nije preduzeo gonjenje, jer je očekivao otpor 5. armije na liniji Laon—La Fer. Iako nije bilo gotovo nikakvih zarobljenika ni plena, Vrhovnoj komandi je javio da je izborio „potpunu pobedu“, a 30. je oko 16 časova uputio komandantu 1. armije depešu da je 2. armija „odsudno“ potukla neprijatelja i da je „za potpun uspeh hitno poželjno da 1. armija izvrši obrtanje fronta oko Šonija kao pivoa prema La Feru i Laonu“.⁶¹

⁶¹ SR—III—177. Ovo je bio povod da komandant 1. armije izmeni pravac daljeg nastupanja, a što je još značajnije, navelo je i Moltkea da izmeni pravce 1, 2. i 3. armije.

Žofr je očekivao da će zadržavanjem Nemaca kod Giza uspeti da privoli Englesku armiju da bar privremeno obustavi povlačenje, ali ona ga je ipak produžila i 30. VIII njen 1. korpus nalazio se oko Kusi le Šato, 2. severno od Atišija, a konjička divizija severno od Ribekura.

Bitka je predstavljala iznenađenje: za Nemce jer su smatrali da se Francuzi nalaze u povlačenju, a za Francuze jer su zamišljali da su Nemci ostavili jake snage u pozadini, pa ubrzo neće moći preći u napad. U početku borbe su imale karakter susretnih napada pa je u toku razvoja težište preneto na desno krilo kod oba protivnika. Na njima su oba imala uspeha. Pre no što su postignuti definitivni rezultati, borbe su prekinute. Bilov nije izvukao nikakve koristi iz svojih koncentričnih nastupnih pravaca ni pri napadu ni pri odstupanju protivnika. Njegovi korpusi vršili su, uglavnom, frontalne napade koji su ih stali velikih gubitaka. Francuzi smatraju da su pobedili zbog uspeha prema Gizu, zbog dobrovoljnog odstupanja i bez pritiska. Međutim, ovim su, svakako, olakšali koliko-toliko stanje kod zapadnih armija, što je bio i glavni cilj bitke. Nemci ističu svoj uspeh kod Sen Kantena i odstupanje neprijatelja kao dokaz svoje pobeđe. Očigledno je da su operativne koristi bile na francuskoj strani, jer time ne samo što je usporeno nastupanje nemačkog desnog krila, nego je od sudbonosnog značaja bilo to što je bitka navela Nemce da izmene pravce nastupanja prema jugu, a uskoro i prema jugoistoku.

*Produženje operacija zapadnih armija posle
borbi na Oazi i Somi do 1. septembra
(Sk. 21)*

U toku 31. VIII Monuri je povukao svoju 6. armiju na liniju Verberi—Bove, uspostavio vezu sa Engleskom armijom i organizovao otpor na jakim položajima u visini Klermona, dok su četiri teritorijalne divizije Amada došpele na područje Nefšatoa, južno od Abvila, gde su se sređivale. Komandant nemačke 1. armije „preporučio“ je

premorenim korpusima da 31. produže nastupanje do linije Verberi—Soason, kako bi ipak „još dostigli“ neprijatelja. Iako nije bilo nikakvih borbi, samo su 2 korpusa prešla Oazu, dok su ostali usled premorenosti obustavili dalji pokret. Komandant armije je pretpostavljao da se francusko krilo glavnih snaga kreće između Vika i Soasona na jug, a delovi Engleske armije od Kompijenja i Verberija dolinom Oaze za Sanli. Komandant francuske 5. armije je 31. VIII odstupio preko r. Ser i, pošto je obavešten o nastupanju nemačke konjice južno od Noajona preko Oaze ka Soasonu, uputio je radi obezbeđenja boka u oblasti Kusi le Šato 4. grupu rezervnih divizija. Uporedo s tim ubrzao je povlačenje armije koja je već noću 31. VIII/1. IX izbila bez ometanja na odsek Soason—Rems. Ni komandantu 5. armije nije uspelo da uspori povlačenje Engleske armije. Dok je komandant nemačke 1. armije do iznemoglosti kretao svoje trupe⁶², dotle se 31. VIII 2. armija odmarala i pripremala napad na La Fer koji su Francuzi već bili evakuisali. Pa i za 1. IX njen komandant, ne vodeći računa ni o stanju susednih armija ni opštoj operacijskoj ideji, predviđao je pokret 2. armije samo do r. Ser.

U toku 1. IX nemački konjički delovi na desnom krilu 6. armije odbacili su kod Verberija francusku provizornu konjičku⁶³ i englesku konjičku diviziju preko Oaze na Pon Šen Maksans. Nastavljajući potiskivanje konjice, popodne su naišli na engleske pešadijske kolone kod Nerija i Krepi an Valoa koje su ih razbile. Kod glavnih snaga 6. armije nije bilo borbe i njen komandant je nameravao da i 2. IX zadrži armiju na dostignutim položajima. Međutim, od toga je odustao pošto je armija Opštom instrukci-

⁶² Trupe 1. armije nisu od početka nastupanja imale ni jednog dana odmora. Od nje su traženi „natčovečanski“ naponi, stalni usiljeni marševi i brzi napadi. Iznemoglo ljudstvo ostavljeno je pored puteva i naknadno je prikupljano. SR—III—193. Ovi „munjeviti“ ali i brutalni marševi podrobno su opisivani u vojnoj literaturi.

⁶³ Od iscrpenog konjičkog korpusa Sorde obrazovana su 29. avgusta 3 mešovita odeljenja od najbolje očuvanih konjanika i formirala su tzv. „provizornu“ konjičku diviziju pod komandom gen. Kornilije—Lisinijer.

jom br. 4 dobila nov zadatak. Nemačka 1. armija izbila je 1. IX naveče sa tri levokrila na liniju Žilokur—Viler Kotre—Longpon, a 2. korpus u oblast Nerija, gde mu se priključio 2. konjički korpus. U toku 1. IX Kluk je smatrao da su se Engleska i francuske armije suviše udaljile na jug, te ih neće moći dostići. Osećao je opasnost od bočnog napada iz Pariza i bio se rešio da do daljeg zadrži svoju armiju prikupljenu na liniji Verberi—La Ferte Milon, odakle će moći prema potrebi obići Pariz sa zapada ili ga štititi prema njegovom istočnom frontu. O ovome je izvestio i Vrhovnu komandu. Međutim 1. IX naveče dostavljena mu je zaplenjena zapovest engleskog 1. korpusa iz koje je saznao da će se cela Engleska armija zadržati do 1. u podne na odmoru uglavnom na liniji Verberi—Krepian Valoa—La Ferte Milon. To je značilo da se cela armija sa kojom je od Le Katoa uzaludno tražio sudar, nalazi samo nekoliko kilometara ispred njegove armije. Odmah je naredio da se sutra ujutru napadne frontalno sa tri korpusa (2, 4. i 3), a levokrila (9) korpusom obuhvatno prema desnom krilu neprijatelja. Zaostali 4. rezervni korpus dobio je zadatak da forsirano izbije 2. IX do 10 časova kod Kreja. O ovom je obavestio Moltkea i komandanta 2. armije.

Ujutro 1. IX Francuska 5. armija, do krajnosti zamorena i sa izmešanim sastavima, produžila je bez ometanja odstupanje i prispela naveče između r. Ene i r. Vela. Njene zaštitnice nalazile su se na visovima južno od Ene između Sasamija i Kormisija i održavale vezu sa armijskim odredom Foš južno od Nefšatel sir En. Nemačka 2. armija pripremala se za napad na La Fer. Pošto su La Fer i Laon bili napušteni, orijentisala se ka Šato Porsijanu u pomoć 3. armiji, koja je izjavila da joj pomoć nije potrebna. Na to je komandant 2. armije promenio ponovo pravac napada svoje armije na jug. Usled ovoga 2. armija nije tog dana izbila na Enu nego u visinu Laona.

c. Operacije centralnih armija:

Francuska 4. i 3. i armijski odred Foš, i nemačka 3, 4. i 5. armija⁶⁴

(Sk. 24)

Francuska 4. armija izvukla se 28/29. VIII sa bojišta i 29. je levokrilnim korpusima bez ometanja produžila odstupanje. Na njenom levom boku, usled neuspeha kod Sinji L'Abeja, situacija je bila dosta teška. U toku noći 9. korpus trebalo je da se rokira prema pravcu Sinji L'Abej—Retel. Međutim, Nemci su već bili zauzeli Novion Porsijan i ugrozili neposrednu pozadinu 11. korpusa, zbog čega se 9. korpus rokirao prema Amanju ostavljajući samo konjičku diviziju kod Retela. Time se povećao prazan međuprostor između 5. i 4. armije. Žofr je dao zadatak novoobrazovanom armijskom odredu Foš (9. i 11. korpus, 9. konjička i 2 rezervne divizije) da, povlačeći se pravcem Ginjukur, štiti 4. armiju s pravca Rokroa i da održava vezu sa 5. armijom. Foš se odlučio da 30. VIII sa pravca Retela napadne protivnika u rejonu Novion Porsijan. I 3. armija se rešila da preduzme protivnapad na delove nemačke 5. armije koji su se prebacili na levu obalu Meze. Zbog toga je i komandant 4. armije nameravao da 30. VIII obustavi dalje odstupanje i sadejstvuje napadu 3. armije i odredu Foš.

Nemačka 4. armija se usled premorenosti trupa zadržala na liniji Šanji—Somot, dok je nemačka 3. armija 29. VIII ujutro posle slabe borbe zauzela Novion Porsijan i zanoćila u oblasti Vasinji—Feso—Poa Teron. Time je 3. armija već bila izmenila pravac svoga nastupanja sa jugozapada ka jugu. Time je povećan međuprostor između 3. i 2. armije i otežano sadejstvo na pravcu Verven što je 3. armiji bilo naređeno. Štaviše, komandant 3. armije je rešio da i 30. VIII produži nastupanje ka jugu na odsek Sato Porsijan—Semiji.

⁶⁴ Pošto je nemačka 3. armija tesno saradivala u to vreme sa 4, to se i njen rad ovde razmatra.

Borbe od Retela do Turterona 30 avgusta⁶⁵

Zapovest Foša za protivnapad 30. VIII trupe su dobile dockan i ona se donekle razlikovala od zapovesti komandanta 4. armije za odstupanje. Fošov plan se sastojao u tome da 9. korpus i 9. konjička divizija izvrše frontalni napad od Retela na sever, a ojačani 11. korpus bočno od Turterona preko Sen Lua i Ekordala. Međutim, pre no što je do njega došlo, nemački 19. korpus 3. armije napao je 11. korpus kod Turterona, odbacio ga na Atinji i zadržao se naveče na desnoj obali Ene. Severno od Retela vodila se žestoka borba celog dana između francuskog 9. i nemačkog 12. korpusa i tek predveče Nemci su uspeli da zauzmu Retel i potisnu 9. korpus na visove neposredno iza Ene. Nemački 12. rezervni korpus, nastupajući od Vasinjija, zauzeo je posle slabog otpora do naveče Šato Porsijan. Posle ovih borbi Foš je prikupio svoj odred sa glavninom južno od r. Return, a komandant 4. armije svoju armiju uglavnom na liniji Lezale—Arikur gde je, po odobrenju Žofra, pripremao svoju armiju za protivnapad 31. VIII na sever radi sadejstva sa 3. armijom. S druge strane, po odobrenju Moltkea komandanti nemačke 3. i 4. armije namećovali su da 31. VIII produže napad sa unutrašnjim krilima pravcem Lamec—Semiji.

Borbe na Mezi 30. i 31. avgusta

Do 27. VIII cela francuska 3. armija povukla se bila na levu obalu Meze i do 29. je posela položaje za odbranu: 6. korpusom odsek Kimijer—Brijel, 5. u naslonu na sever do Kleri le Petit i 4. odsek Enkrivil—Barikur, a grupa Diran (4 rezervne divizije) odsek Meski visovi—južno od Verdena. Rifej je dobio 29. VIII zadatak da brani prelaze preko Meze, a da levim krilom izvrši protivnapad na protivnika koji je potiskivao desno krilo 4. armije pravcem

⁶⁵ FAVR—I/2—166. podvodi ove borbe pod naziv „bitka“, a SR—III—61—63 pod „borbe“. Kako je sa svake strane bilo angažovano oko 5 divizija iz raznih armija razvučenih na nekih 30 km fronta, izgleda da je poslednji naziv prikladniji.

Nuar—Bizansi. On je u sporazumu sa komandantom 4. armije odredio 5. i 6. korpus da uporno brane prelaze na Mezi od Satankura do Dulkona. 4. korpus, ojačan jednom divizijom 5. korpusa, da izvrši napad pravcem Enkrivil—Viler devan Den. Istovremeno sa ovim napadom napašće i 2. korpus 4. armije, dok su tri rezervne divizije sa još dve u ešelonu pozadi desnog krila iz Verdena imale da nadiru desnom obalom Meze uglavnom na liniju Moarej—Konsanvoa. Iz nemačke 5. armije 13. 6. rezervni i 16. korpus imali su da forsiraju Mezu; a 5. rezervni i glavna rezerva Meca da štite na desnoj obali Meze bok prema Verdenu. Moltke je zadržao i dalje 5. korpus pod svojom komandom. Pokušaji da kod Dena prepadom zauzmu mostove preko Meze nisu uspeali i komandant se odlučio da 30. VIII desnokrilnim (13) korpusom u naslonu na 4. armiju pređe Mezu, a ostalim tek kada pred frontom osete slabljenje neprijateljskog otpora.

Od 30. do 31. VIII vodile su se u dolini Meze veoma žestoke borbe između francuske 3. i nemačke 5. armije.⁶⁶ Ujutro 30. VIII francuski 4. korpus, potpomognut delovima 5, napao je nemački 13. korpus i potisnuo ga iz Dulkona, Mona i Montinjija (zapadno od Saseja) i 13. korpus jedva se održavao na uzanom mostobranu s obe strane Saseja. Francuski delovi su izbili čak severno od Bofora. Da bi olakšao 13. korpusu, 6. rezervni je pokušao da pređe Mezu kod Vilonu u čemu nije uspeo. I 4. konjički korpus, koji je upućen preko Steneja da podrži 13. korpus, bio je primoran na odbranu. Oko 17. časova, pošto je saznao za kritično stanje 13. korpusa, krenuo je i 6. korpus koji se nalazio kod s. Somoti ka Nuaru i Bizansiju, ali je odmah u početku napadnut i potisnut na liniju južno od Vo an Djele i severoistočno od Sen Pjermona. Francuski napad je od naveče napredovao do linije Dulkon—Viler devan Den—Barikur—Nuar—Fose. Prednji delovi grupa rezervnih divizija Pola Dirana stigli su na liniju Braban—

⁶⁶ U stvari ove borbe predstavljaju produženje tzv. bitke na Mezi 26—28. VIII. SR i FAVR ne upotrebljavaju za njih naziv „bitka“ nego „borbe“, iako ni po veličini snaga ni po žestini borbe ne izostaju iza onih od 26—28.

Orn, a glavnina (3 divizije) prikupila se za pokret pravcem Flaba—Damviler. General Saraj, koji je smenio Rifeja, dotadašnjeg komandanta 3. armije, predvideo je da u sporazumu sa komandantom 4. armije nastavi zajednički napad da bi se Nemci, koji su prešli Mezu kod Steneja i severno, odbacili na desnu obalu. 4. armija trebalo je da sa 2, 12. i Kolonijalnim korpusom napada sa odseka Vonk—Bizansi, 3. armija sa 4. ojačanim korpusom produžava pravcima Vo an Djele, Bofor, Bomon, 5. i 6. korpus drže levu obalu Meze, a rezervne divizije Dirana preduzimaju napad desnom obalom Meze sa težištem severno od Konsanvoa.

Komandant nemačke 5. armije naredio je za 31. VIII da njegov 6. korpus levim krilom produži napad pravcem Nuar—Barikur i pravcem Andevan; 13. sa linije Montinji—Mon na jake položaje Viler devan Den —Enkrivil; 4. konjički korpus da nastupa od Steneja iza desnog krila, dok su 6. rezervni i 16. korpus dobili zadatak da nastave pripreme za prelazak Meze. Moltke je 5. armiji tog dana ponovo stavio na raspolaganje njen 5. korpus.

Ujutro 31. VIII tri levokrila korpusa francuske 4. armije otpočela su napad ka severu radi sadejstva 3. armiji. Napadi nisu uspeli. Zadržani su artiljerijskom vatrom u blizini polaznih položaja i nimalo nisu olakšali situaciju 3. armije. Za to vreme i odred Foš ostao je uglavnom na svojim položajima. Zbog neuspeha 4. armije i izjave Foša da se usled premorenosti trupa i nepovoljnog zemljišta može odžati na sadašnjim položajima samo 2—3 dana, Žofr je naredio da se 4. armija noću 31. VIII/1. IX povuče na levu obalu Ene ostavljajući samo 2. korpus kod Granprea radi veze sa 3. armijom. Odred Foš trebalo je da štiti povlačenje 4. armije, a kada bude primoran, imao je da odstupi na visove istočno od Remsa i iza r. Sip.

Komandant nemačke 4. armije dobio je iz zaplenjene zapovesti komandanta francuske 4. armije jasnu sliku o stanju i namerama francuske 3. i 4. armije, te je rešio da 31. VIII produži nadiranje desnim krilom preko Lezalea levim preko s. Otriš sa 3 korpusa u I i jednim u II liniji. Do sudara je došlo 31. VIII. Nemački neobjedinjeni napadi

slabo su napredovali. Komandant nemačke 4. armije ipak je rešio da zbog hitne pomoći koja je bila potrebna 5. armiji, idućeg dana produži energično napad. I nemačka 3. armija je slabo napredovala jer su je uspešno zadržavale zaštitnice odreda Foš. Tog dana predao se Žive i jedna pešadijska divizija, koja ga je opsedala ušla je u sastav svoje, 3. armije.⁶⁷ Uveren da stoji pred jakim neprijateljskim utvrđenim položajima, komandant nemačke 3. armije je nameravao da 1. IX sačeka izbijanje 4. armije u visinu svoje i tek da 2. IX produži napad. Kod francuske 3. i nemačke 5. armije vodile su se i 31. VIII teške borbe. Već uzoru 31. napao je nemački 6. korpus levokrillnu diviziju 3. armije na položaju Nuar—Fose. Do noći ovi napadi su odbijeni, iako je izostala predviđena pomoć 2. korpusa 4. armije. Francuski 4. korpus nastavio je napad kod Bofora, ali je protivnapadom 13. korpusa potisnut posle teških borbi na Bokler, a potom na Teji. Nemački napad proširio se i na pravcu Dena na položaje Montinji—Dulkon. Posle podne oba protivnika su privukla pojačanja i nastavila do naveče bezuspešne napade. Očekivana pomoć 2. korpusa francuske 4. armije izostala je. General Diran odustao je od napada jer je pretpostavljao jače snage ispred sebe. Komandant francuske 3. armije, nedovoljno obavešten o stanju 4. armije i precenjajući uspehe svoje armije, nameravao je da sutradan produži napad s obe strane Meze ne menjajući ništa u dotadašnjem rasporedu. Ali Žofr, uviđajući opasnu situaciju 4. a time i 3. armije, naredio mu je da odstupi pravcem Bomon upravljajući se prema desnom krilu 4. armije. Na to je komandant 3. armije ostavio 5. i 6. korpus na Mezi, a sa 4. je u naslonu na desno krilo 4. armije, odstupio noću 31. VIII/1. IX. Komandant nemačke 5. armije, obavešten da će i 4. armija sutradan preduzeti napad sa linije Le Šen—Sen Pjermon sa težištem na Bizansi, smatrao je da je kriza njegove armije prebrođena i predvideo je za 1. IX produženje napada s tim da i 16. korpus pređe Mezu na odseku s. Vilon—s. Sivri.

⁶⁷ Glavni oslonac odbrane činio je for Šarlmon na zapadnoj obali Meze, koji je posle trodnevnog bombardovanja teškim merzerima kapitulirao sa 3000 ljudi i 125 topova.

U toku 1. IX francuska 4. armija je gotovo neometano, do naveče, odstupila sa glavninom ka liniji Sent Etjen—Granpre. Armijski odred Foš pripremao se do podne neuznemiravan, sa zaštitnicama na r. Return, za povlačenje. Tada je levokrilni 19. korpus nemačke 3. armije napao 9. korpus armijskog odreda Foš i tek posle ogorčene borbe koja je trajala do mraka, odred se povukao na položaje Lavon—Sent Etjen. Komandanti nemačke 3. i 4. armije doznali su oko podne o odstupanju francuskih armija i preduzeli su gonjenje 3. armije ka liniji Osons—Semid, a 4. armije ka liniji Grivi—Verpl. Iako su trupe bile premorene, morale su idućeg dana produžiti pokret, jer je Moltke naredio da što brže nadiru ka jugu. Već uzoru 1. IX 4. korpus francuske 3. armije otpočeo je neopaženo povlačenje. Prema njegovom desnom krilu nemački 16. korpus uspeo je da pređe Mezu kod s. Sivri. On je time ugrozio odstupnicu 3. armije. Došlo je do ogorčeni^h, promenljivih borbi u koje su Francuzi uveli pojačanja i ukočili širenje Nemaca sa mostobrana. Tek je naveče 3. armija produžila odstupanje ka određenom odseku Aprmon—Kizi, gde je izvukla s fronta svoj 4. korpus radi upućivanja 6. armiji. Diran je vršio samo demonstrativne napade, a potom je hitno poseo sa tri divizije Meske visove južno od Verdena. Nemački 6, 13. i 6. rezervni korpus nisu primetili odstupanje francuskog 4. i 5. korpusa i 1. IX dopodne produžili su napade na njihove zaštitnice koje su se brzo povlačile. To je Nemce navelo na pogrešne zaključke da se francuski korpusi nalaze „u bekstvu“ i „rastrojstvu“ te je komandant nemačke 5. armije izdao zapovest da 2. IX „bezobzirno pređe u gonjenje u jugozapadnom pravcu“... „konjički korpus da rastrojjava protivnika“, a Moltke je izvestio o „bekstvu“ Francuza ispred desnog krila.

d. Operacije istočnih armija: francuske 1. i 2. i nemačke 6. i 7. armije

Komandanti francuske 1. i 2. armije nisu se mirili sa položajima koje su zauzeli 28. VIII, pa su već 29. produžili počesne napade. Tako je 2. armija zauzela Žerbevilier, dok

su napadi 1. armije prema nemačkoj 7. armiji ostali uglavnom bez rezultata. Idućih dana 2. armija je pokušala da zauzme visove južno od Linevila, a 1. da poboljša položaje u oblasti Sen Die, ali bez uspeha. Pošto su 1. IX dobile naređenje da pripreme 15. i 21. i ostatke 7. i 9. korpusa za druge frontove, prešle su u odbranu. Nemačka 6. i 7. armija ostale su i dalje u odbrani i pripremale se za nove operacije, čiji su početak konačno predvidele za 3. IX. O protivniku ispred fronta svojih armija bile su slabo obavestene. Nisu zapazile njegovo slabljenje i cenile su ga na 7 korpusa i 7 rezervnih divizija u pripremi za produženje ofanzive.

3. RAZVOJ OPERACIJA OD 2. DO 5. SEPTEMBRA

a. Rad vrhovnih komandi

(Sk. 28)

Francuska vlada se 2. IX premestila u Bordo. Žofru je potčinila Utvrđeni logor Pariza, čije su snage bile pod komandom gen. Galijenija, guvernera Pariza. Njihov sastav su sačinjavali: 6. armija, 4. korpus (još u prevoženju), 45. pešadijska i pet teritorijalnih divizija. Žofr je potčinio konjički korpus Kono 5. armiji, iz 2. armije uputio 15. korpus 3. armiji, a 21. iz 1. armije stavio pod svoju komandu u oblasti Žoanvil, Vasi. Komandantima armija izdao je 2. IX naveče ova dopunska naređenja Opšte instrukcije br. 4: povlačenje armija produžiti uglavnom do linije Ponsir Jon—Nožan sir Sen—Arsi sir Ob—Brijen le Šato—Žoanvil, gde će se popuniti, srediti i preći na celom frontu u ofanzivu; celokupna konjica prikupiće se u prostoru Montro—Melen za zaštitu levog krila; Engleskoj armiji predložiće se učešće u ofanzivi bilo da drži odsek Sene Melen—Živisi ili da sa tog odseka zajedno sa 5. armijom pređe u napad; trupe iz Pariza istovremeno će učestvovati u ofanzivi pravcem Mo. Predvideo je i razne mere za olakšanje daljeg odstupanja i vrlo drastične za održanje discipline. U zapovesti, upućenij 2. IX svim trupama, po-

nova je podvukao rešenost da izvede protivofanzivu i istakao je njen značaj: „Spas zemlje zavisi od uspeha ove ofanzive koja treba u saradnji sa našim ruskim saveznikom da slomi nemačke armije, što smo već postigli na raznim mestima“.⁶⁸

Moltke je i 2. IX bio nedovoljno upoznat sa situacijom svojih armija. Znao je da je 1. armija nastupala ka liniji Verberi—Amblani, prema pretpostavljenom francuskom zapadnom krilu koje se povlačilo preko Soasona na jug, da je 2. armija prešla noću 1/2. IX Ēnu na odseku Soason—Pontaver i da se operacije 3. 4. i 5. armije povoljno razvijaju. Iz pohvatanih radio-depeša je saznao da Hauzen izveštava susede o „bekstvu neprijatelja“, da Bilov obavestava Kluka da je „neprijatelj u punom odstupanju iza Marne na jug“ i da će njegova armija izbiti 3. IX na Marnu. Pa i pored tako neodređenog poznavanja situacije kod protivnika i svojih armija, Moltke je 2. IX odlučio da potpuno napusti osnovnu ideju Šlifenovog i svog operacijskog plana za nastupanje na Pariz i zapadnije ka donjoj Seni i da desnim krilom produži nastupanje istočno od Pariza sa težnjom da od Pariza odbaci zamišljeno francusko zapadno krilo u jugoistočnom pravcu. Englesku armiju i francuske snage, koje su se pojavile na Somi i kod Avra, smatrao je bezopasnim. Strepeo je od bočnog položaja Pariza, pa je za osiguranje na tom pravcu odredio 1. armiju. Naveče 2. IX formulisao je svoju odluku kratkom zapovešću 1. i 2. armiji: „Namera je Vrhovne komande da se Francuzi odbace u jugoistočnom pravcu. 1. armija nastupa ešelonirana iza 2. i prima odsada zaštitu boka vojske“. Ostale armije nije o ovoj krupnoj odluci ni obavestio. Tek što je izdao ovu zapovest, komandant 1. armije ga je izvestio da je francusko zapadno krilo kod Soasona već 1. IX odstupilo i da nema dodira s njim. No, ovo nije navelo Moltkea da izmeni očigledno pogrešnu odluku, iako ga je na to upućivalo rokiranje francuskih snaga sa istoka ka zapadu. Moltke je tog dana naredio i 5. armiji da pri nastupanju zapadno od Meze blokira

⁶⁸ FAVR I/2—548.

Verden s juga, radi čega mora zauzeti samostalne forove Troajon, Le Paroš, Kamp de Romen, a docnije Ženikur i Liuvil. Najzad je usvojio predlog komandanta 6. armije da 6. i 7. armija preduzmu jednovremeno napad preko Mozela i na Gran Kurone de Nansi.

Već od 1. IX Žofr je obavešten o skretanju nemačke 1. armije ka jugoistoku, a 3. IX i o njenom prelasku Marne između Šato Tizerija i La Ferte su Žuar, ne obazirući se na Pariz. O 4. rezervnom korpusu nije imao nikakvih podataka. Ukoliko se ova obaveštenja potvrde odlučio je da odmah preduzme pripreme za prelazak u protivofanzivu u duhu Instrukcije br. 4. Galijenija je ovlastio da može od sada deo mobilnih snaga Pariza isturiti prema istoku radi ugrožavanja desnog nemačkog boka i zaštite engleskog levog krila. Moltke je tek 3. IX ujutru saznao da je 1. armija 1. i 2. IX vodila borbe samo sa zaštitnicama, dok su glavnine Engleske i 5. armije blagovremeno odstupile, Engleska pravcem Damarten—Mo, a 5. pravcem Fer an Tardenoa—Šato Tizeri. Obavešten je da komandant 1. armije namerava 3. IX da za zaštitu Pariza ostavi 4. rezervni korpus kod Kreja, 2. istočno od Sanlija, sa 9. i 3. da produži nastupanje ka jugoistoku, dok bi 4. korpus sa područja Nanteja povezivao ove odvojene grupe. Moltke je to odobrio, jer je pretpostavljao da će se 1. armija zadržati na Marni. Komandant 2. armije naveče ga je izvestio da njegova armija „danas oštro goni neprijatelja koji u punom rastrojstvu beži i južno od Marne“. Na to mu je Moltke odmah odgovorio: „Sporazuman sa postupcima, ovladati južnom obalom Marne“.⁶⁹ I pored ovog optimizma komandanta 2. i 1. armije, Moltke je počeo osećati opasnost pri njihovom daljem nadiranjju na jug. Istovremeno su ga obaveštavale 3, 4. i 5. armija da su francuske glavnine „svuda u redu odstupile“, da su ih njihove zaštitnice uspešno zadržavale i uspele da se izvuku iz dodira sa protivnikom. I vazduhoplovstvo je javljalo o jakom železničkom saobraćaju iza fronta prema zapadu.

⁶⁹ SR—III—304.

U engleskom i francuskim štabovima tek su 4. IX ujutro potvrđene vesti o nemačkim pokretima, pa su odmah preduzete užurbane pripreme za prelazak u protivofanzivu. Već 4. IX ujutro Galijeni je naredio 6. armiji da se iz tvrđavskog rejona pripremi za pokret na istok pravcem koji će joj se po sporazumu sa Engleskom armijom naknadno dostaviti. Oko podne 4. IX Žofr je obavestio gen. Franše d'Eperea, novog komandanta 5. armije, da je situacija takva „da može biti korisno da sutra ili prekosutra 5. armija otpočne bitku sa svim snagama u sadejstvu sa Engleskom i mobilnim snagama Pariza protiv nemačke 1. i 2. armije“ i tražio je od njega odgovor da li je 5. armija za to sposobna. Franše d'Epere, koji se upravo nalazio u štabu Engleske armije, odgovorio mu je u 16 časova da bitka može otpočeti tek 6. IX pod uslovima: da 5. armija produži i 5. IX odstupanje na liniju Proven—Sezan; Engleska armija da se postavi na liniju Šanži—Kulomijer i južno tako da se levim bokom nasloni na 6. armiju koja treba već 5. IX da pređe r. Urk i 6. ujutro sa leve njegove obale preduzme energičan napad severoistočno od Moa. Opšti pravci ofanzive treba da budu: Engleske armije Monmiraj, 6. armije Šato Tijeri, a 5. Monmiraj. Najzad je preporučio da odred Foš učestvuje u ofanzivi energičnim napadom pravcem Monmor.⁷⁰ Žofr je usvojio uglavnom predloge Franše d'Eperea i u tom smislu je 4. IX u 22 časa uputio komandantima 5. 6. 9. (dosadnji odred Foš) i Engleske armije i guverneru Pariza ovu Opštu zapovest br. 6:

„Iskoristiće se avanturistička situacija nemačke 1. armije da se napadne snagama savezničkih levokrilnih armija. Sve pripreme treba izvršiti u toku 5. IX da bi 6. napad mogao da otpočne. Mere koje treba izvršiti 5. IX jesu: sve raspoložive snage 6. armije, se-

⁷⁰ Ovaj odgovor sastavio je Franše d'Epere sporazumno sa pomoćnikom načelnika štaba Engleske armije, pošto je komandant bio odsutan. Istovremeno sa ovim Galijeni, Monuri i načelnik štaba Engleske armije izradili su, takođe u odsustvu komandanta Engleske armije, projekat za ovu operaciju. Razlika je bila samo u tome što su prvi predvideli napad 6. armije severno, a drugi južno od Marne.

veroistočno od Moa, da su spremne za prelazak Urka između Lizi sir Urk i Mej an Miltijan opštim pravcem Šato Tijeri. Sve jedinice konjičkog korpusa, koje su u blizini, stavljaju se za ovu operaciju pod komandu generala Monurija. Engleska armija postaviće se na front Sansi—Kulomijer frontom prema istoku spremna za napad opštim pravcem Monmiraj. 5. armija postepeno će se prikupiti ulevo i postaviće se na položaje Kurtakon—Eternej—Sezan spremna za napad pravcem jug—sever. Konjički korpus Kono osiguraće vezu između Engleske i 5. armije. 9. armija (general Foš) štitiće desno krilo 5. armije, držeći izlaze južno od močvare Sen Gond i isturajući deo snaga na visoravan severno od Sezana. Ove snage preduzeće ofanzivu 6.IX počev od jutra⁷¹.

U ovoj zapovesti se ne predviđa opšta nego samo delimična ofanziva na levom krilu. Ali se iz jednovremeno preduzetih mera kod ostalih armija jasno videlo da se priprema u datom momentu prelazak u opštu. Tako je 3. armija, ojačana na četiri korpusa, tri rezervne i jednom konjičkom divizijom, dobila zadatak da se povlači polako, ali da ostane na boku neprijatelja spremna da svakog momenta brzo pređe u ofanzivu prema severozapadu. Najteže je Žofru bilo pridobiti komandanta Engleske armije za projektovanu delimičnu i opštu ofanzivu. Celog 4. IX su vođeni pregovori između Frenča, Žofra neposredno i posredno preko Galijenija, Monurija, Franše d'Eperea, Frenčovog načelnika i pomoćnika načelnika štaba. Za vreme pregovora Frenč se načelno složio sa Žofrom za opštu ofanzivu sa Sene i za zajedničko dejstvo sa 6. i 5. armijom na Marni. Ali vrativši se u svoj štab, saznao je za 2 različita projekta za ovu operaciju. Odbacio je obadva i naredio da se armija još noću 4/5. povuče na liniju Ozoar la Ferijer—Turnan—Ormo.

Od 4. IX počelo se u nemačkoj Vrhovnoj komandi mnogo trezvenije gledati na situaciju. Iz uhvaćene depeše Kluka 2. i 3. armiji Moltke je ujutru doznao da je 1. armija još 3. naveče prešla Marnu, a naveče ga je i njen komandant izvestio da je prema Parizu ostavio 4. rezervni korpus kod Sanlija, 2. kod Nanteja i da 5. IX namerava sa Marne produžiti sa tri korpusa nastupanje ka liniji

⁷¹ FAVR—I/2—785.

Rebe—Monmiraj. Obavešten je da će 2. armija dospeti 4. IX na liniju Parnji la Dis—Epernej, a tek 5. do linije Monmiraj—Verti. Od 3. armije nije imao nikakvih obaveštenja, a o 4. je znao da namerava 4. IX izbiti na liniju Marson—Valmi frontom prema jugoistoku na što joj je Moltke naredio da desno krilo usmeri preko Vitri le Fransoa pravcem Montijerander. Tog dana 5. armija je izbila zapadno od Meze na liniju Sen Menul—Klermon—Ozevil. Napad 6. i 7. armije već na prednje položaje je polako napredovao, a o protivničkoj glavnoj odbrambenoj liniji nije se znalo ni gde se nalazi. Svaka nada o neposrednom učešću ovih armija u predstojećoj opštoj bici otpala je. Moltke je dobio i pouzdane podatke da Žofr iz 1. i 2. armije izvlači korpuse i upućuje ih na drugi front, što je značilo da ove snažne armije nisu uspele ni da vežu neprijateljske snage. Prema svemu, iako su u toku 4. IX svih pet nemačkih armija desnog krila i centra bile u nastupanju, Moltkeu je postalo jasno da je protivnik sačuvao manevarsku slobodu, da planski i uredno povlači armije i da pojačava zapadno krilo kod Pariza, prema kome je zaštita spala na svega dva korpusa. Sve je to ukazivalo da treba obustaviti dalju ofanzivu, preći na podesne položaje u odbranu, pregrupisati snage i doneti novu odluku i plan za produženje operacija. Pa ipak je Moltke ostao i dalje čvrsto pri tome da ofanzivu bez zastoja produži na glavnim pravcima i to centralnim i levokrillnim armijama — 4, 5, 6. i 7. One su imale da koncentrično nadiru, i to 4. i 5. pravcem ka jugu, a 6. i 7. ka zapadu, dok su 1. i 2. armija imale da otklone opasnost iz Pariza, a 3. da kao neka pokretna rezerva posluži za ojačanje ili glavne grupacije ili 1. i 2. armije prema Parizu. Time se Moltke definitivno i svesno odrekao krajnjeg cilja osnovnog operacijskog plana „odbacivanja celokupne francuske vojske u jugoistočnom pravcu prema švajcarskoj granici“ obuhvatom savezničkog levog krila. Od Šlifenovog plana nije više ništa zadržao: ni operacijsku ideju, ni snage, ni raspored, ni ciljeve. U noći 4/5. otpočeo je armijama da izdaje počesne zapovesti u duhu novog plana.

Frenč je noću 4/5. IX dobio obaveštenje o izdatoj Opštoj zapovesti br. 6, kada se njegova armija nalazila u pokretu prema jugozapadu. Ujutru 5. IX on je obavestio Žofra da će postupiti po Opštoj zapovesti br. 6, ali s obzirom na tek izvršeni noćni marš, korpusi tog dana neće moći zauzeti front Kulomijer—Šanži, nego tek 6. ujutro. O ovome je Žofr obavestio komandanta 6. armije i naredio mu da prema ovome podešava i svoj rad i da stupi u neposredni kontakt sa Frenčom. Frenč i Monuri su se sporazumeli da 6. armija podiđe do 5. IX naveče svojim prednjim delovima liniji Ver—Sen Suple—Panšar, a 6-og da izbijе na r. Urk, dok će Engleska armija preduzeti pokret za Rebe tek kada 6. armija otpočne sa prelaskom Urka.⁷² Žofr je izvestio i vladu da je rešio da preduzme napad, jer je „strategijska situacija odlična i možemo računati sa najboljim uslovima za našu ofanzivu“, da će do krajnosti angažovati sve svoje trupe u borbi, ali je od bitnog značaja da to urade i Englezi i zato moli, iako je Frenč obećao energično sadejstvo, da mu se ipak i diplomatskim putem skrene pažnja na značaj ofanzive. Ujutro 5. IX Žofr je upoznao komandanta 3. i 4. armije da će levokrilne armije sutra napasti frontalno i bočno nemačku 1. i 2. armiju. Zbog toga je naredio da 4. armija obustavi svoj pokret na jug, da zadrži neprijatelja i pređe u ofanzivu u sadejstvu sa levim krilom 3. armije, koja će izbiti severno od Revinjija frontom prema zapadu radi napada na levi bok neprijateljskih snaga. Kada su Nemci otpočeli 4. naveče žestoke napade na položaje 2. armije, naročito na Gran Kurone de Nansi, Kastelno je pitao Žofra da li da drži po svaku cenu sadanju liniju ili da zadržava neprijatelja na uzastopnim položajima osiguravajući bok opšteg rasporeda vojske. Žofr mu je tek 6. IX odgovorio da je u toku glavna bitka i da smatra korisnim da 2. armija održi sadanje položaje do kraja bitke, a da ih napusti samo u slučaju krajnje nužde.

---

⁷² O ovim pregovorima dati su detaljniji podaci, jer o njima postoje različita mišljenja u vojnoj literaturi.

Žofr je 5. IX raspolagao podacima da nemačke armije desnog krila i centra nastavljaju pokret ka jugu, da su u Lorenu ponovno prešle u ofanzivu i da ih nema ni u Amijenu ni u Boveu. Delovi nemačke 1. armije prelazili su oko podne Gran Moren, dok su se njene jače snage nalazile u pokretu za Ferte su Žuar—Šezi—Esiz—Monmiraj; na desnoj obali r. Urk slabe snage zauzele su Sen Suple i Monton; da su 2—3 korpusa 2. armije prešla ujutru Marnu između Dormana i Eperneja; da su čelne kolone (oko tri korpusa) 3. i 4. armije dospele na liniju Šalon sir Marn—Basi le Repo, a delovi 5. armije na liniju Poses—Triokur. Žofr je od ministra vojnog dobio 5. IX naveče ovaj odgovor na projekt koji mu je ujutru podneo: „Nikakav prigovor na vaš operacijski projekat. Ministar spoljnih poslova zamoliće ambasadora Engleske da preduzme korake kod svoje vlade, kako ste želeli“. Time je Žofr izvršio glavne pripreme za nameravanu ofanzivu.

Nemačka Vrhovna komanda izdala je 5. IX oko podne pod carevim potpisom svim armijama ova uputstva, gde je razrađena poslednja odluka i plan:

„Neprijatelj je izbegao obuhvatnom napadu 1. i 2. armije i sa delovima se povukao ka Parizu. Na osnovu izveštaja i sigurnih agentskih obaveštenja može se još zaključiti da neprijatelj transportuje trupe sa oblasti Tul, Belfor na zapad i da sa svoga fronta prema našoj 3, 4. i 5. armiji izvlači delove armija. Odbacivanje cele francuske vojske u jugoistočnom pravcu na švajcarsku granicu nije prema tome više moguće. Pre se mora računati da će neprijatelj radi odbrane prestonice i radi ugrožavanja desnog nemačkog krila prikupiti znatne snage u oblasti Pariza i privući novoformirane jedinice.

Zbog toga 1. i 2. armija moraju ostati prema istočnom frontu Pariza. Njihov zadatak je da, ofanzivno potpomažući se uzajamno, odbiju svaki neprijateljski poduhvat iz okoline Pariza. 4. i 5. armija još su u dodiru sa jačim neprijateljem. One moraju pokušati da ga stalno potiskuju na jugoistok. Time će se olakšati 6. armiji nadiranje preko Mozela između Tula i Epinala. Sada se ne može predvideti da li će se ovde sadejstvom 6. i 7. armijom moći odbaciti znatne protivničke snage na švajcarsku teritoriju. Zadatak 6. i 7. armije ostaje i dalje vezivanje snaga koje se nalaze pred njihovim frontom. Treba što je moguće pre preduzeti napad ka Mozelu između Tula i Epinala, osiguravajući se prema ovim tvrđavama. 3. armija nastupaće pravcem Troa—Vandevr. Prema

situaciji upotrebiće se preko Sene u zapadnom pravcu za potpomaganje 1. i 2. armije ili će učestvovati u borbi našeg levog krila pravcem na jug ili na jugozapad.

„Njegovo veličanstvo naređuje:

1.) 1. i 2. armija ostaju prema istočnom frontu Pariza da ofanzivno odbiju neprijateljske poduhvate iz Pariza, i to 1. armija između Oaze i Marne. Sve prelaze preko Marne od Šato Tizerija nizvodno obezbediti za prelazak trupa. 2. armija dolazi u prostor između Marne i Sene. Korisno je da se zauzmu prelazi preko Sene između Nožana i Meri sir Sen. Armijama se preporučuje da se drže na potrebnom odstojanju od Pariza, da bi imale dovoljnu slobodu za kretanje pri izvođenju...

2.) 3. armija nastupaće ka Troa i Vandevru...

3.) 4. i 5. armija moraju energičnim nastupanjem na jugoistok olakšati 6. i 7. armiji prelazak preko gornjeg Mozela. Desno krilo 4. armije pravcem Vitri le Fransoa—Montijerander, a desno 5. armije pravcem Revinji—Stenvil—Morlej. Levo krilo 5. armije isturiće osiguranja prema utvrđenjima na Mezi i zauzeti forove: Troajon, Le Paroš i Kamp de Romen...

4.) Zadatak 6. i 7. armije ostaje nepromenjen“.

Komandant 1. armije protestovao je 5. IX pre podne zbog toga što je obustavljeno nastupanje njegove armije ka Seni, jer je cenio da je opasnost iz Pariza mala. Nasuprot tome komandant 2. armije smatrao je da je ona velika i akutna s čime se složio i Moltke. Neslaganja komandanta 1. i 2. armije u momentu kada je postojala najveća opasnost od Pariza neminovno su zahtevala da se Moltke najhitnije prebaci na desno krilo i da na licu mesta preduzme potrebne mere. Međutim, on je od toga odustao zbog nekih manje važnih razloga, a Kluku je uputio potpukovnika Henča „sa usmenim nalogom da se 1. armija povuče iza Marne“.⁷³ Moltke je mislio da je time otklonio bar privremeno najveću opasnost. Prema vestima druga je opasnost pretila nemačkoj pozadini od englesko-belgijskih snaga od Ostendea i Arversa i francuskih oko Lila. Poverovao je nemogućnim vestima da su Rusi od Arhangelska prebacili u Englesku 80 000 vojnika.

⁷³ SR—IV—129. Time je otpočela misteriozna misija Henča, kojoj se s nemačke strane vrlo često pripisuju sudbonosne posledice i o čemu će se kasnije izneti konkretno ceo njegov rad. Tada je potpukovnih Henč bio načelnik Obaveštajnog odeljenja Vrhovne komande i uživao je izuzetno veliko poverenje Moltkea.

Zbog toga je Moltke 5. IX naredio da se za obezbeđenje pozadine u Belgiju uputi štab 7. armije, jedna konjička divizija i po 1 korpus 6. i 7. armije, iako su ove armije bile potpuno angažovane u ofanzivnoj grupaciji koja je prema poslednjoj Moltkeovoj odluci trebalo da doprinese definitivnom rešenju.

b. Operacije zapadnih armija:

Pariska, Engleska i nemačka 1. armija

(Sk. 21)

Komandant 6. armije je povukao 2. IX svoju armiju bez ometanja uglavnom na liniju Meri—Ermanonvil, gde je ušla u sastav Pariske armije pod komandu Galijenija. On joj je za odbranu Utvrđenog logora Pariz dodelio zonu između Marne i glavnog drumu Pariz—Sanli. Rejon do Oaze poseo je gen. Mersije-Milton sa oko 1½ teritorijalnom divizijom i 1 mornaričkom brigadom; grupa rezervnih divizija Ebener (61. i 62) i konjički korpus Sorde sa područja zapadno od Oaze dobili su zadatak da spreče obuhvat Pariza sa zapada. Jedna (45) pešadijska divizija ostala je u rezervi Pariske armije.

Engleska armija nalazila se na liniji Damarten—Lizi i posle ponoći 2/3. IX odstupila je preko Marne. Već ujutro 3. IX zapažene su jake nemačke kolone u pokretu na pravcima Krej—Sanli—Nantej l'Oduen na jug. 6. armija se prikupila za odbranu ispred severnog fronta tvrđave Pariza koja se takođe užurbano pripremala za odbranu. Popodne je utvrđeno da se cela nemačka 1. armija kreće ka jugoistoku a samo jedan korpus ka jugu. Zbog toga je 6. armija zauzela 3. IX naveče uglavnom liniju Atenvil—Damarten—Sen Reme, a Engleska Lanji—La Ferte su Žuar na levoj obali Marne. Noću 3/4. potpuno se potvrdilo nemačko skretanje u jugoistočnom pravcu i ideja protivofanzive obuzela je više komandante, naročito agilnog Galijenija, koji je nastojao da privoli Žofra i Frenča da se ona što pre preduzme. Radi ubrzanja pre-

laska u ofanzivu podelio je snage Pariske armije u 2 sastava, jedan za izvođenje napada: 6. armiju (7. korpus, grupa Lamaz — 55. i 56. rezervna divizija — 45. pešadijska divizija, marokanska brigada, jedna konjička brigada i delovi 4. korpusa u iskrcavanju) i drugi za posadu tvrđave (5 teritorijalnih divizija, grupa Ebener — 61. i 62. rezervna divizija — i mornarička brigada). Pariska i Engleska armija nisu 4. IX imali dodira sa neprijateljem i 6. armija je zauzela raspored 7. korpusom prema severu, grupom Lamaz prema istoku, a Engleska armija povukla se noću 4/5. na liniju Ozoar—la Ferrier—Ormo, da bi 5. IX ponovo prešla u nastupanje ka Marni. Komandant 6. armije je primio 5. IX popodne Opštu zapovest br. 6 i naredio da grupa Lamaz isturi prednje delove na liniju Panšar—Montijon—Sen Suple, 7. korpus na Lizarš, a glavnina da se prikupi iza njih za pokret. Na početku pokreta cela grupa Lamaz sudarila se sa protivnikom i zadržana je ispred dodeljene linije, dok je 7. korpus poseo određeni položaj.⁷⁴

Komandant nemačke 1. armije nije uspeo da 2. IX napadne Englesku armiju južno od linije Verberri—La Ferte Milon, jer se blagovremeno povukla. Došlo je samo do borbi sa njenim zaštitnim delovima i 1. armija je 2/3. zanoćila uglavnom na prostoru Krej—Šato Tijeri, a 3. IX dopodne prešla su dva levokrilna korpusa prednjim delovima Marnu na odseku Sezi—Šarli i zauzela neporušene mostove i visove južno od reke. Ostala tri korpusa nalazila su se pozadi njih na pravcu Nantej l'Oduen—Kruj. Komandant 1. armije se kolebao da li da u duhu dobivenog naređenja zadrži armiju severno od Marne i zauzme ešelonirani raspored iza desnog krila 2. armije za koju je smatrao da se u to vreme nalazi tek u visini Fer an Tardanoa ili da produži nadiranje u jugoistočnom pravcu radi odbacivanja Francuza od Pariza. Odlučio je da sa tri korpusa produži nastupanje preko Marne koji su već 4. IX izbili na liniju Rebe—Monmiraj. Ostala dva

⁷⁴ Ove borbe već su predstavljale početak bitke na r. Urk i uvod u bitku na Marni, pa će se radi celine docnije prikazati.

zajedno sa konjičkim korpusom postavljena su za eventualnu zaštitu od Pariza — jedan u oblasti Nantej l'Oduen, drugi zapadno od La Ferte su Žuar. O ovome je odmah izvestio Vrhovnu i komande 2. i 3. armije i tražio hitna obaveštenja o situaciji i namerama kod njih.⁷⁵ Kada do 4. IX naveče nije dobio nikakav odgovor, posle izvesnog kolebanja ponovno se rešio da produži pokret o čemu je obavestio Vrhovnu i komande susednih armija dodajući: „Gde god se naiđe na neprijatelja, napašće se“. Dok su se 4, 3. i 9. korpus 5. IX do podne nalazili u pokretu ka liniji Šoazi—Eternej, 2. za Kulomijer i 4. rezervni za Marsiji, stigla je zapovest Moltkea da 1. i 2. armija skrenu prema istočnom i severoistočnom frontu Pariza. Komandant 1. armije je odmah naredio da 4. rezervni korpus sa jednom konjičkom divizijom preuzmu zaštitu prema Parizu severno od Marne, a Moltkeu je predložio da 1. armija produži nastupanje do Sene pa tek onda da pristupi okružavanju Pariza. Uskoro je dobio i zahtev komandanta 2. armije, koji je očekivao skori obuhvatni napad iz Pariza, da 1. armija zauzme naredeni raspored radi zaštite boka. Predveče je došao i izaslanik Moltkeov, potpukovnik Henč, i izložio zahtev Moltkea, koji se podudarao sa zahtevom komandanta 2. armije. Komandant 1. armije se našao u teškom položaju, jer su njegova četiri korpusa bez teškoća izvršili pokrete i već se nalaze na levoj obali Gran Morena. Vestima da 4. rezervni korpus već od 10 časova vodi borbu sa delovima francuske 6. armije Kluk nije poklanjao naročitu pažnju. Tek noću, kada se korpus morao povući iza potoka Teruan, postalo mu je

---

⁷⁵ Iako ni ispred fronta ni sa pravca Pariza nije bilo uznemiravajućih obaveštenja, Kluk je osećao sve više težinu odgovornosti zbog samovoljnog postupka tim pre što od Vrhovne komande još nije dobio odobrenje, a o stanju drugih armija nije imao nikakvih podataka. Zbog toga je 4. IX dopodne uputio Vrhovnoj komandi radio-izveštaj koji je u stvari optužba protiv Bilova, ali i protiv Vrhovne komande. On u njemu podvlači velike zasluge svoje armije za dosadanje uspehe desnog krila; opravdava svoj samovoljni postupak; ističe teško stanje armije, moli da se pojača korpusima iz Belgije i hitno obavesti o stanju drugih armija.

jasno kakva opasnost pretil njegovom desnom boku. Za to je 5. IX u 23 časa naredio da se armija 6. IX prikupi između Oaze, Marne i samo 2. konjički korpus da nastupa u predeo Rozoa da bi prikrio pokrete prema Seni i jugoistočnom frontu Pariza.

Francuska 5. i nemačka 2. armija

Zanoćivši 1/2. IX između r. Ene i r. Vel 5. armija odstupila je 2. IX bez ometanja na liniju Fer an Tardanoa—Rems. Konjički korpus Kono trebalo je da obezbedi prelaze preko Marne kod Šato Tizerija, ali ga je nemački 9. korpus preduhitrio i on se povukao noću na visove južno na Esiz odakle je zajedno sa rezervnim divizijama štitio zapadni bok armije. 5. armija je u noći 3/4. IX prešla Marnu i zauzela privremeno položaje od Dormana do Eperneja. Namera je bila da se nemačka 2. armija razvije za napad čime bi se usporilo njeno nastupanje. Međutim, do ovog nije došlo jer su kolone nemačke 1. armije već ugrožavale bok 5. armije, zbog čega se ova već 4. IX morala povući na liniju Sen Bartelmi—Beržer—Etož. Novi komandant 5. armije Franše d'Epere naredio je 4. IX naveče da se armija u toku 5. i 6. IX „što pre i sa što manje gubitaka povuče iza Sene“, 5. IX izjutra izmenjeno je ovo naređenje i armija se morala prikupiti severno od Sene na prostoru između Provena i Sezana, kako bi što pre mogla da uzme učešća u opštoj ofanzivi. Pošto je armija bila jako oslabljena, korpusi su ojačani pridošlim dopunskim jedinicama i, određene su naročite jedinice za obezbeđenje mostova kod Nožana i organizovanje položaja južno od Sene. Nemačka 2. armija stigla je tek 4. IX naveče na liniju Parnji su Dis—Epernej. Njen komandant je za 5. IX predvideo pokret armije samo do linije Monmiraj—Verti da bi se naslonio na 3. armiju koja je bila izostala. Kada je 5. IX u 8.30 dobio zapovest za skretanje 1. i 2. armije prema Parizu, odmah je obustavio pokret desnog korpusa i armija je do naveče izbila bez borbe na liniju Monmiraj—Beržer—južno od Vertija. Još 5. IX popodne komandant 2. armije je verovao da se Francuzi

povlače u „vrlo rdavom redu“ preko Sene na području Nožan sir Sen—Arsi sir Ob, te je za 6. IX naredio nastupanje prvog konjičkog korpusa, centra i levog krila armije na liniju Monmiraj—Marinji Le Gran, koji su dobili zadatak da „letećim odredima“ (konjičkim, biciklističkim i pešadijskim jedinicama na kolima) zauzmu mostove na Seni. Skori događaji pokazali su da je, pored opasnosti iz Pariza, postojala i opasnost sa Sene, koju je Bilov prenebregavao do poslednjeg momenta.

c. Operacije centralnih armija:

Francuska 4. i 9. i nemačka 3. i 4. armija

Francuska 4. armija sa odredom Foš prispela je 2. IX naveče bez ometanja na liniju Rems—Som Pi—Monšten, a idućeg dana na Luversi—Kiperle—Som Turb—Moarmon. Rems je blagovremeno evakuisan. Od 3. IX izjutra počeo se osećati pritisak nemačke 3. armije na pravcu Enji i Šalon sir Marn. To je navelo komandanta da noću 3/4. i 4. IX produži i ubrza povlačenje armije do linije Vetri—Sudron—Bizi Letre— La Šose sir Marn—Le Vjej Dampijer. Toga dana trupe su bile usled zamora i velike žege na rubu fizičke snage. Kad su doznali da im 4/5. i 5. IX predstoji marš od oko 50 km, komandanti korpusa tražili su odmor ili prevoženje trupa železnicom. Međutim, stigla je Žofrova zapovest da odred Foš počev od 5. IX funkcioniše kao samostalna 9. armija, a da 4. armija uspori i pomeri pravac odstupanja prema zapadu. 9. armija je dobila zadatak da 6. IX učestvuje sa 5, 6. i Engleskom armijom na taj način što će taj napad štiti sa istoka i što će držati izlaze južno od močvara Sen Gond, a delom snaga i visoravan severno od Sezana. Komandant 9. armije je odmah obustavio pokret na jug i 5. IX zauzeo neometano položaje zapadno, severno i istočno od močvara. U toku 5. IX dobila je i 4. armija novu zapovest da se pripremi za napad, koji će preduzeti zajedno sa 3. armijom čiji će levokrilni 5. korpus u 6. časova otpočeti napad frontom ka zapadu sa linije Braban—le

Roa—Noajer. Neometano od Nemaca 4. armija se sredila, 5. IX na liniji: Kurdmanž—leva obala r. Sol—Sermez, za predstojeći napad.

Nemačka 3. armija dobila je 2. IX zadatak da energično nadire ka jugu da bi sprečila transportovanje francuskih snaga na zapad. Nailazeći na jak otpor, tek je 4. IX zauzela prelaze na Marni kod Tura i Šalona. Njen komandant je toga dana stekao uverenje da se Francuzi u redu i planski povlače i da se pripremaju za protivnapad. Zato je rešio da armiju koja se 20 dana nalazila neprekidno na maršu i u teškim borbama, pre uvođenja u novu bitku odmori 5. IX na dostignutoj liniji. Pri ovom je ostao i kada mu je Moltke naredio da produži nastupanje za Troa i Vandevr, s obzirom na nastupanje susednih armija. Ova neposlušnost imala je uskoro teških posledica. Komandant nemačke 4. armije, nedovoljno upoznat sa zbivanjima na frontu, predvideo je da armija produži 4. IX „gonjenje“ neprijatelja „koji se prema dobivenim izveštajima nalazi u rasulu, te se eventualni otpor mora drsko lomiti“. Armija je 4. IX ipak zanoćila sa zakošenim frontom prema jugoistoku na liniji Marson—Le Fren—Sen Mard—Gizokur. Ujutro 5. IX dobili su komandanti 4. i 5. armije zapovest za energično nadiranje ka jugoistoku, pri čemu je izmenjen pravac za desno krilo 4. armije preko Vitri le Fransoa—Montijerander, a desno krilo 5. armije pravcem Sen Menul—Revinji—Morlejš. Sledećeg dana 4. armija je nameravala da ovlada kanalom Marna—Rajna na odseku Vitri le Fransoa—Revinji, ali je zadržana i zanoćila je 5/6. na liniji Vitri le Fransoa—Vanol—Sen Mard sir le Mon sa namerom da 6. IX izbije u visinu Monsec—Sermez le Ben, spremna da sa 2 levokrila korpusa sadejstvuje 5. armiji.

Francuska 3. i nemačka 5. armija

Francuska 3. armija posela je noću 1/2. IX 5. i 6. korpusom i sa dve rezervne divizije položaj Aprmon—Monfon—Betlenvil. Celog 2. IX Nemci su napadali 5. korpus

ali je on održao svoje položaje. Na desnoj obali Meze rezervne divizije Dirana posele su Meske visove južno od Verdena. Iduća dva dana komandant 3. armije je morao po naređenju produžiti odstupanje i prispeo je 4. IX sa 5. i 6. korpusom i 7. konjičkom divizijom na prostoriju Suiji, Boze, Triokur, Nemci su toga dana nastavili napad, naveče zauzeli Klermon i jakim kolonama nastupali od Sen Menula, a 5. rezervnim korpusom ka Vevru. Zbog toga je 3. armija dobila zadatak da produži lagano povlačenje ali da ostane po mogućstvu na boku neprijatelja, uvek spremna da pređe u napad frontom ka severozapadu, zašta će se docnije ojačati 15, a možda i 21. korpusom. Na to je komandant 3. armije zadržao 5. IX zaštitnice na liniji Noajon—Vobekur—Boze—Amblenkur i 6. IX rasporedio korpusa za napad na neprijateljske snage koje nastupaju sa severa sa pravca Klermon i ka odseku Revinji—Triokur. Bio je siguran u uspeh, jer je smatrao da se istočno od Argona nalazi samo jedan nemački korpus, a stvarno ih je bilo tri. Između Revinjija i Triokura mislio je da se nalazi samo jedan, a bilo ih je dva. Posle forsiranja Meze operacije nemačke 5. armije u najvećoj meri je otežavala i usložavala tvrđava Verdén. Na desnoj obali Meze tvrđava je vezala preko 5 divizija, dok je 6. rezervni korpus predviđen da se postavi prema njoj zapadno od Meze, s juga. Nastupanje ka jugu prema Varanu i Monfokonu preduzeli su samo 13. i 6. korpus i, zahvaljujući pomoći levog krila 4. armije i pošto je francuski otpor od 3. IX vidno popustio, 5. armija je zauzela Varan i Monfokon i 4. IX naveče delovima 6, 13. i 16. korpusa izbila je na liniju Sen Menul—Klermon—Avokur. 6. rezervni korpus zauzeo je raspored na r. Forž radi zaštite boka prema Verdenu. Istočno od Meze nije došlo do borbe pa se 5. armija počela pripremati za napad na forove Troajon, La Paroš i Kamp de Romen. Kada su komandanti 4. i 5. armije 5. IX ujutru dobili zapovest Moltkea da hitno nadiru prema jugoistoku kako bi omogućili 6. i 7. armiji prelaze preko Mozela i sprečile prebacivanje francuskih snaga prema zapadu odmah su se odlučili da 5. IX, bez obzira na predstojeće

teškoće, izvrše pokret. Pre pokreta komandant 5. armije doznao je iz zaplenjene depeše da se 5. i 6. francuski korpus pripremaju za otpor na liniji Laejkur—Ramberkur o Pot i rešio se da ih obuhvatno napadne i uništi u nadi da će tim bitno olakšati izvršenje dobijenog zadatka. Obavestio je komandanta 4. armije o tome i do noći prikupio tri korpusa na području Šarmontoa—le Roa—Triokur—Boze za sutrašnji napad. Prema Verdenu zapadno od Meze ostavio je samo 6. rezervni korpus i dve landverske brigade. Napadu je sadejstvovao iz 4. armije 1. korpus prikupljen u prostoru Sen Mard sir le Mon—Živri.

d. Operacije istočnih armija

Kod francuske 2. i nemačke 6. armije u Lorenu nije bilo nikakvih značajnih borbi, dok su ih francuska 1. i nemačka 7. u Vogezima vodile preko celog dana bez vidnih rezultata. Shodno naređenju Žofra 2. armija je izvukla ostatak 9. i 15, a 1. armija 21. korpus s fronta radi upućivanja drugim armijama, na što su se komandanti 1. i 2. armije odlučili za odbranu na zauzetim položajima.

Komandant nemačke 6. armije naredio je 7. armiji da produži 3. IX napad iz oblasti Raon l'Étap—Sen Die sa težištem na levom krilu i izbije iz velike pošumljene oblasti istočno od r. Mortanj na liniju Ramberviler—Brijer. Ovo je smatrao preduslovom za nastupanje levog krila svoje armije preko r. Mortanja ka r. Mozelu. 6. armija je trebalo da 3. IX ubrza pripreme za napad na Nansi, dok je 7. armija već toga dana vršila žestoke napade na 1. armiju ali bez uspeha. Komandant 6. armije naredio je za 4. IX 7. armiji da produži napad i iziđe iz šume kod Rambervilera, a da 6. armija popodne preduzme napad prema Nansiju. To je dovelo do operacija od 4. do 15. IX, koje su se razvijale paralelno sa onim na Marni i dostigle kulminaciju od 4—9. IX u „bici na Gran Kurone de Nansi između 2. i 6. i borbama u šumskom masivu između Merta

i Mortanja“ između 1. i 7. armije.⁷⁶ Ove borbe imale su, kako će se docnije videti, vrlo značajnog, iako posrednog, uticaja na razvoj i konačni ishod glavne bitke na Marni.⁷⁷

*Bitka na Gran Kurone de Nansiju i borbe u šumskom masivu između Merta i Mortanja
Prva faza 4. i 5. septembra*

Prva armija sa 14, 13. i 8. korpusom nalazila se 4. IX ujutro na položajima Sen Die—Bri—Valoa. Vogeska grupa (oko 2 pešadijske divizije), oslanjajući se na Belfor zatvarala je južno od Sen Die preko Bonoma pravce preko Vogeza. U Belforu i Epinalu nalazila se po jedna, a u južnom Alzasu dve rezervne divizije. Ukupno je 1. armija imala 13 pešadijskih i 1 konjičku diviziju, ojačana sa oko 60 teških artiljerijskih oruđa. 2. armija je posela 16. korpusom levu obalu Mortanja do Merta, 20. korpusom liniju Antlipt—Velen su Amans, a 2. grupa rezervnih divizija gen. Leona Dirana istočne i severne utvrđene ivice Gran Kuronea do Sent Ženevijeve. 2. armija je isturila ispred svojih položaja svoje manje delove na liniju Pont-a-Muson—Šampnu—Žerbevilier. U armijskoj rezervi zadržala je delove 20. korpusa, jednu konjičku i dve rezervne divizije. Ukupna jačina armije iznosila je 10 pešadijskih i 1 konjičku diviziju, ojačana sa oko 100 oruđa teške artiljerije.⁷⁸ Nemačka 6. armija, koja je bila približno jaka kao francuska 2, prikupila se za napad: 3. bavarski i erzac-korpus na liniji Manue—istočno od Druvila, 1. bavarski rezervni korpus zapadno od drumu Envil—Linevil, 2. bavarski južno od Merta prema 16, a 21. i 1. bavarski prema 8. i 13 francuskom korpusu. Nemačka 7. armija, koja je bila približno jaka kao francuska 1. armija, nalazila se u počesnom napadu već od 3. IX sa 14, 15. i ojačanim 14. rezervnim

⁷⁶ Ovo je francuski zvanični naziv — FAVR — I/3 — 1404—1405. Korda — 76 — podvodi borbe 1. armije pod naziv „bitka na Mortanju“, a SR—IV—145 sve borbe 6. i 7. armije pod naziv „napadi levog krila vojske prema Nansiju i Epinalu“.

⁷⁷ Ove operacije negde se prikazuju uskupno pre ili posle bitke na Marni, negde po danima uz sam prikaz ove bitke. Izgleda da je umesno da se početna operacija i prva faza bitke prikažu ispred, a druga faza bitke i završna operacija posle bitke na Marni.

⁷⁸ Brojno stanje obe francuske armije iznosilo je u ovim borbama oko 600 000 vojnika i 1100 topova FAVR—I—1154, 1244. Slične su jačine bile i obe nemačke armije. Pored ove masovnosti i drugih strategijsko-operativnih posledica u vojno-istorijskim prikazima često se preko ovih bitki olako prelazi.

korpusom prema francuskom 14. korpusu, a novoformirani korpus Eberhard prema 41. diviziji. Objedinjene i ojačane landverske brigade ostale su i dalje u dodiru sa jedinicama Vogeske grupe. Glavna rezerva tvrdave Mec imala je da potpomaže napad preko Pont-a-Musona.

U toku 4. IX produžila je 7. armija napade koji su svuda odbijeni, a 6. armija je, posle snažne artiljerijske pripreme, otpočela toga dana naveče napad severno od Merta na francuske istaknute položaje Šampnu—Erbviler—Remevil i u toku noći zauzela ih, dok je napad južnije prema Mortanju odbijen. Napad od Meca na Pont-a-Muson, usled zadocnelih priprema, potpuno je izostao. Obe nemačke armije nastavile su 5. IX ujutro napad na celom frontu. Prema Gran Kurone de Nansi privukla je 6. armija tešku artiljeriju i uz njenu podršku su tri desnokrilna korpusa žestoko napala 20. i 16. korpus i potisla ih mestimično 3—7 km. Izgledalo je da su Nansi, pa i Gran Kurone, ugroženi, pa je komandant 2. armije predviđao mogućnost da pređe u manevarsku odbranu. Čak je računao sa mogućnošću napuštanja Gran Kuronea, pa i evakuaciju Tula. Međutim, Žofr je tražio da se Gran Kurone najupornije brani. 2. armija je posle podne izvršila protivnapad i odbacila Nemce na polazne položaje. Leva krila 6. i 7. armije imala su samo neznatne uspehe. Tog dana posle podne Moltke je obavestio komandanta svoje 6. armije da će 4. i 5. armija energičnim nadiranjem na jug otvoriti 6. i 7. armiji prelazak preko Mozela, ali je ujedno naredio da se štab 7. armije, dva korpusa i 7. konjička divizija izvuku s fronta i pripreme se za transportovanje za Belgiju, a da se deo teške artiljerije odmah uputi 5. armiji. Preostali delovi 7. armije imali su da uđu u sastav 6. armije. Time su znatno umanjeni ionako nepovoljni izgledi da će 6. armija uspeti i da će se blagovremeno uključiti u rešavajuću bitku na Marni. Umesto prvobitne namere da olakšava nastupanje 4. i 5. armije na jug, sada je njeno nadiranje zavisilo uglavnom od njihovog nastupanja. Time je bila završena prva faza bitke bez uspeha i slabim izgledom na uspeh pre no što je bitka na Marni i otpočela.

4. UTICAJ FRANCUSKIH UTVRĐENJA NA TOK OPERACIJA DO 5. SEPTEMBRA

Stalne tvrđave na istočnom frontu Belfor, Epinal i Tul nisu u dosadanjim operacijama uopšte došle do neposrednog aktivnog dejstva. Zato su utvrđenja kod Nansija, naročito na Gran Kurone de Nansi, koja su tek po objavi rata izgrađena (Sent Zenevije, Mon Tulon, Gran Mon d'Amans, Rambetan) poslužila vrlo korisno 2. armiji posle poraza kod Moranža kao oslonac za defanzivne i ofanzivne operacije. Pokušaji nemačke 6. armije, ojačane opsadnim artiljerijskim parkom, da ih od 4—7. IX napadne i osvoji, onemogućila je 2. armija na samim prilazima uz podršku njihove moćne teške artiljerije. Francuska Vrhovna komanda nije koristila utvrđenja Lil, Valansijen, La Fer, Laon i Rems kao oslonac operativnih armija i evakuisala ih je blagovremeno.⁷⁹ Vrhovna komanda je koristila samo komunikacijska zaprečna utvrđenja, zastarele manje tvrđave Longvi i Monmedi i izolovane forove Manonviler ispred Linevila, Ejvel kod Mezijera i Šarlmon kod Živea za usporavanje nemačkog nastupanja i oni su odgovorili svojoj nameni, a Longvi i Manonviler u mnogo većoj meri no što se očekivalo. Obalska utvrđenja Denkerk, Kale i Bulonj bila su, pre početka operacija, vrlo slabo opremljena za odbranu sa kopna i Nemci su ih mogli krajem avgusta pri nastupanju kroz Belgiju lako zauzeti. Ogromni strategijski značaj ove oblasti bio je očigledan i snage koje je Moltke uputio posle pada Namira na istok ili posle pobeđe kod Moranža, Sarbura ka Šarmu, mogle su ovde doneti najveće strategijske koristi. Taj propust grdno mu se osvetio već pre i u bici na Marni, a, kako će se docnije videti krajem oktobra — početkom novembra postao je fatalan za njegovog naslednika i celu nemačku vojsku. Naprotiv, Žofr je odmah po upadu Nemaca u Belgiju ojačavao ovu oblast fortifikacijski i novim snagama.⁸⁰

⁷⁹ Nemci su u svojim planovima računali sa njihovim otporima kao tvrđava.

⁸⁰ U drugom svetskom ratu Nemci su pravilnije ocenili značaj obalskog fronta pa su ga smatrali jednim od prvih operacijskih ciljeva.

Na severnom graničnom frontu jedino je *Mobež* iskorišćen kao operacijski oslonac 5. armije, a po njenom odstupanju opsela ga je 2. armija sa 7. rezervnim korpusom i opsadnim artiljerijskim parkom.

Mobež je predstavljao već zastarelu tvrđavu. Uloga mu je bila da zadržava i brojno nadmoćnijeg protivnika do dolaska operativnih snaga, a po tome da im posluži kao oslonac za manevar. Na njen otpor pri normalnom opsedanju nije se računalo. Tvrđava je imala 6 zastarelih forova i 6 međuobjekata. Forovi su bili udaljeni 3–6 km ispred jezgra sa međuprostorom od oko 4 km i obimom od nekih 30 km. Glavno naoružanje sačinjavalo je oko 450 raznih, većinom starijih artiljerijskih oruđa, a jačina posade povećana je pred napad na oko 49 000 ljudi, pretežno teritorijalnih jedinica. Tvrđavu je od 27. VIII opsedalo oko 25 000 ljudi sa 25 baterija. Glavni napad bio je predviđen na istočni front sa težištem severno od *Sambre*, dok je zapadni bio samo osmatran, a prema jugu su postavljeni delovi da bi sprečili odstupanja posade. Tvrđava je bombardovana od 29. VIII do 4. IX, a napadi su vršeni od 4–7. IX, kada su postepeno zauzeti forovi i tvrđava se 8. IX predala sa oko 40 000 ljudi i 400 topova.

Iako je otpor tvrđave *Mobež* bio kratak, ona je ispunila svoj zadatak jer je zadržala 7. rezervni korpus da ne učestvuje u bici na *Marni*, a uticala je na sređivanje saobraćaja u nemačkoj pozadini.

Tvrđava *Verden* (sk. 25) bila je od najvećeg uticaja na obostrane strategijske i operativne namere i planove. Bila je namenjena da bude glavni oslonac graničnih utvrđenja i operativnih snaga pri ofanzivi i defanzivi istočno i zapadno od *Meze*. U operacijama od avgusta 1914. god. već samim svojim postojanjem prekidala je nemački ofanzivni front, a francuskim ofanzivnim i defanzivnim operacijama služila je kao neophodni oslonac. Pri i posle prelaska nemačke 5. armije preko *Meze* uticaj *Verdena* postao je neposredan i presudan na obostrane operacije centralnih armija, a posredno i na one celih frontova. Tvrđave *Pariz* i *Verden* bile su glavni oslonci *Žofru* pri donošenju odluke za opštu protivofanzivu.⁸¹

⁸¹ Zato će se ovde izneti u glavnim crtama njihova taktičko-fortifikacijska organizacija, na kojoj se zasnivala njihova operativna uloga, a detaljniji fortifikacijsko-taktički i fortifikacijsko-tehnički podaci daće se pri izlaganju verdenske bitke 1916. god.

Utvrdeni pojas Verdena bio je u obliku trapeza i iznosio je oko 45 km. Forovi Duomon, Rozelijer, Landrur i Boa—Buri predstavljali su uglove glavnih odbrambenih zona, ispred kojih su bila još 4 utvrđena spoljna položaja koji su pripadali tvrđavi: Mormon na severu, Le Blis na istoku, for Ženikur na jugu i visoravan Sivri la Perš na zapadu. U unutrašnjosti postojala je II odbrambena linija, zatim bastionirani zid i citadela iz doba Vobana. Tok r. Meze i železnička pruga Pariz—Verden—Mec delili su utvrđeni pojas na tri sektora. Svi forovi I linije bili su modernizovani, teška artiljerija nalazila se van forova i 1914. god. otpočelo je naoružanje tvrđave artiljerijom najvećeg dometa.

Celokupna artiljerija iznosila je oko 800 oruđa (od kojih 350 teških) sa prosečno 800 granata na oruđe, posada 1400 oficira i 64 000 vojnika. Smatralo se da su prepad i iznenadni napad na tvrđavu teško mogući i da će istaknuti položaji omogućiti da se izvrše blagovremeno dopunski radovi na glavnom odbrambenom pojasu. Do 9. VIII tvrđava je bila potčinjena neposredno Vrhovnoj komandi, otada komandantu 3, od 22. do 27. VIII Lorenske armije, pa opet 3. armije. Oba komandanta koristila su posade za defanzivno i ofanzivno sadejstvo operativnoj armiji. Kada se 3. armija od 2. do 5. IX morala povlačiti na jug, veza sa tvrđavom postajala je sve slabija, pa su rezervne divizije sa Meskih visova morale biti prebačene većim delom na levu obalu Meze za održavanje veze između 3. armije i tvrđave. Računalo se i sa njenim izolovanjem, te je posada ojačana sa $1\frac{1}{2}$ rezervnom divizijom. Pa i pored relativno slabe posade, tvrđava je vezala u najvažnijem momentu za sebe oko $\frac{1}{2}$ nemačke najjače 5. armije. Za napad na tvrđavu Nemci su se osećali preslabim, iako su u to vreme načelno potcenjivali otpornost tvrđava. Ograničili su se samo na napad na izolovane forove južno od Verdena. Pred prelazak 3. armije u opštu ofanzivu njen komandant je zahtevao od guvernera tvrđave da pripremi posadu za ofanzivnu akciju pravcem Niksvil—Vil sir Kusans, smatrajući da to može imati „odsudnog značaja“.

Utvrdeni pariski logor — „Le Camp rétrenché de Paris“ — (sk. 26) Njegova strategijska uloga bila je 1910. god. ovako određena: „Paris će predstavljati uvek za ne-

prijatelja, zbog svog političkog značaja, bogatstva i izvora, jedan od ciljeva, iako u istini drugostepeni, jer će verovatno njegov glavni cilj ostati potpuno razbijanje naših operativnih snaga. Ali njegov gubitak imao bi takve posledice da to nalaže da se prestonici pruže sredstva za što duži otpor. Njegov otpor će, s druge strane, vezati značajne neprijateljske snage i olakšaće time zadatak aktivnih armija⁸². Pariska utvrđenja predstavljala su 1. VIII 1914 god. najveću utvrđenu oblast na svetu, čiji je spoljni pojas iznosio preko 200 km.

Centralno jezgro bilo je opasano sa više koncentričnih linija otpora. Zatvoreni gradski pojas bio je napušten. Sledeći pojas predstavljala je linija starih forova. Treću liniju predstavljali su forovi čija je izgradnja bila utvrđena planom 1874. god. Izgradnja četvrte linije odobrena je 1911. god. prema modernim uslovima stalne fortifikacije. U ovu liniju ušli su odvojeni forovi III linije, koji su bili na takvom odstojanju, da su mogli zaštititi jezgro od bombardovanja, a gde to nije bio slučaj, ispred njih je trebalo podići nove forove. Njihova izgradnja tekla je sporo, te je jula 1914. doneta odluka da se od početka do 40. dana mobilizacije umesto neizgrađenih stalnih izgrade forovi poljsko-fortifikacijskog tipa. Četvrtu liniju predstavljalo je, dakle, oko 10 forova III linije, oko 10 novih forova i objekti poljsko-fortifikacijskog tipa. U mirno doba nisu bili izgrađeni ni položaji za baterije, pa ni prepreke, ni železnička mreža. Prema tome fortifikacijska spremnost najveće tvrđave na svetu bila je nedovoljna. Ceo spoljni pojas bio je podeljen radijalno u 3 utvrđena reiona (sever, istok i jugozapad) i 3 neutvrđena međuprostora koji su se imali braniti bočno iz utvrđenih reiona. Glavnu liniju otpora predstavljala je IV linija forova. Ispred ove predviđen je na 2-4 km istaknuti pojas za predstraže, a ponegde iza glavne linije otpora pojas za njenu podršku.

Posada za 1914. god. sastojala se uglavnom od dve rezervne, 5 1/2 teritorijalnih divizija, 31 pokretne baterije i dr.⁸³ Do 15. VIII posada Pariza posela je položaje. Međutim, odmah je otpočelo upućivanje rezervnih i teritorijalnih divizija operativnoj vojsci, a za zamenu dovođene

⁸² FAVR—I/2—559.

⁸³ Artiljerijsko naoružanje u stabilnim forovima sastojalo se iz 10 topova 155 mm u kupolama i 361 flankirnog lakog oruđa u kavernama; za naoružanje spoljnih baterija van forova oko 600 teških i 440 flankirnih lakih oruđa; za formiranje opšte rezerve

su u Pariz teritorijalne divizije iz pozadine i obrazovane nove jedinice. Za vojnog guvernera Pariza postavljen je 26. VIII gen. Galijeni, koji je bio prethodno određen za pomoćnika i eventualnog naslednika Žofra. Njemu su bile potčinjene Pariska armija i oblast Pariza. Galijeni je bio potčinjen ministru vojnom. Sve je to ukazivalo na važnost koju je vlada poklanjala Pariskom utvrđenom logoru posle poraza u graničnim bitkama. Galijeni je forsirano radio da bi pripremio odbranu Pariza. No kako je nemačka 1. armija već 29. VIII prešla Somu oko Perona, izgledalo je da će uskoro napasti Pariz. Galijeni je, 30. VIII, izlažući ministru vojnom bojnu gotovost odbrane, dao ovaj zaključak: „Verovati da će Utvrđeni logor Pariza predstavljati sada neki ozbiljan otpor, ako se neprijatelj pojavi kroz koji dan pred njegovim spoljnim forovima, bila bi teška zabluda... Potrebna su najmanje 3 do 4 aktivna korpusa da bi se postigla efikasna odbrana koja bi mogla biti od velike pomoći za glavninu naše vojske“.⁸⁴ Dodeljena mu je samo jedna pešadijska divizija iz Afrike, ali je Žofr 30. VIII naredio 6. armiji da odstupi ka Parizu i 1. IX potčinio je Galijeniju radi formiranja Pariske armije, obećavajući njeno dalje pojačanje. Trupe Pariske armije podeljene su na posadne, za odbranu utvrđenja i mobilne. Mobilne je trebalo da predstavljaju mobilnu rezervu ili da učestvuju u operacijama sa ostalim armijama. Početkom septembra Žofr je smatrao da one treba da učestvuju u operacijama sa armijama pa je zahtevao da mu vlada potčini Parisku armiju i njenu oblast, što je 2. IX i učinjeno. Operativne snage Pariske armije postale su integralni deo operativne vojske, a Utvrđeni logor Pariza njegova oslonja tačka. Na njima je Žofr i zasnovao glavni manevar svoje protivofanzive. Nemački Generalštab i Vrhovna komanda precenjivali su defanzivnu snagu Pariskog utvrđenog logora, a Moltke i komandanti 1. i 2. armije potcenjivali su njegovu ofanzivnu moć, a kada su je shvatili bilo je već dockan. Posle bitke

---

oko 230 teških i 205 lakih oruđa. Za baterije u forovima predviđeno je po 1000, a za ostala oruđa po 700 granata na oruđe.

⁸⁴ FAVR-I/2-580.

na Marni strategijski značaj Pariza je opao, a dalja izgradnja utvrđenja uglavnom je obustavljena.

5. DOGAĐAJI U BELGIJI OD 21. AVGUSTA DO 5. SEPTEMBRA

Prema Belgijskoj armiji u rejonu Anversa nemačka 1. armija je 21. VIII postavila 3. rezervni korpus na položaj oko 10 km severno od Brisela i jednu landversku brigadu kod Dista na r. Demer. Da bi olakšala operacije saveznika južno od Sambre, Belgijska armija preduzela je 25—26. VIII ispad iz rejona Anversa pravcem severoistočno od Brisela i potisla desno krilo 3. rezervnog korpusa ka Luvenu. S odobrenjem Moltkea iskrcan je oko Brisla 9. rezervni korpus, koji se nalazio u prevoženju iz Šlezvig—Holštajna u sastav nemačke 1. armije. 3. i 9. rezervni korpus zadržali su belgijski napad severno od Luvena. Posle neuspeha saveznika kod Monsa i Šarlroa i dolaska nemačkih pojačanja, Belgijska armija se povukla u tvrđavu Anversa. Na vesti o iskrcavanju engleskih snaga u Ostende ojačani 9. rezervni korpus preduzeo je 4. IX nastupanje pravcem Termond da bi sprečio spajanje Engleza i Belgijanaca. Tom prilikom došlo je samo do borbi sa isturenim delovima Belgijske armije, u kojima je po nemačkom tvrđenju učestvovao i belgijski narod, što Belgijanci poriču. Nemci su time pravdali svoj brutalan odnos prema stanovništvu. I kad se stanje u Belgiji smirilo, Moltke je stalno strahovao od napada francusko-englesko-belgijskih pa i ruskih snaga na pozadinu svojih armija u Belgiji. Zbog toga je naredio 5. IX da se štab 7. armije sa dva korpusa i jednom konjičkom divizijom, prebaci iz Lorena u Belgiju, gde je, sa 3. i 9. rezervnim korpusom i jednom mornaričkom divizijom imao obrazovati novu, 7. armiju pod komandom gen. Heringena. Tako su aktivnost belgijske vojske i engleske demonstracije⁸⁵ imale ogroman strategijski značaj, jer su vezale četiri nemačka korpusa, jednu mornaričku i jednu konjičku diviziju, i to baš za vreme bitke na Marni.

⁸⁵ Englezi su 27. VIII iskrcali 3 bataljona u Ostende, kopali rovove oko grada, a 31. VIII ukrcali se u brodove i otplovili

6. OSVRT NA ODSUPNO-NASTUPNI MANEVAR

Žofr je posle velikih poraza 20—24. VIII objektivno shvatio njihove uzroke. Nije potcenjivao njihovu težinu, ali je došao do ubeđenja da nijedna saveznička armija nije pretrpela potpun poraz i sve su bile u stanju da se mogu i dalje uspešno boriti sa izgledom na konačni uspeh. Računao je i sa rasterećenjem fronta koje će mu pružiti požrtvovani ruski saveznik sa već preduzetim energičnim operacijama. Prve mere trebalo je da parališu brojnu nadmoćnost koju su Nemci (kako je ranije rečeno) imali na severu i otklone opasnost od obuhvata levog krila. Zato je trebalo pre svega prekinuti borbu i dobiti prostor i vreme za pregrupisavanje snaga. Rešavajuće operacije zahtevale su krajnje napore i žrtve, jer se neprijatelju morao prepustiti deo najbogatijih oblasti. Kod poraženih i premorenih armija trebalo je povratiti borbenu sposobnost ne samo da se uspešno suprotstave naletu protivnika već da ofanzivnim dejstvom preuzmu inicijativu. Oslanjajući se na patriotizam naroda i vojske, a svestrano podržavan od vlade, verovao je da će sve to moći ostvariti. Odmah je preduzeo najstrožije i najopsežnije mere da se disciplina i borbenost kod trupe očuvaju i podignu.⁸⁶ Brzo je doneo odluku i plan za odstupni manevar, čija je osnovna ideja bila jednostavna i jasna: stvoriti na zapadu ofanzivnu masu za obuhvatni napad na neprijateljsko nezaštićeno krilo, a na ostalim delovima fronta trošiti i vezati neprijatelja. Gde i kada će doći do nove, opšte bitke, zavisilo je od razvoja događaja. Bitno je bilo da do nje dođe kada se postigne povoljan brojni odnos, obezbedi sadejstvo i unutrašnja čvrstina armija za udar, i kad se protivnik udalji od baza i razvuče svoje frontove. Od ove ideje Žofra nije moglo ništa navesti da odstupi: ni pojedinačni taktički uspesi (pobede na Mortanju, Mezi i kod Giza), ni jaki prirodni odseci za odbranu (Soma, Oaza, Ena), ni ekonomski interesi (napuštanje industrijskih oblasti Brieja), ni obziri prema stanovništvu koje je prepuš-

⁸⁶ Smenio je dva komandanta armije, 10 komandanata korpusa, 42 komandanta divizije tj. oko $\frac{1}{3}$.

teno neprijatelju. Sve je to podređeno opštem strategijskom cilju stvaranja povoljnih uslova za rešavajuću bitku. Već u Opštoj instrukciji br. 2. od 25. VIII izložio je armijama svoj plan, a u njoj i dopunskim naredenjima od 27. VIII predviđao je liniju Soma—Laon—En—Verden za prelazak u ofanzivu. Kako još nisu bili stvoreni osnovni uslovi, on se u Opštoj instrukciji br. 4. od 1 IX odlučuje na radikalno povlačenje armija čak iza Sene, koje se moglo obustaviti i ranije, ako bi se za to ukazala povoljna prilika. To je zavisilo prvenstveno od 5. i Engleske armije i od situacije kod protivnika, naročito njegovih desnokrilih armija. Kada je u toku 4. IX došao do zaključka da može prihvatiti bitku i severno od Sene, oprezno je počeo pripremati armije, brojno, moralno i materijalno⁸⁷ za prelazak iz povlačenja u napad u rešavajuću bitku. U ovoj teškoj odstupnoj operaciji Žofr se pokazao velikim vojskovođom, ali kao što se videlo, Moltke mu je bitno olakšavao da izvrši ovaj preteški zadatak.

Sasvim različito od Žofra postupao je Moltke pri izvođenju manevra svojih armija. „Nemačka zapadna vojska prodrila je 9 dana po završetku svoga razvoja pod neprekidnim, teškim, pobedonosnim borbama na francusku teritoriju od Kambrea do južnih Vogeza. Neprijatelj je svuda potučen i nalazi se u punom odstupanju...“⁸⁸, glasio je 27. VIII nemački zvanični izveštaj. To je bila predstava Moltkea o situaciji koja se prenela na celu vojsku, pa i na nemački narod. Tu je predstavu zasnivao Moltke na nedovoljnom poznavanju stvarnih događaja i kod sopstvenih i kod protivničkih armija. Uspehe sopstvenih armija je precenjivao, a protivničkih potcenjivao. Olako je menjao operacijski plan i odstupao od njegovih osnovnih postavki. Tako je, i pored iskustva iz bitke na Mortanju da je isključen brz prodor 6. i 7. armije kroz tvrđavski pojas Mozela i Meze, ostao uporan i žrtvovao mu je 1/3 snaga zapadnog fronta. Dok je tako trošio snage

⁸⁷ „Francuska vojska na Marni nije više bila ona sa granica. Nije izgubila vedro raspoloženje, ali je izgubila mnoge iluzije“.
FAVR—I/3—1321.

⁸⁸ SR—IV—509.

u gotovo avanturističkom poduhvatu, dotle je rešavajuće desno krilo vapilo za pojačanjem koje je, odašiljanjem dva korpusa prema Rusiji i zadržavanjem tri korpusa za opsadu tvrđava (Anvers, Mobež), bilo za 96 bataljona slabije no što je početnim planom bilo predviđeno. Nepoznavanje situacije odražavalo se i u zapovesti Moltkea od 27. VIII po kojoj se „francuski centar, 4. i 3. armija, nalazi... po gubitku meske linije... u punom povlačenju u jugozapadnom i zapadnom pravcu ka Parizu...” Stvarno, tek posle 5 dana teških i za Nemce vrlo krvavih borbi u „bici na Mezi“, koju Francuzi smatraju svojom pobedom, Nemci su ovladali ovde meskom linijom. No, možda bi se posledice ove dve teške greške nekako i prebrodile da je desno krilo (1, 2. i 3. armija) brzo i snažno nadiralo u jugozapadnom pravcu, ne dozvoljavajući da savezničko levo, oslabljeno i donekle rastrojeno krilo (6. i Engleska armija i grupa Amad) dođe do predaha. U tom cilju 3. armija je trebalo da samo ostane u tesnoj vezi i sadejstvu sa 2. i da nastupa pravcem Laon—Ginjikur, što je odgovaralo opštoj strategijskoj zamisli. Da je ovo uspešno izvedeno, a postojali su svi preduslovi, 3. armija bi zašla u pozadinu 5. armije koja je još bila upletena 29—30. VIII u bitku kod Sen Kantena—Giza. Ona bi tada teško mogla izbeći poraz, što bi svakako isključilo izvršenje Žofrove protivofanzive na Marni, a možda i sa Sene. Više je nego verovatno da komandant 2. armije ne bi zahtevao skretanje 1. armije sa jugozapadnog pravca, niti bi Moltke načinio svoju najveću grešku — da odustane od brzog nastupanja svog desnog krila (1, 2. i 3. armije) ka jugozapadu, a krajnjim desnokrillnim kolonama ka donjoj Seni. Ali to je imperativno zahtevalo da Moltke čvrsto rukovodi pokretom svojih armija i kontroliše izvršenje, a ne da prepušta komandantima tri desnokrillne armije da samovoljno menjaju pravce nastupanja uz njegovo naknadno ili prećutno odobrenje. Najzad, kada se desno krilo našlo istočno i jugoistočno od Pariza sa 6. i Engleskom armijom na boku, Moltke je tek tada, 3. IX, uvideo svu opasnost situacije. Prirodno je bilo da obustavi dalje nastupanje, izvuče 1. i 2. armiju iz obuhvata na sever i pristupi pre-

grupisanju snaga i novom planu. No on se 4. IX odlučio na nešto sasvim drugo od onog što je osnovnim planom predviđao i dotle izvodio: preneo je težište operacija na 4. 5. 6. i 7. armiju koje su imale da hitno produže ofanzivu. Time je desno krilo trebalo postati defanzivno. Mislio je da će time sačuvati „inicijativu“, ne osećajući da mu je protivnik oduzeo ne samo nju nego i izgled na pobedu. Tako je nemačka Vrhovna komanda sa Moltkeom na čelu upropastila retkom nesposobnošću velike izgleda na pobedu u planiranoj rešavajućoj bici. Ti izgledi su bili posledica boljeg početnog operacijskog plana i boljih armija, koje su opravdale mišljenje francuskog Generalštaba da predstavljaju „strašan ratni instrumenat“ i „instrumenat koji se približavao savršenstvu“... „i odlikovale se veličanstvenom silinom, kohezijom, hrabrošću i izdržljivošću.⁸⁹ Žofr i Moltke potvrdili su u predstojećoj bici — prvi na pozitivan drugi na negativan način — gledište Moltkea st. da uspeh bitke zavisi pretežno od operacija i priprema koje joj prethode.

IV BITKA NA MARNI OD 6. DO 12. (14) SEPTEMBRA

1. OPŠTA SITUACIJA PRED POČETAK BITKE

a. Bitaćna prostorija

(Sk. 21, 27, 28, 29, 30. i 31)

Bitaćna prostorija zauzimala je široku manevarsku oblast između Meze i Oaze preko koje vode pravci ka srcu zemlje.

Na njoj su protivnici vodili naizmenično napadno-odbrambena dejstva, pa su na frontu dugom preko 250 km topografsko-taktičke prilike bile za obe strane podjednake. Zato su od velikog stratezijskog značaja bile komunikacijske razlike u pozadini. Front saveznika oslanjao se na gustu mrežu komunikacija. Tri rokadne i 6 radijalnih železničkih pruga omogućavale su brzo prebacivanje

⁸⁹ Kan — 301.

strategijskih sastava u svim pravcima. Nemci su se naprotiv, usled temeljnog rušenja komunikacija pri odstupanju saveznika, našli u veoma teškoj situaciji. Poslednje iskrcne stanice normalnih pruga bile su za: 1. armiju Sen Kanten, 2. Furmi, 3. Kuven, 4. Palisel i 5. Monmedi, tj. 100–150 km iza fronta. Sve tri pruge određene za 1, 2. i 3. armiju vodile su kroz Lijež. Rokiranje iole većih snaga moralo se vršiti preko nemačkih železnica, a zatim upućivati preko radialnih pruga u okupirane oblasti.

Polukružno na jug povučeni front sa istaknutim krilima kod Pariza i Verdena predstavljao je maltene klopku za Nemce, jer je pružao savezničkim krilnim armijama mogućnost koncentričnih napada, a mogao je poslužiti i kao oslonac za obuhvatne operacije.

b. Situacija na drugim ratištima

Stanje kod saveznika na ostalim ratištima bilo je vrlo povoljno. Rusi su zauzeli Lavov i energično produžavali ofanzivu između Visle i Dnjestra. Sa srpskog fronta pristizale su od početka rata „ohrabrujuće“ (réconfortantes) vesti i srpska Vrhovna komanda izvestila je da će početkom septembra preduzeti ofanzivu da bi sprečila prebacivanje neprijateljskih snaga na ruski front.⁹⁰ Žofr je znao da je i aktivnost Belgijske armije prikovala dva nemačka korpusa u Belgiji, a bio bi spokojniji da je znao da će ta aktivnost navesti Moltkea da u toku bitke u Alzasu i Lorenu tamo uputi štab 7. armije i dva korpusa. Pored toga sporazum od 4. IX, tzv. *londonski pakt*, bio je za Žofra od najvećeg značaja, jer su se njime Engleska, Francuska i Rusija uzajamno obavezale da neće zaključiti separatan mir, već da će sporazumno postaviti uslove kada za to dođe vreme. Međutim, Moltkea su baš u to vreme pritiskivale brige zbog teške situacije austrougarske vojske, koja je potiskivana na svim frontovima, gubila borbenost, a Konrad je sve upornije zahtevao obećanu pomoć. Pored toga, stalno su pristizala obaveštenja o savezničkoj opasnosti iz Belgije.

⁹⁰ FAVR—I/2—808.

c. Situacija na zapadnom frontu

Jačina i odnos snaga. Francuska vojska raspolagala je sa 85 pešadijskih i 10 konjičkih divizija. 23 pešadijske i 2 konjičke nalazile su se u Alzasu i Lorenu, a 11 teritorijalnih u pozadini. Za bitku je preostajalo 51 pešadijska, 8 konjičkih divizija i 5 engleskih pešadijskih i $2\frac{1}{2}$ konjičke divizije, dakle, ukupno 56 pešadijskih i $9\frac{1}{2}$ konjičkih divizija. Nemačke snage na zapadu sastojale su se od: 76 pešadijskih i 10 konjičkih divizija u Francuskoj. Od ovih pešadijskih dve su opedale Mobež, dok su se 26 pešadijskih i 3 konjičke divizije nalazile u Alzasu i Lorenu. Za bitku se računalo sa 44 pešadijske i 7 konjičkih divizija. Saveznici su 5. IX tačno utvrdili ove podatke, a znali su i za osetne nemačke gubitke. Međutim, nisu znali da su brojna stanja većine korpusa opala gotovo za 50% i da se osećala nestašica artiljerijske municije. Nemačka Vrhovna komanda bila je pred samu bitku slabo obavještena o protivniku i nije ništa određeno znala o: stanju njegovog levog krila, izvlačenju snaga sa desnog krila, stvarnim pravcima odstupanja armija, a što je najgore, ukorenilo se shvatanje da su savezničke armije načete i gotovo nesposobne za velike ofanzivne poduhvate. Zbog toga Vrhovna komanda nije ekonomisala snagama pa je od 76 pešadijskih i 10 konjičkih divizija, koliko ih je imala na zapadu, prikupila svega 41 pešadijsku i 7 konjičkih.⁹¹ Tako je stvarni odnos snaga u početku bitke bio: savezničkih 56 pešadijskih i $9\frac{1}{2}$ konjičkih, a nemačkih 41 pešadijska i 7 konjičkih divizija. Saveznici su raspolagali sa oko 1 082 000 vojnika, 3000 topova (184 teška) i 19 eskadrila, a Nemci sa oko 900 000 vojnika, 2928 topova (od kojih 436 teških oruđa) i 20 eskadrila. Nemačka Vrhovna komanda bila je svesna

---

⁹¹ Nisu uračunate landverske brigade, a uračunata je jedna landverska divizija, dve rezervne divizije (mobilne rezerve Meca i Strazbura).

protivničke brojne nadmoćnosti, samo se verovalo da će je savladati „brutalna snaga nemačkih trupa“.⁹²

Obostrani raspored snaga u noći 5/6. IX. Savezničke armije su, prema Opštoj instrukciji br. 6 od 4. IX, nastojale da u toku 5. IX dođu na prostor gde će moći zauzeti polazni položaj i raspored za predstojeću bitku, dok se kod nemačkih armija slabije težilo da se 5. IX uskladi rad prema Opštim uputstvima od 4. IX.

Komandanti nemačke 1. i 2. armije nastavili su „gonjenje“ ka Seni, a komandant 3. armije je samovoljno zadržao armiju na odmoru. Samo su komandanti 4. i 5. armije vršili ozbiljne pripreme za sutrašnji napad, jer su iz zaplenjene zapovesti tačno znali za planove francuske 3. i 4. armije, te su hteli da ih preduhitre. Kod saveznika je francuska 6. armija dopodne zauzimala raspored, podilazila Urku i stupila u bitku, a za to vreme su se Engleska, 5, 3, pa i 4. nalazile u povlačenju ka jugu.

Armije se nisu mogle spremati do 6. IX ujutro da bi istovremeno stupile u bitku, niti su se mogle razviti na jednoj neprekidnoj liniji od Meze do Oaze tesno naslonjene jedna na drugu. Stvoreni su slabo ili nikako obezbeđeni međuprostori, koji su prirodno predstavljali najprivlačnije pravce za protivničke prodore. Takvi međuprostori postojali su 5/6. IX jugoistočno od Pariza između 6. i Engleske, Engleske i 5. armije, na pravcu Meji između 9. i 4. armije, između 4. i 3. armije na pravcu Revinji. Na nemačkoj strani su postojali međuprostori između pojedinih delova 1. armije, koji su se 7. IX pretvorili u veliki međuprostor između 1. i 2. armije, a na pravcu Šalon sir Marn—Fer Šampanoaz između 2. i 4. armije.

Polazni položaj i definitivni raspored pojedinih armija evoluirali su iz njihovog opšteg grupisanja od 5/6. IX: 6. armija (devet pešadijskih i tri konjičke divizije) između šume Šantiji i Marne frontom na istok; Engleska armija (pet pešadijskih i jedna i po konjička divizija) južno od Marne između Lanjija i Kulomjera frontom na istok; 5. armija (trinaest pešadijskih i tri konjičke di-

⁹² SR—IV—135. Izjava pukovnika Tapena, načelnika Operativnog odeljenja Vrhovne komande, kada je saznao za Žofrovu zapovest za protivofanzivu.

vizije) na području Proven—Sezan frontom na sever; 9. armija (osam pešadijskih i jedna konjička divizija) na prostoru Sezan—močvare Sen Gond—Fer Šampanoaz frontom na sever; 4. armija (osam pešadijskih divizija) na uzvišenjima kod Mejija i Sermez le Bena frontom na sever i severoistok; 3. armija (sedam pešadijskih i jedna konjička divizija) na području Revinji—Tili sir Mez frontom na severozapad. U Verdenu je mobilna rezerva iznosila dve pešadijske divizije, a Vrhovna komanda je raspolagala 21. korpusom koji se nalazio u prevoženju iza fronta 4. armije i 15. korpusom iza fronta 3. armije. Štab Vrhovne komande nalazio se u Šatijon sir Sen 100—150 km udaljen od fronta. U to vreme Nemci su bili grupisani: 1. armija (deset pešadijskih i tri konjičke divizije) sa 4. rezervnim korpusom severno na r. Urk, a sa ostalim prednjim delovima na r. Gran Moren frontom na jug; 2. armija (osam pešadijskih i dve konjičke divizije) nalazila se u nastupanju preko Marne s prednjim delovima na liniji Monmiraj—Verti; 3. armija (šest pešadijskih divizija) nastupala je preko Marne kod Atija i Šalon sir Marn; 4. armija (osam pešadijskih divizija) nalazila se u pokretu sa prednjim delovima na liniji Vitri le Fransa—Živri; 5. armija (devet pešadijskih i dve konjičke divizije) nalazila se u pokretu s obe strane Argona na liniji Živri—Ipekur, a pet pešadijskih divizija na desnoj strani Meze. Štab Vrhovne komande ostao je na 180 km od fronta iza desnokrilih armija u Luksemburgu i sa 1. 2. i 3. armijom imao je samo radio-vezu.

Saveznici su grupisanjem obezbedili ne samo nadmoćnost od petnaest pešadijskih i dve i po konjičke divizije nego i povoljniji raspored snaga. Na 180—200 km širokom frontu od Eterneja do Verdena, gde se radilo prvenstveno o zaustavljanju i vezivanju neprijateljskih snaga, raspolagali su sa oko trideset i dve pešadijske i dve konjičke divizije prema trideset i jednoj pešadijskoj i četiri konjičke nemačke divizije. Ali na oko 70 km širokom odseku Eternej—Kulomjer—Sanli, gde se tražilo rešenje, napadalo je 23 pešadijske i 7½ konjičkih divizija nemačku 1. armiju od 10 pešadijskih i 3 konjičke divizije.

2. TOK BITKE NA MARNI OD 6. DO 12. SEPTEMBRA

a. Opšta karakteristika i podela bitke

Ova, u dotadanjoj istoriji ratova, najveća bitka, u kojoj je učestvovalo jedanaest armija sa oko 2 miliona

boraca na frontu od Meze do Oaze širokom 250 km, predstavlja ne samo u operativnom nego i taktičkom pogledu organski povezanu jedinstvenu bitku, u kojoj su se stapale pojedinačne bitke armija.⁹³

Bitka na Marni je veoma složena. Za vreme njenog toka armije s obe strane menjale su uloge i zadatke, jer su i vrhovne komande, naročito nemačka, često menjale svoje operacijske planove, a sem toga na njen tok uticali su posredno i događaji u Lorenu i Belgiji. Uglavnom u njoj se mogu razlikovati dva perioda: prvi od 6—9. IX gde su se vodile borbe za rešenje bitke i drugi od 10—12. IX kada su savezničke armije prešle u gonjenje nemačkih odstupajućih armija. U vojnoj literaturi nailazi se često na podelu bitke na bitke pojedinih armija ili prema pojedinim žarištima bitke, npr. bitka: na Urku, na Gran i Peti Morenu, kod močvara Sen Gonda, kod Eterneja, kod Vitri le Fransoa, kod Revinjija i sl.⁹⁴

b. Boj na Urku 5. septembra

(Sk. 27)

Ovaj broj predstavlja uvod u bitku na Urku, a time i u opštu bitku na Marni. Nemački 4. rezervni korpus, sa 4. konjičkom divizijom, stigao je 5. IX oko podne na područje Oaseri—Barsi—Šambri radi zaštite boka 1. armije i preduzeo je odmah smeli napad pravcima Montijon i Panšar da bi rasvetlio prostor severoistočno od Pariza, pošto se izviđački delovi nisu mogli probiti kroz francuski zastor. Uskoro se sudario sa grupom Lamaz, južnom kolonom 6. armije, koja se kretala širokim frontom od Damartena i Sen Marda na istok kako bi 6. IX

⁹³ Ovo nije bio slučaj u graničnoj bici, u kojoj su bitke u Lorenu, Ardenima i na Sambri bile samo operativno povezane, ali ne i taktički, jer su se prostorno i vremenski odvojeno razvijale

⁹⁴ Prikaz bitke daće se, s obzirom na njen značaj i nedostatak posebnih monografskih prikaza u našoj literaturi, nešto opsežnije, pa ipak će se usled skučenog prostora svesti na izlaganje strategijskih smernica, operativnog razvoja i taktičkog rada viših jedinica. Opis taktičkih radnji nižih jedinica iznosiće se samo tamo gde su imale naročite operativne posledice ili specifičan karakter i tamo gde je to potrebno radi fizionomije bitke.

zauzela polazne položaje za napad i mostove na Urku kod s. Lizi. Do mraka vodile su se ogorčene borbe pa je komandant 4. korpusa povukao noću korpus neopaženo iza p. Teruan na odsek la Rame—Ge a Trem, a konjičku diviziju kod s. Bregi. Ove borbe nisu podstakle ni komandanta Pariskog utvrđenog logora ni komandanta 6. armije da armiji izmene zapovest za napad koji je bio predviđen za 6. IX. 6. armija se u toku noći 5/6. IX prikupila sa 7. korpusom i grupom Lamaz na liniji Ermanonvil—Ver—Sen Suple—Ivorni—Trilbardu. Naprotiv, komandant nemačke 1. armije, osetivši svu opasnost od Pariza, odmah je naredio da 2. korpus krene sa Gran Morena za Lizi, 4. od Kulomjera u Rebe i Due, 3. od Monsa u La Ferte Gošer, a samo 9. da ostane južno od Eterneja, dok bi 2. konjički nastupao na severoistok radi zaštite armije.⁹⁵

c. Prvi period bitke na Marni — borbe za rešenje od 6. do 9. septembra

Šesti septembar

Francuska 6. i severna grupa nemačke 1. armije. Već uzoru 6. IX produžila je 6. armija napad i do podne potisla 4. rezervni korpus istočno od linije Ševrvil—Barsi—Panšar, gde su ga prihvatili delovi 2. korpusa. Popodne je došlo do vrlo žestokih napada. 6. armija je težila da obuhvati oba krila i odbacila je protivnika do ispred Urka. Pošto je zauzela liniju Nefmontijer—Barsi—Marsiji—Pisije—Bujansi, ona je obustavila napad, ali ni pored brojne nadmoćnosti ni 6. IX nije doprla do Urka. Tog dana iskrcala se 8. divizija 4. korpusa i upućena je u Šesi da 7. IX podrži Englesku armiju. Za 7. IX koman-

⁹⁵ U ovom boju originalan je bio taktički postupak Gronau-a, komandanta 4. rezervnog korpusa koji je hteo da angažovanjem većine snaga omogući izviđanje strategijski važnog prostora i da odbranu prema nadmoćnijem protivniku izvodi u vidu demonstrativnih napada.

dant 6. armije je predvideo produženje napada u 4 časa i ojačao Lamaza jednom pešadijskom, a 7. korpus jednom konjičkom divizijom iz armijske rezerve. U armijsku rezervu je privukao konjički korpus kod Nanteja i 61. rezervnu diviziju kod Damartena. Gen. Linzingen, komandant 2. korpusa, objedinio je pod svoju komandu sve nemačke trupe na r. Urk koje su na svojim položajima u toku 7. IX imale da sačekaju dolazak pojačanja.

Južna grupa nemačke 1. armije, nemačka 2, Engleska i francuska 5. armija. Povlačenjem 2. korpusa na Urk i 2. konjičkog ka Kulomjeru stvoren je oko 25 km nebranjen prostor u frontu 1. armije između Lizija i Kulomjera. Dok je severna grupa 1. armije (2. i 4. rezervni korpus) u toku 6. IX jedva odolevala napadu 6. armije na Urku, dotle je južna grupa (3. i 9. korpus) vodila teške borbe sa 5. armijom. Komandant 1. armije je naredio isturenoj grupi kod Eterneja da u toku 6. IX sadejstvuje napadu 2. armije koja je toga dana trebalo da nadire sa linije Monmiraj—Verti preko Peti Morena uglavnom na jug i jugozapad.

Kluk se nadao da će energičnim nadiranjem desnog krila 2. armije u jugozapadnom pravcu zaštititi nebranjeni prostor između Lizija i Kulomjera. Predlagao je Bilovu da se izvrši zamena njegova dva korpusa (3. i 9) sa dva desnokrila korpusa (7. i 10. rezervni) 2. armije, koji su se nalazili oko Monmiraja i gde su bili bliže nezaštićenom prostoru i Urku. Bilov je to odbio, ali mu je stavio na raspolaganje svoj 1. konjički korpus. Kluk je najzad pristao da Bilovu prepusti za napad ne samo 9. nego i 3. korpus, pod uslovom da 2. armija i 7. IX produži energično napad u dotadanjim pravcima.

Istovremeno su preduzele nastupanje nemačka 2. i francuska 5. armija. 5. armija je nastupala sa linije Sezan—Proven i napala glavnim snagama — sa oko 10 pešadijskih divizija — 9. i 3. korpus na položaju Eternej—Kurživo—Šansi.⁹⁶ Ogorčene borbe vodile su se celog dana. Ova dva nemačka korpusa, retko upernom i smi-

⁹⁶ Ove borbe SR-IV-62 podvodi pod naziv „bitka kod Eterneja“.

šljenom borbom, većinom ofanzivno, zadržala su mnogo nadmoćniju 5. armiju ispred linije Eternej—Kurživo—Kuperdriks, gde su se preko noći po naređenju Franše d'Eperea „trupe imale vrlo solidno utvrditi i po svaku cenu održati protiv svakog neprijateljskog napada“.⁹⁷ Desnokrilni 10. korpus 5. armije dopro je do linije Klo di Roa—Šarlvil, gde se naslonio na 9. armiju. Ipak je za 7. IX Franše d'Epere naredio da se produži napad i zamolio Frenča da izmeni pravac napada svoje armije i da napadne u pravcu Monmiraja. Bilov je sve do podne smatrao da se protivnik povlači ispred 2, 3. i 4. armije iza Sene i da će rokirati svoje snage za protivofanzivu iz Pariza pa je od svoje armije tražio „bezobzirno energično gonjenje“. Korpusi su napadali sve do noći, trpeli teške gubitke, neznatno napredovali i zanoćili 6/7. IX uglavnom na liniji— Moren le Peti—Sen Pri—le Klo di Roa—Norme. Tek naveče je uvideo da se ne radi o „odstupanju“ i „gonjenju“, nego o bici koju 5. armija traži. Ali, još nije shvatio da je 5. armija sastavni deo velike obuhvatne grupacije koja teži da zada odlučan udar nemačkom desnom krilu. Ne uočavajući stvarnu situaciju, komandant 2. armije je naredio da se i 7. IX nastavi napad na jug ka Seni uključujući u njega i južnu grupu 1. armije. Tražio je još i od 3. armije da mu dejstvom desnog krila na Fer Šampanoaz olakša napad.

Engleska armija izbila je 6. IX oko 10 časova desnokrilnim 1. korpusom na liniju la Šapel—Ižer—Liminji, konjičkom divizijom kod Bejija. Marvicove divizije energično su napadale engleske isturene delove, što je navelo Frenča da uspori nastupanje. Od toga nije odstupio ni kad ga je Galijeni 6. IX pre podne obavestio o napredovanju 6. armije i rokiranju nemačkih korpusa ispred njegovog fronta i uporno ga molio da energično nastavi nadiranje između Marne i Gran Morena u duhu sporazuma, pa čak ni kad ga je izvestio da će 8. pešadijska divizija i jedna konjička brigada preći 7. IX oko podne

⁹⁷ FAVR—I/3—221.

Gran Moren gde mu se stavljaju na raspolaganje radi sadejstva. Sve to pa ni obaveštenje Franše d'Eperea o uspelom napadu njegove armije nije moglo navesti Frenča da ubrza nastupanje. Engleska armija je 6/7. IX zanoćila na području Viler sir Moren—Faranrutijer—Vodoa gde joj je komandant izdao samo naređenje da bude 7. IX od 8 časova spremna za pokret.

Francuska 9. i nemačka 2. i 3. armija Foš je predvideo da 6. IX ovlada severnim izlazima Sengondskih močvara i naredio je da samostalna 42. pešadijska divizija sa odseka Sen Pri—La Vilnef nastupa opštim pravcem Vošamp, da zauzme i sa delovima 5. armije drži odsek na r. Peti Moren; 9. korpus da organizuje odbranu Sengondskih močvara od s. Oaj do s. Ban, a sa jakih isturenih položaja severno od ovih položaja da preduzme glavnom snagom nastupanje na Šampober; 11. korpus da organizuje za odbranu odsek s. Moren Le Peti—Lanare, a 9. konjička divizija da zatvori pravac Šalon sir Marn—Somsu. Ali nemačka 2. armija napala je 10. rezervnim, 10. i gardijskim korpusom ceo front 9. armije, ukočila napad 42. divizije i odbacila 9. korpus u močvare, dok je 11. korpus održao svoje položaje. Konjička 9. divizija se povukla u rejon Somsu, čim je povećan prazan prostor prema boku 17. korpusa 4. armije. Komandant 9. armije je za 7. IX predvideo odbranu na dosadanjim položajima, samo je 42. divizija sa 10. korpusom 5. armije imala da produži napad, a Bilov je nameravao da 7. IX nastavi napad celom armijom. Nemačka 3. armija bila se zadržala 5. IX na odmoru i zbog toga je izostala dan marša iza opšteg fronta. U toku 6. IX tražio je komandant Gardijskog korpusa 2. armije da mu sutradan sadejstvuje 12. korpus 3. armije. Ovaj mu je i uputio jednu diviziju na položaje s. Norme—s. Lanare. Gotovo u isto vreme tražio je komandant 8. korpusa 4. armije sadejstvo 19. korpusa 3. armije za sutrašnji napad pravcem Glan. Komandant 19. korpusa odlučio je da 7. IX napadom na odsek Sompi—Glan sadejstvuje celim korpusom. Komandantu nemačke 3. armije postalo je tek u toku dana jasno da protivnik traži odsudnu bitku severno od Sene.

U tom slučaju njegova armija, razvučena na prostor širok i dubok 40 km nije mogla, kako je osnovni zahtevao, snažno intervenisati ni prema jednoj susednoj armiji, a njen slab front omogućavao je neprijatelju lak prodor. Kako nije imao vezu sa Vrhovnom komandom, doneo je odluku da sutradan 19. korpus sa dejstvuje 4. armiji, pola 12. korpusa 2, a ostali deo 12. i pola 12. rezervnog da ostanu na pravcima Somsu i Sompi njemu na raspolaganju.

Francuska 4. i 3. i nemačka 4. i 5. armija. Komandant 4. armije je očekivao 6. IX nemački napad na celom frontu svoje armije. Da bi sprečio neprijatelju forsiranje kanala i olakšao 3. armiji prelazak u ofanzivu, rešio je da najpre zamorene korpuse prikupi za odbranu na liniji: 17. korpus istočno od Meji, 12. južno od Vitri le Fransoa, Kolonijalni i 2. na kanalu Rajna—Marna do Sermez le Bena, a po pristizanju pojačanja da preduzme protivofanzivu. Ujutru 6. IX korpusi su zauzeli naređene položaje. Komandant 3. armije je rešio da pre no što preduzme opštu ofanzivu pravcem zapad protiv levog boka nemačkih snaga koje nastupaju zapadno od Argona, potisne najpre one koje sa severa nadiru istočno od Argone. Za ovaj napad prikupio je 6. IX ujutru ojačani 6. korpus iza linije Noajer—Boze, a 3. grupu rezervnih divizija Pol Dirana na liniji Kuruvr—Kursel o Boa. Posada Verdona trebalo je da obezbedi napad sa severa, dok je 5. korpus sa područja Noajer—Lemon—Lipi zatvarao pravac Revinji i obezbeđivao napad s juga. Komandant nemačke 4. armije pripremao je 6. IX uzoru svoju armiju za napad na liniji Vitri le Fransoa—Sen Mard i to: 2 desnokrilna korpusa (8. i 8. rezervni) da zauzmu Monsec—Sermez le Ben, a 2 levokrilna (18. i 18. rezervni) da nadiru preko Revinjija i olakšaju napad nemačkoj 5. armiji. Ni komandant 5. ni komandant 4. armije⁹⁸ nisu očekivali 6. IX

⁹⁸ SR—IV—109. Iako nije imao većeg uspeha, komandant 4. armije naginjao je da usvoji čudnovati „utisak komandanta 8. korpusa da borbu ne vode ni zaštitnice nego da očajničke protivnapade izvode francuske grupe vojnika, koje ne mogu zbog pre-

jače borbe, te je komandant 5. armije odredio svojim korpusima za taj dan daleke ciljeve: 6 — Revinji, 13 — Misej—Varnej, 16 — Fen—Bar le Dik, a konjičkom korpusu izvidanje čak do Dižona, Bezansona i Belfora. Za zaštitu prema Verdenu i položajima zapadno od Meze ostavio je 6. rezervni korpus i jednu landversku diviziju, severno od Verdena 5. rezervni, a u Vevru 5. korpus.

Ujutro 6. IX otpočeli su najpre Nemci sa napadima. Već pred zoru napao je nemački 6. korpus nadirući kroz šume 5. korpus i u tesnom sadejstvu sa 18. rezervnim odbacio ga na liniju Vasenkur—Vilot devan Lipi. Napad 13. i 16. korpusa naišao je na žestok otpor francuskog 6. korpusa i rezervnih divizija i tek pred večer 13. korpus zauzeo je Vobekur i visove kod Preca i Bozea. Nemački konjički korpus nije se probio kroz francuske položaje. Komandant francuske 3. armije prešao je u odbranu na liniji Somen—Vilot devan Lupi—Vasenkur. Desnokrilni korpusi nemačke 4. armije naišli su odmah u početku južno od linije Vitri le Fransoa—Dompremi na snažan otpor i nisu ga mogli savladati. Na levom krilu 18. korpus zauzeo je visove ispred Sermez Le Bena, a 18. rezervni skrenuo je za Revinji odakle je uspešno sadejstvovao 5. armiji. Da bi zadržao neprijatelja, Langl je uputio delove 12. i novopridošlog 21. korpusa na odsek Glan—Sompi u bok i pozadinu nemačkom 8. korpusu, koji je odmah prešao u odbranu, da bi 7. IX sa 19. korpusom 3. armije produžio napad. Popodne je 8. korpus zaplenio Žofrovu dnevnu zapovest od 6. IX za opšti napad. Ta je vest kao munja doprla do Vrhovne i komandi sviju armija i potpuno rasvetlila situaciju. Za 7. IX komandant nemačke 4. armije je predvideo produženje napada jer je računao sa uspešnim obuhvatnim napadom 3. armije, od čijeg je komandanta tražio da ga pomogne ne samo 19. nego i 12. korpusom. I komandant nemačke 5. armije je naredio da jedinice produže napad u istočnom i jugoistočnom pravcu.

---

morenosti dalje da odstupaju“. Stvarno, trupe 4. armije bile su jako premorene — jedva su se kretale, ali su ipak izvršavale naredene odbrambene i napadne borbe.

Rad vrhovnih komandi. Žofr je 6. IX oko 9 časova izdao svojim trupama znamenitu dnevnu zapovest:

„Svi moramo biti svesni da od momenta kad otpočne bitka od koje zavisi spas zemlje niko više ne sme gledati unazad. Svi napori moraju biti usmereni na to da se neprijatelj napada i odbacuje. Trupa koja ne može više da napreduje, mora po svaku cenu očuvati osvojeno zemljište i pre na mestu izginuti nego odstupiti. Pod datim okolnostima ne sme se trpeti nikakva slabost“.

Time se završila njegova ogromna aktivnost na pripremi bitke koja se već bila počela rasplamsavati na celom frontu. U toku 6. IX Žofr je bio obavešten o razvoju događaja. Pravilno je cenio situaciju i nije nalazio razloga da učini neke izmene u svome planu. Preduzeo je samo neke mere da obezbedi nastupanje levog krila. Zamolio je komandanta Engleske armije da armija nastupa više prema severu zbog odstupanja Nemaca ka Marni, pa mu je obećao da će mu sadejstvovati 6. armija. Za zatvaranje otvora Meji stavio je 4. armiji na raspolaganje 21. korpus, a za olakšanje situacije 3. armiji i pojačanja odbrane otvora Revinji proširio je zonu napada 4. armije do zaključno Sermez Le Ben i potčinio 3. armiji 15. korpus koji je upućen u oblast Gondrkur. Reorganizovane teritorijalne divizije Amada uputio je pravcem Bove radi dejstva na nemačke komunikacije i pozadinu. Iako je upućivanjem 15. i 21. korpusa armijama ostao bez rezervi, Žofr je 6. IX naveče optimistički cenio stanje.⁹⁹

Moltke je do 6. IX naveče imao nepotpune i nedovoljno određene vesti s fronta. Saznao je da je protivnik obustavio odstupanje, da 2. armija i 3. i 9. korpus 1. armije vode bitku, da je neprijatelj pred 4. i 5. armijom privukao pojačanja i primio borbu, a na pojedinim odsecima kod 6. i 7. armije prešao u napad. O stanju 1. armije pred Parizom, sve dok se u 20 časova nije Henč vratio s fronta, nije ništa znao. Od njega je dobio podatke o situaciji ali kakva je bila 5. IX. Tek iz radio-depeše od 7. IX u 4 časa

⁹⁹ Za bitku je tada pisao gen. Galijeniju da će „trajati verovatno više dana, biće vrlo teška, ali u njen ishod imam puno nade“.

doznao je da 1. armija na Urku vodi tešku bitku u koju će angažovati i 4. korpus i tako još više proširiti nezaštićeni međuprostor i time povećati opasnost koje je Moltke bio svestan. Ali nije ništa preduzeo i prepustio je da se Kluk u ovoj opasnoj i za sudbinu vojske značajnoj situaciji snalazi kako zna.

Sedmi septembar

Severna grupa nemačke 1. i francuska 6. armija. Ispred Urka je noć 6/7. IX prošla u miru i Linzingen, komandant severne grupe nemačke 1. armije je predvideo da po pristizanju 4. korpusa preduzme napad. Galijeni je zahtevao da 6. armija, koju je ojačao 61. rezervnom, 7. divizijom 4. korpusa i konjičkim korpusom Sorde, 7. IX najenergičnije produži napad.¹⁰⁰ Intervenirao je kod komandanta Engleske armije da mu sadejstvuje prilikom napada istočno od Urka. Monuri je 7. IX u 4 časa produžio napad grupom Lamaz između Marne i Le Plesi Plasija, a 7. korpusom na Mej an Miltijan. Napad su Nemci dopodne zadržali preduzimajući i sami protivnapade. Monuri je iz dobivenih izveštaja zaključio da se protivnik ispred 5. armije povlači i da zapadno od Urka nema značajnijih snaga. Istovremeno je Franše d'Epere zahtevao da 6. i Engleska armija hitno produže nadiranje u bok nemačkih snaga. Zbog toga je naredio da armija odmah produži krajnjom energijom napad na celom frontu i to: grupa Lamaz opštim pravcem Lizi, 7. korpus pravcem Mej an Miltijan, 61. rezervna divizija na Etavinji, gde se smatralo da je nemačko desno krilo, a konjički korpus pravcem Barnji radi obuhvata nemačkog desnog krila. Upravo u to vreme Liuzingen je, ojačan 4. korpusom, preduzeo napad i uspeo da rastroji 61. diviziju i odbaci je čak na Nantej, da potisne 7. korpus na polazne položaje, a od grupe Lamaz da preotme Etrepiji. Konjički korpus Bridu naišao je ispred Beca na pešadiju, zapao pod artiljerijsku

¹⁰⁰ Od 8. IX je komandu od gen. Sordea primio gen. Bridu.

vatru i noću se vratio u Nontej. Pa i pored ovih neuspeha komandant 6. armije je rešio da produži napad na celom frontu „odsudno, svim snagama, po svaku cenu... neprekidno... dok se ne skrši neprijateljski otpor“. Uveo je 7. diviziju na levo krilo za obuhvatno nadiranje preko Beca, a konjički korpus uputio je preko La Ferte Milon radi napada u pozadinu. Kluk je oko 10. časova dobio obaveštenje o Žofrovoj zapovesti za opšti napad te mu je postalo jasno da je prema njemu upućeno težište savezničke ofanzive sa ciljem da obuhvati nemačko desno krilo i da ovde treba očekivati dalja pojačanja. Smatrao je da odstupanje 1. armije iza Urka i prelazak u odbranu u naslonu na 2. armiju na Marni neće otkloniti ovu opasnost. Zaključio je da to može najsigurnije postići napadom svoje armije i obuhvatom levog savezničkog krila zapadno od Urka, a zatim obrtanjem fronta na jug i jugoistok u bok neprijateljskog fronta na Marni. Stoga je rešio da odmah angažuje celu svoju armiju i u 11. časova uputio je komandantu 2. armije radio-depešu: „Zalaganje 9. i 3. korpusa na Urku hitno potrebno. Neprijatelj se znatno pojačava. Molim da korpusi krenu pravcem la Ferte Milon i Kruj.“¹⁰¹

Situacija severne grupe postajala je u toku 7. IX sve kritičnija. Na Urku se Linzingenov napad nije razvijao kako se očekivalo; protivnik je dobijao pojačanja na celom frontu, naročito na krilima; južno od Kulomjera konstatovano je oko 10 časova čelo Engleske armije; Marvic je povukao 6/7. IX prebrzo svoj korpus s obe strane Kulomjera na Gran Moren. Ni na tim položajima nije pružio neki otpor te se 7. IX do podne povukao na Pjer Levedue, a potom sa po jednom divizijom na Trilpor i La Ferte su Žuar. Rihthofenov 1. korpus odstupio je na Sen Sir i Verdlot radi zaštite krila 2. armije.¹⁰² Tako je ceo prostor južno od Marne ostao ne samo nezaštićen nego i neizviđen. Kluk se 7. na večer rešio da produži napad

¹⁰¹ SR—IV—55. Korpusima je izdao i naređenje za rokiranje ka Urku.

¹⁰² Propušteno je da se komanda nad 1. i 2. konjičkim korpusom i pešadijskim delovima u međuprostoru objedini.

čim 3. i 9. korpus koji su 6/7. krenuli od Eterneja i Šansia ka Urku, pristignu na desno krilo. Marvic je imao zadatak da štiti pravac prema Kulomjeru i Gran Morenu i da delom artiljerije podržava levo krilo na Urku kod Trilpora.

Engleska, francuska 5. i 9. i nemačka 2. armija i zapadna grupa 3. armije. Engleska armija je 7. IX oko 8 časova preduzela nastupanje i gotovo bez dodira s Nemcima naveče stigla na liniju Žirmutijer—Kulomjer—Sen Simeon—Šofri—Žui sir Marn, a konjička divizija kod Šoazija, dakle, na liniju koju joj je Žofr 4. i 5. IX predlagao za polazni položaj. Komandant 5. armije nastavio je 7. IX da oprezno nastupa i posle slabije borbe sa nemačkim zaštitnicama armija je zanoćila 18. korpusom na odseku Mutil—Vilnef la Lion, a 1. i 3. korpusom na području Monmiraj—Žoasel. Konjički korpus odbacio je severno od Breton Bazoša nemačke zaštitnice, prešao u gonjenje, uspostavio vezu sa engleskom konjicom kod Šoazija, sa jednom divizijom prešao Gran Moren i dopro do Sen Bartelmija, dok su ostale dve divizije zanoćile oko La Ferte Gošer. Za to vreme desnokrilni 10. korpus, zajedno sa 42. divizijom 9. armije, vodio je celog dana teške borbe na položajima s. Šarlvil—La Vilnef sa 10. rezervnim korpusom 2. armije i zanoćio na liniji Le Re kud—Šarlvil. I pored opreznog nastupanja 5. armija je zauzela veliki prostor prema severu, uspostavila vezu sa obe susedne armije i olakšala situaciju 9. armije. Predveče je komandant 5. armije dobio od Žofra zapovest da levokrilne armije (6, 5. i Engleska) izmene dosadanji pravac nadiranja jug—sever i usmere svoja dejstva prema severoistoku. U duhu naređenja on je za 8. IX predvideo produženje nastupanja pravicima: 18. korpus Fontenel, 3. Verdon, 1. la Vil su Orbe, a grupa rezervnih divizija iza 18. i 3. korpusa da budu u II liniji. 10. korpus ostavio je da potpomaže rad 9. armije, kod koje su se događaji u toku 7. IX drukčije razvijali no što je Foš očekivao. Na levom krilu se 42. divizija, i pored toga što su joj sadejstvovali 10. i 9. korpus, morala pred napadom 10. korpusa povući na liniji: La Šarlvil—La Vilnef—Monživru i svi napori da se održi

jaki oslonac Sen Pri nisu imali uspeha. Zbog toga se levokrilna divizija 9. korpusa morala povući, prepuštajući i s. Oaj (Oyes) protivniku. Položaje 11. korpusa Ekiiri le Repo—Lanare napali su Gardijski i delovi 12. korpusa, pa je komandant armije bio prinuđen da na te položaje uputi armijsku rezervu. Posle teških borbi armija je uspela, osim na pravcu Sen Pri, da zadrži svoje položaje. Time je ona izvršila prvi deo zadatka, tj. zadržala je nemačko nadiranje, ali ne i drugi — da sadejstvuje 5. armiji pri njenom nastupanju. Naprotiv, 5. armija je morala nju da podržava.

Bilov sve do 18 časova 7. nije bio dovoljno upoznat sa stanjem 1. armije.

Tek oko ponoći 6/7. IX Bilov je saznao da je Kluk naredio 3. i 9. korpusu da se povuku na Peti Moren iako mu ih je ranije potčinio i Bilov ih bio predvideo da sa njegovom 2. armijom produže ofanzivu u jugozapadnom pravcu ka Seni. Zbog toga ni desno krilo njegove armije nije moglo da produži napad. Odmah je povukao desnokrilni 10. rezervni korpus na Peti Moren istočno od Monmiraja. Računao je još uvek da se Francuzi povlače ka Seni i nadao se da će uz pomoć 3. armije levim krilom ubrzo slomiti njihov otpor severno od Sene, pa se rešio da 7. IX produži napad. Računao je da će Kluk upotrebiti 3. i 9. korpus da obezbede prostor između 1. i 2. armije, pa će se moći oslanjati na 9. korpus za koji je mislio da će ostati na odseku Monmiraj—Šato Tijeri. Zato ga ni vesti o nastupanju Engleza prema Šesiju i Kulomjeru i povlačenje konjičkih korpusa iza Peti Morena nisu mnogo uznemiravale. Tek je iz molbe Kluka u 18 časova da mu se uputi i 9. korpus, pošto armija „stoji u veoma žestokoj borbi zapadno od Urka i severno od Mo“, doznao da se 1. armija ne bori istočno već zapadno od Urka i to sa težnjom da obuhvati neprijateljsko levo krilo. Opasnost za njegovo desno krilo iz neposednutog prostora time se znatno povećala.

Pa i pored ovog nedovoljnog saznanja, stanja 1. armije 2. armija je produžila 7. IX borbe u duhu prvobitnog plana. Na desnom krilu su pola 7. i 10. rezervni korpus prešli u odbranu na Peti Morenu i severno od Fontanela, gde do ozbiljnog sudara nije došlo celog dana. Naprotiv, 10. korpus vodio je ceo dan vanredno žestoke i uspešne borbe sa delovima 9. korpusa 9. armije oko s. Šoazi o Boa, s. Oaj i šuma između njih i konačno ih je zauzeo. Name-

ravani napad Gardijskog korpusa južnije nije se potpuno razvio, jer se obećani delovi 3. armije nisu prikupili do mraka, a delovi francuskog 9. i 11. korpusa energično su napadali pravcima Olnize i Olnaj. Rihthofenov 1. konjički korpus povukao se naveče na liniju Bisijer—Sablonijer. Stanje 2. armije 7. IX uveče bilo je teško. Prema desnom krilu (oko 3½ divizije) nastupala je francuska 5. armija (oko 10 divizija), Engleska armija ušla je već u međuprostor, a što je najgore, ni levo krilo 2. armije nije mnogo napredovalo. Pa ipak se Bilov rešio da 8. IX produži napad i to levim krilom uz podršku 3. armije, čija je zapadna grupa (12. i 12. rezervni korpus) morala da počesno angažuje svoje snage u teškim borbama na položajima Norme—Lanare radi rasterećenja Gardijskog korpusa. Pošto napadi 7. IX nisu uspevali uglavnom usled nadmoćnije francuske artiljerije, to je komandant 12. rezervnog korpusa, u sadejstvu sa levokrilnim korpusom 2. armije i uz odobrenje oba komandanta armija, rešio da 8. IX pre zore sa tri divizije izvrši protivnapad pravcima La Fer Šampanoaz—Somsu.

Francuska 4. i 3. nemačka 4. i 5. armija i istočna grupa 3. armije. Komandanti nemačke 4. i 5. armije očekivali su 7. IX „odsudnu bitku“ i težili da je otpočnu obuhvatnim dejstvom desnih krila svojih armija. Oba su računala na pomoć susednih armija. Sporazumeli su se da 4. armija ostavi 18. rezervni korpus na pravcu Revinjija radi sadejstva 5. armiji, a da sa ostalim korpusima nastavi 7. IX napad pravcem sever—jug, dok bi 5. armija sa četiri korpusa, sa težištem na desnom krilu, takođe nastavila napad sa područja Lupi Le Šato—južno od Ipekura. Nemci su opet preduhitrili Francuze u napadu i već oko 7 časova rasplamsala se bitka na celom frontu. Prema francuskoj 4. armiji na pravcu Parnija i Sermeza nemački napadi su imali uspeha, dok je glavni, obuhvatni, napad 8. i 19. korpusa zadržan artiljerijskom vatrom 17. korpusa već ispred položaja Sompi—Šatel Raul.¹⁰³ Kor-

¹⁰³ Stanje na desnom krilu nije Langla toliko zabrinjavalo, pošto je pogrešno pretpostavljao da se prema njemu i levom

pusi nemačke 5. armije su u zoru otpočeli napad na francuski 5. korpus u dolini Ornena i zauzeli Vasenkur i Lupi le Šato. Kako je već bio izgubljen i Sermez, a postojala je opasnost da se poveća međuprostor između francuske 4. i 3. armije, Saraj je uputio i deo 15. korpusa kao pojačanje trupa i za zaštitu boka prema Sermezu. Time je napad zadržan. Istovremeno su Nemci napali i 6. korpus na pravcu Somena sa težnjom da izvrše prodor na centar njegovih položaja. Namera Nemaca je sprečena protivnapadom na severnom krilu, posle čega su se obe strane povukle na polazne položaje. Pored svih neuspeha 3. armija je, sem u dolini Ornena, uglavnom zadržala položaje, pa ipak je Žofr bio nezadovoljan njenim radom. Pogrešno je pretpostavljao da je nadmoćnija od protivnika i očekivao da će zadati neprijatelju jak udar i olakšati desnom krilu 4. armije prelazak u napad. Za idući dan Žofr je podvukao ovu ulogu 3. armije i zahtevao da po svaku cenu održi vezu sa 4. armijom. Tražio je veću aktivnost posade Verdena prema dubljoj pozadini neprijatelja. Za 8. IX Saraj je naredio energičan napad na celom frontu prema zapadu s tim da korpusi i rezervne divizije zadrže dotadanje zadatke. Od 15. korpusa uputio je 1½ diviziju 5. korpusu, a ostatak korpusa zadržao je u armijskoj rezervi. Pojava nemačkih snaga u Vevru na 15 km istočno od Troajona privlačila je njegovu i Žofrovu pažnju. Langl — komandant 4. armije, nameravao je da 8. IX izvrši protivnapad 21. i polovinom 12. korpusa pravcem Sompj. Vojvoda Albreht, sporazumno sa Hauzenom koji mu je uputio kao pojačanje polovinu 12. korpusa, predvideo je za sutradan produženje napada desnim krilom preko Glana i Perta. Da bi se izbegla artiljerijska vatra, napad je trebalo da otpočne još pre zore. Hauzenu je ostala na raspolaganju samo jedna divizija 12. rezervnog korpusa, koja je toga dana zanoćila kod Eperneja, 30 km udaljena od fronta. Nemački prestolonaslednik je stekao utisak da Saraj prikuplja snage za napad od Meze na za-

---

krilu 3. armije nalaze svega 8. i 13. korpus, dok su se stvarno između njih nalazila još četiri i jedan konjički.

pad i rešio je da idućeg dana ostane u odbrani i sačeka rezultate napada 4. armije. Za smanjivanje opasnosti od Verdena i Meskih visova, izdao je 5. korpusu oko podne zapovest: „Armija u teškoj borbi frontom ka istoku prema liniji Bar le Dik—Boze i severno. Prvi vaš zadatak je da zauzmete forove Troajon, Paroš i Sen Mihiel. Od bitnog je značaja da odmah preduzmete sa 5. korpusom i austrijskim merzerima akciju prema navedenoj liniji forova“. Ostavljajući jednu diviziju prema istočnom frontu Verdena, 5. korpus je s 2. divizijom već 7. IX preduzeo nastupanje i naveče je bez otpora dopro na liniju Leze-parž—Lavinjevil.¹⁰⁴

Rad vrhovnih komandi. Povoljna situacija 1. i 2. armije dozvoljavala je Žofru da uputi po jednu konjičku diviziju iz njih u Vevr i Fošu. Od Langla je zahtevao da potpomaže levo krilo 9. armije, a od Saraja da energično radi kako bi olakšao 4. armiji prelazak u protivnapad. 6. armiju je potčinio neposredno Vrhovnoj komandi navodno „da bi olakšao sebi rad i učinio efikasnijom akciju ove armije“, a Galijeniju je prepustio njeno snabdevanje.¹⁰⁵ Računao je da se Nemci neće upustiti u bitku sa 5. armijom južno od Marne i da se nemačka 1. armija već povlači, te je izdao 7. IX u 15.45 ovu *Opštu zapovest br. 7*:

„Izgleda da se 1. nemačka armija povlači ispred levih združenih savezničkih armija prema severoistoku. One treba da drže dodir sa neprijateljem sa svim snagama kako bi mogle uvek obuhvatiti nemačko desno krilo. Pokret vršiti opštim pravcem ka severoistoku u rasporedu koji će dozvoljavati da otpočne bitka čim neprijatelj zastane, ne dajući mu vremena da se solidno organizuje. U tom cilju 6. armija će postepeno napredovati prema severu ka desnoj obali Urka. Engleske snage težiće da postepeno pređu Peti Moren, Gran Moren i Marnu. 5. armija ubrzaće pokret

¹⁰⁴ Pripreme napada otpočele su 2. IX. Za napad je ojačan 5. korpus — general fon Štranc — sa artiljerijom i pionirima. Mobilna rezerva Meca štitila je napad. Ovaj napad predstavlja početak operacija, koje će se s vremena na vreme izvoditi u raznim vidovima i sa promenljivim intenzitetom, gotovo do kraja rata.

¹⁰⁵ „Gallieni: Mémoires, Paris, 1920“ — 171—173.

svog levog krila i koristeće svoje snage na desnom krilu za potpomaganje 9. armije. Ova poslednja održaće svoj sadašnji front dok ne pristignu na njeno desno krilo za to određene snage 4. armije, koje će joj omogućiti da se pridruži opštem nastupanju.¹⁰⁶

Dok je Žofr ovako čvrsto rukovodio bitkom i prenosio svoj optimizam na komandante armije, dotle je Moltke ostao potpuno neaktivan. Tog dana saznao je da je 3. armija skrenula sa naređenog pravca, gde se nalazio slabo zaštićeni otvor u neprijateljskom frontu i gde je bilo izgleda da energično nadire svim snagama i postigne značajne operativne rezultate. Bilo mu je takođe poznato da u shvatanju situacije i u odlukama komandana 1, 2, 4. i 5. armije postoje bitne razlike, čije je štetne posledice u osnovi pravilno prozreo. I pored toga uopšte nije uticao na rad komandanata armija. Već tog dana okolina je osetila da se Moltke nosi mišlju da prekine bitku i odstupi s vojskom. Ta je misao uticala na cara da mu naredi da se ima „napadati dok se može... a nijedan korak odstupiti“.¹⁰⁷

Osmi septembar

Francuska 6. i nemačka 1. armija. Monuri je stekao utisak 7. IX uveče da je nemačka 1. armija ostavila samo zaštitnice zapadno od Urka i odstupila na njegovu istočnu obalu. Preduzeo je 8. IX napad celim frontom da se „definitivno dobije bitka“ i to: 4. korpusom¹⁰⁸ pravcem Viler Sen Ženest—Montinji; 7. pravcem Rozoa an Miltijan—Kruj, grupom Lamaz južnije i 45. divizijom preko s. Bargi. Konjički korpus Bridu imao je zadatak da kod Mareja pređe Urk. Već pred zoru je 4. korpus zauzeo bez otpora s. Viler Sen Ženest i Etavinji, ali je pri daljem nastupanju zadržan artiljerijskom vatrom jugoistočno od Beca i tu zanoćio, dok se 7. korpus osećao izolovanim i

¹⁰⁶ FAVR—I/3—34.

¹⁰⁷ SR—IV—144.

¹⁰⁸ Umesto detašovane 8. divizije dodeljena mu je 61. rezervna divizija.

ostao je na polaznim položajima. Grupa Lamaz koja je dobila zadatak da najenergičnije i neprekidno napada sve „do sloma neprijateljskog otpora“ naišla je na dobro utvrđene položaje i jaku vatru teške artiljerije već ispred s. Etrepiji, pa se nije mogla razviti za napad. I 45. divizija ostala je u odbrani kod Barsija usled premorenosti trupa. Južno od Marne 8. divizija uspostavila je vezu sa engleskim 3. korpusom i potpomagala ga pri njegovom nastupanju na La Ferte su Žuar. No ni ona ni korpus nisu produžili nastupanje za Lizi, da bi olakšali napad 6. armije iako je njen komandant to tražio, nego su zanoćili u visini Monsoa i La Ferte su Žuar. Konjički korpus Bidu naišao je u visini s. Levinjan na posednute položaje gde se njegova 2. divizija upustila u bezuspešnu borbu i uveče se povukla na Ormoa—Krepi an Valoa, dok je njegova 1. divizija obišla položaje, izbila na r. Urk kod La Ferte Milon, odakle je uspešno dejstvovala na pozadinske ustanove. Ovaj neuspeh obeshrabrio je Monurija i ubedio ga da je 6. armija preslaba za napad, naročito za obuhvat nemačkog krila.¹⁰⁹

Monuri je očekivao nemački protivnapad pa je višim komandantima izdao poverljivo uputstvo za odstupanje na uzastopne položaje, ali samo po njegovom odobrenju.¹¹⁰ Galijeni ga je ubeđivao da bezuslovno treba zadržati položaje, pa ga je ojačao jednom rezervnom divizionom iz posade Pariza.¹¹¹ Monuri je izvestio 8. IX uveče Žofra da se nemačko desno krilo nalazi oko s. Kivernjon, da nema slobodnih snaga da ga obuhvati, da će pružiti otpor neprijatelju na zauzetim položajima, ali moli da „pri suviše jakom napadu neprijatelja“ svoje levo krilo postepeno povija i to tako da može preduzeti pokret ka severu čim počne da slabi neprijateljski pritisak usled napredovanja Engleske i 5. armije. Linzingen je sa 2, 4, 4. rezervnim i naknadno pridošlom polovinom 3. korpusa u toku 8. IX uspeo da održi položaje na levoj obali Urka pred napadom 6. armije. Međutim, i pored toga Kluk

¹⁰⁹ Pala—VI—242.

¹¹⁰ FAVR—I/3—152—154, 156—157.

¹¹¹ No i Galijeni je cenio da je 6. armija nedovoljna za obuhvatni manevar i nameravao je da traži od Žofra još 2 korpusa kao pojačanje, koje je nameravao da uputi pravcem La Ferte Milon. Kada je doznao da mu 6. armija nije više potčinjena, odustao je od ove namere. „Mémoires de Gallieni“ 246—247.

je smatrao da se njegova armija nalazi u vrlo teškoj situaciji jer se međuprostor između 1. i 2. armije stalno povećava.

Već 8. IX pre podne jake engleske kolone nalazile su se na liniji: La Ot Mezon—Due—Rebe, te Kluk nije znao da li će Engleska armija nastaviti napad prema njegovom levom ili prema desnom krilu 2. armije i da li će biti moguće zadržati je na Marni dok njegova armija ne izbori rešenje na desnom krilu. U gotovo neprekidnom maršu 3. i 9. korpus mogli su tek 8. IX poslepodne pristići na levu obalu Urka pa ih je Kluk nameravao tek 9. IX uvesti u borbu ali ako situacija bude zahtevala uvešće ih odmah.¹¹² Marvicu, komandantu 2. konjičkog korpusa potčinio je jednu pešadijsku brigadu izvučenu iz kolone 9. korpusa kod s. Montrej o Lion i naredio mu da bezuslovno drži Marnu, a komandant 2. konjičkog korpusa sa svoje 2. divizije da drži r. Marnu od ušća Urka do severoistočno od La Ferte su Žuar. Pešadijska brigada, mesto da je posela obalu, prikupila se za protivnapad čak kod s. La Ferte su Žuar, a isturila je samo slabije izviđačke delove na Marnu.¹¹³ Marvic je zamolio komandanta 1. konjičkog korpusa 2. armije da brani odsek istočno od linije Monmiraj—Sezi. Kluk se nadao da će zadržati Engleze izvesno vreme na Marni, jer će biti ugroženi od desnog krila 2. armije od Monmiraja i Fontanela.

Pored ove neodređene i teške situacije Kluk je ostao čvrsto pri tome da 9. IX ujutro pređe u rešavajući napad čim stignu 3. i 9. korpus i o tome je izvestio Moltkea i Bilova. Za napad je prikupio sve raspoložive jedinice iz pozadine i hitno privukao jednu landversku i jednu brigadu 4. rezervnog korpusa iz Belgije. Uspeo je da za 3 dana obrne svoju armiju, koja je bila razvučena na nekih 100 km, sa fronta ka jugu na front prema zapadu. Time je na Urku postigao povoljan brojni odnos za bitku (7—8 francuskih prema 9½ nemačkih divizija).

¹¹² Ova dva korpusa vodila su od 6. IX teške borbe sa nadmoćnijim protivnikom kod Eterneja. Iz borbe su 7. IX prešli neposredno u nasilni marš i prevalili 60 km po velikoj žezi i prašnjavim drumovima. Posle nekoliko sati odmora produžili su 8. IX oko 2 časa pokret ispred samog fronta Engleske armije i predveče su posle 60—70 km teškog marša izbili na desno krilo. Ove napore ubraja SR—IV—195 u najveće koje su imali nemački korpusi na zapadnom frontu do tada.

¹¹³ Ovo pogrešno taktičko rešenje se ističe zbog toga što će imati krupne operativne posledice.

Engleska, francuska 5. i 9. i nemačka 2. armija i Zapadna grupa 3. armije. Engleska armija je 8. IX ujutro preduzela nastupanje ka Marni na odsek Žuar—Nožan l'Artod. Žofr je u toku dana u više mahova molio njenog komandanta Frenča da ubrza nastupanje, upozoravao ga na tešku situaciju 6. armije i da treba da još tog dana zauzme mostove na Marni. Engleska armija, impresionirana aktivnošću jedinica 2. konjičkog korpusa, sporo je nastupala, te je noću 8/9. IX zanoćila južno od Marne na liniji Replonž—Basvel—južni deo La Ferte su Žuar—Sinji Sinje. Frenč joj je naredio da 9. IX u zoru produži pokret na celom frontu. Francuska 5. armija produžila je 8. IX pokret u severoistočnom pravcu i već je ujutru izbila sa četiri korpusa ispred slabog desnog krila 2. armije na Peti Moren. Tek po padu mraka njeni prednji delovi prešli su na pojedinim mestima reku i izbili do drumu Vjel Mezon—Monmiraj. Toga dana desnokrilni 10. korpus sadejstvovao je napadu levog krila 9. armije pravcem Šampober. Tako je ne samo Engleska nego i 5. armija napredovala 8. IX vrlo malo i većim delom još bila južno od Peti Morena, iako su prema sebi imale vrlo slabe snage (4 konjičke i oko 2½ pešadijske divizije). Za 9. IX je Franše d'Épere rešio da što pre pređe Marnu i da već dopodne prikupi armiju na prostor Montinji—Vilfor—Le Brej radi napada prema severu ili severoistoku, a Fošu je sasvim prepustio 10. korpus. Tek što je izdao ovu zapovest, dobio je od Žofra naređenje da 6. i Engleska armija napadnu i unište severnu grupu 1. armije, a 5. i 9. da za to vreme vežu za sebe neprijateljsku 2. i 3. armiju i južnu grupu 1. armije.¹¹⁴

Dok su Engleska i 5. armija nastupale 8. IX gotovo bez borbe dotle je 9. armija vodila ogorčenu bitku koju nije očekivao njen komandant. Već u zoru preduzela je 2. i zapadna grupa 3. armije (polovinom 12, 12. rezervnim iz 3, Gardijskim, polovinom 7. i 10. korpusom iz 2. armije — ukupno 8 divizija) napad sa linije Sen Pri—Moren le

¹¹⁴ U to vreme nemačka 1. armija nije bila više podeljena nego prikupljena na Urku.

Peti—Norme—Lanare—Somsu sa težištem na levom krilu na La Fer Šampanoaz. Nemački 12. rezervni i pola 12. korpusa odbacili su 11. korpus u neredu na visove severno od Evi—Semoen, potisli 9. konjičku diviziju na Meji, a 60. rezervnu diviziju na Montrepres. Foš je tražio od 4. armije pomoć koju mu ona nije mogla pružiti, a 10. korpus 5. armije bio angažovan u borbi na levom krilu 9. korpusa kod Sen Prija. Pošto mu napad nije uspeo, 9. korpus je prešao u odbranu na južnim izlazima iz močvara, ali ga je i sa tih položaja potisnuo nemački 10. korpus na liniju Mondman—Alman—Montau—Konatr. Za to vreme su 12. 12. rezervni i Gardijski korpus stalno potiskivali 11. korpus, zauzeli liniju La Fer Šampanoaz — Montrepres—Somsu tako da je 11. korpus tek oko 13 časova uspeo da sa svoje četiri divizije organizuje za odbranu „do poslednjeg čoveka“ visove istočno od s. Koroa—greben južno od s. Gurganson—Semoen—Montrepres. Konjička divizija štitila je desni bok od Mejija do s. Truan le Gran. U ovoj vrlo kritičnoj situaciji Foš je pokušavao da izvede protivnapade unutrašnjim krilima 10. i 9. korpusa na Sen Pri i 9. i 11. na La Fer Šampanoaz, ali bez uspeha. Armija je ostala u odbrani. Pa i pored teškog stanja, u štabu je 8.IX naveče vladalo vedro raspoloženje,¹¹⁵ jer se pretpostavljalo da Nemci vrše ove napade radi rastećenja svoje 1. i 2. armije, koje se povlače ka Marni. Za 9.IX Foš je predvideo da se položaji organizuju za odbranu i da se pripreme za napad 11. korpusa na La Fer Šampanoaz, a 9. severno od njega. Desno krilo nemačke 2. armije moralo se u toku noći povući na liniju Montinji—Marnji—Tul, a time se međuprostor prema 1. armiji još povećao. Ni 2. ni 1. armija nisu imale nikakvih rezervi. Komandant 2. armije je smatrao da je jedini izlaz iz te situacije da levo krilo 2. i desno krilo 3. armije što pre izbere pobedu jer bi time ugrozila pozadinu fran-

¹¹⁵ Na ovo stanje treba da se odnosi poznati izveštaj koji je navodno Foš poslao Žofru: „Teško pritisnut na desnom krilu, moj centar se povlači. Nema više slobodu kretanja. Situacija je odlična“.

cuske 5. armije. I komandant 3. armije je verovao da će se to 9.IX postići.

Francuska 4. i 3. nemačka 4. i 5. i istočna grupa 3. armije. Između obe 4. armije bitka se i tog dana vodila na celom frontu. Već u zoru nemački 19. korpus, ojačan po jednom divizijom iz 12. i 8. korpusa, prešao je u napad i tako sprečio protivnapad francuskog 17. i 21. korpusa koji su u ogorčenim borbama, uz gubitak nekoliko oslonaca, zadržali nemački napad na položajima severno od linije Embovil—Šatel Raul, ali su na pravcu Somp—Dampijer morali poviti levo krilo na jug. To i povlačenje desnog krila 9. armije kod Mejija povećalo je nezaštićeni prostor između 9. i 4. armije na oko 40 km. U centru je Kolonijalni korpus odbio napad oba 8. korpusa. Prema 2. korpusu 18. i 18. rezervni korpus nastavili su napade i 18. rezervni je potisnuo protivnika na odseku Moript le Montoa—Kuronž i pretio obuhvatu desnog armijskog krila. Iako je Langl osećao svu kritičnost na desnom krilu, obratio je levom glavnu pažnju, jer je odstupanjem 9. armije ka jugozapadu pretila opasnost da se razdvoje frontovi centralnih i istočnih armija. Pa ipak predlog Foša da mu uputi i neposredno potčini 21. korpus, Langl nije usvojio, nego je rešio da idućeg dana 21. korpusom, ojačanim jednom divizijom 12. korpusa, napadne bok i pozadinu neprijatelja ispred 9. armije opštim pravcem preko Sompija na sever. 17. korpusu je naredio da sadejstvuje ovom napadu svim sredstvima, a ostali korpusi imali su da održe svoj položaj. S tim planom složio se i Žofr. Vojvoda Albreht naredio je da se idućeg dana napad produži iako je armija bila premorena. Jedinice su naišle na snažan otpor i trpele gubitke naročito od artiljerijske vatre.¹¹⁶ No, vojvoda Albreht i Hauzen nadali su se da će sutradan napad levog krila zapadne grupe 3. armije pravcem Meji olakšati i njihovo napredovanje u jugoistočnom pravcu.

Ni kod francuske 3. armije nije 8.IX doneo očekivani obrt. Naprotiv, armija je i na frontu, i na oba krila i u

¹¹⁶ Francuzi su ovde koristili artiljerijsku avijaciju.

pozadini zapala u mnogo težu situaciju. Koncentrični napad njenog 15. i 5. korpusa radi zauzimanja Vasenkura i dalje nadiranje ka Kontrisonu i Revinjiju, otpočeli su u zoru. Vasenkur je lako zauzet, ali su uskoro 18. 18. rezervni i 6. korpus prešli u protivnapad, potisli i prisilili Francuze na odbranu, proširili napad na Berej sir Sol i tako ugrozili vezu između francuske 4. i 3. armije. Na to je Saraj zahtevao da 15. i 5. korpus preduzmu ponova najenergičniji protivnapad. Uz jake gubitke 15. korpus je dopro naveče na liniju Trempon—Misej, a delovi 5. istočno od Vasenkura i Nevil sir Ornen. Na ostalim delovima fronta došlo je do artiljerijskog bombardovanja i lokalnih napada, pri čemu su rezervne divizije napustile važan odsek Ipekur—Sen Andre. U toku dana nemački 5. korpus iz Vevra došao je na područje Sen Remi, Troajon, Sen Mihiel i otpočeo popodne bombardovanje fora Troajon. Saraj je odmah naredio rušenje mostova preko Meze i prikupljanje 7. konjičke divizije u dolini Ornena oko Lonžvila, a i Kastelno, komandant 2. armije, uputio je 2. konjičku diviziju i mobilnu rezervu Tula prema severu. Žofr je odobrio Saraju da može, ako nađe za korisno, prepustiti Verdenu da se sam brani i povući desno krilo na jug kako bi ojačao levo, jer pre svega nije smelo da dođe do prekida veze sa 4. armijom. Ali je Saraj, čim je obavešten o povoljnoj opštoj situaciji, odlučio da ne povlači desno krilo od Verdenu i da idućeg dana produži borbu s tim da 15. korpus pojača odsek između r. Ornen i r. Sol, a konjička divizija da se prikupi na levoj obali Meze prema Sen Mihielu i Troajonu za eventualno sadejstvo sa jedinicama 2. armije. Prestolonaslednik je verovao da će napad 18. rezervnog korpusa i desnog krila armije ka Bar le Diku, i napad 5. korpusa iz Vevra na forove primorati Saraja na odstupanje ka jugu. Do ovog napada nije došlo, pa je predviđeno da 5. armija produži 9.IX napad zapadno od Meze, a 5. korpus da u toku noći nastavi bombardovanje Troajona i 9.IX ujutro zatraži njegovu predaju.

Rad vrhovnih komandi. Žofr je 8.IX osetio da bitka ulazi na celom frontu u rešavajuću fazu i da su nemačke

armije postale svesne svog obostrano obuhvaćenog fronta i ulažu na raznim pravcima ogromne napore da razbiju obruč. Kluku je uspelo da francusku 6. armiju prinudi na odbranu i ona je time izgubila namenjenu glavnu manevarsku ulogu. Nemački snažan pritisak na francusku 9. armiju primoravao je 5. armiju da znatan deo snaga angažuje prema severoistoku kako bi pomogla 9. armiju. Nemački pritisak pravcem Revinji i Bar le Dik otežavao je 3. armiji prelazak u napad. Sve je ovo poremetilo razvoj operacija prema prvobitnom planu i Žofr ga je uveliko izmenio ovom *Posebnom instrukcijom br. 19* od 8.IX: „Bitno je da se uništi nemačko desno krilo pre no što bi se moglo ojačati jedinicama posle pada Mobeža. 6. armija i britanske snage izvršiće ovaj zadatak...“¹¹⁷ Prema instrukciji 6. armija trebalo je da veže nemačke snage, angažovane u bici na Urku, dok su „britanske snage, prešavši Marnu između Nožan l'Artoda i La Ferte su Žuar, imale napasti levo krilo i pozadinu neprijatelja koji se nalazi na Urku“. Dakle, odsudnu ulogu preneo je na Englesku armiju. Ovom manevru Engleske armije priključila bi se najpre 5. armija koja je imala da jakim odredom kod Šato Tizerija štiti bok Engleske armije, desnim krilom da pomaže 9. armiju, a da „glavninom nastupa pravo na sever i odbaci neprijateljske snage preko Marne“. 9. 4. i 3. armija, sa težištem na levom krilu, postepeno bi se priključile ovom delimičnom manevru. Time bi se on razvio u opštu ofanzivu. U nju bi se docnije uključila i rasterećena 6. armija. Ugroženi pravci preko Mejija i Bar le Dik neutralisali bi se nadiranjem levih krila 4. i 3. armije, a kod 3. armije eventualno i skraćivanjem fronta. Dok je Žofr brzo donosio odluke i čvrsto upravljao bitkom celog fronta, dotle je Moltke, iako je uviđao da predstoji rešenje bitke, izbegavao neposredni dodir s komandantima armija i donošenja definitivnih rešenja. Ujutro 8.IX znao je za pra-

¹¹⁷ Žofr je pogrešno pretpostavljao da su na Urku angažovana samo tri nemačka korpusa, a ostala dva korpusa 1. armije zajedno sa 2. i 3. armijom da se bore protiv francuske 5. i 9. armije.

zninu od preko 40 km između 1. i 2. armije i da armije nemaju snaga da je zatvore, te je bio uveren da će to protivnik koristiti čime će obe armije dovesti u tešku situaciju. Pa ipak samo je naredio da nova 7. armija, koja je formirana u Belgiji, krene pravcem Sen Kanten „za pojačanje desnog krila vojske“.

Moltkeovi organi u štabu imali su različita gledišta na situaciju pa su tako i uticali na njega. Preovlađivalo je mišljenje da će napad 1. armije uspeti i da će ona bočnim dejstvom primorati Englesku armiju na odstupanje, što će omogućiti celom desnom krilu ponovni prelazak u ofanzivu. Samo je potpukovnik Henč smatrao da se opasnost može otkloniti jedino povlačenjem 1. i 2. armije ka Eni i to unutrašnjim krilima na Fim. Moltke se kolebao između ova dva gledišta i najzad je rešio da pre donošenja konačne odluke dobije tačne podatke o stanju desnog krila. No, umesto da se lično tamo uputi ili pošalje svog pomoćnika ili načelnika operativnog odeljenja, odredio je baš Henča. Nije mu dao nikakav pismeni nalog i tu počinje do danas nerešeno protivurečje — da li je Henč imao zadatak da samo pribavi podatke o stanju armija ili da im izdaje naređenja u ime Moltkea.¹¹⁸ No bitno je što je već toga dana Henč počeo dejstvovati u duhu ovog usmenog „punomoćja“ i da su se prema njegovom „naređenju“ upravljali komandanti 1, 2. i 3. armije. Henč je 8. IX posetio štabove 5, 4. i 3. armije i našao povoljno stanje. Naveče je stigao u štab 2. armije, gde je našao stanje, uglavnom, zadovoljavajuće. Tu je izjavio da je stanje 1. armije veoma

---

¹¹⁸ SR—IV—220—225. U toku i posle rata vršene su zvanične istrage, bezbrojna saslušanja i pisana je obimna literatura da se ovo stanje rasvetli. Pa i pored svega, i danas postoje „tolike protivrečnosti u podacima lica koja su imala udela u ovim događajima istorijskog značaja“. Moltke je u pismenom izveštaju februara 1915. izjavio da je Henču naredio da izvesti komandanta 1. armije da može armiju, „ako povlačenje bude potrebno, povući na liniju Soason—Fim“, da bi se naslonila na 2. armiju. „Ni u kom slučaju nije imao nalog da izjavi da je povlačenje neizbežno“... „Nikakvu zapovest za odstupanje 1. armije nisam izdao, a takođe ni zapovest za povlačenje 2. armije“. Naprotiv, Henč je već 15. IX 1914. u svom pismenom izveštaju, podnetom načelniku štaba Vrhovne komande, izjavio da je imao određeno „punomoćje od Moltkea da „u slučaju potrebe naredi odstupni pokret 1. do 5. armije do iza Vela i u visinu severne ivice Argona“. Na ovu njegovu pismenu izjavu niko nije tada u štabu reagovao, navodno, što nije niko imao vremena da izveštaj pročita.

ozbiljno¹¹⁹ i da ima punomoćje da naredi njeno odstupanje ako neprijatelj pređe Marnu. Bilov je smatrao 8. IX naveče da je stanje 1. armije vrlo teško. U uspeh njenog manevra nije verovao, ali je verovao da bi bilo dovoljno da se 1. armija povuče na liniju la Ferte Milon—Šato Tijeri.

Upućivanje Henča na front bilo je nepotrebno. Situacija kod svih armija, sem kod 1. i 2, bila je Vrhovnoj komandi dovoljno poznata. Iz dosadašnjeg razvoja operacija na nemačkoj strani moglo se zaključiti da ne bi nemačke armije, pa ni 2. i 3, mogle brzo postići rezultate koji bi otklonili veliku opasnost koja je neposredno pretila desnom krilu nemačke vojske, a to je prodor saveznika kroz međuprostor 1. i 2. armije. Postojala su u suštini tri rešenja: složiti se sa riskantnim i velikim manevrom Kluka zapadno od Urka ili ga preinačiti u neposredni bočni napad prvenstveno 3. i 9. korpusom koji su do 9. IX ujutro bili još neangažovani i mogli su se noću 8/9. IX prikupiti prema Engleskoj armiji za napad pravcem jugoistok, ili najzad povući 1. i desno krilo 2. armije nazad na liniju kako je zamišljao Henč ili Bilov. Ovo sudbonosno pitanje mogao je rešiti samo Moltke i to je morao izvršiti u najkraćem vremenu, svakako do 8. IX uveče. Zato je morao odmah otići u štab 1. i 2. armije i na licu mesta izdati im potrebna naređenja.

Deveti septembar

Francuska 6. i nemačka 1. armija. Monuri je 8. IX naveče obavestio Žofra da su njegove „desetkovane i premorene trupe jedva sposobne da prihvate ponovo borbu“.¹²⁰ Noću 8/9. otpočela je armija izgrađivati i II položaj, dok je Galijeni preduzeo naročite mere za odbranu Pariza. Preko noći 6. armija se nalazila u ovom rasporedu: 8. divizija u pokretu od Monsoa preko Marne ka severozapadu, 45. pešadijska divizija i grupa Lamaz na položajima od Pizije do Marne; 7. korpus na liniji Bujansi—Pizije, a 4. na liniji Boasi—Viler Sen Ženest—Bujansi. 6. armija je dobila kao prvi zadatak da veže neprijateljske snage zapadno od Urka.

Za napad 9. IX Kluk je podelio front svoje armije na Urku na tri komandne grupe: severna grupa, gen. fon Kvast, 9, 1/2 3. korpusa i 4. konjička divizija, dobila je

¹¹⁹ Stanje 1. armije je okarakterisao kao „šljaku“. SR—IV—256.

¹²⁰ Pala—VI—281.

zadatak da obuhvatnim napadom iz rejonu Kivernjon izbori rešenje bitke, 1. rezervna i 1. landverska brigada da joj sadejstvuju pravcem Rili—Baron u pozadinu neprijatelja; srednja grupa, gen. Sikst fon Armin, $\frac{3}{4}$ 4, $\frac{1}{2}$ 2. korpusa na odseku Antiji—Asi an Miltijan da ostane u odbrani ili da se priključi napadu; južna grupa, gen. fon Linzingen (ostatak 4. i 2. korpusa i 4. rezervni korpus), imala je da brani dosadanje polčzaje. Zaštitu boka na Marni vršio je i dalje 2. konjički korpus. Kluk je sa sigurnošću računao na uspeh bitke na Urku, ali je bio svestan da on zavisi od toga da li će 2. konjički korpus uspeti da zadrži Englesku i delove 5. armije. Ujutro posle jake artiljerijske pripreme severna i srednja grupa su napale i odbacile levokrilni 4. i deo 7. korpusa. Pri tom je 4. korpus odbačen delom u rastrojstvu na Siji le Long i Sanvijer, kuda je i 7. korpus povio svoje levo krilo. Upućena sa severa iz pozadine, nemačka 1. rezervna brigada stigla je čak u Nentej l'Udoen. Situacija je postala vrlo kritična, te je Galijeni uputio radi prihvata 62. rezervnu diviziju za Plesi Belvil, konjički korpus povukao je severno od Damartena i ubrzao rokiranje 8. pešadijske divizije za Kizi. Na ostalom frontu 6. armije dejtvovala je samo neprijateljska artiljerija. Zaštitnice 2. konjičkog korpusa, u teškim borbama, uspele su zajedno sa pešadijskom divizijom iz južne grupe da ukoče nastupanje engleskih kolona preko Marne nizvodno od Montrej o Lion na sever. Međutim, uzvodno odatle, na odseku pešadijske brigade, engleske kolone prešle su oko 10. časova bez otpora Marnu i prednjim delovima izbile oko 10 km severno od Nantej sir Marn. Zbog toga je Kluk odlučio da povije južnu grupu na liniju Kruj—Kulomb i pomeri 2. konjički korpus istočno od Kulomba radi zaštite boka, a srednja i severna grupa da nastave napad. Ovaj manevar je izveden dopodne bez ikakvog ometanja. U međuvremenu je napad severne i srednje grupe uspešno produžen. I komandant i ljudstvo 1. armije imali su oko podne osećaj da su dobili bitku i da će se do noći odraziti i njen veliki operativni rezultat, pošto su se Francuzi ispred napadnih kolona brzo

povlačili ka Parizu. Ali je na opšte iznenađenje oko 14 časova došlo Klukovo naređenje da se bitka postepeno prekine i armija odstupi ka Eni opštim pravcem Soason. Francuske trupe opazile su popodne nemačke pokrete ka Urku. Oko 15 časova dobio je i Monuri prve vesti o odstupanju Nemaca ka Urku, a predveče i o pokretu jakih nemačkih kolona ka severoistoku. Međutim, pritisak 1. armije sa severa i severoistoka još se osećao. Tek u 23 časa postala mu je situacija potpuno jasna, pa je naredio da opšte nastupanje armije otpočne 10.IX oko podne. Do tog vremena trebalo je da 7. i 4. korpus ostanu na dostignutim položajima, a grupa Lamaz da oprezno nastupa na liniju Pizije—Trosi. Kao što se vidi, ni štab ni trupe 6. armije nisu shvatali da Nemci tako brzo napuštaju bojište, pošto su bili u povoljnijoj taktičkoj situaciji. Tek im je čestitka koju je tog dana Žofr uputio 6. armiji objasnila njenu zaslugu: „...Vezala je za sebe znatan deo nemačkih snaga i pružila time ogromnu korist da se operacija savezničkih armija razvije u smislu koji sam želeo.“¹²¹ Toga dana Klukova 1. armija se povukla, a noću 9/10.IX nastavila je povlačenje neometana od neprijatelja na liniju Krepi an Valoa—la Ferte Milon—Neji.

Engleska, francuska 5. i 9, nemačka 2. i zapadna grupa 3. armije. Engleska armija krenula je 9.IX ka liniji Montrej o Lion — Kupri — le Tiolo sa konjicom ispred desnokrilih korpusa. Bez ometanja je 1. korpus prešao Marnu na neporušenim mostovima kod Nožan l'Artoda i dostigao do 12 časova visinu Domptena. Na vesti o nemačkim snagama kod Šato Tizerija i Domptena korpus je obustavio pokret, prešao u odbranu, pa čak organizovao i II liniju odbrane južno od Marne i tek pošto se Nemci nisu nigde pojavili, krenuo je za le Tiolo i Kupri i tu zanoćio. Kod Nantej sir Marn prešao je 2. korpus Marnu takođe na neporušenim mostovima i odmah severozapadno od Nanteja naišao na otpor. Međutim on taj otpor nije do naveče slomio, pa je tu zanoćio. Samo

¹²¹ FAVR—1/3—182.

je 3. korpus kod le Ferte su Žuar naišao na porušene mostove i otpor konjice. Preko reke na sever probili su se manji konjički delovi do Lisi le Bokaž, dok je glavina zanoćila oko Domptena, pa i na levoj obali Marne. Tako je Engleska armija, i pored toga što je njen komandant naredio energično gonjenje, veoma sporo (najviše 13 km) nastupala, iako ispred desnokrilnih korpusa nije bilo nikakvih otpora, mostovi su bili neporušeni, a postojala je i tesna veza sa 5. armijom.

Ispred 5. armije Nemci su se u toku noći 8/9.IX povukli sa Marne i konjički korpus Kono zauzeo je neporušene mostove na odseku Sezi — Šato Tijeri, uspostavio mostobrane, uputio mešoviti odred prema Engleskoj armiji i na tom području zanoćio. Iza konjice nastupao je 18. korpus i zanoćio južno od Šato Tijerija. Desnokrilni 10. korpus vodio je borbe u sastavu 9. armije.

Za ojačanje 9. armije Franše d'Epere uputio je i 1. korpus pravcima Vošamp i Žanviler, ali ni on nije mogao napredovati do p. Sirmelona. U prostoru Parnji—Verden ostao je neangažovan 3. korpus. Tako ni 5. armija nije zbog sporog nastupanja levog krila (10—15 km) rasteretila 6. armiju, a nije došla do izražaja ni u bici 9. armije, kako je to odgovaralo njenoj snazi i pravcu nastupanja.¹²² Franše d'Epere ipak je te večeri bio siguran u pobedu i čestitao je armiji na postignutom uspehu. Za 9. armiju ovaj dan je bio veoma kritičan.¹²³ U toku noći je 9. korpus sa tri divizije organizovao solidnu odbranu na odseku južno od Sen Pri—Alman—vis Montau—Konantr. 11. korpus, sa četiri divizije, zauzeo je položaje na visovima severno od Koroa, Gurganson, jugozapadno od Mejija, koji je držala 9. konjička divizija. Dok su se 9. i 11. korpus pripremali da preotmu Fer Šampa-

¹²² Ispred konjičkog i 18. korpusa (3 pešadijske i 3 konjičke divizije) 1. nemačka konjička divizija; ispred 10, 1. i 3. korpusa (7 pešadijskih divizija, eventualno i 2 rezervne) 4 nemačke pešadijske i 1½ konjička divizija.

¹²³ Izneće se detaljnije tok borbe ove armije, pošto je dugo bio netačno prikazivan i cenjen u nekim starijim istorijskim publikacijama. L. Hart — 127.

noaz, nemački 12. rezervni korpus napao je 11. korpus i odbacio ga u neredu iza p. Morijan, gde se oko 13. časova uz krajnje zalaganje sredo. Nemački 10. korpus napao je levokrillnu diviziju 9. korpusa na kosi u rejonu s. Mondman i s. Alman, čak je i zauzeo Mondman, ali je dejstvom rezerve i artiljerije 42. pešadijske divizije sprečeno njegovo dalje širenje. Desno krilo 9. korpusa prešlo je oko 8. časova u napad između Montaua i Konantneja pravcem Fer Šampanoaz u cilju rasterećenja 11. korpusa. Ali je oko 9. časova i Gardijski korpus prešao u napad s obe strane Fer Šampanoaza. Oko Montaua i njegovih padina ka Konantreja vođene su ogorčene borbe. Komandant 9. armije uputio je 42. diviziju, koju je ujutro smenio 10. korpus 5. armije i koja je imala da oko podne pristigne na odsek Lent—Pler i odmah pređe u protivnapad pravcem Koroa—Konantr. Napadu je trebalo da se pridruži i 9. korpus. Uslov za uspeh ovog protivnapada bio je da se održi Montau i Konantr „po svaku cenu“. U međuvremenu je 9. korpus morao da uz teške gubitke napusti i ove položaje i da se povuče na liniju Alman—Lent, a levo krilo 11. korpusa na visove južno od Koroa. Čim je obavešten o teškoj situaciji, Foš je u 14.30 ponovo naredio 9. korpusu da „ma šta se dešavalo... preduzme naređeni napad severno od 42. divizije i u vezi s njom“. 42. divizija je zadocnila i tek je oko 18 časova dospela do puta Pler—Lent, gde je zanoćila.¹²⁴ Oko 18 časova otpočeo je 9. korpus nastupanje da bi ga po padu mraka obustavio. Samo su neke njegove jedinice nastavile nastupanje i posele Montau i jugozopadne visove koje su Nemci već bili napustili. Pred mrak je preduzeo nastupanje i 11. korpus na napušteni odsek Konantrej—Montrepre i tu zanoćio. Na levom krilu je 10. korpus takođe preduzeo napad pravcima Bej i Banej i tek kad su se Nemci počeli izvlačiti, korpus je izbio do Sen Prija i Baneja, i tu prenoćio.

¹²⁴ Napadu 42. divizije, koji nije ni izveden, pripisivala se izvesno vreme zasluga što su odstupili Gardijski i 12. rezervni korpus.

Bilov je povukao 8/9.IX desno krilo svoje armije na položaje u visini s. Marinji. Na tim položajima ono je zadržalo napade 1. i 10. francuskog korpusa 5. armije. Glavni deo 2. armije (10, $\frac{1}{2}$ 7. i Gardijski korpus), 12. rezervni i $\frac{1}{2}$ 12. korpusa 3. armije (tri divizije) produžili su napad. Napad 10. i $\frac{1}{2}$ 7. korpusa ograničio se na zauzeće s. Mondman i Menil, dok su Gardijski i 12. rezervni korpus u teškim borbama potisli do 15. časova desno krilo 9. armije južno od linije Konatr—Koroa — Gurganson—Meji. Komandanti i jedinice oba korpusa bili su ubeđeni da su izborili potpunu pobedu te su naredenje Bilova za prekid borbe i povlačenje na sever primili sa krajnjim negodovanjem. Odstupanje je otpočelo kod desnog krila i centra oko 14 časova, a kod levog predveče. Samo se u centru prema 10. korpusu osećao slab protivnički pritisak, dok je na ostalom frontu izvlačenje i odstupanje izvršeno bez ometanja. U toku noći 9/10.IX korpusi 2. armije stigli su na odsek Dorman — Verti severno od Marne, a korpusi zapadne grupe 3. armije u oblast Trekon i Vatri.

Francuska 4. i 3. nemačka 4. i 5. i istočna grupa 3. armije. U toku 9.IX kod obe 4. armije nije došlo do znatnijih promena. Da bi olakšao kritično stanje 9. armije, a ne znajući da je protivnik ispred nje odstupio, Langl je u toku noći 9/10.IX ojačao svoje levo krilo i naredio mu da 10.IX u zoru produži napad. Vojvoda Albreht je obavešten o odstupanju 1. i 2. i zapadne grupe 3. armije, kao i o nameri komandanta 3. armije da povuče istočnu grupu sa desnog krila 4. armije i da, oslonivši se na 2, prikupi celu armiju. Hauzen i potpukovnik Henč preporučili su mu da je bolje da povuče armiju severno od Vitri le Fransoa i kanala Marna—Rajna. Ali, uskoro je komandant 5. armije zamolio vojvodu da mu sadejstvuje prilikom napada noću 9/10.IX. Uskoro je stiglo i naredenje Vrhovne komande da 4. armija, „ako ima izgleda na uspeh“, preduzme napad noću 9/10.IX uz sadejstvo istočne grupe 3. armije. Vojvoda Albreht je odlučio da pred zoru 10.IX preduzme napad pravcem Blez—Petri, a da 18. rezervnim korpusom štiti unutrašnja krila 4. i

5. armije. Kod francuske 3. armije su 15. i levo krilo 5. korpusa preduzeli već pred zoru napad pravcima Vasenkur, Monjevil, Kontrison i zauzeli Monjevil i šume istočno od njega, čime su učvrstili vezu sa 4. armijom, dok su Vasenkur Nemci održali. Na ostalom frontu dejstvovala je samo artiljerija. Saraja je zabrinjavalo stanje na Meskim visovima jer je for Troajon već ujutro prekinuo vatru,¹²⁵ a Nemci su nastavili da bombarduju Zenikur i for Boa Buri koji je pripadao tvrđavi Verdun. Pa i pored ove teške situacije Saraj nije odustao od naslona svog desnog krila na Verdun u nadi da će povoljna opšta situacija uskoro doneti rasterećenje i njegovoj armiji. Zato je bio iznenađen kada su po padu mraka Nemci otvorili snažnu artiljerijsku vatru na celom frontu, a potom prešli u napad na položaje grupe rezervnih divizija i 6. i 5. korpusa. Nemački prestolonaslednik, komandant nemačke 5. armije rešio je da zbog nadmoćnosti francuske artiljerije izvede noćni napad 9/10.IX sa tri ojačana korpusa (9 divizija). Oni su imali da 10.IX pred zoru na juriš zauzmu liniju Ramberkur—Kursel sir Er — Isonkur — Eip (Heippes) — Suji da bi se poremetio francuski artiljerijski raspored i olakšao napad pešadije koja bi u sadejstvu sa napadom 5. korpusa na forove na Mezi i 4. armije pravcem Blez—Pert primorala 3. i 4. armiju na povlačenje ka jugu i jugoistoku. Vreme za pripremu ovog najvećeg noćnog napada u dotadanjoj istoriji ratova bilo je veoma kratko i jedinice su dobile zapovest za napad tek po padu mraka.

Rad vrhovnih komandi. Da bi osposobio 6. armiju za ofanzivu Žofr ju je 9.IX ojačao po jednom divizijom iz 5. i 13. korpusa 1. armije. Ubrzavao je pokret Engleske i 5. armije, a ojačao je i 9. armiju jednom konjičkom divizijom iz Lorena. Iako je smatrao da je situacija savezničkih armija povoljna, računao je sa mogućnošću nemačkog energičnog otpora idućeg dana pa čak i protivnapada severno od Marne. *Posebnom instrukcijom br.*

¹²⁵ Komandant Troajona je odbio da preda for i nastavio je odbranu jednim bataljonom i četom preko celog dana 9. IX i noći 9/10. IX.

20 od 9.IX u 22 časa upotpunio je za 10.IX zadatke pojedinih armija: Engleska da nastupa između Urka i Šato Tijerija i zauzme i organizuje za odbranu visove na levoj obali p. Klinjon; 5. armija da levim krilom, u sadejstvu sa Engleskom armijom, probije neprijateljski front pravcem Ulši le Šato, a desnim da forsira Marnu između Šato Tijerija i Dormana i održava vezu sa 9. armijom koja je imala da produži napad. Od 6. armije, čiju tešku situaciju nije potpuno poznao, tražio je da aktivnim dejstvom potpomaže Englesku armiju. Dok je Žofr u toku noći 9/10.IX predviđao za sutradan teške borbe i tražio krajnje napore od svojih levokrilih armija, dotle su nemačke armije od Urka do Mejija bile u povlačenju i bitka na Marni bila je stvarno već rešena.

Ovaj istorijski preokret zbivao se na nemačkoj strani retko dramatično.

Kao što je izneto, 2. armija je 9. IX nastavila napad centrom i levim krilom opštim pravcem na Sezan, dok je svoje desno krilo povukla na visove u visinu s. Marinji. Bilov se bio dogovorio sa Henčom da sa armijom preduzme odstupanje ako to bude nagala situacija kod 1. armije ili ako jake protivničke snage forsiraju Marnu prema severu. Za prvi slučaj odluku bi doneo tek po povratku Henča iz štaba 1. armije. Umesto da odmah nastavi put u 1. armiju, Henč je prenoćio 8/9.IX u štabu 2. armije odakle je izvestio Moltkea da je „stanje 2. armije ozbiljno, ali nije bez perspektive“. Ništa nije napomenuo o odstupanju 2. armije. Tek 9. IX u 7 časova Henč je nastavio put u 1. armiju. Usput je naišao na lokalne borbe koje su vodile francuske konjičke jedinice u pozadini 1. armije, što je još više pojačalo njegovo uverenje o „katastrofalnom“ stanju 1. armije. Kada je najzad u 12.30 stigao u njen štab, naišao je na sasvim povoljno shvatanje situacije. Napad desnog krila obećavao je kroz koji sat punu pobeđu, a povijanje levog krila južne grupe na sever i vrlo aktivno dejstvo 2. konjičkog korpusa ulivalo je nadu da će se nedovoljno energično izvođeni manevar Engleske armije osujetiti. Pored svega toga i odupiranja štaba 1. armije, Henč je u ime Vrhovne komande „naredio da 1. armija odmah odstupi zbog stanja 2. armije koja predstavlja još samo „šljaku“ i za koju je netačno izneo da se već nalazi u punom povlačenju.¹²⁶ Najzad je Kluk odlučio da izvrši ovo naređenje ne proveravajući da li je Henč imao punomoćje i oko

14 časova izdao je zapovest o prekidu borbe i odstupanju.¹²⁷ Henč je zatim otišao u štab 3. armije, a u 2. armiju je uputio oficira sa obavještenjem da je 1. armija pristala na povlačenje. U štab 2. armije stigao je oko 10 časova izveštaj vazdušnog izviđača da su oko 9 časova osmotrene 4 dugačke neprijateljske kolone sa prednjim delovima kod Nantej sir Marn, Sitrija, Pavana i Nožan l'Arto-da. Bilov je inicijativno rešio da odstupi sa celom armijom i pridati delom 3. armije iza Marne i sa desnim krilom kod Dormona, ne čekajući izveštaj Henča. Već oko podne izdao je trupama zapovest. Ipak je nastojao da pre izvršenja dođe u vezu sa Klukom. U poslednjem momentu, oko 13 časova, kad je odstupanje trebalo da otpočne, uhvatio je radio-depešu 1. armije u kojoj je stajalo da se njeno levo krilo povlači na liniju Montinji—Gandeli. Shvatao je da se radi o opštem povlačenju 1. armije i da je i njegova odluka u skladu sa radom 1. armije i dogovorom sa Henčom. Depeša se odnosila samo na levo krilo južne grupe 1. armije i to kada se njen komandant još zanosio nadom da će sa severnom i srednjom grupom pobedonosno izvesti glavni napad zapadno od Urka. Zapovest za odstupanje izazvala je i kod 2. armije iznenađenje, pa i ogorčenje i proteste kod trupa i njihovih komandanata, naročito onih koji su imali taktičkih uspeha, a nisu bili upoznati sa teškom strategijsko-operativnom situacijom do koje ih je dovelo njihovo više rukovodstvo i u kojoj je odstupanje 1. i 2. armije postalo neminovno. Oko 16.30 Henč je stigao u štab 3. armije i složio se sa već naredenim odstupanjem ove armije iza Marne. Međutim, uskoro je stiglo naređenje iz Vrhovne komande da 3. armija ostane južno od Šalon sir Marn i pripremi se za ponovnu ofanzivu. Oko 19 časova došao je Henč u štab 4. armije i zahtevao i njeno povlačenje iza Marne i kanala Marna—Rajna, što je njen komandant ne samo odbio nego se odlučio da sutradan sa 5. armijom produži napad. Tek 10. IX oko 9 časova stigao je Henč u štab 5. armije. Izložio je u najernjem svetlu stanje 1. a naročito 2. armije. Na osnovu svog „punomoćja“ zahtevao je da se 5. armija povuče na liniju Sen Menul—Klermon, što je nemački prestolonaslednik odbio i tražio za ovako važnu odluku zapovest sa potpisom cara ili Moltkea.

Dok je Henč od 8. do 10. IX „vršljao“ po frontu i naređivao odstupanja armijama u ime Moltkea, u štabu Vrhovne komande je i dalje vladala velika zbunjenost i podvojenost o situaciji i daljem radu armija. Zbog sporog napredovanja 4. i 5. armije na jug i neuspelog prodora 6. armije u Lorenu, Moltke se rešio da sa fronta

¹²⁷ U štabu armije čuli su se glasovi da naređenje Vrhovne komande za odstupanje ne treba izvršiti.

6. armije izvuče što veće snage, ali da još ne obustavi njen napad. Tek je 9.IX oko 8 časova saznao da je 1. armija prešla 9.IX u odsudni napad i da je povukla svoja poslednja dva korpusa sa Marne na desno krilo, jer su na Marnu već izbile jake protivničke kolone. Ovi podaci i vesti o iskrcavanju jakih englesko-francuskih, pa i ruskih snaga na belgijsko-francusku obalu, zatim o prikupljanju francuskih snaga u Vevru, za koje je Moltke smatrao da pripremaju strategijski prodor na sever između Meca i Verdona, navelo ga je da 9.IX oko 10 časova predloži caru povlačenje na celom zapadnom frontu, što je car odbio. Moltke je ipak naredio: da se pripreme zapovesti za opšte povlačenje vojske; da 6. armija obuhvati napad i pripremi se za odbranu nekog položaja u pozadini; da se 1. bavarski korpus zadrži oko Meca; da 7. armija, koja se kretala ka Sen Kantenu, ostavi jedan korpus u Belgiji da 5. armija odustane od noćnog napada. Oko 17. časova Moltke je povoljnije ocenio situaciju. Smatrao je da su protivmere komandanta 1. armije ukočile brz prodor Engleske armije, da se desno krilo 2. armije nije povlačilo na Dameri, kako je prvobitno javljeno, nego ka Dormanu, tj. zapadnije; da je protivnik ispred centra i levog krila 2. armije potučen i odbijen i najzad, da su 4. i 5. armija usporile napad usled priprema za noćni napad. Moltke je sada odustao od opšteg povlačenja, te je naredio za 10.IX: produženje ofanzive 3, 4. i 5. armije, pri čemu je 3. armija imala obustaviti otpočeto povlačenje iza Marne; 5. armiji je odobrio izvršenje noćnog napada 9/10.IX.¹²⁸ Za rad 2. armije nije izdao nikakvo naređenje. Saopštio joj je samo naređenja koja je izdao ostalim armijama. 1. armiji je ostao isti zadatak, tj. da ešelonirana pozadi desnog krila 2. armije bude spremna da spreči obuhvat desnog krila. Da su armije dobile ove zapovesti 7.IX a najdocnije 8. uveče, svakako bi situacija nemačke vojske bila mnogo povoljnija od one 9.IX uveče kad je već bilo palo rešenje.

---

¹²⁸ Nemački prestolonaslednik bio je rešen da izvrši noćni napad i u slučaju da ga Vrhovna komanda ne odobri. SR-IV-302.

d. Drugi period bitke — savezničko gonjenje i nemačko odstupanje od 10. do 12. septembra

Deseti septembar

Francuska 6. i 5, Engleska i nemačka 1. i 2. armija. Engleska i francuska 5. armija preduzele su 10.IX ujutro gonjenje. 6. armija je tek popodne izvršila pokret. Armije su bez dodira sa protivnikom do naveče dostigle liniju: 6 armija La Ferte Milon — Ormoa Viler; Engleska s. Sen Kanten — Latiji; 5. levokrilnim 18. korpusom severno od Šato Tizerija, a ostalim na Marnu istočno do Verneja i konjički korpus u okolini Ulši le Šato.

Nemačka 1. armija je odstupala ka desnoj obali Ene zapadno od Soasona i kada je 10.IX pred zoru stigla na liniju Krepí an Valoa — La Ferte Milon dobio je Kluk od Moltkea zapovest da se 1. armija rasporedi ešlonirano udesno i unazad kako bi sprečila napadom obuhvat 2. armije, koja će se zadržati na desnoj obali Marne sa zapadnim krilom kod Dormana.

To je bilo suprotno Henčovom „naređenju“ da: 1. armija zastane južno od Ene, a da se krila armija naslone između Dormana i Fer an Tardanoa, a ne između Fima i Soasona, i da 1. armija odsada nastupa pravcem zapad—istok. To je uslovljavalo da 1. armija, još nesređena, pređe 10. IX ponovo u ofanzivu, pošto prethodno izvrši rokiranje i obrtanje fronta ispred Engleske armije na Marni, koja je bila udaljena svega nekih 10—15 km.

Kluk je našao da je zapovest neizvodljiva i odbio da je izvrši. U 9 časova Moltke mu je uputio ovu radio-depešu: „Borba na celoj liniji povoljna. Obezbeđenje desnog boka 2. armije zalaganjem 1. armije neophodno“. Sad je Kluku postalo jasno da Moltke teži da obnovi ofanzivu na Marni. Odbio je da izvrši i ovo naređenje i armija je nastavila povlačenje severno od šuma Viler Kotre na liniju Šel—Vjersi, čime se još više udaljila od 2. armije.

Iako je stanje trupa 1. armije posle napornih marševa i petodnevni borbi bilo teško, a dobiveni zadatak riskantan, ipak su ne samo Vrhovna komanda nego i potčinjeni komandanti i

trupe 1. armije očekivali i želeli da se 10.IX obustavi odstupanje i prihvati borba.¹²⁹ Zato je i komandant 4. korpusa ostavio sve do 10.IX do podne svoj korpus na položaje od 9.IX naveče, vršio pripreme za napad i predložio komandantu armije sporazumno sa drugim komandantima da se prema francuskoj 6. armiji ostavi 9. korpus, a sa ostalim snagama da se izvrši bočni napad na Englesku armiju. Kluk je i to odbio, ali ne zbog stanja trupe, jer je predlog potekao od trupe, pa ni zbog mogućnosti bočnog dejstva 6. armije, nego što je predlog bio „nepodudaran sa uputstvom Vrhovne komande prenetim preko potpukovnika Henča, što je za armiju obavezno“, iako je to naredenje naknadnim zapovestima Vrhovne komande od 10.IX stavljeno van snage.¹³⁰

Dok se ovo dešavalo jedinice 1. armije su produžile, bez dodira sa neprijateljem i neugrožavane na krilima, odstupanje. Međutim, prostor između nje i 2. armije, od oko 40 km, ostao je otvoren. 2. armija, zahvaljujući uspešnim napadima 9.IX svoga centra i levog krila, povlačila se bez neprijateljskog pritiska 9. i 10.IX ka Marni gde je nameravala da ponovo prihvati borbu, ali ju je omeo stav 1. armije. Zbog toga je ona bez ometanja odstupila 10.IX uveče severno od Marne da odsek Arsi le Ponsar — Tur sa zaštitnicama na njenoj levoj obali. 1. armija, koja je ponova potčinjena Bilovu, odstupila je na prostoru između šuma Viler Kotre i Ene.

Francuska 9. i nemačka 3. armija. Foš je naredio oko ponoći nastupanje svoje armije koja je, zadržavana neprijateljskim zaštitnicama, stigla naveče samo do linije: južno od Verti—r. Soma, odakle je idućeg dana trebalo da energičnije produži gonjenje. Hauzen se nalazio 9.IX popodne ponova pred dilemom. Moltke mu je naredio da prikupi armiju južno od Šalon sir Marn za ponovnu ofanzivu. Bilov mu je istovremeno saopštio da će se 2. armija

¹²⁹ SR—IV—427.

¹³⁰ SR—IV—430. Sve je ovo teško shvatljivo ako se ima u vidu da je Kluk sa krajnjim negodovanjem, prihvatio „naredenje“ Henča za odstupanje i da je bio uvek sklon za vrlo riskantne i operativne i taktičke podvige, kao i za bezobzirno naprezanje trupa. Do ovih oprečnosti u mentalnom stanju Kluka i njegovog uticajnog načelnika štaba, gen. fon Kula, jednog od prisnih saradnika Šlifena u mirno doba, moglo je doći kao posledica duboke psihološke krize koju su poslednjih dana preživljavali.

povući iza Marne i r. Vel, a vojvoda Albreht da će njegova armija 10.IX produžiti napad i molio ga za sadejstvo. On se odlučio da sa zapadnom grupom zatvori pravce ka Šalonu sir Marn, a da istočnu grupu ostavi kod 4. armije. U toku 10.IX obe grupe vodile su uspešne borbe, ali je usled odstupanja 2. armije 3. bila ugrožena na severnom krilu i hitno se morala 10.IX naveče povući severno od Marne na liniju Muremelon le Peti—Franšvil.

Francuska 4. i 3. i nemačka 4. i 5. armija. Čim je obavestena o odstupanju Nemaca ispred 5. i 9. armije, francuska 4. armija je napala 10.IX sa tri levokrilna korpusa istočnu grupu nemačke 3. armije na odseku Sude—Mezon an Šampanj i posle ogorčenih borbi preko celog dana zauzela Sompi. Nemački otpor na ostalim delovima fronta 4. armije nije popuštao. Štaviše nemačka 4. armija nastavila je napad i na levom krilu potiskivala francuski 2. korpus koji je krajnjim naporom i uz podršku 3. armije jedva s njom održao vezu. 3. armija je tog dana proživljavala tešku krizu. Noćnim napadom nemačke 5. armije¹³¹ odbačen je njen 6. korpus (četiri divizije) na odseku 12 km širine i 3—4 km dubine. Korpus se sredio tek istočno od linije Rambekur—Nevil, i naslonio se kod s. Kuruvr na grupu rezervnih divizija, a kod s. Ženikur su Konde na 5. korpus. Jednovremeno sa 6. korpusom i rezervne divizije povile su svoj front istočno od Ipekura na jug, a guverner Verdena povukao je mobilnu rezervu u rejon tvrđave. Time je prekinuta veza Verdena sa 3. armijom. Na južnom krilu 3. armije situacija je bila povoljnija, jer su 15. i levo krilo 5. korpusa zauzeli Vasenkur i olakšali 2. korpusu 4. armije da održi vezu između 3. i 4. armije. Kako su pojačanja iz 2. ar-

---

¹³¹ Napad je izvršen oko 2 časa po kiši bez otvaranja vatre. Istureni neprijateljski delovi lako su savladani. Prilikom daljeg nadiranja kolone su potpale pod jaku vatru pešadije, a posle svanuća i artiljerije. Došlo je do počesnih zastoja i jedinice su se izmešale. Do 9 časova jedinice su samo na tri mesta doprle do određene linije.

mije bila stigla u Sen Mihiel, Troajon se još držao. Time je i opasnost od nemačkog prodora preko Meze bila otklonjena. Saraj je ipak smatrao da je protivnik nadmoćniji i rešio je da idućeg dana zadrži armiju u odbrani, dok je Langl nameravao da pređe u ofanzivu. Nemačka 4. armija prekinula je noćni napad i njen je komandant nameravao da ga 11. IX produži, ali je dobio naređenje da se u naslonu na 3. armiju povuče iza kanala Rajna—Marna do Revinjija. Kad je nemački prestolonaslednik doznao da je i napad 4. armije ukočen i da će osvajanje forova trajati još oko 2 dana, odlučio je da premorenim korpusima odobri kratak predah na zauzetim položajima, a zatim da produži napad, jer je smatrao da je francuska pešadija zamorenija od nemačke. Moltke je naredio da se sve trupe na desnoj obali Meze (1. bavarski, 5. korpus, jedna konjička divizija i mobilna rezerva Meca) objedine u „*armijski odred Štranc*“, potčine se 5. armiji i produže napad na forove na Mezi.

Rad vrhovnih komandi. Žofr je tek 10. IX saznao iz nemačkih radio-depeša da se celo nemačko desno krilo nalazi u punom povlačenju. Odmah je izvestio armije i podstrekavao 6. Englesku, 5. i 9. armiju na energično nastupanje. Njegovu glavnu pažnju privlačilo je stanje 4. a naročito 3. armije, koje su Nemci 10. IX napadali. Upućivao ih je da „*istraju*“, da 2. armija uputi sve slobodne snage u Vevr i da trupe Verdona razviju najveću aktivnost u pozadini nemačke 5. armije. Predveče 10. IX Žofr je imao približno tačnu predstavu o stanju nemačkih snaga koje odstupaju, pa je u 18. časova izdao *Posebnom instrukcijom br. 21* — zapovest za gonjenje — u kojoj je stajalo: „*Pobeda leži sada u nogama naše pešadije*“. Gonjenje je trebalo preduzeti opštim pravcem ka severoistoku: 6. armija zapadno od linije r. Urk — Soason; Engleska između Soasona i Fer an Tardanoa; 5. zapadno od pošumljenih visova kod Eperneja, a 9. armija između Eperneja i Šalon sir Marn. Najzad je 4. armiji preporučeno da nadire istočno od Marne na Šalon sir Marn kako bi olakšala svom desnom krilu prelazak u napad pravcem Ponji i 3. armiji kroz Argone.

Moltke je 10.IX dobio obaveštenje sa istočnog i zapadnog fronta koja su bila sasvim suprotna onima koja su proizvela njegovu jučeranju vedru ocenu situacije. Austrijanci su pretrpeli teške poraze u istočnoj Galiciji i Konrad je povlačio svoje armije iza Sana, a nada da će Hindenburg potpuno potući i rusku 1. armiju, kao što je potukao 2, iščezavala je i obojica su očekivali s nestrpljenjem pomoć sa zapadnog fronta. A ovde je baš tada Kluk osujetio njegovu nameru da na Marni ponovo primi bitku.¹³²

Prema tome je Moltke izdao 10.IX u 17.30 ovu novu zapovest: „Njegovo veličanstvo naređuje: da 2. armija odstupi iza r. Vel, s levim (tj. istočnim) krilom na Tizi, a 1. armija dobiće naređenje od 2. U naslonu na 2. armiju 3. će držati liniju Murmelon le Peti—Franšvil sir Moavr. U naslonu na 3. armiju 4. ostaje severno od kanala Rajna — Marna do Revinjija, a 5. armija na dosadanjim položajima. 5. korpus i glavna rezerva Meca vrše napad na forove Troajon, Le Paroš i Kamp de Romen. Zauzete položaje utvrditi i održati. Prvi delovi 7. armije, 15. i 7. rezervni korpus, prispeće 12. septembra oko podne u predeo Sen Kanten, Sisi, a 2. armija uspostaviće vezu s njima“.¹³³

Jedanaesti septembar

Francuske 6, 5. i 9, Engleska i nemačka 1, 2. i 3. armija. Armije su se nalazile u pokretu. Kontakt su imali francuski prednji delovi sa nemačkim zaštitnicama. Francuskoj 5. armiji Žofr je izmenio dosadnji pravac jug—sever ka severoistoku. Naveče su savezničke armije izbile

¹³² Henč, koji se 10.IX oko 11 časova vratio sa dvodnevno obilaska fronta smatrao je da je neprijatelj pred frontom „slomljen“ da više nije sposoban za napad pa ne predstavlja više nikakvu opasnost za odstupanje, da 4. i 5. armija mogu održati svoje položaje ako 4. zadrži korpus 3. armije, a 5. zauzme forove na Mezi.

¹³³ Na predlog Henča Moltke se tek sada rešio da 11.IX obiđe armije i da na licu mesta donese potrebne odluke. SR—IV—329.

uglavnom na liniju: Verberi—Pjerfond—Šoden—Fer an Tardenoa—Epernej—Šalon sir Marn, a nemačke severno od r. Ene, od njenog ušća, pa severno od r. Vel, ka liniji Tizi—Sip.

Francuska 4. i 3. i nemačka 4. i 5. armija. U toku noći 10/11.IX nemačka 4. armija povukla je bez borbe svoja tri desnokrilna korpusa na sever na liniju Kurtizol—Sen Mard, dok su dva levokrilna ostala na desnom krilu 5. armije koja je ostala neuznemiravana na dotadanjim položajima, povukavši samo levo krilo ka Revinjiju, gde je očekivala pad Troajona. Francuska 4. armija je, usled toga što su mostovi bili porušeni, samo slabim delovima prešla Marnu, dok se 3. još pripremala na svojim položajima da pređe u ofanzivu.

Rad vrhovnih komandi. Žofr je 11.IX saznao da se otpočela povlačiti i nemačka 4. armija, dok se 5. armija još uvek nalazila južno i istočno od Argona. Smatrao je da te dve armije treba napasti i u *Posebnoj instrukciji br. 22 od 17 časova* naredio je: da 4. i 9. armija odbace nemačku 4. i 5. armiju u jugoistočnom pravcu, a da 3. armija nastupa ka severu i ugrozi im odstupnicu; da levo krilo (deo 5, Engleska i 6. armija) produži gonjenje 1. 2. i 3. armije težeći njihovom obuhvatu sa zapada, a da se glavnina 5. armije kreće tako da može ispoljiti svoje dejstvo protiv jedne ili druge nemačke grupacije. Gonjenje je trebalo vršiti brzo i energično, obilazeći jača otporna mesta i teške zemljišne odseke. Čim je obavešten o prikupljanju jačih nemačkih snaga u Flandriji i Pikardiji, Žofr je tamo uputio teritorijalne divizije d'Amada. Nije prihvatao predlog engleske vlade da sa novom, engleskom 1. divizijom, koju mu je vlada stavljala na raspolaganje, ponovi diverziju od Denkerka prema nemačkim komunikacijama, smatrajući da je takva akcija još preuranjena. Predvideo je opsežne mere za otklanjanje opasnosti od Vevra: u toku 13. i 14.IX francuska 1. armija imala je da prikupi 8. korpus oko Bajona, a 2. da uputi 20. korpus i celu rezervu Tula ka Sen Mihielu.

Moltke je 11.IX u zoru prvi put od početka rata krenuo na front. Smatrao je da povlačenje 5. armije nije

potrebno i da 3. i 4. armiju treba zadržati na određenoj liniji. Tek što je ustalio ovaj front, dobio je od Bilova obavještenje da protivnik prikuplja jake snage prema desnom krilu i centru 3. armije, verovatno radi proboja. „Izgleda da će mu to, s obzirom na širinu fronta i brojni odnos, uspjeti. Ovo se može izbjeći povlačenjem nemačkog centra sa čvrstim naslonom na levo krilo 2. armije na liniju: Tizi—Sip—Sen Menul i istočno. Docnije bi nova ofanziva desnim krilom imala izgleda na uspeh“ (SR—IV—449). To je bilo dovoljno da Moltke, strahujući da će 4. i 5. armija biti nabačene na Mezu i Verdenu, popodne naredi povlačenje 3, 4. i 5. armije uglavnom na liniju Tizi—Sip—Sen Menul i istočno. Došavši potom u štab 2. armije potčinio je Bilovu i 7. armiju i dogovorio se sa njom da 1, 7. i 2. armija sa Ene ponova preduzmu ofanzivu. Odustao je da poseti i Kluka.

Žofrov novi plan, iako je prema operativnoj situaciji izgledao privlačan, prevazilazio je taktičku snagu njegovih armija. Probijati nemački centar i jednovremeno obuhvatiti desno krilo zapadne grupacije gde su se nalazili taktički netučeni 1, 2. i 3. armija i desno krilo nemačke istočne grupacije, koje su činile taktički pobedonosne 4. i 5. armija, predstavljalo je teško ostvarljiv cilj za savezničke armije koje svojim „gonjenjem“ nisu uspele da unesu rastrojstvo u nemačke armije. Sem toga, Žofr je znao da se iz Belgije kreću i u Vevru prikupljaju nemačke snage za ojačanje fronta. Raznoliki ciljevi kojima je istovremeno težio naveli su ga na dekoncentraciju snaga i napora. Preko demonstracije od Denkerka olako je prelazio, što će mu se uskoro svetiti.¹³⁴ Moltkeova za-

---

¹³⁴ Već krajem avgusta Englezi su, sa V. Čerčilom kao prvim lordom admiraliteta, stalno predlagali Žofru da se ojačaju obalske luke Ostende, Kale i Denkerk zbog mogućnih nemačkih, prvenstveno vazdušnih, napada na Englesku, kao i radi preduzimanja demonstracija u nemački bok i pozadinu. Žofr to nije prihvatao jer je smatrao da bi to moglo navesti Nemce da zauzmu obalu. Zbog toga su Englezi sami preduzimali demonstracije koje su uticale vrlo negativno na Moltkea. Čerčil—I—282—292: L. Hart—113—115; SR—IV—319, 416.

docnela poseta frontu i menjanje odluka stvorili su kod trupa levog krila nepotrebne napore i razočaranje u vrhovno rukovodstvo. Moltke je ostavio i ovde utisak „teškog bolesnika“.¹³⁵

Dvanaesti septembar

Francuska 6. i 5, Engleska i nemačka 1, 2. i 7. armija.
6. armija je naišla na Ene na jaku artiljerijsku vatru i porušene mostove, tako da je zadržana i zanoćila južno od Ene. Samo je 7. korpus uspeo da prebaci manje delove preko reke kod Fontanoa i da uspostavi mostobran. Nemačke zaštitnice i porušeni mostovi zadržali su Englesku armiju na r. Vel. Samo je njen 3. korpus dopro do Ene, zauzeo most kod Venizela i zanoćio na liniji Setmon—Venizel—Longval. Francuska 5. armija, da bi mogla da vrši pritisak na nemačke snage prema 9. armiji i da levokrilnim korpusom pomaže Englesku armiju, morala je brzo i energično da nastupa. Pred njenim desnim krilom i centrom Nemci su davali jak otpor i njena tri desnokrilna korpusa zadržana su ispred Remsa do Prireja južno od Vela. Levo krilo armije uspelo je predveče da pređe Vel oko Fime i da 18. korpusom izbije na liniju: Blanzi le Fima — Montinji, sa konjičkim korpusom na levom, a sa grupom rezervnih divizija na desnom krilu. Ubeđeni da će se Nemci idućeg dana povući i sa Ene, komandanti 6, Engleske i 5. armije predvideli su za 13.IX energično „gonjenje“, i to: 6. armija do linije Noajon—Kondran, Engleska do linije Terni—Lierval, a 5. pravcem Šato Porsijan.

Nemačka 1. armija završila je u toku 12.IX sređivanje i organizovanje odbrane severno od Ene i artiljerijskom vatrom odbila je pokušaje neprijatelja da forsira reku. Ujutro 12.IX povukla se i nemačka 2. armija na položaje s obe strane Remsa, južno i severno od Vela. Njeno desno krilo nalazilo se u odbrani kod Pruija. Za

odsek Bren—Fim komandant 2. armije je odredio samo jednu landversku brigadu. Nju su popodne unutrašnja krila Engleske i 5. armije lako odbacila i prešla Vel. Zbog toga je desno krilo 2. armije ojačano ali se ipak povuklo u rejon Pontaver i ceo front armije se povio od linije Pontaver—Kormisi—Sernej. Time je stvoren nezaštićeni prostor od 25 km između 1. i 2. armije što je omogućavalo protivniku da obuhvati njena krila. Ta opasnost koja im je pretila još od 8.IX dovela je krivicom Bilova do neželjenih posledica 12.IX, koji je na desnom krilu ostavio samo 1 landversku brigadu, a tek docnije uputio je i 1 pešadijsku diviziju, dok je na levom krilu držao 7 divizija. Pa ipak je Bilov primio bitku sa 2. armijom na položajima na kojima se nalazila. Da bi njeno stanje popravio uputio je delove 7. armije u međuprostor 1. i 2. armije čime joj je umanjio snagu za obuhvatni manevar na desnom krilu 1. armije, što su joj Moltke i on bili namenili u novoj ofanzivi sa Ene. 7. armija je dospela, 12.IX naveče, 7. rezervnim korpusom do Laona, 9. rezervnim oko Valansijena, 7. konjičkom divizijom oko Viler Gislena, dok se 15. korpus iskrcavao oko Sen Kantena. Komandant 7. armije je nameravao da 13.IX prikupi armiju prema desnom krilu 1. armije, ali mu je Bilov 12.IX naredio da 7. korpus hitno uputi na jug.

Francuska 9, 4. i 3. i nemačka 3, 4. i 5. armija. Ispred 9. armije Nemci nisu porušili mostove preko Marne i armija je bez dodira sa neprijateljem izbila naveče na liniju Isi—Kiperli. Komandant 9. armije je uputio 10. korpus u sastav njegove 5. armije, a sa armijom je nameravao da 13.IX izbije na liniju Etreživil—Som Pi. Francuska 4. armija je bez dodira sa neprijateljem oprezno nastupala i 12.IX naveče izbila do linije Šep—Netankur, sa namerom da 13.IX produži gonjenje ka liniji Sip—Sen Menul, dok se 3. armija još pripremala da desnim krilom otpočne pokret tek 14.IX. Zato se gotovo bez dodira s neprijateljem 4. armija povukla 13, a 5. armija 14.IX na definitivne položaje na odseku Suen—Pert—Vil sir Turb i Aprmon—Monfokon—Konsanvoa—Azan, a trupe od Sen Mihiela u Vevr ka liniji Eten—Konflan.

Rad vrhovnih komandi. Žofr nije bio zadovoljan gonjenjem, jer se protivnik povlačio gotovo neometano, a obuhvat nije nigde postignut. Zato je već 12.IX u 14.30 u *Posebnoj instrukciji br. 23* naredio da: 6. armija ostavi zapadno od visova Sen Goben jak odred za vezu sa Engleskom armijom i prenese težište svojih dejstava na desnu obalu Oaze i da sa grupom Amad izvrši širok obuhvat i upadne čak u Pikardiju; da Engleska armija nadire pravo na sever; 5. armija da levim krilom pređe što pre Ene i sa zapada izvrši pritisak na neprijatelja u trouglu između Ene i Oaze, a da ostatkom armije produži nadiranje s obe strane Ene. Ostale armije imale su takođe da produže energično „gonjenje“.

Moltke se zadovoljio time da 5. 4. i 3. armiji odredi definitivnu liniju povlačenja: Pron—Suen—Aprmon—Konsanvoa. O nezaštićenom prostoru između 1. i 2. armije koji se pojavio toga dana doznao je naveče iz radiodepeša njihovih komandanata, što ga je navelo da ubrza povlačenje 4. i 5. armije, čime je skratio front i uštedio snage za zapadno krilo.

Žofrovo nezadovoljstvo rezultatima gonjenja, a naročito njegov zahtev da 6. 5. i Engleska armija izvedu širok manevar zasnivali su se na pretpostavci da su Nemci rastrojani i da će tek na Mezi dati glavni otpor.¹³⁶ Pri tome je ostao sve do 15.IX ujutro zahtevajući 13. i 14.IX energično „gonjenje“, iako su 6. Engleska i 5. armija već od 13.IX vodile borbu sa glavninama nemačke 1. i 2. armije koje su se pripremale za novu bitku sa dalekosežnim operacijskim ciljevima. Bilov je 7. armijom postepeno zatvarao prazninu između 1. i 2. armije da bi otklonio opasnost. Kod zapadnih armija su 12.IX naveče operacije koje su bile u neposrednoj vezi sa bitkama na Marni bile stvarno završene. Iduća dva dana borbe će se neprimetno okončati i kod ostalih nemačkih centralnih armija, gde se pritisak posle 9.IX nije gotovo ni osećao.¹³⁷

¹³⁶ To je pretpostavljao i Frenč, te je predlagao da se odmah obradi plan za opštu ofanzivu čak do granice. FAVR—IV/3—62.

¹³⁷ Franše d'Epere je već u toku 13, a Frenč 14.IX bio ubeđen da se ne radi više o gonjenju nego o novoj bici.

Moltkeu se osvetio propust što nije posetio 1. armiju gde je mogao blagovremeno doznati za opasnost od prodora između 1. i 2. armije i osloboditi se fiktivne opasnosti preko 3. armije o kojoj ga je ubeđivao Bilov. Ponovo je pao u grešku da baš Bilovu poveri komandu manevarskog krila, iako je dotadanje iskustvo ukazivalo na suprotno. Obilaskom fronta njegova kolebljivost u donošenju definitivnih rešenja nije se smanjila i nije prestao da ih menja ni posle razgovora sa komandantima armija i konsultovanja sa članovima svoga štaba.¹³⁸

3. DRUGA FAZA BITKE NA GRAN KURONE DE NANSI I BORBE U ŠUMSKOM MASIVU IZMEĐU r. MERT. I r. MORTANJ OD 6. DO 10. SEPTEMBRA. OBOSTRANO PREGRUPISAVANJE SNAGA U ALZASU I LORENU

Korpusi nemačke 6. armije severno od Merta vršili su u toku 8.IX bez uspeha počesne napade na Gran Kurone de Nansi. Jedino je mobilna rezerva Meca prodrla čak do linije Lironvil—Žezenvil, bombardovala i manjim odredom zauzela utvrđenja Sent Ženevijev. Time je ugrozila front Tul—Nansi sa severa. Odred nepodržavan od glavnine je pred zoru napustio utvrđenje jer se osećao izolovanim. Napadi 7. armije na pravcu Ramberviler nisu imali uspeha. Noću 6/7. delovi 7. armije ušli su u sastav 6. armije koja je zbog napredovanja 5. armije 6.IX na jug, smatrajući da će to primorati Francuze da se povuku ispred njenog fronta, preduzela 7.IX u zoru de-

¹³⁸ Operacije 13. i 14.IX, 1, 7. i 2. armije SR—IV—468 stavlja pod naziv „Bitka na Eni“ dok adekvatne operacije svoje 6, 5. i Engleske armije FAVR—IV/3 ubraja još u „gonjenje“, a bitku na Eni naziva operacijama koje su vođene od 14. do 21.IX. Korda—79 odvajajući „bitku na Eni“ od „gonjenja“ posle „bitke na Marni“ i navodi da je trajala od 13. do 21.IX, što najbolje odgovara stvarnosti, jer su događaji 13. i 14.IX organski povezani sa događajima idućih dana. Zato će se tako izložiti. U prilog toga govore i druge činjenice: promene u Lorenu (13), smene Moltkea (14), povlačenje austrougarske vojske iza r. San što je znatno uticalo na nemačku odluku za vođenje operacija na Eni. To će, takođe, jasnije pokazati da „trka ka moru“ nije značila da se dođe do mora nego da se dobije „bitka na Eni“.

snim krilom snažan napad na Gran Kurcne de Nansi opštim pravcem Šato Salen—Nansi, a levim u rejon Sen Die. Podržavana moćnom artiljerijom, francuska 2. armija zadržala je Nemce na liniji Šampanu—visovi zapadno od Druvila, dok je 1. armija ukočila, južno od Sen Die, svako napredovanje Nemaca ka Šarmu i Epinalu. Iako je 6. armija noću 7/8.IX morala izvući s fronta jedan korpus i staviti ga na raspolaganje Vrhovnoj komandi, ona je ipak produžila napad i 8.IX. Napad nije napredovao i komandant nemačke 6. armije se uverio da napadi na Nansi i Epinal neće imati uspeha. To je konačno uvideo i Moltke, te je 9.IX naredio da se napad obustavi i da se što jači delovi 6. armije pripreme za ojačanje drugih frontova, a da se ona sa ostatkom povuče na položaje u pozadini za odbranu. Time je okončana ova sasvim necelishodna ofanziva koju je Moltke uporno tražio, iako su ga od početka oba komandanta armije odgovarala od nje, a i Slifen je pre desetak godina upozoravao na njene štetne posledice. Ona nije ispunila ni zadatak da veže francuske snage, ali je utrošila nemačke koje su blagovremenim učešćem u bici na Marni mogle povoljnije uticati na njen razvoj. Za prikrivanje izvlačenja iz borbe 6. armija je otvorila jaku artiljerijsku vatru na celom frontu i produžila napade pojedinim korpusima. Povlačenje je kod levog krila počelo noću 10/11, a kod desnog 11/12.IX.

Francuska 1. armija protivnapadima, a 2. armija moćnom artiljerijskom vatrom i protivnapadima uspešno su, od 5. do 9.IX suzbijale nemačke napade. U toku 9.IX komandanti 1. i 2. armije su imali utisak da Nemci slabe front te su nameravali da pređu u ofanzivu. 1. armija je od toga morala odustati, jer je morala odmah uputiti 13. korpus 6. armiji. Kada su Nemci 9. i 9/10.IX žestoko bombardovali i Nansi, staru prestonicu Lorena punu istorijsko-kulturnih znamenitosti, komandant 2. armije je sa još nepripremljenom armijom preduzeo napad na celom frontu, ali su taj napad Nemci zadržali. Zatim su na položajima ostavili zaštitnice, a sa glavninom (14. 14. rezervnim, 1. bavarskim rezervnim i erzac-korpusom) su

se bez ometanja, od 11. do 13.IX prikupili na granici, na novim položajima Delm—Šato Salen—Avrikur—Sirej, dok je u Vogezima od Donona do Ban le Sapta zadržavan korpus Eberhard. Manji landverski i erzac-sastavi povukli su se u gornji Alzas. Za Vrhovnu komandu prikupljena su tri korpusa (2. i 3. bavarski i 21) jugoistočno od Meca, a 1. bavarski i 15. korpus nalazili su se već u prevoženju za Belgiju. Komandanti francuske 2. i 1. armije uvideli su 12.IX da se nemačka glavnina povukla, te su odmah preduzeli pokret i bez jačeg otpora zauzeli od 12. do 15.IX položaje na granici: 2. armija 16. korpusom i 2. grupom rezervnih divizija od Pont-a-Mussona do istočno od Linevila, dok su se 20. i 8. korpus, kao i 3. grupa rezervnih divizija prikupili između Meze i Mozela severno od Tula. 1. armija zauzela je 14. i provizornim korpusom Deletoal front Manonviler—Moajanmutijer—Betrimutijer, a Vogeskom grupom greben Vogeza preko Bonoma do Belfora.

4. OSVRT NA BITKU NA MARNI

Bitka na Marni je prema jačini snaga, veličini bitačne prostorije, trajanju neprekidne borbene aktivnosti, raznolikoj primeni operativnih i taktičkih postupaka, čestim i brzim izmenama operativnih i taktičkih ciljeva, najveća, najsloženija i najduža bitka u dotadanjoj istoriji ratova. To je prva bitka u kojoj je došlo do jednogvremenog, organski tesno povezanog taktičkog sudara milionskih vojski. Njen ishod je predstavljao ne samo slom nemačkog operacijskog plana, nego i prekretnicu za ceo prvi svetski rat. Posledice ishoda ove bitke bile su, kako je i Šlifen predviđao, sudbonosne za nemačke i austrougarske vojske, narode i države. Nemački poraz dokazao je očigledno celom svetu da je nemačka vojska pobediva i da će rat duže trajati no što ga nemački narod verovatno može ekonomski podneti. Pobjeda je pojačala unutrašnje i spoljnopolitičke pozicije saveznika, podigla moral i samopouzdanje u njihovim armijama i na-

rodima, kao i poverenje u rukovodstvo. Pobjeda je došla baš u momentu kada su prethodni veliki vojni neuspesi dovodili narode i vojske saveznika u teška iskušenja, te su se s krajnjom zebnjom očekivali sledeći događaji. Kod nemačke vojske i naroda vladalo je sasvim drugo uverenje. Svuda se stvorilo ubeđenje da je u pobedonosnom pohodu do Marne skršen glavni otpor saveznika i da je dovoljan još samo jedan snažan udar da se oni potpuno slome ili u krajnjem slučaju onesposobe za iole veće operacije baš kako je i Šlifen planirao. Time se tešila i austrougarska vlada, iako su njene armije do tog vremena trpele teške udare na oba ratišta.

Posle toga desilo se „čudo na Marni“ („le miracle de la Marne“, — „Das Wunder an der Marn“). Sve nemačke armije od Urka do Vogeza bile su 9. i 12. IX u odstupanju, a savezničke su prešle u gonjenje. Prirodno je što se odmah pojavilo pitanje: kako je došlo do ove prekretnice. Saveznici su želeli da se zna ko je zaslužan, a Nemci ko je kriv za takav ishod bitke.

Nemačka inače vrlo disciplinovana javnost tražila je da joj se kaže istina o ovoj „nacionalnoj katastrofi“ i nije se zadovoljavala kratkim, utešnim izjavama, te je Vrhovna komanda odobrila da se odmah na osnovu istorijskih činjenica obradi bitka. O bici se brzo razvila retko obimna vojna literatura, koja se još povećava. U mnogim napisima iznete su i razne netačnosti kao istorijske činjenice, koje se ponegde još i danas održavaju.¹³⁹ U nekim od njih, naročito u francuskim, pridavan je suviše veliki značaj subjektivnom faktoru, npr. ko je zaslužniji — Žofr ili Galijeni; Franše D'Epere ili Foš ili Kastelno i sl. Pri tome se otišlo u pristrasnost i prenebregavanje istorijskih činjenica.¹⁴⁰ Kod Nemačaca se mnogo trezvenije raspravljalo o postupcima Kluka, Bilova i Hauzena u toku bitke i dolazilo se do raznih zaključaka o njihovim propustima. Naročit značaj pripisivao se potpukovniku Henču i on je u nemačkoj javnosti proglašen glavnim grešnikom „Sündenbock“ — za veliku nesreću, i njegovim delanjem su i Kluk—Kul, pa i Moltke i dr. mislili da mogu pravdati propuste i neusphe za koje su samo oni odgovorni.

¹³⁹ L. Hart—110.

¹⁴⁰ FAVR—I/3—22. Hart je povodom ovakvih preterivanja s opravdanom ironijom podsećao na zasluge londonskog nosača koji je izneo vest o iskrcavanju ruskih trupa, što je nemačka

O zaslugama i propustima pojedinih rukovodilaca mogu postojati razna gledišta, ali je jasno da je rukovođenje operacijama bilo povereno Žofru i Moltkeu i da su oni pred istorijom i svojim narodima odgovorni za ishod bitke na Marni. I u njoj se Žofr pokazao, i pored izvesnih propusta, na visini velikog vojskovođe, a Moltke fizički, karakterno, pa i stručno potpuno nedorastao položaju na koji je došao zahvaljujući tadanjem društvenom poretku svoje zemlje.¹⁴¹

Pri istraživanju objektivnih uzroka na ishod bitke ustanovljene su mnogobrojne činjenice, počev od onih koje su proizlazile iz mirnodopskih priprema, operacija na graničnim frontovima, u odstupno-nastupnom manevru do početka bitke i u njenom toku. S nemačke strane ističe se kao glavni uzrok poraza odstupanje od Šlifenovog plana kako u pogledu jačine i rasporeda snaga, tako i neopravdanih promena operacijskih pravaca i glavnog manevra. Stvarno Moltke je doveo šest nemačkih armija u situaciju koja je bila sasvim drugačija od one kakvu je Šlifen želeo i bila je više nego teška: brojno slabije, dekoncentrisane, bez izrazitog operacijskog težišta, bočno i u pozadini ugrožene i sl. Ovde ćemo se ograničiti na nekoliko osnovnih zaključaka koji se mogu izvesti iz same bitke na Marni. Naše gledište podudara se u svemu sa gledištem onih pisaca koji smatraju da je bitka na Marni očigledno dokazala, da bi Šlifenov operacijski plan za zapadni front, da je dosledno pripremljen i izvođen, imao izgleda na veliku i brzu pobedu. Međutim, svi su izgledi da u ovim uslovima to ne bi bila „uništavajuća bitka — Vernichtungsschlacht“, kakvoj je Šlifen težio i kojom bi potpuno slomio protivnikovu volju i njegovu sposobnost

---

obaveštajna služba prenela Vrhovnoj komandi i Moltke je zbog nje imao 2—3 korpusa manje na Marni. Hart 113.

Pri tome se često gubila iz vida zasluga savezničkih ličnosti, npr. Vinstona Čerčila, pokretača demonstracija u Flandriji, i belgijskog kralja; lorda Kičenera (njegov uticaj na Frenča); ruskog i srpskog vrhovnog komandanta i dr.

¹⁴¹ Bilo je pre rata poznato da je težak bolesnik, molio da ga smene, ali se car nije mogao rastati od njega, jer su bili stari prijatelji. SR—III—538, 539.

za dalje energično vođenje rata. Naprotiv, izgleda vrlo verovatno da bi oprezno, elastično savezničko rukovodstvo kakvim se ono i pokazalo, oslanjajući se na svoje za svaku žrtvu raspoložene narode i povoljnu opštu situaciju na istoku i na moru, moglo izbeći takvu katastrofu. Iz ovog proizlazi opet opravdana sumnja da li nije bio podesniji ratni plan Moltkea starijeg, tj. da se u početku rata njegovo težište uputi prema Rusiji i Balkanu, a na zapadu da se ostane privremeno u defanzivi. Time su se lakše mogli postići strategijsko-geografski ciljevi koji bi možda popravili vrlo nepovoljnu vojno-političku situaciju Nemačke. Drugo pitanje koje se postavlja pri razmatranju samog toka bitke jeste da li su Nemci i u situaciji od 6.IX mogli pobediti. Za neku presudnu pobjedu, kakvoj su težili, izgledi svakako nisu postojali. Ali za običnu, privremenu, „ordinarnu“ pobjedu, kao pozitivnu etapu za produženje ofanzivnih operacija, izgledi nisu bili isključeni. Svakako su pak događaji pokazali da je postojalo nekoliko mogućnosti da se očigledan poraz na Marni izbegne. A što ni do toga nije došlo, mora se pripisati prvenstveno vrhovnom rukovodstvu, tj. Moltkeu, koji se pokazao potpuno nedoraslim za svoj položaj. Sve prigovore Kluku, Bilovu, Hauzenu, Henču i dr. mogao je lako otkloniti da je znao organizovati komandovanje i rukovoditi bitkom. Vanredni naponi njegovih trupa pružali su mogućnosti da se izgleda mnogi njegovi propusti. Ali ni oni nisu bili u stanju da mu uliju nepokolebivu veru u pobjedu, bez čega je teško bilo doći do nje, naročito prema Žofru kao protivniku, koji ju je održao i u najtežim iskušenjima.

Najzad, tok i ishod bitke na Marni naveli su neke nemačke pisce da ospore da ona predstavlja pobjedu i poraz t.j. da je ostala nerešena. Stvarno, 9.IX oko podne nemačke armije na Urku, kod Gondskih močvara, kod Vitri le Fransoa, Revinjija i u Vevru imale su sve do naredjenja za prekid borbe i povlačenje inicijativu i povoljniju taktičku situaciju. Ali velika opasnost u nezaštićenom prostoru između 1. i 2. armije stvarno je postojala i Moltke je ocenio da je ne može savladati. Zbog

toga je uglavnom i odstupio i prepustio inicijativu protivniku. Time je nepobitno priznao svoj poraz i pobjedu protivnika. Iako je odstupanje izvedeno bez ometanja i bitka se završila bez značajnog broja zarobljenika i plena, ona je za Nemce značila veliki poraz zbog svojih vojnih i političkih posledica, a dobivena je zahvaljujući povoljnijoj opštoj operativnoj situaciji i psihološkom preimućstvu vrhovnog rukovodstva kod protivnika.

B. ISTOČNO RATIŠTE

I DOGAĐAJI NA RUSKO-NEMAČKOM FRONTU DO KRAJA AVGUSTA

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA U TOKU KONCENTRACIJE I STRATEGIJSKOG RAZVOJA¹⁴²

(Sk. 32)

Ruska Vrhovna komanda nalazila se pred početak operacija pred teškim problemima. Usled mogućnosti brže koncentracije i razvoja oba protivnika, a naročito Nemaca, i bojazni da ovi odmah ne preduzmu ofanzivne akcije prema severozapadnom frontu čime bi Rusima poremetili koncentraciju, ruski Generalštab je bio primoran da predvidi prikupljanje 1. i 2. armije iza linije Njemen—Bobr—Narev, dakle 3—4 marševska dana iza granice. Time je odložen početak njihovog sasređenog napada na nemačku teritoriju, koji je u duhu sporazuma sa Francuskom od 1912. god. ruska vojska trebalo da preduzme 14.VIII.¹⁴³ Već 1.VIII Žofr je podstrekavao rusku Vrhov-

¹⁴² Pod vrhovnim rukovodstvom razmotriće se, pored rada vrhovnih komandi, i rad komandi frontova, grupa armija i tsl.

¹⁴³ O brzini protivničke i sopstvene koncentracije — vidi odeljak „Mobilizacija, koncentracija... Ruska vojska“. No kritično stanje ruskih armija postaje jasno kad se ima u vidu da su Rusi računali sa austrougarskom koncentracijom severno od Dnjestra i Sana, a nemačkih snaga u visini Mazurskih jezera, dakle u neposrednoj blizini same granice.

nu komandu da ubrza ofanzivu prvenstveno opštim pravcem ka Pozenu. Ruska Vrhovna komanda je 6.VIII saznala da su glavne nemačke snage upućene na zapadni front, a stekla je utisak da joj ne pretila opasnost ni iz Rumunije, ni prema Petrogradu iz Finske, pa je rešila da zadovolji Žofra u najvećoj meri. Već 8.VIII tražila je od komandanta severozapadnog fronta da, čim obezbedi brojnu nadmoćnost, preduzme nastupanje „radi rasterećenja Francuza“, a da bi ubrzala pothranjivanje ofanzive ka Berlinu, prišla je, u oblasti Varšave, formiranju 9. i 10. armije koje je nameravala da formira još u mirno doba. U njihov sastav trebalo je da uđu dotadanje snage 6. (Petrogradske) armije, a ulaskom Japana u rat, i sibirske, turkeštanske i kavkaske jedinice, jer su se mogle upotrebiti za evropsko ratište. Predviđeno je da se 9. armija prikupi za napad na prostoriju Torn—Pozen, a 10. na prostoriji Pozen—Breslau. Naređeno je da se kao prethodnica 9. i 10. armije kod Varšave odmah prikupe tri korpusa, koji su bili opštim planom određeni za 1. i 4. armiju. Sve je to prouzrokovalo izvesna pregrupisavanja snaga u toku koncentracije kod oba fronta i usporavalo njihovu operativnu gotovost, naročito 1. i 4. armije. Ne obazirući se na to, Vrhovna komanda izložila je u svojim direktivama od 10. do 13.VIII komandantima oba fronta svoj početni operacijski plan i odredila početak nastupanja.¹⁴⁴ Prema njemu severozapadni front imao je „13.VIII da 1. armijom preduzme nastupanje u Istočnu Prusku, koje je trebalo da se do 17.VIII razvije u ofanzivnu operaciju 1. i 2. armije za obuhvat Mazurskih jezera sa severa i zapada...“ Jugozapadni front je 18. i 19.VIII, ne čekajući na prikupljanje 3. kavkaskog i 24. korpusa, imao da 3. i 8. armijom preduzme nastupanje i upadne u Galiciju, kako bi one sa istovremenim nastupanjem 1. i 2. armije vezale što veće austrijske snage i time ih sprečile da razviju ofanzivna dejstva obema obalama Visle prema 4. i 5. armiji, čiji je razvoj bio u zadocnjenju.¹⁴⁵ Shodno

¹⁴⁴ Pozvala je 13. avgusta i srpsku Vrhovnu komandu da preduzme ofanzivu.

¹⁴⁵ Zajončkovski — 70.

ovoj direktivi Žilinski je već 13.VIII izdao 1. i 2. armiji, čiji su se korpusi nalazili delom u prikupljanju oko iskrenih stanica, a delom u pokretu, direktivu za predstojeću ofanzivu. On i Vrhovna komanda računali su tada da se glavne nemačke snage u Istočnoj Pruskoj nalaze iza Mazurskih jezera, a da im se samo istaknuti delovi nalaze prema granici. Armije su dobile zadatak da preduzmu ofanzivu s ciljem da odsudno potuku protivnika, odbace ga od Kenigzberga i preseku mu odstupnicu ka Visli. Renenkampf je imao da 17-og sa 1. armijom pređe granicu i uputi levokrili korpuz na Angerburg, a sa ostalim delovima da sa linije Suvalki—Vjeržbolova nastupa severno od Mazurskih jezera na liniju Angerburg—Insterburg. Po prelasku r. Angerap trebalo je obuhvatiti nemačko levo krilo i odseći ga od Kenigzberga, a konjicom izvršiti dubok prodor u pozadinu.¹⁴⁶ Samsonova 2. armija imala je da nastupa sa linije: Horžele—Mišinjec—Grajevo—Avgustov, da 19.VIII pređe granicu i glavnim snagama nadire sa odseka Horžele—Mišinjec ka liniji Pasenhajm—Rudžani i dalje na sever u bok i pozadinu fronta između jezera. Za granicu armijskih zona određena je linija Lecen—Lipovka.

Oslanjajući se potpuno na ovu direktivu, izdao je Renenkampf 15.VIII zapovest za nastupanje svoje armije, određivši joj zadatke samo za 16. i 17.VIII. Konjica je imala da već 16.VIII u zoru pređe granicu i korpus Hana Nahičevanskog imao je da nastupa pravcem na Insterburg obilazeći Stalupenen i Gumbinen sa severa; divizija gen. Gurka trebalo je da obezbedi levi bok armije sa pravaca Margrabova i Lecen a samostalna brigada gen. Oranovskog da zaštiti desni bok armije i da 17.VIII izbiže do Šilenena. Glavne snage armije trebalo je da 17.VIII ovladaju linijom Kovalen—Vilunen—Stalupenen.

---

¹⁴⁶ Prema Lecenu armija je trebalo da ostavi dovoljno jak zaštitni odred, jer se računalo sa nemačkim ispadima. Za napad na ovu malu tvrđavu izrađen je specijalni elaborat koji je trebalo naknadno dostaviti sa opsadnom artiljerijom. S tim se zadovoljilo, pa je propuštena prilika da se brzo likvidira važan prolaz kroz jezera, koji je Nemcima pružao velike manevarske koristi.

Komandant 2. armije u svojoj zapovesti od 16.VIII bitno je odstupio od osnovne direktive komandanta severozapadnog fronta koji je, postavljajući joj onakve zadatke, računao da će ona tako najbolje sadejstvovati 1. armiji već pri njenom prvom sudaru s Nemicima. Ali je komandant 2. armije odlučio da glavne snage usmeri sa prostorije Najdenburg, Ortelsburg na sever, dakle oko 50 km zapadnije no što je naredio komandant fronta.¹⁴⁷ Pomeranjem levog krila armije na zapad proširio se front 2. armije na oko 200 km, pa je komandant rešio da ga pri podilaženju granici suzi na oko 70 km na odsek Mišinjec—Horžele—Mlava. Za odsek od Johanisburga do Lecena predvideo je samo 2. korpus koji je trebalo da 17.VIII energično nastupa od Avgustova ka liniji Johanisburg—Aris kako bi vezao što jače snage.

Veliki prostor između 2. i 6. korpusa trebalo je da obezbedi 4. konjička divizija. Sa tako izmenjenim planom operacije glavnih snaga 2. armije odvijale su se odvojeno i od 1. armije i od Mazurskih jezera. Osnovna zamisao komandanta severozapadnog fronta o tesnom sadejstvu obe armije koje je želeo postići već pri prvim sudarima na granici, bila je kompromitovana. Uslovi za nemačko dejstvo po unutrašnjim pravcima time su poboljšani. Komandant 2. armije zanemarivao je pri proceni tehničke teškoće koje su morale nastupiti pri izmenjenoj liniji razvoja armije. Nove prostorije 13. 15. i 23. korpusa bile su udaljene prema zapadu do 140 km i do njih su vodili vrlo slabi putevi i po močvarnom tlu. Oni su se time udaljili i od železničke pruge Grodno—Bjalistok—Malkin i isturenih stanica na prugama za Osovjec i Ostrolenku. To je bilo — utoliko nezgodnije što ni sve korpusne ni armijske ustanove i komore nisu bile do 17.VIII prikupljene.

Ove izmene komandanta 2. armije bile su jedan od glavnih uzroka poraza njegove armije i opšteg neuspeha severozapadnog fronta. Iako su bili dovoljno obavešteni, ni komandant fronta ni Stavka nisu se suprotstavili komandantu 2. armije.

¹⁴⁷ Pretpostavljao je da će širim obuhvatom brže i dublje zaći u pozadinu svih nemačkih snaga u Istočnoj Pruskoj i onemogućiti im odstupnicu ka donjoj Visli, a ujedno olakšati snabdevanje armije koristeći se železničkom prugom Novogeorgijevsk—Mlava.

General-pukovnik Pritvic primio je 8.VIII komandu nad 8. armijom kojoj je bila poverena odbrana istočnog fronta. Kao što smo videli, prepuštena mu je sloboda u izvođenju operacija. Koncentracija armije izvršena je duž glavne železničke pruge Torn—Gumbinen i to: 17. korpusom oko Dajč Ajlaua, 20. oko Alenštajna, 1. rezervnim oko Nordenburga, 1. oko Gumbinena i 1. konjičkom divizijom zapadno od Gumbinena.¹⁴⁸ Do 10.VIII 8. armija, ojačana landverskim i rezervnim jedinicama ukupne jačine oko 4 divizije, izvršila je bez ometanja koncentraciju. Prema mirnodopskim podacima Pritvic je računao da će Rusi razviti prema Istočnoj Pruskoj jednu armiju na Njemenu i jednu na Narevu, ukupno oko 20 pešadijskih i 10 konjičkih divizija. Pretpostavljao je da će obe armije preduzeti operacije 16. dana mobilizacije tj. 15.VIII. O stvarnom stanju ruskih snaga u to vreme nije imao gotovo nikakvih pouzdanih podataka.

Pritvic je kao i ceo nemački Generalštab bio prožet Šlifenovom idejom da Istočnu Prusku treba ofanzivno braniti. Načelno je odlučio da napadne armiju koja mu bude bliža. Povoljnije je bilo da prvo napadne armiju na Narevu, jer je time izražavao težnju za sadejstvom sa austrijskom vojskom, što mu je bio sekundarni zadatak.

Na osnovu prvih podataka, da je ruska konjica ispred Nareva neaktivna i da Rusi ovde ruše komunikacije, zaključio je da će prvo nastupati armija sa Njemena sa linije Vjeržbolova—Suvalki, te je rešio da izvrši pripreme i napadne je na r. Angerap severno od Angerburga s težnjom da obuhvati oba njena krila. Ali napad bi se preduzeo samo pod uslovom da je „isključena opasnost

---

¹⁴⁸ Ovim rasporedom stvorene su dve podjednake i odvojene grupacije od po dva korpusa, severno i zapadno od Mazurskih jezera. Naglašeno mu je da to ne treba nikako da utiče na izbor pravca i rasporeda snaga za predstojeće operacije, a stavljena mu je na raspolaganje moćna železnička mreža, te je mogao u najkraćem vremenu da prikupi sve snage ma na kom odseku graničnog fronta.

od nastupanja jačih ruskih snaga sa linije Prasniš—Ostrolenka¹⁴⁹. Lecen je trebalo da bude pivo i oslonac za sve predstojeće operacije.

Od 12.IX otpočele su pripreme i svele se samo na upućivanje jedne rezervne divizije i landverske brigade sa Visle za pojačanje Lecena. Pritvic nije ni sada prikupio svu snagu iza Mazurskih jezera za bočni udar, kako je Šlifen predviđao, nego je ostavio po dva korpusa prema istočnom i južnom frontu s tim da se tek pri napadu Njemenske armije 17. korpus prebaci železnicom na levo krilo istočne grupe na Angerap, dok bi 20. korpus sa izvesnim rezervnim i landverskim jedinicama ostao i dalje na frontu prema jugu. Tako bi za napad na Njemensku armiju snage iznosile 9 pešadijskih i jedna konjička divizija, a za odbranu prema Narevskoj armiji oko četiri pešadijske divizije.

Kao što se vidi, smelost i rizičnost, kakve je preporučivao Šlifen, Pritvic nije usvojio, pa se nije ni rešio da iskoristi vreme od 10—15.VIII za ofanzivno dejstvo na ruskoj teritoriji od čega se strahovalo u Stavki, štabovima severozapadnog fronta, 1. i 2. armije. On se zadovoljio da sačeka rusku armiju na Angerapu. Ali s tim se nije nikako mogao pomiriti komandant 1. korpusa, gen. fon Fransoa, koji je svojim delovima obezbeđivao granice na pravcu Insterburg—Vjeržbolova. Smatrao je da armija treba da ofanzivnim dejstvom preko granice spreči upad Rusa u Istočnu Prusku, te je rešio da i pored toga što mu je komandant 8. armije zabranio izvrši upad na rusku teritoriju. Očekivao je da će tako navesti preopreznog komandanta armije na sličnu aktivnost.¹⁵⁰

---

¹⁴⁹ SR—II—54.

¹⁵⁰ Fransoa je tipičan predstavnik pruskog generalštaba. Kao istaknuti generalštabni oficir radio je u Velikom generalštabu pod Šlifenom, bio je načelnik štaba korpusa kod Hindenburga, komandovao godinu dana pred rat 1. korpusom u Kenigzbergu, važio je kao naročiti poznavalac Istočne Pruske. Bio je prožet preteranom inicijativom i ambicijom. U mirno doba istakao se kao dobar vojni pisac.

2. UVODNE BORBE, POČETNA STRATEGIJSKA IZVIĐANJA I OBOSTRANI RASPORED SNAGA PRED POČETAK OPERACIJA

(Sk. 32)

Odmah po objavi rata otpočela su čarkanja na granici. Nemačke trupe za obezbeđenje granice posele su 3.VIII Čenstohov i Kališ, a 4.VIII prodrla je 1. konjička divizija pravcem Insterburg—Kovno na rusku teritoriju, gde je došlo do više sudara sa ruskom konjicom. Od 5—9.VIII ruska 15. i 6. konjička divizija prešle su granicu kod Soldaua, odakle ih je posle žestoke borbe 12—13.VIII odbacila preko Mlave ka Cjehanovu jedna nemačka pešadijska divizija. Ove borbe navele su Žilinskog da pojača trupe na pravcu Novo Georgijevsk—Mlava, a Samsonova da pomeri težište svoje ofanzive prema zapadu. One su upozorile Pritvica da otpočne pripreme za napad. Ali tek 14.VIII po upadu ruske 1. konjičke divizije, ojačane 5. streljačkom brigadom, preko granice kod Margrabove, Pritvic se potpuno uverio u nastupanje Njemenške armije i toga dana je naredio prevoženje 17. korpusa za Insterburg. No sve do 16.VIII naveče pogrešno je smatrao da je rusko težište operacije južno od šume Rominten, dok se ono nalazilo izrazito severno od nje. Kao na zapadu, i ovde su obe strane sve do početka operacija bile nedovoljno obavestene o stanju protivnika. Ruska moćna i u prošlosti toliko proslavljena konjica nije razvila punu aktivnost na frontu širokom oko 500 km., a od nje su Nemci strahovali sve do 10.VIII, dok nisu završili razvoj i ojačali granične trupe. Naprotiv, nemačka 1. konjička divizija već je tada davala sve od sebe.¹⁵¹

¹⁵¹ Dok je u to vreme pet divizija nemačkog 3. i 4. konjičkog korpusa stajalo u Lorenu i Alzasu slabo ili nikako iskorišćeno, usled gustog rasporeda, malog i utvrđenog prostora, dotle je za ovo klasično zemljište za upotrebu konjice nemački Generalštab predvideo svega 1 konjičku diviziju. Ova je divizija pod gen. Brehtom bila u toku rata primer uspešne upotrebe konjice i jak argument za pristalice držanja jake konjice i posle prvog svet-skog rata.

Obostrani raspored snaga 16/17.VIII. Ruske armije bile su delom prikupljene, a delom u pokretu.

1. armija (Njemenska) nalazila se od 14.VIII na maršu ka granici na frontu Vladislavov—Suvalki oko 80 km širokom radi prelaska granice. Za nastupanje severno od šume Rominten određeni su: konjički korpus gen. Hana Huseina Nahičevanskog (1. i 2. konjička gardijska i 2. i 3. konjička divizija oko Šilena); iza korpusa se nalazila samostalna konjička brigada gen. Oranovskog; 20. korpus je bio istočno od Širvindta; 3. korpus oko Vjeržbolove, a 4. korpus sa 40. divizijom kod Vištinjeca. Ukupna jačina ovog dela armije bila je 5 pešadijskih i 4 $\frac{1}{2}$ konjičke divizije. Za nastupanje južno od šume Rominten stajali su: 30. divizija 4. korpusa istočno, a 5. streljačka brigada i 1. konjička divizija gen. Gurka južno od ove šume. Ukupna jačina ovog dela armije bila je 1 $\frac{1}{2}$ pešadijska i 1 konjička divizija, što znači da je cela armija imala svega 6 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 5 $\frac{1}{2}$ konjičkih divizija. Predviđenih 7 rezervnih divizija nije bilo još stiglo.

2. armija (Narevska) nalazila se još u prikupljanju: 2. korpusom na liniji Suvalki—Avgustov, 6. oko Lomže, 13. u pokretu ka Ostrolenki, 15. oko Rožna, po $\frac{1}{2}$ 23. severno od Bjalistoka i kod Novogeorgijevska, i 1. streljačka brigada kod Novogeorgijevska.¹⁵² Konjičke divizije bile su isturene prema granici: 4. ispred Osovjeca, 6. i 15. kod Cjehanova i 5. kod Loviča. Na koncentracijskoj prostoriji nalazilo se u to vreme ukupno 10 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 4 konjičke divizije. Predviđene četiri rezervne divizije još nisu bile prevezene, ali je oko Varšave bilo već otpočelo iskrcavanje 1. korpusa, određenog za 9. armiju, koji je bio privremeno potčinjen komandantu 2. armije. Armija je trebalo da 17.VIII nastavi pokret preko r. Bobr i r. Narev ka severozapadu.

Nemačka 8. armija nalazila se u očekujućem položaju, podeljena u 2 grupe. Prema istočnoj granici stajali su: 3. rezervna divizija i 6. landverska brigada kod Lecena i Nikolajkena, 1. rezervni korpus na r. Angerap severno od Angerburga, 1. kod Stalupenena i Melkemenena, 17. u prevoženju za Insterburg, 1. konjička divizija kod Pilkalena, rezerva Kenigzberga kod Insterburga i 2. landverska brigada kod Tilzita. Ukupna jačina ove grupe iznosila je oko 9 pešadijskih i 1 konjička divizija. Prema južnoj granici ostali su: 20. korpus i 70. landverska brigada kod Ortelsburga, Najdenburga, a rezerva Torna kod Soldau, Torna. Ukupna jačina ove grupe bila je oko 4 pešadijske divizije, a cele armije 13 pešadijskih i jedne konjičke divizije.

¹⁵² Pored Gardijskog korpusa od dve gardijske pešadijske divizije, i 23. korpus imao je jednu (3) gardijsku pešadijsku i jednu običnu pešadijsku diviziju slično nemačkom 10. rezervnom korpusu. Ovo je dovodilo često protivničku obaveštajnu službu u zabunu pri ustaljivanju mesta gardijskih korpusa.

Prema tome, 17.VIII su u napadu na Istočnu Prusku ruske 1. i 2. (bez delova 9.) armija raspolagale zajedno sa 17 pešadijskih i 9 ½ konjičkih divizija prema 13 pešadijskih i jednoj konjičkoj diviziji nemačke 8. armije.¹⁵³

3. OFANZIVA RUSKE 1. ARMIJE OD 17. DO 20. AVGUSTA

a. Boj kod Stalupenena 17. avgusta

(Sk. 33)

Komandant nemačkog 1. korpusa isturio je 14.VIII, i pored izrične zabrane komandanta armije, svoj korpus na nekih 40 km ispred prostora Insterburg, Gumbinen. O tome nije obavestio komandanta armije. Jednu diviziju uputio je na područje Stalupenen, a drugu u rejon Melkemenena i tako razvukao front korpusa na nekih 60 km. Potčinjenu 1. konjičku diviziju isturio je na Pilkalena, a 2. landversku brigadu ka Tilzitu. Tako je ostao gotovo bez ikakve rezerve. Sa ove linije vršio je 15. i 16.VIII prepade i nasilna izviđanja preko granice. Namestio je da od Pilkalena i Stalupenena izvrši 17.VIII napad na ruske konjičke delove koji su bili zauzeli Širvindt. Ali je tog dana oko 8. časova ruska 1. armija preduzela nastupanje na celom frontu Suvalki—Šilenen i napala 1. korpus nadmoćnim snagama natkrilivši ga sa severa i juga. Komandant 1. korpusa je odlučio da ne odstupi već da napadom spreči Rusima upad u taj deo Istočne Pruske. Komandant 8. armije je tek 17.VIII saznao o isturanju 1. korpusa ka granici i njegovom angažovanju u borbi, te mu je naredio da se odmah povuče na određeni odsek. Ali je u to vreme korpus bio potupno angažovan u borbi i imao je izvesnog uspeha kod desnokrilne di-

¹⁵³ Kao što se vidi, ovaj se raspored i u pogledu jačine i mesta prikupljanja i razvoja umnogome razlikovao od onog predviđenog operacijskim planom. Raspored se i sada gotovo svakodnevno menjao usled pristizanja rezervnih divizija na ruskoj i improvizovanih na nemačkoj strani.

vizije. Komandant korpusa se nadao da će odbaciti Ruse, pa je odbio da izvrši naređenje. Komandant armije je strahovao da će Rusi izolovati i potući korpus i da će na pravac Gumbinen—Insterburg privući jače snage baš tamo odakle je on nameravao da izvrši glavni protivnapad pravcem jugoistok prema pogrešno procenjenom desnom krilu ruske armije. Zbog toga je naredio da se 1. korpus, ma imao i uspeha, odmah povuče na prostoriju Insterburg, Gumbinen. U međuvremenu je ruski napad s obe strane železničke pruge Kovno—Insterburg pojačan, 3. korpus je napadao s fronta, a 1. divizija 20. korpusa je sa severa potisla levokrilnu nemačku diviziju prema Stalupenenu. U isto vreme ruski konjički korpus od Šilenena i 1. divizija 20. korpusa od Širvindta, primoravši 1. konjičku diviziju na povlačenje ka Katenau, izbili su na liniju Kusen—Pilkalen—Vilunen, odakle su mogli dejstvovati u pozadinu 1. korpusa pa i u bok nemačkog armijskog rasporeda. I pored toga komandant 1. korpusa je još uvek nameravao da produži napad pa je ostavio kod Malkemena slabe snage prema ruskom 4. korpusu, koji je nastupao s obe strane šume Rominten, a s ostatkom divizije preduzeo je napad u bok 3. korpusa koji je napadao na pravcu Stalupenen. Na ovom pravcu ukočeno je rusko napredovanje. Tada je dobio po drugi put naređenje da odmah prekine borbu i odstupi. „Teška srca“ komandant je bez ometanja, po padu mraka, povukao korpus oko 10 km zapadno od mesta gde su se vodile borbe i 18.VIII je odstupio ka Gumbinenu. Rusi su se pripremali da 18.VIII nastave napad sa 4—5 pešadijskih divizija, ali su noću saznali da je Stalupenen napušten i da su se Nemci povukli na celom frontu. Tek 18.VIII u 14 časova Rusi su produžili nastupanje.

Iako je boj kod Stalupenena predstavljao, u suštini, samo borbu armijskih prethodnica, imao je važnih operativnih posledica. Pritvic je saznao da se desno krilo ruske 1. armije ne nalazi južno od šume Rominten već na pravcu Vjeržbolovo—Gumbinen. Zadržavanje ruske 1. armije omogućilo je 8. armiji da završi prevoženje 17. korpusa na istok, a rastojanje između ruske 1. i 2. ar-

mije nije se smanjilo. U taktičkom pogledu boj pruža redak primer uspele aktivne odbrane protiv 2—3 puta nadmoćnijeg protivnika i ukazuje na teškoću uočavanja pravog momenta kada branilac treba da odstupi. Da je komandant 1. korpusa produžio borbu, kao što je hteo i 18.VIII, sigurno bi doživeo težak poraz. Svoju pobjedu kod Stalupenena Renenkampf nije iskoristio i ona ga nije, kao što će se videti, podstakla na brže nadiranje ka r. Angerap, gde se morao očekivati glavni neprijateljski otpor. Nemački 1. korpus je samo u toku 17.VIII imao oko 1200 mrtvih i ranjenih.

b. Bitka kod Gumbinena i Goldapa — 20. avgusta¹⁵⁴

Komandant 8. armije je stekao tek 17.VIII pravu sliku o frontu ruske 1. armije i cenio je njenu jačinu na 4—5 korpusa. Isto tako saznao je da Narevska armija završava razvoj i da se širi prema Visli. Ostao je pri tome da napadne Njemensku armiju. Iako je uviđao da za taj napad ne sme gubiti vreme, ipak je zadržao trupe u očekujućem položaju na r. Angerapu: 3. rezervnu diviziju kod Lecena, 1. rezervni korpus ispred Angerburga, a 17. korpus iza r. Angerapa oko Darkemena. Hteo je da sačeka detaljnije podatke o protivničkom rasporedu pa da utvrdi plan za protiv-napad. Samo je dozvolio da se 1. korpus, ojačan 1. konjičkom divizijom, dvema landverskim brigadama i opštom rezervom tvrđave Kenigzberg,¹⁵⁵ zadrži istočno i severno od Gumbinena, oko 10 km istočno od armijskog fronta. Komandant 1. korpusa je rezervom tvrđave Kenigzberg smenio desnokrilnu diviziju svoga korpusa kod Gumbinena i pomerio je noću iza svog levog krila u Smajlen, kako bi onemogućio neprijateljski obuhvat sa severa. Njemenska armija je tek 18.VIII popodne produžila pokret i 19.VIII naveče bila u ovoj situaciji:

¹⁵⁴ Rusi je nazivaju ovako, a Nemci „bitka kod Gumbinena“.

¹⁵⁵ Zajončkovski je naziva po imenu komandanta „pešadijska divizija Brödrik“.

konjički korpus oko Kraupiškena, 20, 3. i $\frac{1}{2}$ 4. korpusa severno od šume Rominten na liniji Malvišken—Soginten, dok su južno od ove šume na liniji Goldap—Golubien bili $\frac{1}{2}$ 4. korpus, 5. streljačka brigada i 1. konjička divizija. Iz Narevske armije upućen je 2. korpus sa teškom artiljerijom ka Lecenu kod Lika. Renenkampf je nameravao da 20.VIII odmori i sredi trupe i izbegne njihovo angažovanje u većim borbama. Ali je već 19.VIII po podne došlo na severnim krilima do jačih konjičkih sudara i borbe krilnih divizija nemačkog 1. i ruskog 20. korpusa. Na to se Fransoa odlučio da 20.VIII u zoru preduzme protivnapad sa područja Smajlena svim snagama pravcem Katenau, te je zamolio Pritvica da 1. rezervni i 17. korpus pređu u napad (17. korpus pravcem Sirgupenen). Na to se komandant armije rešio da 20.VIII u zoru preduzme napad samo 1. i 17. korpusom pošto je smatrao da su oni dovoljno jaki da definitivno potuku grupu kod Gumbinena. Radi zaštite boka prema Goldapu pomerio je 1. rezervni korpus kao rezervu u oblast Dombrovikena i 3. rezervnu diviziju u Kuten. Kod Lecena je ostavio samo 6. landversku brigadu.

U zoru 20.VIII napadom 1. i 17. korpusa otpočela je stvarna bitka. Na položajima od Malviškena do na 6 km severoistočno od Gumbinena došlo je do žestokih borbi između nemačkog 1. i ruskog 20. korpusa. Popodne je 1. korpus zapao u tešku situaciju i tek kada se ruska desnokrilna divizija povukla prema istoku, pošto je njenu pozadinu napala nemačka 1. konjička divizija, 1. korpus je izbio do drumu Gumbinen—Kusen, gde se zadržao. Samo je nemačka 1. konjička divizija produžila prodor kroz oko 10 km široki međuprostor između ruske konjice i 20. korpusa i primorala samostalnu konjičku brigadu da odstupi ka Šilenenu. Zatim je produžila pokret preko Pilkalena, napadajući pozadinske jedinice i ustanove 20. korpusa. Za to vreme ruski konjički korpus ostao je neaktivan istočno od s. Kraupišken. Na jugu je 17. korpus levokrilnom divizijom preduzeo napad u zoru pravcem severoistok prema Sirgupenenu. Istureni delovi 3. i 4. korpusa namamili su 17. korpus koji se kretao bez izvidnica i

artiljerijske zaštite, pred svoje položaje, gde su ga dočekali iznenadnom snažnom artiljerijskom vatrom i naneli mu velike gubitke. I pored toga 17. korpus je pokušao da nastavi napad, ali je pretrpeo još veće gubitke. Oko podne je komandant korpusa, gen. Makenzen, bio primoran da pređe u odbranu na dostignutim položajima. Ali usled snažne ruske artiljerijske vatre pojedini delovi 17. korpusa, zahvaćeni panikom, počeli su se povlačiti u neredu. Zbog toga je komandant oko 17 časova povukao ceo korpus na polazne položaje. Rusi nisu iskoristili uspeh, te je 17. korpus izbegao potpuno rastrojstvo. Ipak su njegovi gubici iznosili oko 10 000 ljudi, 12 topova, a u njegovu sposobnost za napad sumnjao je i njegov komandant. Nemački 1. rezervni korpus pomerio se u toku noći na područje Klesoven—Gavajten. Njegove kolone na maršu bočno su napali 20.VIII delovi ruskog 4. korpusa. Već 20.VIII popodne komandant 8. armije je sumnjao u pobedu kad je doznao iz pohvatanih radio-depeša da ruska 2. armija ima 5 korpusa, da je delom podišla granici i da se ruske snage pojačavaju i na pravcu Mlave. Zbog toga je naredio da se armija već noću 20/21.VIII povuče zapadno od r. Angerap. Time se ova prva bitka završila pobedom ruske 1. armije.¹⁵⁶

U njoj su ruske trupe dokazale veliku borbenu sposobnost, hrabrost, spretnost i otpornost u odbrani sa primenom protivnapada, i umešnost u upotrebi vatre naročito pri sadejstvu artiljerije sa pešadijom. Samo je moćna ruska konjica pokazala pre i u toku bitke potpunu neaktivnost. Nemačke trupe isticale su se većom spretnošću u manevrovanju, ali i preteranom štetnom nasrtljivošću u borbi. Rukovođenje bitkom od strane komandanata armija bilo je s obe strane slabo: s ruske neaktivno, a s nemačke neodlučno.

---

¹⁵⁶ SR—II—99. U bici je s ruske strane učestvovalo samo 86 bataljona, 130 eskadrona, 252 mitraljeza i 408 topova, a s nemačke 105 bataljona, 55 eskadrona, 204 mitraljeza i 508 topova. Nemački gubici iznosili su oko 15 000 ljudi.

4. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA OD 21. DO 23. AVGUSTA

Sa odlukom Pritvica od 20.VIII uveče da prekine bitku i povuče armiju unazad nisu se slagali ni komandanti korpusa¹⁵⁷ ni načelnik operativnog odeljenja armije.¹⁵⁸ Pritvic i njegov načelnik štaba stalno su se kolebali o daljem radu 8. armije. Jedanput su javili da će armiju povući zapadno od r. Angerapa, a drugi put čak zapadno od Visle. Moltke se nije složio sa povlačenjem zapadno od Visle i naredio je da armija mora zadržati Ruse istočno od Visle napadom bilo na Njemensku ili Narevsku armiju. 8. armija se postepeno pripremala za napad sa linije Torn—Alenštajn.¹⁵⁹ No Moltke je smenio komandanta i načelnika štaba armije i postavio generala pešadije Hindenburga, za komandanta, a general-majora Eriha Ludendorfa za načelnika štaba.¹⁶⁰ Tako je otpočeo

¹⁵⁷ Komandant 20. korpusa, čiji je korpus držao front prema Narevskoj armiji, izjavio je komandantu armije 20.VIII da je „glavna stvar da se dobije bitka kod Gumbinena, a ovde ćemo mi već izdržati“. SR—II—97.

¹⁵⁸ Potpukovnik Hofman, koji je važio kao naročiti poznavalac ruske vojske. Uskoro je zauzeo vrlo uticajne položaje na ovom ratištu sve do ruskog sloma.

¹⁵⁹ Njegov plan je uglavnom bio podudaran sa onim po kome je napad izveden, te se došlo do žive polemike oko toga od koga je potekao ostvareni plan (Pritvica, Hofmana, Ludendorfa, Moltkea). Interesantno je da je Šlifen u jednoj ratnoj igri pretpostavio sličnu situaciju, kakva je ovde bila i ukazao na rešenje kakvo je ovde postignuto.

¹⁶⁰ Hindenburg je dugo godina radio u Glavnom generalštabu. Penzionisan je 1911. kao komandant korpusa. Nije bio predviđen za službu u ratu, pa ga je ovo imenovanje potpuno iznenadilo. Glavnu nadu polagali su Moltke i nemačka vojska u Ludendorfa. Moltke mu je 21.VIII nagovestio imenovanje ovim karakterističnim pismom: „Bićete postavljeni pred zadatak mnogo teži nego osvajanje Liježa. Ja ne poznajem drugog čoveka prema kome bih imao tako neograničeno poverenje kao prema Vama. Možda ćete Vi još moći spasti situaciju na Istoku“. Moltke je imao prilike da ga dobro upozna, pošto je s njim saradivao 9 godina u Glavnom generalštabu, u kome je Ludendorf bio i šef operativnog odeljenja. Izišao je po svojoj molbi iz njega, jer nisu usvojeni njegovi predlozi za ojačanje vojske u duhu Šlifenovog plana. Upadljivo je da je Ludendorf, o kome su i njegov načelnik Generalštaba i vojni krugovi imali najbolje mišljenje, stupio u rat

vrlo prisni zajednički rad ova dva generala, koji se dotle lično nisu poznavali, i čiji je uticaj postao vrlo značajan za opšti razvoj rata, a, možda, i sudbonosan za istoriju nemačkog naroda.

Pred odlazak na front 22.VIII uveče, Moltke i Ludendorf su utvrdili ova načelna gledišta o izvođenju operacije: najpre napasti Narevsku armiju zapadnom grupom i ojačanim 20. korpusom, u čiju blizinu privući 1. korpus, i zadržati je što više uz samu granicu, a mobilne jedinice tvrđava (Torn, Graudenc, Dancig) prikupiti oko Štrazburga. Od aktivnosti ruske 1. armije zavisice koliko će se još trupa moći privući iz istočne grupe i da li će se ove trupe uputiti, oslonjene krilima na Mazurska jezera, na jug ili više u jugozapadnom pravcu. Prolaz ruskih snaga između jezera svakako treba sprečiti. Došavši u Marienburg 23.VIII u 14. časova gde se nalazio štab armije, Hindenburg i Ludendorf su zatekli ovu situaciju: 20. korpus, ojačan sa tri pešadijske brigade iz tvrđava, držao je položaj Gilgenburg—Najdenburg; 3. rezervna divizija iskrcavala se u Alenštajnu; 1. korpus se prevozio i mogao je tek 25.VIII biti u Dajč Ajlaau; 1. rezervni korpus se nalazio na položaju Nordenburg—Insterburg dok je na severnom krilu 17. korpusa bila potpuno iscrpna 1. konjička divizija. Znalo se da je Narevska armija 22.VIII naveče, izbila frontom širokim 60 km na drum Soldau—Najdenburg—Ortelsburg i 23.VIII produžila pokret u severozapadnom pravcu, a Njemenska se još uvek nalazi na bojištu. Snaga obe armije uglavnom je dobro ocenjena. Ruske namere mogle su se lako prozreti iz dotadanjeg njihovog rada i rasporeda, iz zapljenjenih zapovesti i uhvaćenih radio-depeša. Iako je Hindenburg ostao od početka pri načelnoj odluci da najpre odsudno napadne 2. armiju mogao je postepeno da izgrađuje plan i izvodi pripreme za napad, jer je svaka ruska armija bila jača i prikupljenija od nemačkih odvojenih grupa pojedinačno i mogla je ranije preći u napad.

Hindenburg je naredio 23.VIII samo da u slučaju napada Narevske armije u toku 24—25.VIII: ojačani 20. korpus vodi manevarsku odbranu; da se 1. korpus pomeri na područje Lebau—Najmark radi napada u levi bok; 3. rezervna divizija da se zadrži oko Alenštajna u rezervi; opšta rezerva Kenigzberg da brani prema Nje-

---

na položaju načelnika štaba komande pozadine 2. armije i na tom položaju ostao i posle najvišeg odlikovanja i izvanrednog unapređenja za zaslugu pri osvajanju Liježa. Tada su glavni saradnici Moltkea u Vrhovnoj komandi bili major Tapen, potpukovnik Henč i sl., o kojima se malo znalo u nemačkoj vojsci i Generalštabu.

menskoj armiji položaje na r. Dajme i Pregel, pa i samu tvrđavu; predeo Mazurskih jezera zatvara mala tvrđava Lecen (jačine 4 $\frac{1}{2}$ bataljona, 1 eskadron i nekoliko zastarelih topova); prostor širok oko 60 km od r. Pregel do Mazurskih jezera štiti prema Njemenskoj armiji samo 1. konjička divizija; 1. rezervni korpus pomera se već 24. VIII od Nordenburga u Bišofštajn, spreman da 25. VIII produži nastupanje preko Zeburga na jug prema desnom krilu Narevske armije dok se 17. korpus 25. VIII pomera u Bartenštajn. Hindenburg je odmah po dolasku na bojište preduzeo sve da se iole sposobne jedinice iskoriste u odsudnoj bici sa Narevskom armijom, koju je težio da izvede 26. VIII sa 11 $\frac{1}{2}$ pešadijskih divizija u vidu obuhvatnih napada sa oba krila 20. korpusa. Za zaštitu prema Njemenskoj armiji ostala bi samo 1 $\frac{1}{2}$ pešadijska i 1. konjička divizija. Predviđao je da će bitka trajati najmanje 3 dana. Bio je svestan rizičnosti svoga plana, a računao je i sa neuspehom u kom slučaju je nameravao da ostane s armijom istočno od Visle, te je naredio da se za njen prihvat na liniji Graudenc—Dajč Ajlau—Elbing hitno preduzme utvrđivanje.

Renenkampf je saznao 21. VIII ujutro o odstupanju Nemaca i smatrao da su se oni povukli na utvrđene položaje zapadno od r. Angerapa. U toku 21. VIII armijski prednji delovi su se približili reci i prešli je na svega dva mesta. Konjica je ostala na svom mestu i samo je isturila neke delove severno od Insterburga. U toku 22. VIII Renenkampf se uverio da je odsek na r. Angerap evakuisan i računao je sa mogućnošću nemačkog odstupanja ka Visli. Međutim, očekivao je jak otpor zaštitnice zapadno od r. Ale, r. Omet i Mazurskih jezera. Armija je tek 23. VIII otpočela nastupanje. Žilinski ju je pojačao 2 korpusom 2. armije, koji je raspoređen na levom krilu 1. armije, odakle je nastupao na zapad pravcem Aris i Johanisburg. Konjički korpus je na severu prešao 23. VIII r. Inster, 1. konjička divizija je na jugu ušla u Angerburg, prethodnice 20, 3. i 4. korpusa doprle su u visinu Dar-

kemena s obe strane železničke pruge Kovno—Insterburg, a one 2. korpusa 20 km istočno od Lecena.

U II liniji nalazile su se četiri rezervne divizije, a tri su bile još u pozadini. Predviđeno je da 2. armija pređe granicu 19.VIII, ali je zadocnela. 6. i 13. korpus prešli su je 20.VIII kod Mišinjeca i Horžele, 15. je dospelo 15 km severozapadno od Prasnja, 23. jednom divizijom kod Cjehanova, dok mu je jedna zadržana kod Augustova, a 1 streljačka brigada u Novogeorgijevsku. Na desnom krilu armije nalazila se 4. konjička divizija prema Johanisburgu, dok su 6. i 15. bile u oblasti Mlave. Četiri rezervne divizije određene za armiju zadržane su za posade tvrđava i uopšte nisu dolazile u obzir za predstojeću operaciju. 1. korpus, određen za 9. armiju, ostao je kod Mlave potčinjen komandantu 2. armije.

Nastupanje landverskog korpusa Vojrš preko Pjetrova i osvajanje Sjeradža i Vloclavjeka navelo je Stavku da Gardijski korpus, koji se nalazio oko Varšave, ojača rezervnim pešadijskim i konjičkim divizijama (na 5½ pešadijskih i 3½ konjičke divizije) i njegovom komandantu gen. Besobrasovu postavi složen zadatak: odbacivanje neprijateljskih snaga preko linije Plock—Lođ, Pjetrokov—tok Pilice i obezbeđenje Varšave i prelazak Visle radi olakšanja kasnijih glavnih operacija ka Berlinu. Pored toga, snage koje su bile namenjene 2. armiji smanjene su, a njenom komandantu je ograničeno da raspolaže sa 1. korpusom, koji je mogao upotrebiti samo do Soldaua, prvenstveno za obezbeđenje prema Tornu. Samo ako se ne pojavi nikakva opasnost s te strane, mogao ga je angažovati u bici.

Očigledno je da su Stavka i Žilinski, pod utiskom izveštaja Renenkampfa da su se Nemci posle poraza kod Stalupenena i Gumbinena u rastrojstvu povukli delom ka Kenigzbergu delom ka donjoj Visli, potcenjivali teškoće 2. armije. Armija sa četiri korpusa u I liniji istočno od Horžele na frontu od nekih 60 km, imala je na raspolaganju samo jedan drum preko Mišinjeca ka granici. Jedina železnička pruga i jedina telegrafska veza s Nemačkom vodile su preko Mlave. Sve je to otežavalo nastupanje, snabdevanje i komandovanje u ovom siromašnom, teško prolaznom graničnom zemljištu. Situaciju nisu shvatili ni Stavka i Žilinski, iako ih je upozoravao komandant 2. armije. Stalno su zahtevali da 2. armija ubrza nastupanje kako bi udovoljili želji Žofra.

Pored svih teškoća 2. armija je sa devet pešadijskih i tri konjičke divizije izbila 23. VIII naveče na liniju Johanisburg—Ortelsburg—Najdenburg—Soldau. Već predveče tog dana je njen 15. korpus napao levokrilnu diviziju 20. korpusa i posle krvavog boja kod s. Lana i s. Orlau odbacio je na liniju Turau i južno od Hoenštajna.

5. OFANZIVA RUSKE 2. ARMIJE OD 24 DO 31. AVGUSTA¹⁶¹
— BITKA KOD TANENBERGA

(Sk. 34)

a. Pripreme bitke i uvodne borbe

Usled borbi kod s. Lana i s. Orlau 23. VIII Hindenburg je računao sa mogućnošću da 2. armija sa 3½ korpusa već 25. VIII napadne njegov 20. korpus, ojačan na 4½ pešadijske divizije, koji se prikupio na položaju Gilgenburg—Milen. Njegova 3. rezervna divizija nalazila se kod Hoenštajna. Iako se 1. korpus tek 26. VIII upodne mogao potpuno prevesti iza desnog krila 20. korpusa, Hindenburg je rešio da već 24. VIII naveče primi bitku na položajima ovog korpusa, naredivši mu da ih drži „do poslednjeg čoveka“. Od 1. korpusa zahtevao je da 25. VIII do 10 časova pripremi dotle iskrcane delove za protivnapad pravcem Uzdau. Bio je svestan sve rizičnosti ovakve bitke i, obaveštavajući Vrhovnu komandu, Ludendorff je lično dodao „da se ne isključuje ni njen rđav ishod“... ali bi „povlačenje 20. korpusa imalo isti efekat kao i poraz“ i „da se na drugi način ne može doći do pobeđe“. U toku 24. VIII dobijeni su podaci da je desno

¹⁶¹ Zadržali smo ovaj nesimpatični i s vojnog gledišta nedovoljno opravdani naziv za bitku jedino zbog toga što je pod tim nazivom opšte poznata i ušla u sve istorije. Naziv su Nemci uzeli po predlogu Ludendorffa kao rehabilitaciju za poraz Nemaca 1410. god. koji su im ovde zadali Poljaci i Litvanci. Bitku smo prikazali detaljnije nego druge jer se smatralo, ne samo sa nemačke strane, da je komandovanje u njoj bilo najuspešnije i izvođena je u duhu Šlifenove „Kane“.

krilo Narevske armije, 6. korpus i 4. konjička divizija, nastupajući od Ortelsburga ka Zenzburgu i Bišofsburgu, ne samo prostorno no i nizom jezera, odvojeno od svoje i Njemenske armije. To je pružalo izgleda da se ono izolovano napadne, te je stoga Hindenburg odmah naredio da 25. VIII u zoru 1. rezervni korpus napadne sa 6. landverskom brigadom preko Zeburga tog protivnika. Za napad je nameravao da upotrebi još bar $\frac{1}{2}$ 17. korpusa, te mu je naredio da se u toku 25. VIII pomeri u područje Bišofštajn—Bartenštajn, udaljeno oko 40—50 km. Ujutro 25. VIII uhvaćene su dve otvorene ruske radio-depeše.¹⁶² Prva je sadržavala celu zapovest 1. armije iz koje se videlo da ona namerava da 26. VIII dopre tek do linije Gerdauen—Alenburg—Velau. U drugoj depeši bila je zapovest komandanta 2. armije 13. korpusu. Iz nje se videlo da on pretpostavlja da se 8. armija povlači ka liniji Kenigzberg—Rastenburg, jednim korpusom sa područja Lana—Orlau u rejon Osterode, a landverskim jedinicama kod Gilgenburga. Ruska 2. armija trebalo je da 25. VIII izbije prednjim delovima na liniju Alenštajn—Osterode, a glavninom da posedne 13. korpus Kurken i Gimendorf; 15. Nadrau i Paulsgut a 23. Mihalken i Gr. Gardinen. Od ostalih delova trebalo je da ostanu: 1. korpus kod Uzdaua, 4. konjička divizija u Zenzburgu, a 6. i 15. konjička divizija u Ostralenki. Radi zaštite krila 6. korpus trebalo je da dođe u oblast Bišofsburga. Time su bile otkrivene namere obe armije, što je, prirodno Hindenburgu bitno olakšalo izvođenje bitke. A pošto se u toku 25. VIII nije očekivao ruski napad, to su se 1. i 20. korpus mogli potpuno prikupiti za napad koji je trebalo da preduzmu 26. VIII. Isturanje 13. korpusa prema severu, istočno od jezera Lansker, omogućavalo je da se 15. i 23.

¹⁶² Karakteristično je da su baš ove dve važne depeše date nešifrovano. Tek mesec dana docnije Nemci su bili u stanju da dešifruju ruske šifrovane depeše. SR—II—137. U ruskoj vojsci bilo je nesrazmerno mnogo viših komandanata sa nemačkim prezime-
nom (Renenkampf, Šajdeman, Zalca, Evert i dr.) koji nisu imali uspeha. Stoga se u javnosti stvorilo izvesno podozrenje prema njima i verovanje u postojanje nemačke špijunske mreže čak i u najvišim krugovima.

korpus potuku bez njegovog učešća. Hindenburg je 25. VIII u 20 časova izdao zapovest za napad, prema kojoj je 1. korpus trebalo da zauzme 26. VIII do 10 časova visove kod s. Zebena i južno, a potom da produži napad ešeloniranim desnim krilom opštim pravcem na Uzdau, dok je 20. korpus imao da održi svoje položaje, da desnim krilom sadejstvuje napadu 1. korpusa i da bude spreman da mu se priključi; 3. rezervna divizija je trebalo da ostane kod Hoenštajna; sa Francuskog fronta upućena landverska divizija gen. Golca trebalo je da se 27. VIII prikupi kod Štrazburga.

Komandant severozapadnog fronta je 23. VIII na osnovu obaveštenja da su Nemci napustili položaje na r. Angerap, dobio utisak da Nemci napuštaju Istočnu Prusku i povlače se u Kenigzberg i ka Visli, a prema njegovoj 2. armiji ostavljaju samo slabe snage. Stoga je naredio 2. armiji da preduzme energično nastupanje i da do 25. VIII izbije na liniju Zenzburg—Alenštajn, a 1. korpusom kod Soldaua radi zaštite levog boka. Nastupanje 1. armije nije ubrzavao i ona je posle dva dana odmora napredovala svega 80 km na zapad i 25. VIII nalazila se na istočnoj obali r. Dajme i Omet. Narevska armija je 24. VIII preduzela nastupanje ka liniji Sorkiten—Alenštajn—Hoenštajn, 4. konjičkom na Zenzburg, dok je 6. i 15. konjičkoj diviziji naređeno da preko Lokena zađu neprijatelju u pozadinu. Ove konjičke divizije ubrzo su zadržane, korpusi u centru zadovoljili su se neznatnim napredovanjem, a samo su 6. korpus i 4. konjička divizija izbili oko Zenzburga. Na vesti da su Nemci napustili položaje na Ankerapu, Samsónov je protiv volje Žilinskog naredio da se armija pomeri prema liniji Osterode—Alenštajn i ovaj se konačno složio s tim, ali da se 6. korpus ostavi kod Bišofsburga, a 4. konjička divizija kod Zenzburga. Tako je 2. armija raspolagala 25. VIII za nastupanje sa svega tri korpusa, koji su imali da izbiju na liniju Gimendorf—Gr. Gardinen. Ali usled premorenosti i nesporednosti ni ova linija nije sasvim dostignuta, a komandant 2. armije je tražio i dobio pristanak koman-

danta fronta da jedan dan odmori armiju.¹⁶³ U toku 25. VIII komandant fronta i komandant 2. armije raspolažali su podacima da se jugozapadno od Gilgenburga nalaze dva nemačka korpusa radi obezbeđenja od Torna. Žilinski je stavio ponovno Samsonovu na raspolaganje 1. korpus koji ga je ojačao polovinom 23. korpusa, jednom streljačkom brigadom i 6. i 15. konjičkom divizijom i naredio mu da po svaku cenu zaštiti levi bok armije. Tako je centar armije spao na svega 2½ korpusa.

b. Raspored snaga 25/26. avgusta¹⁶⁴

Usled rokiranja sa istoka na zapad sastavi grupa 8. armije su se stalno menjali, a slično je bilo i kod ruskih armija.

Pred početak napada jedinice 8. armije nalazile su se: 1. korpus u prikupljanju na području Kilpin, Ribno, Najmark, sa 5. landverskom brigadom kod Lautenburga; 20. korpus na utvrđenim položajima između jezera Gros Damarau i Milen i potčinjenim odredom Unger (jačine jedna slaba divizija) u naslonu zapadno od r. Drevenč do Kl. Potsdorfa; 3. rezervna divizija istočno od Rajhenaua; prostor između 1. korpusa i Torna zatvarala je 19. landverska brigada kod Štrazburga; 1. rezervni korpus, sa pridatom 6. landverskom brigadom, zanoćio je posle 30 km marša oko Zeburga; 17. korpus je posle 50 km marša izbio prednjim delovima na liniju Gros Švansfeld—Bišofštajn; zapadno od Gerdauena prema Njemenskoj armiji bila je 1. konjička divizija, a iza reka Dajme i Pregel opšta rezerva Kenigzberg. U početku bitke 8. armija je raspolagala sa svega 13 pešadijskih i 1 konjičkom divizijom, a od 27/28. VIII još i landverskom divizijom Golc.

Kod ruske 2. armije bili su: 6. korpus prikupljen oko Bišofsburga; 13. korpus u nastupanju kod Gimendorfa i Kurkena; 15. korpus u nastupanju ka liniji Orlau—Frankenau; ½ 23. korpusa oko s. Lipau; 1. korpus na liniji Uzdau—Borhersdorf; ½ 23. korpusa na maršu kod Soldaua; 1 streljačka brigada tek u iskr-

¹⁶³ 13. korpus prevalio je za 12 dana 250 km, a 15. pod borbom za 10 dana 215 km po peskovitim putevima, pri avgustovskoj žezi bez uredne, a često i nikakve hrane.

¹⁶⁴ Zbog različitih podataka u literaturi o odnosu snaga, što je ovde naročito značajno, dati su podrobni podaci za nemačke snage prema nemačkim, a za ruske prema ruskim izvorima. Nemačke dve landverske brigade računale su kao jedna divizija.

cavanju kod s. Ilovo; 4. konjička divizija kod Zenzburga, a 6. i 15. oko Soldaua. Ukupna jačina 2. armije iznosila je 10 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 3 konjičke divizije. Ruska 1. armija nalazila se sa 3, 4. i 2. korpusom južno od linije Norkiten—Angerburg, a sa 20. korpusom severno od r. Pregel. Njena ukupna jačina iznosila je 8 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 5 $\frac{1}{2}$ konjičkih divizija.¹⁶⁵

c. Tok bitke od 26. do 31. avgusta

Hindenburg je, i pored neprikupljenosti i premorenosti 17. i 1. rezervnog korpusa, zahtevao da armija preduzme već 26. VIII energičan napad na celom frontu, jer se bojao da će Žilinski i Renenkampf uvideti potrebu za energičnim nadiranjem 1. i eventualnim usporavanjem pokreta 2. armije, kako bi osujetili namere protivnika. Oni još nisu bili načisto da li je pobeda kod Gumbinena bila potpuna. Komandant fronta je 26. VIII smatrao da se neprijatelj nalazi u ovom rasporedu: 1. korpus oko Kenigzberga, jedna grupa u odstupanju preko Fridlanda i Šipenbajla ka Visli, 20. korpus južno od Alenštajna, a da se prema boku 2. armije nalazi jedna grupa u formiranju. Njegov plan je bio da okruži 20. korpus i po mogućstvu grupu koja je odstupala ka Visli. Za obezbeđenje i opsedanje Kenigzberga predviđao je dva korpusa. Druga dva korpusa 1. armije imala bi da nadiru ka liniji Elbing—Salfeld, a 2. armija s juga na sever, dok bi njeno ojačano levo krilo zatvaralo pravac prema Tornu. Ponova je i istakao da Nemce treba nabaciti na more i sprečiti im odstupanje ka Visli.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Prema Zajončkovskom, 143 str., nedostajalo je: po 1 pešadijski puk 6, 13. i 15. korpusu i oko 2 puka 1. i 23. korpusu. Odnos snaga 2. armije prema zapadnoj grupi bio bi 96 ruskih prema 95 nemačkih bataljona (bez ruskog 6. korpusa i nemačkog 1. rezervnog i 17. korpusa i 6. landverske brigade). Prema podacima — SR—II—238, 240: 2. armija je mogla koristiti za bitku oko 175, a 8. armija 153 bataljona. Uglavnom može se pretpostaviti da su snage 2. i 8. armije koje su mogle biti angažovane u bici bile u pešadiji približno jednake, a da su u artiljeriji Nemci bili jači.

¹⁶⁶ Ovakav optimizam vladao je i u Stavki gde se više mislilo na pripreme za velike operacije ka Berlinu no na nedovršene operacije u Istočnoj Pruskoj.

Dvadeset šesti avgust. Već u zoru nemački 1. korpus otpočeo je nastupanje i zbog jakog otpora prednjih delova tek je predveče izbio ispred glavnog ruskog položaja kod Uzdaua. Fransoa je nameravao da ih 27. VIII napadne. U toku dana su 15. i $\frac{1}{2}$ 23. korpusa napali 20. korpus. Neprijatelj je protivnapadom zadržao $\frac{1}{2}$ 23, ali nije mogao sprečiti 15. korpus da izbije severno od Hoenštajna, ni 13. da desnim krilom prodre do Kelarena. Time je bilo osujećeno planirano uništenje 15. korpusa. Hindenburg nije bio zadovoljan rezultatima celog desnog krila na kome je ležalo operativno težište armije. Međutim, značajan uspeh imali su 1. rezervni i 17. korpus. Oni su napali odvojeni 6. korpus koji je nastupao forsirano za Alenštajn u pomoć 13. korpusu. U boju kod Gros Besaua nemački korpusi su odbacili 6. korpus preko Bišofsburga na jug, nanevši mu teške gubitke. Za idući dan Hindenburg je naredio produženje napada u 4 časa na celom frontu 1. i 20. korpusa, i to prvi preko Uzdaua, a drugi južnim krilom preko Najdenburga u bok ruskog centra. Levo krilo 1. armije doprlo je toga dana do Gerdauena, a njen 2. korpus se nalazio u Angerburgu, tj. oko 50—70 km od Vartenburga i Bišofsburga, odakle se energičnim nadiranjem u jugozapadnom pravcu mogao za 1—2 dana, a konjicom još i ranije, naći za leđima 17. i 1. rezervnog korpusa. Hindenburg je naredio da i oni produže 27. VIII nadiranje preko Vartenburga i Bišofsburga na jug, a 1. konjička divizija da im štiti pozadinu na liniji Rastenburg—Koršen. Samsonov je prešao 26. VIII iz Ostrolenke u Najdenburg da bi 27. VIII rukovodio napadom centra na Alenštajn i Osterode i bočnim napadom 6. korpusa preko Alenštajna o čijem porazu i odstupanju prema Ortelsburgu nije ništa znao. Bio je obavešten o nemačkom napadu kod Uzdaua. Te nemačke snage cenio je na 3—4 pešadijske divizije, pa je računao da će ih ojačani 1. korpus zadržati, dok sa 13, 15. i 6. korpusom ne izbije u toku 27. VIII na predviđenu liniju.

Dvadeset sedmi avgust. O odstupanju 6. korpusa 26. VIII ka Ortelsburgu i nastupanju 1. rezervnog i 17. korpusa na Vartenburg i Bišofsburg nisu ništa znali

ni njegovi susedni korpusi (2. i 13) ni komandant 2. armije koji je još uvek smatrao da se prema Vartenburgu nalazi 6. korpus, iako s njim nije imao veze. 13. korpus je bez borbe zauzeo Alenštajn. Popodne je dobio naređenje da se preko Hoenštajna priključi napadu 15. korpus, koji je potiskivao levo krilo 20. korpusa pravcem Rajhenau. Napad su Nemci naveče zadržali, pošto mu 13. korpus nije došao u pomoć, već se zadržao kod Alenštajna. Za to vreme Hindenburg je neposredno rukovodio napadom 1. i 20. korpusa i tražio glavno rešenje na pravcu Najdenburga. Posle snažne artiljerijske pripreme i teške borbe levokrilna divizija 1. korpusa zauzela je oko 11 časova Uzdau, a desnokrilna divizija 20. korpusa napala je polovinu 23. korpusa kod Lipaua, koja je brzo napustila bojište i povukla se delom čak do Najdenburga. No u to vreme su delovi ojačanog ruskog 1. korpusa sa pravca Soldau zadržali desnokrilnu diviziju nemačkog 1. korpusa i ugrožavali bok celog korpusa, pa je komandant 1. korpusa gen. Fransoa bio primoran da pravac napada pomeri prema jugoistoku i odloži produženje napada za idući dan. Iz ove opasne situacije izvukao ga je komandant ruskog 1. korpusa koji je, neuočavajući velike izgleda na uspeh sa dalekosežnim posledicama, naredio da se njegov korpus povuče noću prema Mlavi, ostavljajući samo zaštitnice prema protivniku. Na istočnim krilima nije došlo do sudara; 1. rezervni i 17. korpus prikupili su se u oblasti Vartenburg, Bišofsburg, dok se ruski 6. sa 4. konjičkom divizijom povukao čak do Ortelsburga. Samsonov je naveče bio sasvim pogrešno upoznat sa situacijom. Pretpostavljao je da mu se korpusi nalaze u ovom rasporedu: 6. korpus oko Bišofsburga; 15. i 13. da napadaju Osterode i Gilgenburg, a 23. i 1. da vode teške borbe na liniji Lipau—Uzdau. Verovao je da je nemački 17. korpus kod Uzdaua, a za 1. rezervni nije ništa znao. Na osnovu ovakve pretpostavke naredio je za 28. VIII da: objedinjeni 13. i 15. korpus u zoru energično nadiru opštim pravcem Gilgenburg—Lautenburg, da bi neprijatelja ispred fronta 23. i 1. kor-

pusa zahvatili s boka i u leđa;¹⁶⁷ 23. korpus da po svaku cenu održi svoje položaje; 6. korpus da izmeni svoj sadašnji pravac i da nastupa na Pasenhajm. Tek što je izdao zapovest dobio je obaveštenje o odstupanju 1. korpusa pravcem Soldau—Mlava. I pored toga ostao je pri predviđenom napadu. Hindenburga je najviše zabrinjavalo što je 2. korpus Njemenske armije već dopodne zauzeo Rastenburg, a njene četiri konjičke divizije izbile su kod Alenburga, Fridlanda, Koršena i Resla i sa isturenim delovima čak kod Prajziš Ajlaua i Hajlsburga. Ipak je ostao pri odluci da okruži i uništi ruski istaknuti centar, iako je računao da će 1. korpus biti zauzet borbama na pravcu Soldau-Mlava. Potom je naredio da 28. VIII u zoru 20. korpus, 3. rezervna i landverska divizija Golc produže napad na Hoenštajn, a 1. rezervni i 17. korpus na Alenštajn. U slučaju da protivnik ispred 1. rezervnog i 17. korpusa odstupi na jug, 1. rezervni korpus će svoje desno krilo usmeriti na Stabigoten, dok će 17. produžiti gonjenje pravcem Vilenberg.

Dvadeset osmi avgust. Samsonov je u noći 27/28. VIII shvatio u kakvoj se situaciji nalazi njegova armija. O tome je još 28. VIII ujutro obavestio Žilinskog i naredio da 6. korpus po svaku cenu održi Ortelsburg, 1. korpus da se prikupi ponovno za napad ka severu, a 23. da zatvori pravce ka Najdenburgu i od Vaplica. Smatrao je da će Nemci glavne napore usmeriti prema 15. i 13. korpusu u oblasti Hoenštajna, te je rešio da njima lično komanduje.¹⁶⁸ U zoru je otpočelo desno krilo 20. korpusa napad s juga preko s. Vaplic na Hoenštajn radi obuhvata 15. korpusa. Međutim, ono je zapalo između unutrašnjih krila 15. i 23. korpusa koji su ga potukli i u neredu odbacili na zapad. Zbog toga su levo krilo 20. korpusa, odred Unger, 3. rezervna divizija sa zapada i divizija Golc sa

¹⁶⁷ Zihovič — „Vojnoistorijski zbornik“, sveska 3, str. 143. Moskva — 1921.

¹⁶⁸ Poslao je štab armije u Ostrolenku, a sa užim uputio se na osmatračnicu, 7 km jugoistočno od Hoenštajna, ali bez radio-stanice. Time je izgubio svaku vezu sa komandantom fronta, 1. armije, 1. i 6. korpusa.

severa prešli u napad i primorali 15. i $\frac{1}{2}$ 13. korpusa da se popodne povuku preko Hoenštajna i Paulsguta na istok. No i ovaj pokret 20. korpusa ubrzo su zadržale ruske zaštitnice, a predveče su njegovo levo krilo napali delovi 13. korpusa koji su tek sada nastupali od Alenštajna za Hoenštajn. Do kasno u noći vođene su žestoke borbe oko Hoenštajna. Nemci su mesto održali, očekujući pristizanje 1. rezervnog korpusa. Međutim, 1. rezervni i 17. korpus zadržali su se celo dopodne na prostoru Alenštajn, Vartenburg, jer im je Hindenburg menjao pravce nastupanja i time prouzrokovao nepotrebne, zamorne marševe i onemogućio njihovo učešće u borbama. Tek oko 16 časova preduzeo je 1. rezervni korpus pokret ka Hoenštajnu, ali se preko noći zadržao oko s. Dareten, dok je 17. korpus izbio noću prednjim delovima uglavnom do Pasenhajma i Ortelsburga. U isto vreme tok bitke i na zapadnim krilima postajao je za Ruse sve kritičniji. Ujutru se Fransoa uverio o povlačenju ruskog 1. korpusa prema Mlavi, pa je prema njemu ostavio samo 5. landversku brigadu, dok je prema Najdenburgu uputio ceo 1. korpus. Čim je obavešten o ovome i o porazu 15. korpusa, Hindenburg je odmah naredio 20. korpusu da preduzme gonjenje ka liniji Lana—Kurken a 1. da preko Najdenburga izbije već tog dana do Mušakena i Grinflisa i konjicom do Vilenberga kako bi presekao odstupnicu Rusima. Zbog premorenosti 1. korpus je naveče izbio tek u Najdenburg, a 20. su zadržale ruske zaštitnice uglavnom na liniji Vaplic—Hoenštajn. Samsonov je predveče naredio povlačenje svoje armije ka granici: 15. i 23. korpus za Janovo, a 13. za Horžale. Na liniji Frankenau—Grinflis—Bartošken upućeni su razni sastavi radi obezbeđenja povlačenja armije, dok je 1. korpus dobio zadatak da napadom s juga, na Najdenburg, oslobodi okružene delove 15. i 23. korpusa. U toku noći se 13. korpus povlačio od Hoenštajna preko Kurkena do Jablonkena, a 15. od Vaplica i Orlaua do ispred Mušakena, koji je nemačka konjica u toku noći već bila zauzela.

Popodne 28. VIII Hindenburg je ozbiljno računao na sadejstvo Njemenske armije sa Narevskom preko Alen-

štajna počev od 30. VIII. Na pojačanja od dva korpusa i jedne konjičke divizije sa zapada koja mu je Moltke uputio nije mogao računati pre septembra.¹⁶⁹ Zato je rešio da oko Hoenštajna zadrži 1. rezervni korpus, 1 diviziju 20. korpusa i landversku diviziju Golc, a sa ostatkom armije da produži gonjenje Narevske armije u nadi da će je brzim nadiranjem 17. i 1. korpusa ka Vilenburgu potpuno okružiti.

Od dvadeset devetog do trideset prvog avgusta. Žestoke borbe sa požrtvovanim ruskim zaštitnicama sve dok nisu izginule nastavljene su idućeg dana u oblasti Hoenštajna i severno od Najdenburga, a 13. i 15. korpus povlačili su se uz najveće napore kroz šume ka jugoistoku u nadi da će se probiti između Najdenburga i Vilenburga ka granici. Pošto je nemački 1. korpus bio ovladao ovim pravcem, to su se 13. i 15. korpus orijentisali ka istoku, ali su se već od s. Jedvabno i Ortelsburg pojavili delovi 17. korpusa pa je obruč oko 13. i 15. i dela 23. korpusa, u šumama Kurken, Orlau, Mušaken, Jedvabno, bio uglavnom zatvoren. Usled ukrštanja kolona, zastoja, lutanja, pokušaja pojedinih jedinica da se probiju, trupe su se potpuno izmešale i komandovanje je bilo onemogućeno. Pa i pored ovakvog stanja Hindenburg nije bio 29. VIII siguran u potpun uspeh.

Stvarno, snage koje su držale obruč bile su slabe — oko 4 divizije, razvučene na širokom frontu, te proboj kroz njih nije izgledao tako težak, pošto su se na ruskoj strani nalazili: nedaleko od Ortelsburga 6. korpus i 4. konjička divizija, deo 23. korpusa i 6. konjička divizija južno od Vilenberga i Mušakena, a 1. korpus sa oko tri pešadijske i 1 ½ konjičkom divizijom oko Mlave. Moralo se pretpostaviti da će svi pokušati da oslobode 13. i 15. korpus.

Hindenburga je najviše uznemiravala radio-depeša Zilinskog Renenkampfu da ubrza pomoć Narevskoj armiji i što se konjica 1. armije pojavila već 29. VIII zapadno

¹⁶⁹ Na vesti o odašiljanju ovih pojačanja Ludendorf je Vrhovnoj komandi naglasio „da nisu neophodna, a ako se mogu upotrebiti na zapadu, da se zadrže, jer će se oni na istoku sami ispomoći“. SR—II—203.

kod Resela i Hajlsburga. Zbog toga je Hindenburg naredio da 1. rezervni i $\frac{1}{2}$ 20. korpusa, kao i divizija Golc posednu i utvrde položaje u visini Alenštajna, a samo 1. i 17. korpusi da produže sužavanje obruča severoistočno od Najdenburga, s tim da po jednu diviziju izvuku i prikupe na područje Kurken, Vutrinen u armijsku rezervu. No čim je u noći 29/30. VIII dobio sigurna obaveštenja da je Renenkampf uputio tri desnokrilna korpusa ka Kenigzbergu, a da su dva levokrilna obustavila pokret na zapad, odmah je gotovo sve trupe pokrenuo od Alenštajna na jug ka Najdenburgu za podršku 1. korpusa, koji je 30. VIII pre podne bio napadnut s juga od strane ruskog 1. korpusa i potisnut iz Najdenburga. Ne obazirući se na to, komandant nemačkog 1. korpusa je ipak zadržao deo korpusa koji je držao obruč oko 13. i 15. severno od varoši. Čim su se 31. VIII pojavila nemačka pojačanja prema Najdenburgu, Rusi su napustili varoš. Pokušaji Rusa da kod Ortelsburga, Štrazburga i Lauterburga razbiju obruč ostali su bez uspeha. Time je sudbina 13. 15. i $\frac{1}{2}$ 23. korpusa bila rešena. Ostaci Narevske armije povučeni su radi sređivanja i obnove ka r. Narevu. Tako je 8. armija mogla da sačeka pojačanja sa zapada, a zatim da se orijentiše prema Njemenskoj armiji.¹⁷⁰ Komandant 2. armije je izvršio samoubistvo pri povlačenju.

d. Osvrt na bitku kod Tanenberga

Nemci slave ovu bitku više no ma koju u ovom ratu i nazivaju je „malom Kanom“. Ovom pobedom podizali su tada moral naroda posle poraza koji su uskoro otpočeli na Marni. Pri razmatranju ove bitke mora se imati u vidu specifični karakter ovog pošumljenog, jezerima bogatog i močvarnog zemljišta. Nemci su celo vojište dobro uredili u pogledu dotura, saobraćaja i veza. Viši komandanti su ga dobro poznavali i pravilno su cenili

¹⁷⁰ Ta dejstva 8. armije prikazaće se docnije, posle opisa rusko-austrougarskih operacija u Galiciji, jer će se tako reljefnije videti njena strategijska celishodnost.

njegov uticaj na taktičke i operativne radnje. Zahvaljujući ovim okolnostima i pohvatanim ruskim radio-depešama, štab nemačke 8. armije bio je dobro i blagovremeno obavешten o protivnikovoj situaciji, te je Hindenburg mogao brzo donositi vrlo smele odluke i brzo ih sprovesti. Njemu se ipak ne može osporiti velika zasluga za pobedu. Bio je nepokolebiv u odlukama, energično je suzbijao samovolju i malodušnost komandanata, ne ograničavajući ih u korisnoj inicijativi. Primerno je rukovodio bitkom i stalno je menjao komandno mesto, pošto je na frontu unapred bio pripremio osmatračnice, odakle je mogao da najbrže lično utiče na tok bitke.

Gotovo obrnuto stanje je bilo kod Rusa. Da bi ispunili svoje obaveze prema Francuskoj, pokrenuli su armije sa koncentracijske prostorije neprikupljene, forsiranim marševima i s neuređenom pozadinom. Zbog toga su one ušle u borbu sa zamorenim i već donekle rastrojenim korpusima. Ovo važi naročito za 2. armiju. Armije su dejstvovalе po spoljnim operacijskim pravcima. Stvarno, gledišta o pravcima nastupanja armija bila su kod višeg rukovodstva vrlo neujednačena i menjala su se. Početni uspesi precenjivani su. Između komandanata armija nije postojala sigurna međusobna veza. Teškoće 2. armije nisu shvatili ni štab fronta ni Stavka. Stalno se od nje zahtevala užurbanost i brzina, nije se vodilo računa o odmoru i snabdevanju ljudstva, izviđanju, vezi i sl. Korist od nadmoćne ruske konjice potpuno je izostala, iako je imala mogućnosti za najcelishodniju upotrebu. Blagodareći takvim uslovima, Hindenburg je mogao da uspešno izvrši tu tešku i složenu operaciju i dobije jednu od najracionalnijih pobeda u celom ratu. Prema nemačkim podacima, ruski gubici u ovoj bici bili bi 92 000 zarobljenih, oko 50 000 ranjenih i mrtvih i 350 zaplenjenih topova, a nemački tek 10% od ovih. I pored konačnog poraza, Narevska armija je u toku ove operacije imala niz uspešnih pojedinačnih bojeva, a njene jedinice su i pod najtežim okolnostima pokazale retku hrabrost i izdržljivost.

U širem strategijskom smislu ovaj poraz imao je i pozitivnih posledica. Brzo nadiranje ruskih armija u

Istočnu Prusku navelo je Moltkea da tamo uputi sa desnog krila gde je bilo težište operacije, dva korpusa. Oni su mu nedostajali u rešavajućoj bici na Marni, gde su mogli imati i presudan značaj.

II DOGAĐAJI NA RUSKO-AUSTROUGARSKOM FRONTU DO 16. SEPTEMBRA¹⁷¹

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA U TOKU KONCENTRACIJE I STRATEGIJSKOG RAZVOJA (Sk. 35)

Rusi su mogli razviti prema austrougarskoj granici, od ušća Sana do Bukovine, do 20. mobilizacijskog dana, oko 35 pešadijskih i 13 konjičkih, a do 30. dana oko 60 pešadijskih divizija. U osnovnom austrougarskom planu bilo je predviđeno prema Rusiji 40½ pešadijskih i 11 konjičkih divizija. Levokrilne armije su se mogle razviti na granici do 23. mobilizacijskog dana na liniji Buzač—Zborov—Žolkijev—Sjenjava—ušće Sana „pri neometanoj mobilizaciji i koncentracijskom prevoženju“, a desnokrilne tek 27. mobilizacijskog dana. Neophodno je bilo krajnje ubrzavanje mobilizacije, koncentracije i zalaganje svih iole raspoloživih snaga na ruskom frontu, kad se ostalo pri odluci da se rešenje traži od početka ofanzivnim operacijama.¹⁷² Pa i pored upornih opomena Moltkea Konrad je dao 25. VII pristanak za napad na Srbiju i za upotrebu „B-ešelona“ u tom napadu. Ali je već krajem jula počeo uviđati svu opasnost ovakve odluke pa je hteo da odmah uputi i „B-ešelon“ u Rusiju, što je iz tehničkih razloga bilo nemoguće.¹⁷³ Zbog toga je naredio, 1. VIII, da se

¹⁷¹ Podrobnije će se prikazati glavne operacije — galicijska bitka — jer su imale ne samo trajne vojno-političke posledice, nego su sa strategijskog, operativnog i taktičkog gledišta najpodjednije za upoznavanje ovog ratišta i oba protivnika u njihovom najvećem usponu.

¹⁷² SR—II—247 i PRAU—I—12.

¹⁷³ U Rusiju je hteo da uputi ne samo „B — ešelon“ nego i štab 5. armije sa 8. korpusom. PRAU—I—94.

pomeri strategijski razvoj armija u Galiciji iza Sana i Dnjestra. Ali se sve do 5. VIII zanosio nadom da će se rat na Balkanu „lokalizovati“ ili bar da će se rusko učešće odložiti dok ne izvede nameravani udar prema Srbiji. Zbog toga su izbegavane sve pripreme vojišta u istočnoj Galiciji, da se ne bi dao Rusima povod za napad. Konrad je znao da su Rusi ranijom mobilizacijom i koncentracijom imali 5 dana prednosti u odnosu na Austro-Ugarsku koja će tek krajem avgusta moći raspolagati kompletnim sastavima — ukupno 38 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 11 konjičkih divizija. Ali nadao se da će novim strategijskim razvojem, čiji je front bio za 130 km kraći, desno krilo 120 km udaljenije od onog pri ranijem razvoju; isturanjem 11 konjičkih i 3 pešadijske divizije ka granici; napadom nemačke 8. armije preko Nareva pravcem Sjedlec i forsiranim železničkim prevoženjem moći neutralisati dosadanje propuste.¹⁷⁴ Ostao je i dalje nepokolebljivo pri odluci da preduzme ofanzivu čim na Dnjestru i Sanu prikupi 30 $\frac{1}{2}$ pešadijskih divizija. Računao je da će armije na levom krilu biti spremne za pokret već 20, a na desnom 23. VIII. O ruskim snagama Konrad je do 18. VIII imao vrlo neodređenu predstavu i zato su sve njegove odluke i planovi bili do tada načelnog karaktera, naročito što nije znao da li će mu Rusi omesti izvođenje nameravanog razvoja.

Ruska Vrhovna komanda ostala je, i pored svih sugestija Žofra, pri tome da najpre zada glavni udar austro-ugarskoj vojsci, a zatim da prenese težište operacija prema Nemačkoj. Zato je odredila 46 $\frac{1}{2}$ pešadijskih divizija prema austrougarskom frontu, a 34 prema Istočnoj Pruskoj. Ruskom Generalštabu uspelo je u mirno doba, na osnovu sigurnih izvora, da zaključi da je austrougarski strategijski razvoj predviđao najmanje tri, od svega četiri armije, koliko je određeno za ruski front, na liniji Nisko—

---

¹⁷⁴ Već od 9.IX pristizalo je dnevno po 140 železničkih kompozicija od 100 osovina na krajnje iskrčne stanice koncentracijskih prostora (oko 800 ovakvih vozova za 40 000 vagona bilo je od polovine avgusta u stalnom pokretu za te svrhe).

Brodi—Kopičnice.¹⁷⁵ Takav istureni razvoj nudio je Rusima velike izgleda da već svojim strategijskim razvojem obuhvate tri armije sa severa i istoka i to se prirodno nametalo kao osnovna operacijska zamisao za jugozapadni front.

Po pitanju da li da se težište operacija predvidi na severu ili istoku postojala su već u mirno doba oprečna mišljenja između Glavnog generalštaba i gen. Ivanova, komandanta kijevskog vojnog okruga, predviđenog za komandanta jugozapadnog fronta. Oba su računala sa austrougarskom ofanzivom, Generalštab sa težištem na severu jer bi se tu ostvarila veza sa nemačkim snagama, a Ivanov na istoku jer bi im ruske snage iz Volinije i Podolije, ukoliko bi bile upućene na sever, ugrožavale bok i pozadinu. Zato je Ivanov težio da mu istočne armije budu jače, a Generalštab je opet želeo da to budu zapadne. Ovo se ogledalo u usvojenom početnom rasporedu snaga, a odraziće se i na tok operacija.

Oko 10. VIII Vrhovna komanda dobijala je neodređene vesti da je Konrad pomerio strategijski razvoj više ka zapadu. Svi njeni naponi da izviđanjem to tačnije utvrdi ostali su bez uspeha. Zahvaljujući uglavnom veoma razgranatoj, već u mirno doba organizovanoj obaveštajnoj službi među ukrajinskim stanovništvom, mogla je ipak od sredine avgusta zaključiti¹⁷⁶ da se glavne austrougarske snage prikupljaju zapadno od Lavova, oko Jaroslava i na Sanu.¹⁷⁷ U tom slučaju pretila je opasnost da ove snage napadnu bok jugozapadnog fronta, čija je desnokrila 4. armija trebalo da u duhu osnovnog plana nastupa opštim pravcem od Lublina ka Pšemislju. I stvarno, potvrđene su i vesti o skorom nastupanju austrougarskih glavnih snaga ka severu, te su ove oslabljene armije (4. i 5) bile izložene počesnom tučenju. Zato je

¹⁷⁵ Ruskoj obaveštajnoj službi uspelo je da između ostalih pridobije za saradnju i austrougarskog vojnog atašea u Petrogradu, prethodno načelnika obaveštajne službe u austrougarskom Generalštabu, pukovnika Redla. Ovo je bio jedan od razloga što je nemački Generalštab bio nepoverljiv prema austrougarskoj Vrhovnoj komandi u otkrivanju svojih namera i planova.

¹⁷⁶ Moritz v. Auffenberg — Komarov „Österreichs Höhe und Niedergang“ — 281.

¹⁷⁷ Danilov 225—228.

Vrhovna komanda uputila 3. kavkaski korpus i 8. konjičku diviziju koji su ranije bili predviđeni za 3. armiju za Ivangorod, za zaštitu desnog krila 5. armije, a docnije za 4. armiju iz oblasti Varšave Gardijski i 18. korpus, koji su bili predviđeni za 9. armiju. Ivanovu je naređeno da, nečekajući prikupljanje svih jedinica, već 18. VIII otpočne 8. armija sa nastupanjem, a 3. armija docnije, i da pređu granicu 21. i 22. VIII i to: prednji ešloni 5. i 4. armije imali su izbiti 21. VIII na liniju Vilkolaz—Izbica—Hrubješov—Vladimir Voljinskij, a njihove glavnine imale su to učiniti 23. VIII. Ivanovu je naređeno da desnokriline armije uputi u početku nastupanja više prema jugozapadu nego jugu da bi time umanjile opasnost od eventualnog bočnog napada sa Visle i Sana.

2. UVODNE BORBE, POČETNA STRATEGIJSKA IZVIĐANJA, DEFINITIVNI PLANovi I OBOSTRANI RASPORED SNAGA PRED POČETAK OPERACIJA

(Sk. 35)

Od 9. VIII otpočela su čarkanja na granici. Ruske konjičke divizije upale su u Galiciju na pravcima Sokal, Brodi, Tarnopol, Husjatin. Odmah je došlo do oštih konjičkih sudara sa austrougarskim divizijama, koje su uz podršku pešadijskih jedinica uspele da primoraju rusku konjicu na povlačenje iza granice. Da bi rasvetlio stanje kod protivnika, Konrad je naredio armijama u čijem su se sastavu nalazile konjičke divizije, da sa njima preduzmu izviđanja preko granice do linije: Mogiljev—Staro Konstantinov—Luck—Kovel—Holm—Lublin, dakle, oko 100 km u dubinu iza graničnog fronta. Pri izvršenju tog zadatka došlo je do mnogih, vrlo dinamičkih konjičkih borbi u kojima je, na frontu od nekih 400 km, angažovano sa svake strane 10—11 konjičkih divizija, ponegde ojačanih pešadijskim delovima. Gubici su bili veliki, naročito austrougarske konjice koja se pokazala taktički slabijom. Ruska konjica predstavljala je dobar zastor za razvoj armija, ali upustivši se suviše u borbu, nije rasvetlila

stanje kod neprijateljskih glavnih snaga. Austrougarska konjica je slabim izviđanjem važnih pravaca Hrubješov, Krilov, Kremjenec i Proskurov stvorila kod Konrada i komandanata desnokrilih armija pogrešno mišljenje da sa istoka ne predstoji ruska ofanziva.

Obostrani razvoj armija izvršen je bez ometanja. Koncentracijsko prevoženje i jednih i drugih armija nije bilo još potpuno završeno, a Konrad i komandant Jugozapadnog fronta su već od 18. VIII krenuli svoje armije prema granici, kako bi sačuvali inicijativu u predstojećem napadu. Uporedo s tim izgrađivali su i svoje definitivne planove za predstojeće operacije. Do 22. VIII večer njihove krilne armije stajale su na zapadu 20—40 km, na istoku 100—120 km, a na centru 60—80 km jedne prema drugim. Iz tog rasporeda otpočeće već idućeg dana sudari koji će se uskoro proširiti na ceo front širok oko 300 km. Već tada su definitivni planovi i jednih i drugih bili ustaljeni. Armijama su dodeljeni zadaci za početni rad.

Raspored austrougarskih snaga 22/23. IX bio je: armijski odred Kumer — gen. Kumer: 2 $\frac{1}{2}$ landšturmske i 1 konjička divizija na liniji Sasov—Kjelci; 1. armija — gen. Dankl: 3 korpusa (1, 5. i 10) sa 9 pešadijskih i 2 konjičke divizije, 4 landšturmske, 3 marševske brigade i Poljska legija na liniji Tarnograd—ušće Sana; 4. armija — gen. Aufenberg: 4 korpusa (6, 2, 9. i 17.) sa 9 pešadijskih i 1 konjičkom divizijom, 3 marševske brigade na liniji Tarnograd—Cješanov—Njemirov; 3. armija — gen. Bruderman: 2 korpusa (11. i 14) sa 5 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 3 konjičke divizije, 3 landšturmske i 5 marševskih brigada, u prikupljanju iz oblasti Sambor—Lavov prema liniji Magjerov—Žolkijev—Kulikov; armijski odred Keveš — gen. Keveš (deo 2. armije): 2 korpusa (3. i 12) sa 8 pešadijskih i 3 konjičke divizije i 3 landšturmske brigade u pomeranju prema Lavovu, sa 3. korpusom u oblasti Pšemislani, Mikolajov, sa 12. korpusom u oblast Rohatin i Halič, dok je po jedna pešadijska divizija iz 11. korpusa, ostala kod Černovice i Zborova prema granici.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Korpusi su se sastojali od 3, 2 pa i 1 pešadijske divizije, landšturmskih, marševskih brigada i sl., a bilo je i samostalnih pešadijskih divizija. Ova neujednačenost, priliv jedinica iz „B-ešelona“ i često prebacivanje korpusa i divizija iz jedne armije u drugu otežavaju tačno utvrđivanje jačine armije i glavni su uzrok što se nailazi na nepodudarne podatke u literaturi.

Konrad je naredio 22. VIII da se sutradan preduzme „opšta ofanziva 1, 4, 3. i sa delovima 2. armije...“ Prve dve armije, na kojima je ležalo težište operacije, imale su što pre izbiti ispred močvarne i pošumljene doline r. Tanev na liniju Narol—Frampol—Anopol. Odred Kumera ranijim izbijanjem na Vislu, na odsek Jozefov—Anopol, trebao je da im to olakša. 3. armija radi kasnijeg sadejstva sa 4. trebala je da zauzme položaje Kulikov—Žolkijev—Magjerov. Konrad joj je potčinio i 3. korpus iz armijskog odreda Keveš, ali se ovaj korpus imao zadržati istočno od Lavova sa zadatkom da odbije eventualne ruske napade od Sokola i Brodija, ili ako bude potrebno, da se uputi 4. armiji. Armijski odred Keveš, smanjen na pet pešadijskih i tri konjičke divizije, dobio je zadatak da ofanzivno-defanzivnim dejstvom štiti bok prema istoku.

U prvo vreme ove „opšte ofanzive“, u kojoj je Konrad želeo da postigne rešavajuće rezultate, moglo se od aktivnih trupa stvarno angažovati svega 32 ½ pešadijske i 10 konjičkih divizija. Od toga se nalazilo u prostoru između Visle i Buga u tzv. udarnoj grupi (1. i 4. armiji) 18 pešadijskih i 3 konjičke divizije; za zaštitu boka prema istoku (armijski odred Keveš) 5 pešadijskih i 3 konjičke divizije, dok se 3. armija sa svega 8 ½ pešadijskih i 3 konjičke divizije nalazila oko Lavova prema neizviđenom prostoru Kremjenec—Vladimir Voljinskij na čijim su se važnim pravcima svakako morale očekivati jake ruske snage. Zato se od ovako slabe, a uz to 22.IX neprikupljene 3. armije teško moglo očekivati da učestvuje u „opštoj ofanzivi“ na sever, a još manje od delova 2. armije. One su mogle pružiti samo oslonac za obrtanje fronta ka Bugu i bočnu zaštitu udarne grupe.¹⁷⁹

Raspored ruskih snaga bio je 22/23; 4. armija — gen. Zalca — 3 korpusa (14, 16. i Grenadirski) sa 6 ½ pešadijskih i 2 ½ konjičke divizije, razvijena južno od Lublina; 5. armija — gen. Pleve — 4 korpusa (25, 19, 5. i 17.) sa 8 pešadijskih i 2 ½ konjičke divizije na liniji Holm—Hrubješov—Vladimir Voljinskij; 3. armija — gen. Ruski, 4 korpusa (21, 11, 9. i 10.) sa 12 pešadijskih i 4 konjičke divizije na liniji Sokal—Brodi—Tarnopol; 8. armija — gen. Brusilov, 4 korpusa (7, 12, 8. i 24.) sa 10 pešadijskih i 3 konjičke divizije na liniji zapadno od Proskurova—Husjatin—Kamjenec—Podolski.

¹⁷⁹ Da se već tada raspolagalo sa dve armijske i tri korpusne komande, sa 7 pešadijskih i jednom konjičkom divizijom, koje su bile tek otpočele prebacivanje sa balkanskog ratišta, moglo se oče-

Prema osnovnom zadatku da se „nanese odsudan poraz austrougarskim armijama tako da se spreči povlačenje njihovih glavnih snaga na jug preko r. Dnjestra i na zapad za Krakov“ i dopunskim direktivama, Ivanov je odredio za 23. VIII ove zadatke: 4. armija nastupa ka r. San, od ušća do Ležajska, zatim na liniju Mjelec—Ležajsk, a po pristizanju pojačanja dalje na liniju Djebica—Žešov, gde će preseći protivniku odstupnicu ka Krakovu; 5. armija ima najpre da ovlada prostorom Čješanov—Rava Ruska—Magjerov, odakle će se, prema datim prilikama, uputiti prema Pšemislju ili Lavovu ili će probiti protivnički front između Lavova i Mošćiske i nastaviti napad na jug; 3. armija ima „najvažniji zadatak — nastupanje i zauzeće Lavova, vojnog i političkog važnog objekta“;¹⁸⁰ 8. armija nastupa pravcem Bžežani—Podkamen, odbacuje protivnika od Dnjestra i „potpomaže 3. armiji u izvršenju dodeljenog joj glavnog zadatka“, a levim krilom ešeloniranim unazad štiti bok južno od Dnjestra.

Prirodno ubrzano nastupanje imalo je kao i na severozapadnom frontu velikih slabosti: armije su i ovde ušle u operacije nedovoljno sredene, a što je još gore, sa znatno manjom snagom no što je bilo predviđeno. Tako je 21. IX ukupna jačina sve 4 armije mogla iznositi 32 pešadijske i 15 konjičkih divizija, da bi se tek u toku pive operacije popela na nekih 38 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 15 konjičkih divizija od kojih 16 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 6 $\frac{1}{2}$ konjičkih kod 4. i 5, a 22 pešadijske i 8 konjičkih divizija kod 3. i 8. armije.¹⁸¹ Snage 4. i 5. armije, predviđene da budu nosioci glavnog operativnog manevra, bile su slabije nego snage 3. i 8. armije, a pored toga bile su brojno slabije i od protivničke udarne grupe (1. i 4. armije) s kojom je predstojao skori sudar.

kivati tešnje i aktivnije sadejstvo 4. i 3. armije, jer bi onda 2. armija sa 15 pešadijskih i 4 konjičke divizije bila u stanju da zaštititi desni bok. To je prva posredna posledica Poćorekove „kaznene ekspedicije“ prema Srbiji, koju je Konrad odobrio.

¹⁸⁰ Zadatak 3. i 8. armije naveden je prema originalnom tekstu, iznetom kod Danilova — 231, pošto je često netačno iznošen i time premalo istaknut preterani značaj koji je Ivanov pridavao Lavovu na uštrb operativnog manevra severno od njega.

¹⁸¹ Dragomirov 177—178; SR—II—256; Zajončkovski — 118.

Kako su obe strane težile da od početka obezbede sebi inicijativu, to su se već od 23. septembra na frontu, od nekih 300 km razvijale vrlo složene operacije sa mnogobrojnim sudarima, koje će trajati bez većih prekida do sredine septembra.

Ove operacije poznate pod imenom „galicijska bitka“ („prva bitka u Galiciji“, u austro-nemačkoj literaturi i „letnja kampanja u Galiciji 1914.“ i sl.) sastoje se uglavnom iz 2 dela. Prvi deo se u suštini podudara sa graničnim bitkama na zapadnom ratištu i obuhvata: operacije u avgustu ruske 4. i 5. i austrougarske 1. i 4. armije u Poljskoj sa bitkama Krasnik, Tomašev (Komarov) Lublin i ruske 3. i 8. i austrougarske 3. i 2. armije u istočnoj Galiciji sa bitkama Zlota Lipa (Zložov), Gnjila Lipa (Lavov). Drugi deo, u suštini podudaran sa bitkom na Marni, obuhvata operacije svih armija između Dnjestra i Visle na liniji: Hodel—Turobin—Tomašev—Rava Ruska—Grodek—Mikolajov—Strij i sastoje se iz niza bitki nazvanih zajedničkim imenom „bitka kod Grodeka“ ili „bitka kod Rava Ruske—Lavova“, u kojima je palo rešenje cele kampanje, te su austrougarske armije morale odstupiti prema r. Sanu.

3. GALICIJSKA BITKA OD 23. AVGUSTA DO 11. SEPTEMBRA

RAZVOJ GALICIJSKE BITKE DO PADA LAVOVA — 1. SEPTEMBRA

a. Bitka kod Krasnika od 23. do 25. avgusta

(Sk. 36, 37, 38)

U zoru 23. VIII preduzela su oba protivnika sa severnim armijama ofanzivu. Ruska 5. armija je dospela neometano tog dana na liniju: Izbica—Hrubješov—Vladimir Voljinskij, gde je komandant armije Pleve namestavio da 24. VIII sačeka dolazak zaostalih transporata. To je omogućilo austrougarskoj 4. armiji da izbije već 23. VIII naveče bez ometanja preko močvarnog gornjeg Taneva na liniju Terespol—Narol.

Ruska 4. armija imala je 23. VIII da 2. streljačkom brigadom, 14. 16. i Grenadirskim korpusom izbije na liniju Zaklikov—Frampol—Ščebrešin, a ojačana 13. konjička divizija sa desnog i 3. donskokozačka sa levog

krila da dejstvuju na neprijateljske bokove. Već 22. VIII je austrougarska 1. armija isturila ispred r. Taneva mešovite delove i u zoru 23. VIII razvila se sva na oko 70 km širokom frontu Bilgoraj—Janov—Anopol za napad 1. i 5. korpusom na odsek Polihna—Anopol, tj. na 14. korpus i streljačku brigadu, a prema 16. i Grenadirskom korpusu južno od p. Por uputila je samo 10. korpus. Time je Dankl težio da odbaci 4. armiju od Visle na istok, pri čemu su mu, na levoj obali Visle, imali sadejstvovati armijski odred Kumer i nemački landverski korpus Vojrš, gde se nalazila samo ruska 14. konjička divizija. Posle ogorčeniĥ susretnih borbi 14. korpus je morao odstupiti na visove zapadno od Krasnika. Dok su 16. i Grenadirski korpus bez borbe izbili na p. Por, dotle su centar i desno krilo Danklove armije bez teškoća došli na liniju Goraj—Polihna. Za 24. VIII Dankl je naredio da 1. i 5. korpus produĥe napad zapadno od Krasnika, a 10. da ostane na zauzetim položajima na p. Por. Zalca se odlučio da 24. VIII preĥe privremeno sa celom armijom u odbranu iza p. Višnjica i p. Por. O tome nisu obavesteni 16. i Grenadirski korpus, te su preduzeli 24. VIII u zoru napad na jug i bitka se rasplamsala na celom frontu. Austrougarsko levo krilo uspelo je na kraju tog dana da preĥe Višnjicu, izbije do Krasnika i Uĥedova, a 3. konjičkom divizijom do Jozefova i da sa istoka ugrozi obuhvatom bok Grenadirskog korpusa. Na levoj obali Visle se odred Kumer pomerio na sever — prednjim delovima je izbio u visinu Anopola, a korpus Vojrša u prostor Opočno. Kako je ruska 4. armija bila ugroĥena na oba krila i na desnom boku, njen komandant je naredio da se 24. VIII oko podne povuče na liniju: Vilkolaz—Bihova—Kršonov. Pri povlačenju su se njeni korpusi zadržali 24/25. VIII na liniji: Vilkolaz—visovi istočno od Krasnika—Batorc—Turobin, pošto je austrougarska 1. armija usled premorenosti bila obustavila dalji pokret. Neuspeĥ 4. armije, koja je trebalo da zada austrougarskoj vojsci glavni udar, uznemirio je Stavku i Ivanova, te su ubrzali upućivanje pojačanja. Pretpostavljali su da se desno krilo protivničke udarne grupe nalazi na drumu

Tomašov—Zamošč i naredili su 5. armiji da skrene na jugozapad i napadne neprijatelja u bok i pozadinu, a desnokrilni 25. korpus da odmah obrne front na zapad, s obe strane r. Vjepž. Za to vreme Zalca je imao da održi visove oko Goraja, što je uslovljavalo da se 14. korpus povuče u rejon Bjelžice—Vilkolaz, a levo krilo kod Turobina preduzme ponovno napad preko p. Por.

Dankl se odlučio da 25. VIII produži dosadanji rad. Obuhvatni napad levog krila naišao je 25. VIII na rusku 4. armiju u pregrupisanju i primorao je da odstupi postepeno na pripremljene položaje kod Lublina. Time se završila trodnevna bitka kod Krasnika, u kojoj je bilo angažovano s ruske strane 109 000 boraca i 426 topova, a s austrougarske 228 000 boraca i 468 topova. Gubici u ovoj prvoj bici bili su kod oba protivnika veliki.¹⁸²

b. Rad vrhovnog rukovodstva u toku bitke kod Krasnika

Još u toku bitke upućen je gen. Evert da smeni Zalca, jer nije izvideo šumske zone na Tanevu, slabo je održavao vezu među korpusima i nije obraćao pažnju da se armija nasloni na Vislu. Ti su propusti svakako postojali, ali je jasno da su glavni uzroci neuspeha ležali u operacijskim planovima Vrhovne i komande fronta. U njima se nije vodilo računa ni o jačini ni o operativnoj spremnosti armije kojoj je bio namenjen glavni zadatak i koja se nalazila na najvažnijem i najosetljivijem pravcu. Neprikupljena, bez tešnje veze sa susednom 5. armijom, ona je bila podmetnuta izolovanom udaru protivničkih glavnih snaga. Na protivničkoj strani, iako Nemci preko toga olako prelaze, ova je pobeda svakako rasteretila

---

¹⁸² Brojno stanje je dato prema Zajončkovskom 149—150, dok su prema PRAU—I—184 Rusi uveli u bitku 104 bataljona, 100 eskadrona, 350 topova, a Austrijanci 144 bataljona, 71 eskadron i 354 topa. Očigledno, ova razlika dolazi od toga što su kod prvog računate snage koje su se mogle angažovati u bici, a kod drugog samo one koje su stvarno učestvovala.

nemačku 8. armiju i omela ruske namere za preduzimanje ofanzive zapadno od donje Visle. Konrad je precenjivao efekat udarne grupe i sve do 23. VIII prenebregavao je opasnost koja je pretila celoj vojsci i iz istočne Galicije. On se tek 23. VIII uverio da su ruske snage koje nastupaju sa severoistoka i istoka ka Lavovu mnogo jače no što je dotle pretpostavljao i bio je primoran da bitno izmeni svoj dotadanji plan. Iz 3. armije izdvojio je 14. korpus (3. i 8. pešadijsku diviziju i 41. honvedsku diviziju) kao samostalnu „*grupu nadvojvode Jozefa Ferdinanda*“ i uputio je dalje na sever sa udarnim armijama. Za 24. VIII naredio je: Brudermanu da sa ostatkom 3. armije i armijskim odredom Keveš obezbedi bok i pozadinu udarnih armija istočno od Lavova; Bem Ermo-liju da pridošlim snagama svoje 2. armije¹⁸³ napadne s juga ruske snage koje budu nastupale preko r. Zbruč; Danklu da produži nadiranje na Lublin desnim krilom na Biskupice, levim kao i do sada, obuhvatno na Lublin; armijskom odredu Kumer da kod Zavihosta pređe Vislu i uđe u sastav 1. armije; landverskom korpusu Vojrš da nastupa južno od Radoma pravcem Ivangorod radi zaštite boka, a Aufenbergu da nastupa desnim krilom na Hrubješov sa grupom nadvojvode Jozefa iza desnog krila.¹⁸⁴ Ivanov je naredio: 4. armiji da ostane u odbrani na položajima kod Lublina do dolaska pojačanja, a potom da ponovo pređe u ofanzivu; 5. armiji da 26. VIII energično nastupa u bok i pozadinu austrougarske 1. armije ne znajući da se ona tesno naslanja na svoju 4. armiju čije se desno krilo — grupa nadvojvode Jozefa Ferdinanda — protezalo čak do Buga.

Operacije od Visle do Vjepža između ruske 4. i austrougarske 1. armije proširile su se 26. VIII na odsek od Vjepža do Buga

¹⁸³ Tek su 25. VIII pristigle iz Srema u Stanislav.

¹⁸⁴ Kao što se vidi, Konrad je i u ovom izmenjenom planu težio da sa udarnom grupom prodre što više na sever i obrtanjem fronta na istok obuhvati desno krilo jugozapadnog fronta. Tada mu je Hindenburg saopštio da će najpre napasti Narevsku armiju, što je išlo u prilog njegovoj nadi da će se ipak ostvariti željena saradnja na pravcu Sjedlec.

između ruske 5. i austrougarske 4. armije i imale su opšti pravac jugozapad—severoistok i obratno. Prva, nazvana bitkom kod Lublina i druga — bitkom kod Tomašova ili bitkom kod Komarova, sastoje se iz dugotrajnih, promjenljivih krvavih borbi. Početnu nadmoćnost austrougarskih armija težile su ruska Vrhovna i komanda fronta, pošto su pojačanja stizala sporo, da neutrališu energičnim nadiranjem 3. i 8. armije sa istoka. Od 26.VIII ušle su i ove armije u borbu te se i ovde razvila bitka uporedo sa bitkom severnih armija. Uskoro je ona počela vrlo neposredno uticati na razvoj operacija severnih armija da bi najzad imala presudan uticaj na ishod cele kampanje.¹⁸⁵

c. Bitka kod Tomašova (Komarova) — I faza od 26. do 28. avgusta¹⁸⁶

Noću 25/26.VIII ruska 5. armija je zanoćila u svom nastupanju i obrtanju fronta ka jugozapadu 25. korpusom oko Mješova, a ostatkom na liniji Komarov—Sokal. Namera armije je bila da idućeg dana produži nastupanje i obrtanje fronta oko 25. korpusa i izbije na liniju Cješanov—Rava Ruska—Magjerov u bok 1. armije, pošto ni Pleve nije znao da se u ovom prostoru nalaze 4 austrougarske armije. Austrougarska 4. armija prenoćila je tog dana 2, 9. i 6. korpusom na liniji: Hodivance—Tomašov—Terespol, grupom nadvojvode Jozefa Ferdinanda na liniji: Žolkijev—Magjerov i 17. korpusom kod Laskija.¹⁸⁷ Aufenberg je bio pogrešno obavješten da se na području Žečica—Tarnavatka nalaze samo tri divizije 5. armije, a da je njena glavnina razvučena pozadi na prostoriju Hrubješov—Krasnostav—Holm, rešio da 26. VIII napadne 6. korpusom Tisovce, 9. Jatutov, a 2. Zamošč i uništi te isturene divizije. Grupa nadvojvode Jozefa imala je da produži nastupanje levim krilom na Tisovce, a 17. korpus do Lubačova. Došlo je do oštih susretnih borbi između 25. i 19. i 2, 9. i 6. korpusa na području zapadno od linije

¹⁸⁵ Da bi se bolje uočio ovaj međusobni uticaj, izgledalo je umesno da se operacije — bitke — severnih armija prikažu po fazama i vremenski tešnje povežu sa onim istočnim armijama.

¹⁸⁶ Prvi naziv upotrebljava se više u ruskoj, a drugi u austro-nemačkoj vojnoj literaturi.

¹⁸⁷ Sastojao se tada samo iz 19. pešadijske divizije.

Zamość—Tarnawatka. Naveče 26. VIII je 25. korpus, ugrožen na oba boka, morao odstupiti na liniju Zamość—Mościska, udaljivši se tako oko 15 km od 19. korpusa koji je na položaju Rahanje—Tarnawatka odbijao s uspehom napade 6. a delom i 9. korpusa. Ruski 5. korpus, koji je zadržavan od konjičkog korpusa gen. Vitmana, skrenuo je prema 19. korpusu i dopro tek do Laščova, udaljenog oko 15 km. Grupa nadvojvode Jozefa Ferdinanda zadržala se u visini Mosti Vjelkje, očekujući napad ruskog 17. korpusa od Sokala i delova ruske 3. armije sa pravca Radćehov. No do ovog nije došlo, jer je 17. korpus predanio u Sokalu, a delovi 3. armije su skrenuli ka Kamionka Strumilovi.

Uočivši izolovanost 19. korpusa Aufenberg je za 27. VIII naredio 9. 6. i jednoj diviziji 2. korpusa da ga okruže i unište pre no što mu pristignu pojačanja. Konjički i 17. korpus imali su iz rejona Bjelžeca da zaštite ovaj manevar. Grupa nadvojvode Jozefa nije dolazila u obzir, pošto ju je Konrad zadržao sebi na raspolaganju radi eventualnog ojačanja 3. armije kod Lavova.

Za 27. VIII Pleve je predvideo produženje napada svim snagama, pa i 25. korpusom sa težištem na odseku Tomašov—Uhnov, gde bi na širini od 20 km koncentrisao 3 korpusa (19, 5. i 17). Ali se ova namera nije ostvarila. Ruski 25. korpus morao se povući sa linije Zamość—Mościska prema Krasnostavu, 19. ne samo što nije napredovao nego je izgubio i Rahanje, 5. se zadržao kod Laščova, a 17. se nalazio još na pola puta do Jarčova. No, ni Aufenberg nije uspeo da okruži ruski 19. korpus, ali je sprečio ruski prodor na pravcu Tomašov—Narol. Pošto mu je ponovno stavljena na raspolaganje grupa nadvojvode Jozefa, ostao je i za 28. VIII pri istom planu s tim što su $\frac{2}{3}$ 6. korpusa imale da vežu za sebe 5. i 17. korpus na liniji Žečica—Pahanje, dok ih je grupa nadvojvode trebalo da napadne u bok od Bjelža. Ostatak armije dobio je zadatak da izbije do linije Komarov—Zamość.

Da bi pomogao Everta i Pleve je predvideo ponovni napad 28. VIII celom armijom. Zamoreni 25. korpus imao

je da olakša situaciju levokrillnog, Grenadirskog korpusa 4. armije, a ostatak armije, objedinjen pod komandom komandanta 17. korpusa, gen. Jakovljeva, imao je da delom 17. korpusa zatvori prostor između 25. i 19. korpusa a sa ostatkom armije produži napad ka jugoistoku. Situacija austrougarske 4. armije bila je 28. VIII do podne teška. Ujutru je ruski 5. korpus potpuno uništio desnokrillnu diviziju 6. korpusa kod Pukarzova. Krajnjim zalaganjem 6. korpusa sprečen je ruski prodor ka Tomašovu. Rusi su osujetili i obuhvat ka Komarovu. Posle podne izbijanjem 17. korpusa i grupe nadvojvode Jozefa na r. Soljokiju na odsek Bjelž—Uhnov stanje se izmenilo. Oni su odmah napali u bok ruski 17. korpus i primorali ga da odstupi u neredu prema severu ka Starom Selu. Povlačenjem krillnih korpusa, 25. i 17, pružila se Aufenbergu mogućnost da centralne korpuse, 19. i 5, okruži. Zbog toga je izdao 28. VIII naveče zapovest za idući dan prema kojoj je 2. korpus, ostavivši prema 25. samo levokrillnu diviziju, imao da sa ostalim snagama nastupa od Zamošća na Češniki, 9. preko Komarova na Tisovce, 6. i 17. da produže dotadanje napade, a grupa nadvojvode da obuhvati levo krilo ruske 5. armije. Izdajući ovu zapovest on je bio svestan da ishod ne zavisi samo od njegove nego i od susedne 3. armije čija se situacija stalno pogoršavala.

d. Bitka kod Lublina — I faza — od 26. do 29. avgusta

Evert je rešio da posle poraza kod Krasnika zadrži 26. VIII svoje korpuse iza izvornog dela Pora i Hodela. S te je prostorije mogao da usporava neprijateljsko nastupanje u neposredni prostor oko Vavolnice na desnoj obali Visle gde su već bile hitno upućene novododeljene snage. Veću pažnju je obratio na vanredno važnu železničku prugu Holm—Ivangorod. Austrougarska 1. armija sređivala se tog dana na liniji Hodel—Deskovice. Odred Kumer zadocnio je sa prikupljanjem na desnoj obali Visle, pošto mu je nastupanje uspešno usporavala ojačana 14. konjička divizija. Protivnici su došli u tešnji

dodir sa istočnim armijama čija su istočna krila vodila tog dana borbu. Dankl je 26. VIII naveče pretpostavljao da se ruska 4. armija nalazi u punom povlačenju ka Lublinu pa je naredio da cela armija 27. VIII produži nastupanje. Međutim, iznenadio ga je jak otpor na koji je, 27. VIII, naišla armija odmah iza p. Hodela i p. Por i gde se već u zoru rasplamsala bitka na celom frontu. Grenadirski korpus, ojačan jednom rezervnom divizijom 5. armije i umešnom upotrebom artiljerije, potpuno je ukočio pokret 10. korpusa. Tek kada je ruski 25. korpus morao odstupiti prema Zamošću, 10. korpus je prešao Por. Napad levog austrougarskog krila uspešno je odbio jako istrošeni, ali hrabri 14. korpus. U centru su četiri pešadijske divizije 1. i 5. korpusa napadale istrošeni ruski 16. korpus koji se posle žilavog otpora morao povući prema s. Bihova. To je primoralo Everta da povuče celu armiju na utvrđene položaje Kovala—Bjelžice—Olšanka. Austrougarska 1. armija, zamorena i istrošena, izbila je 28. VIII uz slabije borbe na liniju Stav—Žolkijevka—severno od Bihova—Kljodnica. Tu se armija 29. VIII odmorila i sredila, a odred Kumera se prikupio na desnoj obali Visle. Ma koliko ovaj zastoj izgledao opravdan, s obzirom na stanje trupe, bio je potpuno necelishodan, jer je omogućio ruskoj 4. armiji da uvede pojačanje i ojača položaje, što je bitno otežavalo potonji napad 1. armije. No, što je još gore, taj zastoj nije bio, kao što će se videti, u skladu sa opštom situacijom kod ostalih južnijih armija.

e. Rad vrhovnog rukovodstva pred početak bitki u istočnoj Galiciji

Stavka i Ivanov, počev od 22. VIII svakodnevno su nastojali da što više ubrzaju nastupanje 3. i 8. armije. Pa ipak je Ruski, komandant 3. armije, baš 25. VIII tj. na dan bitke kod Krasnika, dao svojoj armiji predanak na položajima širokim oko 90 km Radčjehov—Sasov—Zborov, kako bi je bolje pripremio za bitku koju je očekivao iduća dva dana. Od 19. VIII armija je postepeno

nastupala preko granice opštim pravcem na Lavov. Na jugu je 8. armija Brusilova produžila pokret 25. VIII i naveče izbila u visinu levokrlnog korpusa 3. armije na liniju severno od s. Kozova—p. Koropjec do Monasteržiske. Time je smanjila početno odstojanje od 3. armije. Bok 5. armije imala je prema naređenju Ivanova da obezbedi 3. armija i Ruski je tamo uputio pravcem Radčehov—Kamionka Strumilova svega jednu pešadijsku i jednu konjičku diviziju, iako je nebranjen prostor bio širok oko 60 km. Naređenim skretanjem 5. armije ka jugozapadu, posle poraza 4. armije kod Krasnika, međuprostor bi se još više povećao i zato je Ivanov već 25. VIII pripremio Ruskog i Brusilova da prvi predvidi pomeranje svojih glavnih snaga severno od Lavova u prostor Mosti Vjelkje—Kurovice, a drugi grupisanje svoje 8. armije za proboj fronta između Lavova i Dnjestra opštim pravcem istok—zapad i za osiguranje boka na Dnjestru na odseku Mikolajov—Nižniov.¹⁸⁸

Od 23. VIII Konrad se kolebao na pitanju odbrane istočne Galicije. To se prenelo i na komandanta 3. armije i armijskog odreda, a od 25. VIII i na komandanta 2. armije. Iako je 23. VIII dao 3. armiji zadatak da štiti bok udarne grupe on nije bio još izgubio nadu da će moći uključiti i 3. armiju u nju, što je sugerisao komandantu 3. armije, čije su se snage kretale između 6 i 9½ pešadijskih divizija. Pod uticajem Konradovog optimizma da će tući delove ruskih armija pre njihovog prikupljanja, Bruderman je rešio već 24. VIII da udar izvede 26. VIII preko linije Krasne—Dunajov i to 12. korpusom sa linije Jarčin—Pšemislani pravcem na Remizovce, 3. korpusom sa linije Gologori—Bortkov na visove jugozapadno od Zločova i 11. iz oblasti Djedjilov na odsek Krasne—Busk. Jedna ojačana konjička divizija imala je kod Kamionka Strumilove da štiti levi bok.¹⁸⁸ Bem Ermoli je rešio da zadrži 2. armiju u očekujućem položaju na Dnjestru kod

¹⁸⁸ Po naređenju ova armija uputila je u Bukovinu slab Dnjestarski odred od opolčenjaca, koji se morao pod pritiskom jačih snaga povući iza granice.

Nižniova i Haliča, pošto su delovi armije prethodnim sudarima kod Podhajce i Monasteržiške pretrpeli velike gubitke. Tek po pristizanju 7. korpusa iz Srbije namestavio je preduzeti napad.

f. Bitka na Zlotoj Lipi (kod Zločova) od 26. do 28. avgusta¹⁸⁸

U zoru 26. avgusta preduzeo je austrougarski „gvozdeni“ 3. korpus napad. Pre napada nije izvršio potrebno izviđanje. Upao je u visini s. Lackije u klopku 9. i 11. korpusa, koji su ga uz velike gubitke u neredu odbacili na polazne položaje. Istovremeno je 12. korpus preduzeo napad i samo je levim krilom prešao Zlotu Lipu, gde ga je zapadno od s. Pomoržani zadržao 10. korpus. Desno krilo 12. korpusa ostalo je na položajima Narajov—s. Dunajov, dok se konjička divizija morala povući pred nadmoćnijom konjicom Brusilova od Bžežanija ka Rohatinu. No najveća opasnost pojavila se na severnom krilu, gde je desno krilo ruskog 21. korpusa jednom pešadijskom i jednom konjičkom divizijom, nastupajući od Radčje-hova, odbacilo 11. konjičku diviziju od Kamionka Strumilove na Žoltance i time zašlo u bok 3. armije. To je primoralo austrougarski 11. korpus da pređe u odbranu na 40 km širokom odseku od Krasne do Žoltance frontom ka severu. Sa tih položaja on je pokušao da spreči 21. korpusu prelazak Buga, ali bez uspeha, pa je 21. korpus ovladao prednjim delovima desnom obalom reke kod Kamionka Strumilove i Derevlanja. Ovog dana su samo prednji delovi austrougarske 2. i ruske 8. armije učestvovali u bici. Na prve vesti o neuspehu Konrad je 3. armiji uputio 1½ pešadijsku diviziju i zahtevao da 27. VIII obnovi napad, jer „od uspeha udara ka Zločovu... zavisi rešenje na celom istočnom ratištu“.¹⁹⁰ I Bruderman je bio to odlučio pa je naredio da se 3. korpus prikupi prema

¹⁸⁹ Prvi naziv uobičajen je u ruskoj, a drugi u austro-nemačkoj literaturi.

¹⁹⁰ PRAU—I—213.

Gologori, da veže protivnika, spreman da pređe u napad, dok su krilni korpusi, 11. preko s. Bjali Kamjen, a 12. preko Pomoržanija, dobili zadatak da obuhvatno napadnu ruske snage oko Zločova. U toku noći 26/27. VIII Konrad i Bruderman došli su do ubeđenja da korpusi usled pretrpljenih gubitaka i nesređenosti nisu sposobni za takve napade i rešili su da se armija povuče na liniju Mikolajov—Lavov—Žolkijev. No pre no što su naređenja došla do korpusa, oni su na osnovu prethodnih naređenja već bili prešli 27. VIII u zoru u napad. Pošto su ruski 11. i 9. korpus vrlo oprezno nastupali, Bruderman je odobrio da se napad produži. I Rusi su odmah prešli u napad 11. i delom 21. korpusa i pre no što mu je 3. korpus pritekao u pomoć, potukli su austrougarski 11. korpus na položajima Krasne—Busk. Posle toga 11. korpus se povukao u neredu prema Lavovu, gde je zahvaljujući suviše laganom nastupanju protivnika poseo položaje za odbranu jugoistočno od Lavova i kod Glinjana uspostavio vezu sa 3. korpusom. Napad 12. korpusa na Pomoržani u početku je napredovao, dok ga nisu napali 10. i 7. korpus i primorali da se povuče na polazne položaje. Da bi izbegao obuhvat svog levog krila i centra Bruderman je naredio da se armija povuče u toku 28. VIII na liniju Rohatin—Firlejov—Pšemislani—Gaje i nasloni na utvrđene položaje Lavova. I u toku 27. VIII kod 8. i 2. armije došlo je do manjih sudara na pravcima Bžežani—Rohatin i Monasteržiška—Halič i tek je od 28. VIII otpočelo njihovo prikupljanje prema južnim krilima susednih armija.

g. Osvrt na bitku na Zlotoj Lipi i rad vrhovnog rukovodstva posle bitke

Poraz na Zlotoj Lipi bio je u suštini prirodan rezultat austrougarskog pogrešnog ratnog i početnog operacijskog plana. Tu je došla do izražaja nerealnost da se jednovremeno povede ofanziva protiv Rusije i Srbije. U Srbiji su angažovane snage koje su bile neophodne za glavno ratište. Konrad je precenio efekat glavnog udara svojih

severnih armija između Visle i Buga, kojima nije obezbedio ni raniju operativnu gotovost ni sigurnu saradnju sa nemačkom 8. armijom. Pri tome je gubio iz vida mogućnost da Rusi odgovore na ofanzivu između Visle i Buga svojom ofanzivom između Buga i Dnjestra na kratkom pravcu Rovno—Brod i u bok udarne grupe, a sa pravca Proskurov—Tarnopole—Lavov i u njenu pozadinu.

Nada da će 4—5 konjičkih i 2—3 pešadijske divizije moći ozbiljno da ukoče, na preko 300 km širokom otvorenom zemljištu, napredovanje ruskih armija, bila je više nego smela. Sve do prikupljanja 2. armije Konrad se morao pomiriti s tim da je za obezbeđenje istočne Galicije potrebna cela 3. armija. Ona je od početka morala da dobije ovaj teški zadatak i nije se moglo računati sa njenim učešćem u opštoj ofanzivi na sever zapadno od Buga. Kada mu je 23.VIII ovo postalo jasno, za izmenu 3. armiji datog zadatka već je bilo dockan. Njeni su se korpusi nalazili u pokretu na sever, pripijeni uz oblast Lavova, a ruski su koncentrično nastupali prema njemu. Za manevarsku odbranu povoljni prostor istočno od Buga i Zlote Lipe nije više dolazio u obzir. Bilo je jasno da 3. armija bez neposredne pomoći svoje udarne grupe i naročito 4. armije neće moći izvršiti dobiveni zadatak. Pa ipak Konrad je računao da će brzim taktičkim „udarom“ sa ograničenim ciljem i snagama od 7 pešadijskih divizija na frontu širokom oko 40 km moći zaustaviti obuhvatno nastupanje 8 ruskih korpusa (22 pešadijske divizije), na frontu od oko 160 km.¹⁹¹ O ofanzivnom planu postojala su razna mišljenja. Konrad je hteo da se napad izvede što bliže, a Bruderman što dalje od Lavova. Međutim, obojica su težila samo da što pre dođe do sudara, ne vodeći dovoljno računa o brojnom odnosu i potrebnom vremenu za pripremu. Uspeli su da za bitku prikupe svega nekih 115 bataljona i 370 topova prema dvostruko jačoj ruskoj 3. armiji (sa 7. korpusom 8. armije). Poraz austrougarske 3. armije mogao se pretvoriti u njen opšti slom da je protivnik 26. ili 27.VIII mnogo smelije i energičnije produžio nadiranje posle svojih velikih taktičkih uspeha, pravcima koji su bili povoljniji. To je dolazilo zbog toga što je Ruski smatrao da će Konrad angažovati za odbranu Lavova velike snage. U improvizovanim utvrđenjima Lavova gledao je jaku tvrđavu koja će im služiti kao oslonac. Kada je Ivanov želeo da ga ispravi, bilo je već dockan.

¹⁹¹ Posleratni kritičari Konrada, pre svega austro-ugarski general Alfred Kraus u svojoj i kod nas prevedenoj knjizi „Uzroci našeg poraza“, opravdano primećuje da je Konrad u ratu dokazao svoje sposobnosti u domenu taktike i strategije, u čemu se već

Za Konrada je poraz 3. armije predstavljao, kao što je u memoarima izneo, „najteži momenat u mome životu“. Stajao je pred dilemom ili da odustane od produženja napada 1. i 4. armije na sever i poslednju prikupi u prostoru Zamość—Lasčov—Tomašov, ili da izvrši napad na istok ili jugoistok za potpomaganje 3. armije, ili pak, da produži napad s obe armije do Lublina i Holma, a od 4. armije da uputi samo grupu nadvojvode Jozefa Ferdinanda u pomoć 3. armiji. Slab pritisak ruske 3. i 8. armije, omogućio je 3. armiji da se relativno lako povuče iza Gnjile Lipe i ka Lavovu i prikupi za odbranu. Zbog toga se Konrad definitivno rešio da 1. i 4. armija produže svoj napad do Lublina i Holma i da 4. armija zadrži grupu nadvojvode pod svojom komandom. Više nije računao na sadejstvo 3. i delova 2. armije u ofanzivi na sever, ali je pretpostavljao da će nemačka 8. armija, koja se tada nalazila u borbama prema 2. ruskoj armiji, posle izborne pobeđe, produžiti ofanzivu na jug prema Sjedlecu. Dok je Konrad bio najviše zabrinut za istočno krilo, dotle je pažnja ruskog rukovodstva bila prvenstveno koncentrisana na zapadno. Nadiranje austrougarske 1. armije ka Lublinu, prelaz armijskog odreda Kumer na desnu obalu Visle, nastupanje korpusa Vojrš ka Ivanogrodu, kao i nepovoljan razvoj bitke kod Tanenberga, primorali su rusku Vrhovnu komandu da privremeno odustane od nameravane ofanzive od Varšave ka Berlinu. Ona je smatrala da je najpreče da se pojača 4. armija i pored upućenih snaga (3. kavkaski i 18. korpus i tri rezervne divizije) dodelila joj je još i Gardijski korpus koji je bio namenjen 9. armiji. Pleve je i pored neuspeha 28. VIII ostao i dalje pri tome da produži napad, pošto se nadao da će mu nadiranje 3. armije, ili bar njene konjice, olakšati stanje na istočnom krilu. Ivanov se s tim složio i uputio 3. armiju, koja je 28. VIII dospela na liniju Kamionka Strumilova—Glinjani—Bžuhovice, da produži posle traženog trodnevnog odmora 31. VIII nastupanje

---

i u miru kao teoretski pisac vidno isticao, ali da je i u miru i ratu slabo shvatao značaj operatike. To potvrđuje očigledno i plan ove operacije, koju je zasnivao na usko taktičkim postupcima.

u severozapadnom pravcu. 8. armija je trebalo da joj se priključi sa dva korpusa na levom krilu, a sa dva da osigura bok na Dnjestru. S tim se Vrhovna komanda nije potpuno složila, nego je zahtevala da 3. armija odmah, držeći protivnika „za grkljan“, energično nastavi koncentrične napade na Lavov i da grad zaobiđe na severu, a 8. armija da sa centrom produži nadiranje preko Rohatina.

h. Bitka na Gnjljoj Lipi od 29. do 30. avgusta

Shodno naređenju Vrhovne komande Ruski je odustao od pregrupisavanja i odmora armije i produžio nastupanje. Naveče 28. VIII izbile su 3. i 8. armija sa glavninama na liniju Kamionka Strumilova—Zaleščiki.

Raspored 3. armije bio je: kod Kamionka Strumilove 21. korpus, kod Glinjana 11, kod Lipovice 9, kod Bjele 10, sa 11. konjičkom divizijom 20 km severoistočno od Lavova, a sa združenim konjičkim korpusom (9. 10. konjička i 3. kavkaska divizija) na levom krilu istočno od Narajova. Od 8. armije nalazili su se: 7. korpus kod Dunajeva, 12. kod Stratina, 8. kad se Želibori, konjički odred gen. Pavlova (2. kombinovana i 2. kubanskokozačka divizija) u s. Sarniki, 12. konjička divizija u Narajevu, 1. kubanskokozačka divizija u Burštinu, od Haliča do Zaleščiki 24. korpus, dok je Dnjestrovski odred, ojačan jednom kozačkom divizijom, ostao istočno od Černovice.

Bruderman je uspeo da prikupi armiju na r. Gnjlja Lipa, a Bem Ermoli u oblasti Rohatin—Halič.

Raspored 3. armije bio je: 3. i 12. korpus za odbranu desne obale Gnjlje Lipe od Firlejova do Kurovice, 11. za udar prema istoku ili severoistoku kod Židaljice, konjički korpus Vitman za zaštitu levog krila kod Žolkijeva, odred gen. Dempfa (jedna pešadijska divizija, jedna landšturmiska brigada) kod Kulikova. Vezu između 11. i 3. korpusa trebalo je da održava jedna improvizovana pešadijska divizija. Zaštitu desnog krila i vezu sa 2. armijom vršila je 4. konjička divizija, koja je ujedno bila i rezerva armije. 2. armija je bila podeljena u dve grupe: 7. korpus (3 pešadijske, 1 konjička divizija i 1 marševska brigada) oko Rohatina, a grupa gen. Karg (2 pešadijske divizije i 2 landšturmiske brigade) oko Haliča. Za bitku na Gnjljoj Lipi s frontom od 120 km od Kami-

onka Strumilove do Haliča bilo je prikupljeno na ruskoj strani 8 korpusa sa 21 $\frac{1}{2}$ pešadijskom i 8 konjičkih divizija (344 bataljona, 192 eskadrona, 1304 topa, oko 400.000 boraca), a na austro-ugarskoj 4 korpusa sa 14 $\frac{1}{2}$ pešadijskih, 4 konjičke divizije, 8 landšturmско-marševskih brigada (282 bataljona, 133 eskadrona, 718 topova, oko 300.000 boraca).¹⁹²

Plan Ruskog, koji je objedinjavao komandu nad 3. i 8. armijom, bio je: frontalnim napadom 3. armije uz sadejstvo 7. i 12. korpusa 8. armije na pravcu Rohatin i 8. armije pravcem Halič, razbiti neprijatelja na frontu Kulikov—Bobrka. 24. korpus 8. armije ostavljen je na Dnjestru, nizvodno od Haliča, za zaštitu boka. Konrad je naredio 3. armiji da na Gnjiłoj Lipi, u naslonu na Lavov, pruži protivniku „otpor do krajnosti“, dok 1. i 4. armija ne postignu rešenje, u čiji je skori uspešni ishod verovao. 2. armiji je naređeno da zadržava nastupanje protivnika južno od Bžežinija. Bruderman je rešio da isturenim jakim centrom, 3. i 12. korpusom, zadržava neprijatelja sa položaja na desnoj obali Gnjiłe Lipe, a da aktivnim dejstvom levog krila (44. pešadijskom divizijom, 11. korpusom, grupom Dempf i konjičkim korpusom Vitman) iz oblasti Lavova koči nadiranje ruskog desnog krila ka Lavovu i severnije. Bem Ermoli je naredio da 7. korpus posedne za odbranu desnu obalu Gnjiłe Lipe, južno od Rohatina, i da se grupa Karg pripremi sa mostobrana kod Haliča za noćni napad na sever.

Ruska 3. armija ograničila se 29. VIII na snažnu artiljerijsku pripremu sa počesnim pešadijskim napadima radi izviđanja prema 3. i levom krilu 12. korpusa. To je izazvalo jak potres kod protivnika i samo zalaganjem poslednjih rezervi front je održan. Suprotno Ruskom, Brusilov je oko podne stigao sa svoja tri desnokrila korpusa na Gnjiłu Lipu. Ovi korpusi su odmah prešli u napad, a pridružio im se i 10. korpus 3. armije. Front

¹⁹² Ruske snage date su prema Zajončkovskom 160—161, austro-ugarske prema PRAU—I—249. Brojna razlika u pešadiji, s obzirom da su austro-ugarske armije bile u odbrani, a ruske u napadu, ne bi bila velika, ali je u austro-ugarskoj pešadiji bilo oko 170 landšturmских i marševskih bataljona, delom u samostalnim brigadama, a delom uvedenih u aktivne jedinice i oni su bili veoma slabe borbene vrednosti.

12. korpusa bio je probijen na nekoliko mesta i napad je teškom mukom lokalizovan. Razvoj 7. korpusa 2. armije na Gnjioloj Lipi bio je onemogućen i samo nadiranjem grupe Karg od Haliča zadržan je ruski 8. korpus ispred ove reke.

S obzirom na težak položaj 5. armije Ivanov je za 30. VIII naredio pomeranje fronta 3. armije prema Vjelkje Mosti i to: 21. korpus u prostor severozapadno od Kamionka Strumilove, 11. i 9. u dosadani prostor severnog susednog korpusa, a 11. i 9. konjička divizija zapadno od Vjelkje Mosti. Time se glavni napad na Gnjioloj Lipi 30. VIII sveo samo na napad 8. armije i 10. korpusa 3. armije na austrougarsku 2. armiju i 12. korpus 3. armije. Severno od drumu Lavov—Zločov vodile su se samo počesne borbe između isturenih delova, a južno od Pšemislanija bitka je nastavljena sa najvećom žestinom. Posle snažne artiljerijske pripreme 10. i 7. korpus probili su ponovno front 12. korpusa u širini od 15 km, ali nisu preduzeli gonjenje, sem 10. konjičke divizije koja je onemogućila brzo sređivanje neprijatelja. 12. korpus, potpuno rastrojen, a delom i zahvaćen panikom, povlačio se u neredu, izmešan sa stanovništvom, ka Lavovu i Bobrki. Pokušaj 2. armije da napadom prema severu olakša situaciju 12. korpusa nije uspeo jer su ruski 12. i delovi 8. korpusa uz vrlo velike gubitke odbacili austrougarski 7. korpus od Rohatina iza r. Svirž, a grupu Karg u Halič. Na vesti o ovom strašnom porazu Bruderman je po zahtevu Konrada povukao front unazad i poseo 30. VIII naveče 12. i 3. korpusom odsek Dornfeld—Lavov, a 11. i 44. pešadijskom divizijom utvrđene položaje Lavova. Samo je grupa Dempf sa konjičkim korpusom Vitman dobila zadatak da sa linije Kulikov—Žolkijev dejstvuje ofanzivno severno od Lavova. Bem Ermoli je povukao armiju s obe strane Dnjestra u prostor od Haliča do Dornfelda.

Ruskoj 3. i 8. armiji naređeno je da energično produže nadiranje.

Bitka je jasno pokazala koliko je bila smela odluka Konrada da posle teškog poraza na Zlotoj Lipi na od-

stojanju od nekih 20 km primi ponovno bitku na Gnjioloj Lipi sa istim ali oslabljenim i demoralizovanim trupama. Bitka je mogla biti katastrofalna po njegove obe armije da je Ivanov energično angažovao sve snage svoje 3. i 8. armije, pa tek onda pristupio operativnim manevrima. Rokiranjem 3. armije u toku bitke, on je smanjio ne samo njen taktički efekat, nego i operativnu eksploataciju, koja se nudila posle odsudne pobjede.

i. Bitka kod Tomašova (Komarova) — II faza od 29. avgusta do 1. septembra

Austrougarska 1. armija preduzela je 29. VIII ujutro koncentričan napad uglavnom sa linije Zamošč—Tomašov—Bjelž na položaje ruskog 19, 5. i 17. korpusa na liniji Češniki—Komarov—Rahanje—Posadov—Hulče. U napadu nije učestvovala jedino 4. pešadijska divizija 2. korpusa, koja je ostavljena južno od Zamošća prema ruskom 25. korpusu radi zaštite levog boka armije. Na desnom krilu je grupa nadvojvode potisla 17. korpus na položaje Hulče—Posadov, a 6. korpus je zauzeo Rahanje, ali se nije mogao probiti do visova zapadno od Komarova. Napad 9. korpusa s juga i severoistoka kao i obuhvatni napad 2. korpusa sa severa na pravcima Češniki i Dub je sa dobro utvrđenih položaja, vrlo umešno odbio 19. korpus. Da bi olakšao napad austrougarske 4. armije Dankl, komandant 1. armije, naredio je svom desnokrillnom 10. korpusu da energično nastupa levom obalom Vjepža na Krasnostav. Pokušaj 4. pešadijske divizije 4. armije da se pridruži ovom napadu na desnoj obali Vjepža osujećen je. Proboj kod Laščova i Komarova nije uspeo i Aufenberg je bio zadovoljan postignutim rezultatima, pošto je krilima ovladao prostorom do Duba na severu i do Hulče na jugu. Prostor kojim su se Rusi mogli slobodno povući iznosio je svega 30—40 km. Brzim nastupanjem ka r. Hučvi, opštim pravcem Tisovce, mogao se zatvoriti obruč oko ruska tri korpusa. U tu svrhu je naredio za 30. VIII da centar fronta, 6. i južno krilo

9. korpusa, veže protivnika, a ostali delovi armije da produže obuhvatni manevar. I pored takve situacije Pleve je ostao uporno pri odluci da korpusi nastave borbu na dodeljenom prostoru, jer je očekivao skoru promenu situacije napredovanjem 3. i 8. armije u istočnoj Galiciji. Zahtevao je da premoreni 25. korpus uložiti krajnje napore i da pređe u napad radi rasterećenja korpusa koji su dejstvovali na jug, a ojačao je desno krilo 19. korpusa 5. donskokozačkom divizijom i četvrtinom 5. korpusa.

Ujutru 30. VIII je retko žilavi ruski 25. korpus iznenada napao od Zamošća 4. pešadijsku diviziju i odbacio iza potoka Labunka. Time je osujetio pojačavanje obuhvatnog manevra levog krila 4. armije, koji se ni tog dana nije mogao razviti, pošto je i susedno levo krilo 9. korpusa ostalo neaktivno. Da bi olakšao napad 9. korpusa, 6. je uporno nastojao da prodre s juga na visove istočno od Komarova, ali je bio ukočen snažnom vatrom artiljerije 19. korpusa. Na to je komandant korpusa, general Svetozar Borojević, koncentrisao u toku noći sve raspoložive snage iza desnog krila za udar.¹⁹³ Desno krilo, grupa nadvojvode Jozefa, nije nailazilo na jači otpor i zauzelo je do naveče Telatin i dospelo južno od Laščova, isturivši 2. i 6. konjičku diviziju na severoistok prema Bugu. Povoljan razvoj situacije kod desnog krila, sa izgledom na konačni uspeh, pogoršao se 30. VIII popodne, jer su dobijeni podaci o nastupanju ruske jedne pešadijske i 11. konjičke divizije od Vjelkje Mosti ka Ravi Ruskoj. Aufenberg je naredio da se tamo uputi samo 6. konjička divizija ali je nadvojvoda smatrao da otuda pretila veća opasnost pa je uputio još i 2. konjičku diviziju, 1/2 19. pešadijske i nekoliko marševskih bataljona da frontom prema jugu posednu obalu Soljokije između Uhnova i Kristinopola. Time se lišio znatnih snaga koje su se mogle upotrebiti za eksploataciju dota-

¹⁹³ Svetozar Borojević, Srbin, rođen u jednom selu kod Petrinje, iako jedan od najmladih komandanata korpusa, primio je komandu nad 3. armijom. Kraj rata ga je zatekao kao feldmaršala i komandanta grupe sočanskih armija, kojima je neprekidno komandovao od stupanja Italije u rat.

dašnjeg uspeha. Pleve je i 30. VIII popodne, i pored teške situacije 17. korpusa, odlučio da i idućeg dana produži borbu pod uslovom da 4. armija održi svoje položaje, a da 3. uputi što jače konjičke snage na sever. Ali kada je doznao da se 25. korpus, napadnut od 10. korpusa 1. armije, povukao od Zamošća na Krasnostav koji je takođe morao napustiti, konačno se odlučio da odstupi i to: 17. korpusom prema Krilovu, 5. prema Hrubješovu, 19. prema Grabovjecu, dok je 25. korpus trebalo da povрати Krasnostav i da se u slučaju neuspeha povuče na Holm.

Ujutru 31. VIII produžio je Aufenberg napad verujući da će napadom 2, 9. i 6. korpusa sa severa, zapada i juga u prostoru Komarova obuhvatiti ruski 19. i 5. korpus, dok je grupa nadvojvode trebalo da poruši mostove na Bugu kod Krilova i Hrubješova i tako im sprečio povlačenje na istok. Svesni opasnosti, ruski korpusi su se hrabro i aktivno odupirali. Na levom krilu je 17. korpus, koji je u prethodnim borbama bio delom rastrojen i povlačio se, preduzeo već noću 30/31. VIII protivnapade. Tako je 31. VIII odbacio desno krilo grupe nadvojvode 4 km na jug i ukočio joj napredovanje istočno od r. Hučve, iako je nadvojvoda uveo u napad i veći deo snaga koje je povukao sa r. Soljokije. Napad 2. korpusa na severnom krilu bio je takođe odmah ukočen. Jedino je Borojevićev 6. korpus u teškim borbama napredovao do Komarova, povukao desno krilo 9. korpusa i u zoru 1. IX zauzeo varoš. Ruski korpusi su se i ovde majstorski izvukli. Sve do 1. IX naveče 17. korpus je zadržavao neprijatelja, dok se 5. bez većeg uznemiravanja prikupio kod Tisovce, a 19. severno od Duba. Noću 1/2. IX Pleve je izvukao armiju iz dodira sa protivnikom i prikupio je na liniji Krasnostav—Grabovjec—Hrubješov i jugozapadno od Vladimira Voljinskog. Aufenberg je zadržao armiju uglavnom na liniji Poturzin—Zubovice—Mjačin. U zoru 2. IX na opšte iznenađenje, 4. armija nije imala kontakt sa neprijateljem. Time je bila završena sedmodnevna bitka kod Tomašova—Komarova. Iako je austrougarska 4. armija izvojevala pobedu, njeni rezultati bili su manji nego što su očekivali Konrad i Aufenberg.

Za korišćenje ove retko povoljne situacije Aufenberg je uveo, rešavajućeg dana, u bitku svega oko 42 bataljona, više nego protivnik koji je raspolagao sa oko 48 eskadrona više. U artiljeriji su po broju bili jednaki, ali je ruska i ovde pokazala svoju veliku nadmoćnost.¹⁹⁴ Rad severnog krila bio je uzdržljiv i kolebljiv, a desno su kočile alarmantne vesti o opasnosti za pozadinu i upućivanje snaga za njenu zaštitu. Tako je izostala očekivana „velika Kana“ obuhvatom spoljnih krila cele 5. armije, pa i „mala Kana“ obuhvatom Komarova s juga 6. i sa severa 2. korpusom. Uspeh je postigao 6. korpus najpre prodorom severno od Rahanje, a zatim 31.VIII kod Komarova. Pleve je sa retkom upornošću težio da održi svoj istaknuti i izolovani položaj kako bi olakšao rad susednih armija. U tome je uveliko uspeo, izlažući svoju armiju najvećoj opasnosti. Izbegao je opasnost samo zahvaljujući energiji komandanta korpusa i vanrednoj hrabrosti i otpornosti trupa. Gubici 4. armije od početka nastupanja do završetka bitke iznosili su oko 40.000 boraca (20% ukupnog brojnog stanja), a ruske 5. armije oko 30.000 ljudi (20%). Konrad je tražio od armije, istrošene u šesnaestodnevnim marševima i borbama, da se do kraja založi da bi popravila tešku situaciju 3. i 2. armije.

j. Bitka kod Lublina — II faza od 30. avgusta do 1. septembra

Posle sudara od 26. do 28. VIII ruska 4. armija se povukla sa svoja tri korpusa na liniju Bjelžice—Duža—Hmjel, 13. konjičkom kod Kovale, a 14. konjičkom divizijom na levu obalu Visle.¹⁹⁵ Oko Vavolnice prikupljala su se upućena pojačanja. Danklova 1. armija sređivala se 29. VIII na liniji Stav—Žolkijevka—severno od Bihave—Kljodnice—Hodela. Njen 10. korpus je produžio nastupanje, ostavljajući jednu pešadijsku diviziju kod Kržonova za vezu sa 5. korpusom i sadejstvo sa 4. armijom pravcem Krasnostav. Za 30. VIII Dankl je naredio da 10. korpus u sadejstvu sa 4. armijom produži napad ka Lublinu, a armijski odred Kumer da odbaci slabe zaštitne delove na odsek Bjelžice—Vavolnica. Bok prema

¹⁹⁴ PRAU—I—240 tvrdi da je odnos snaga toga dana bio ovakav: 4. armija 194 bataljona, 102 eskadrona i 610 topova, a 5. armija 152 bataljona, 150 eskadrona i 600 topova.

¹⁹⁵ Njen komandant gen. Novikov već se tada, a i docnije, isticao kao vrlo aktivan komandant.

Ivangorodu imao je da mu štiti konjički korpus Brudermana. Međutim, Evert je uspeo da iza potoka Hodela prikupi iskrcane delove pojačanja prema Ivangorodu i Lublinu i da 30. VIII odbaci odred Kumer u neredu iza Hodela gde je prešao u odbranu. Na tim položajima je ostao do dolaska nemačkog landverskog korpusa Vojrš, pošto se uvidelo da odred nije sposoban za samostalnu napadnu radnju. 10. korpus je napredovao do Krasnostava koji je idućeg dana u zoru i zauzeo. Evert je, strahujući da protivnik ne preseče železničku prugu Holm—Lublin preduzeo hitne protivmere: sporazumeo se sa Pleveom da njegov ojačani 25. korpus povрати Krasnostav; za Ivangorod određeni 3. kavkaski korpus zadržan je kod Lublina i Travnik; 14. i 16. korpus pojačani su sa po jednom rezervnom divizijom, a 16. privremeno još i jednom gardijskom divizijom. Rusi su ponovo zauzeli Krasnostav gde su ostavili samo slabu zaštitu. Austrougarski 10. korpus je produžio 31. VIII i 1. IX nadiranje levom obalom Vjepža i bez većih napora stigao u prostor Fajslavice—Čestoborovice. Njegovi prednji delovi vodili su borbu sa neprijateljskim zaštitnicama oko s. Travnik i povremeno su prekidali železničku prugu. Uspeh 10. korpusa naveo je Dankla da za 2. IX naredi 5. korpusu da i on pređe u napad, iako se na levom krilu nije još bio prikupio landverski korpus. Međutim, već je i ruska 4. armija dobila pojačanja, tako da je mogla preći u protivnapad i sprečiti dalje nadiranje Danklove armije na sever.

k. Pad Lavova i rad vrhovnog rukovodstva

Posle poraza na Gnji loj Lipi Konrad je rešio da posle pobede 4. armije kod Komarova izvrši 3. armijom udar u bok ruske 3. armije. Do tog vremena je 3. armija imala da brani položaje u visini Lavova, a u slučaju potrebe mogla je da se povuče iza r. Vjerešice.

Austrougarska 3. i 2. armija su se bez ometanja, u toku 31. VIII sredile na liniji Hodorov—Lavov. Iz štaba 4. armije Kon-

rad je dobio obaveštenje 31.VIII u 14. časova da ima izgleda da se ruska 5. armija „potpuno potuče“. To je uverilo Konrada da će 3. i 2. armija održati zauzete položaje, pa i Lavov, do pristizanja 4. armije, a, možda i dva nemačka korpusa koji su se upravo prevozili sa zapada na istok.¹⁰⁶ U toku 1.IX su ruska 3. i 8. armija ostale i dalje neaktivne, ali su se rokirale ka severu u prostor između austrougarske 3. i 4. armije. To je otežavalo 4. armiji da izvede udar, a pogotovu ako se docnije izvede.

Na vest 1. IX u 21.30 da se ruska 5. armija nalazi „u punom povlačenju“, Konrad je doneo jednu od najsmelijih i najteže izvodljivih odluka u celom ratu. Naime, u toku noći 1/2. i 2. IX naredio je da Aufenberg ostavi svega dve pešadijske istočno, a jednu pešadijsku i jednu konjičku diviziju zapadno od r. Hučve prema ruskoj 5. armiji, dok će ostatak armije prikupiti do 3. IX na liniji Uhnov—Bjelžec tako, da može „rasteretiti 3. armiju napadom pravcem Lavov ili, ako ona bude primorana na povlačenje, odmaršovati u prostor Jaroslav, Ležajsk“. No pre no što je došlo do ovog obrtanja fronta 4. armije za 180°, izbila je noću 1/2. IX kod nekih trupa grupe Dempf i posade Lavova panika i one su napustile Lavov i odstupile na zapad. Konrad je tada naredio da se Lavov napusti, da se 3. armija povuče iza r. Verešice, a 2. da se prikupi u prostoru Drohobič—Komarno radi zatvaranja pravca koji vodi severnim podnožjem Karpata prema istoku. Ako bi se 3. armija povukla i sa r. Vjerešice, s čime je Konrad već tada računao, 2. armija je trebalo da se prikupi na prostoru Sambor—Hirov, gde je idućih dana trebalo da otpočne iskrcavanje njenog 4. korpusa koji je prebačen od Šapca iz Srbije i odakle bi se sa naslonom na močvare Vjelijke bljoto preduzeo u pogodnom trenutku napad prema Rutki. S tim je 3. IX upoznat i Aufenberg kome je saopšteno da će njegova armija sa linije Bjelžec—Uhnov biti verovatno upućena na jug na liniju Magjerov—Njemirov, a možda još i dalje na jugozapad.

¹⁰⁶ Uskoro je Konrad saznao od svog oficira za vezu kod 8. armije, da ona posle pobede kod Tanenberga, neće nastaviti ofanzivu preko r. Narev nego prema r. Njemenu gde su upućena i navedena dva korpusa.

Komandanti ruske 3. i 8. armije nisu bili svesni veličine svojih pobeda od 29. i 30. VIII i očekivali su da će se bitka nastaviti i 31. VIII. Naveče 1. IX 8. armija se nalazila na liniji Bobrka—Hodorov—Rohatin—Halič, dok je 3. armija podišla Lavovu do linije Jaričov Novi—Gaje i izbila na severu do Turinke i Žolkijevka. U to je vreme i Stavka bila pred teškim odlukama.

Usled poraza Narevske armije, povlačenja 4. i 5. armije ka Lublinu i Holmu i zahteva Žofra za pomoć, opšta situacija se radikalno izmenila. Korpusi namenjeni za 9. i 10. armiju morali su ojačati potučene 2, 4. i 5. armiju, koje su produženjem ofanzive 8. armije preko Nareva i 1. i 4. preko donjeg Vjepža mogle doći u tešku situaciju. Tu su bojazan povećavali podaci o upućivanju nemačkih snaga sa zapada na istok. Zato je Stavka uporno zahtevala da Ivanov što pre odsudno potuče austrougarske armije. Međutim, on nije bio dovoljno upoznat sa veličinom poraza austrougarske 3. i 2. armije, pa je smatrao da je neophodno da se pre opšteg napada rasterete severne armije. U tom cilju pristao je na povlačenje 5. armije ka Bugu i rokiranje 3. armije u toku bitke na prostor severoistočno od Žolkijeva. Saznavši o porazu kod Komarova, čak je nameravao da 2.IX obustavi ofanzivu prema Lavovu i Dnjestru, da bi što većim snagama pojačao svoje desno krilo, obrazlažući to da „u ovom času sudbina prve kampanje ne zavisi od naših operacija prema Lavovu i Dnjestru nego od ishoda bitke kod Lublina, Holma i Hrubješova. Svaki korpus ubačen u ovaj prostor povećava naše izgleda na uspeh, pa ni zauzeće Lavova ne bi moglo umanjiti naš neuspeh na severu. Situacija je teška. Ona nas prisiljava da i od Lavova odustanemo“.¹⁹⁷ To se shvatanje prenelo i na Stavku, gde se računalo sa mogućnošću da se novoformirana 9. i 4. armija povuku na liniju Sjedlec—Lukov—Vlodava gde će se nasloniti na potučenu 5. armiju. Ali su već u toku 2.IX Vrhovna komanda i Ivanov stekli pravilniju sliku o situaciji. Austrijanci su napustili Lavov i Halič; njihov poraz na Zlotoj i Gnjljoj Lipi bio je vrlo težak, pa to se vidilo prema broju zaplenjenih topova (oko 120) i zarobljenika (oko 100 000). Njihovo nastupanje prema Lublinu je sprečeno, a prema Holmu usporeno. Nemačka 8. armija se prebacivala sa narevskog prema njemenskom frontu, gde su upućena i pojačanja sa zapada.

Na osnovu tako rasvetljene situacije Vrhovna komanda i Ivanov došli su do zaključka da postoje svi uslovi za rešavajući napad na austrougarske armije i mogućnost

¹⁹⁷ Zihovič—181.

da se pregrupisavanjem armija na Narevu, Bobru i Njemenu obezbede dovoljne snage i protiv nemačkog udara iz istočne Pruske. Ivanov je 3. IX izdao direktivu za opštu ofanzivu te su 9, 4, 5. i 3. armija imale da koncentričnim napadom na liniju Jozefov—Bilgoraj—Jaroslav odbace neprijatelja severno i južno od ušća Sana preko Visle na zapad. Armijama su postavljeni ovi zadaci: 9. armiji — gen. Ležicki (formirana je 4. IX odvajanjem 18. i 14. korpusa) da odbaci protivnika između Visle i Bistrice opštim pravcem na Jozefov; 4. da, koristeći postignute uspehe, produži napad pravcem Bihava—Krasnik i 5. da, oslanjajući se i sadejstvujući levom krilu 4. armije, ponovo pređe u napad na liniju Turobin—Krasnobrod. Početak napada bio je određen za 4. IX. Ojačana jednim korpusom 8. armije, 3. armija dobila je složen zadatak: da desnim krilom preduzme napad pravcem Tomašov—Bilgoraj, čime će pomoći 5. armiji, a levim da obiđe sa severa položaje na r. Vjerešici, obezbeđujući se prema Pšemislju, i izbije na odsek Bilgoraj—Jaroslav na r. San. Prema austrougarskoj 3. i 2. armiji ostavljena je samo 8. armija sa zadatkom da veže neprijatelja zapadno od linije Lavov—Mikolajov, štiti prelaze preko Dnjestra i zatvori pravac od Karpata.

RAZVOJ GALICIJSKE BITKE OD 2. DO 11. SEPTEMBRA

a. Obostrano pregrupisavanje za predstojeću ofanzivu

Operativno težište predstojeće opšte ofanzive obeju strana predviđeno je severozapadno od Lavova, uglavnom u izvornoj oblasti r. Vjepža i Vjerešice oko Rave Ruske. Ovde su od 2. IX obe strane imale vrlo male snage, jer su dotadanje operacije vođene severnije i južnije. Slobodnim snagama za stvaranje ovog težišta ni jedna strana nije raspolagala, jer je ruska Vrhovna komanda usled poraza kod Tanenberga uputila sve tran-

sporte (22, 3. sibirski, 1. turkestarski i 2. kavkaski korpus) prema Bobru i Narevu. Konrad nije mogao računati sa 4. korpusom jer je zadržan u Karpatima zbog zakrčenosti željezničkih pruga, a 29. diviziju 9. korpusa nije uopšte mogao krenuti iz Srema usled poraza kod Šapca. Snage za novo operativno težište mogle su se dobiti samo pregrupisavanjem armija: austrougarske 4. posle krvave pobjede kod Komarova, a ruske 3. i 8. posle sjajnih pobjeda na Zlatnoj i Gnjiljoj Lipi i po zauzeću Lavova. Najteže je ovo pogodilo 4. armiju Aufenberga. Prema ruskoj 5. armiji morao je 2. IX ostaviti grupu nadvojvode Jozefa, čiji je sastav unekoliko izmenio, sa zadatkom da odbaci 5. armiju preko Buga i štiti desni bok 1. armije. Grupa je tog i idućeg dana ostala sa 14. korpusom (8. i 3. pešadijskom i 2. konjičkom divizijom) istočno od r. Hučve u visini r. Mirca, a sa 2. korpusom (4. i 13. pešadijskom i 9. konjičkom divizijom) zapadno od ove reke i jugoistočno od s. Grabovjeca. Za to vreme je glavnina armije (17, 6. i 9. korpus) obrnula front za 180° i prikupila se na liniji Korzmin—Tomašov, gde je očekivala da će se 3. armija zadržati pa da prema tome podesi svoj udar prema liniji Njemirov—Magjerov ili više prema jugozapadu. 3. i 2. armije povukle su se neuznemiravane od neprijatelja iza r. Vjerešice i u prostor Sambor—Drohobič—Komarno.

Za odbranu Karpata ubačeno je na sedla i najvažnije prevoje oko 25 teritorijalnih bataljona i 2 landšturmsko-etapne brigade iz garnizona u Mađarskoj. Austrougarske armije su već tada bile u teškoj situaciji. Za popunu gubitaka dato je 200 „drugih“ marševskih bataljona.¹⁹⁸ Municija se vrlo brzo trošila, iz pozadine se nije moglo doturiti koliko je bilo potrebno, a i proizvodnja se morala povećati. Železnički park je pri evakuaciji izgubio oko 100 lokomotiva i 15.000 vagona. Priliv izbeglica bio je veliki, a dnevno je trebalo evakuisati u pozadinu oko 22.000 ranjenika.

¹⁹⁸ U pukovskim dopunskim komandama su u pozadini za popunu gubitaka formirani marševski bataljoni „prvi“, „drugi“, itd., pa su po rednom broju upućivani pukovima na front.

Da bi dobio veći zamah za obuhvat desnim krilom, Ivanov je naredio da se 3. armija pomeri do 5.IX čak na liniju Varjenž—Bjelž—Dobrosin—Janov i da odatle 6.IX izbije na liniju Uhnov—Rava Ruska, a 7. na liniju Tomšov—Njemirov, dok je 8. armija imala da 7. korpusom vrši osiguranje iz rejonu Lavova prema r. Verešici, 8. da zauzme Mikolajov, a 24. da se pomeri od Halića ka Mikolajevu, dok je odred Pavlova (dve kozačke divizije) imao da zauzme Strij i da do dolaska dve pešadijske divizije gen. Arjutinova iz Bukovine štiti bok prema Karpatima. Usled pomeranja i pregrupisavanja došlo je do kratkog zatišja kod svih armija sem onih na krajnjem zapadnom krilu.

b. Nastavak bitke kod Lublina — III faza od 2. do 3. septembra

Ne čekajući na početak opšte ofanzive Evert je, pošto su mu oba krila bila ugrožena, preduzeo 2.IX ujutro protivofanzivu. Na levom krilu general Mrozovski je sa ojačanim Grenadirskim korpusom (preko 60 bataljona) prešao na odseku Hmjel—Fajslavice u protivnapad i u snažnom naletu odbacio 10. korpus na liniju Lopjenik Ruski—Izdebno. U sadejstvu sa 16. korpusom odbio je i napad susednog austrougarskog 5. korpusa od Kržonova. Žestoke borbe nastavljene su i 3.IX te se 10. korpus, pretrpevši velike gubitke, a ugrožen sa pravca Lopjenik, od Krasnostava i iz pozadine, gde su već pristizali delovi 25. korpusa iz 5. armije, morao noću 3/4.IX povući i poviti front na liniju Gorzkov—Izdebno, slabo se obezbedivši od Tarnogore. U isto vreme su delovi 18. korpusa odbacili grupu Kumer i utvrdili se na južnoj obali p. Hodel. Nemački landverski korpus još se prebacivao na desnu obalu Visle kod Jozefova. Nastupanje 1. armije ka Lublinu bilo je ukočeno i 4. armija je imala 4.IX vrlo povoljne uslove za opštu ofanzivu kako je Ivanov zahtevao.

c. Protivofanziva ruske 9, 4. i 5. armije — I faza — i bitka kod Lublina — IV faza — od 4. do 7. septembra

Na frontu između Visle i Buga Rusi su 3/4.IX raspolagali 9, 4. i 5. armijom (ukupno 26 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 9 $\frac{1}{2}$ konjičkih divizija) prema Danklovoj 1. armiji (13 pešadijskih i 2 konjičke divizije) koja se nalazila između Visle i Vjepža i četiri pešadijske i dve konjičke divizije grupe nadvojvode Jozefa (iz sastava 4. armije) između Vjepža i Buga.¹⁹⁹ Za Austrijance je ovaj odnos snaga bio vrlo nepovoljan, ali je bila još nepovoljnija situacija koja je proizilazila iz grupisanja snaga na frontu.

Dok je 1. armija bila ravnomerno raspoređena na frontu između Visle i Vjepža — oko 100 km, dotle je Ivanov kod 4. armije stvorio jaku udarnu grupu od 4 korpusa (Grenadirski, Gardijski, 3. kavkaski i 25) na odseku Hmjel—Krasnostav širokom oko 40 km. Baš se na tom odseku nalazio 10. korpus koji je u dotadašnjim borbama imao znatne gubitke, a pored toga bio je i polukružno obuhvaćen. I na zapadnom krilu Rusi su bili sa ojačanom 9. armijom nadmoćniji od 1. armije. Istočno od 1. armije nalazio se neposredno oko 40 km široki prostor do grupe nadvojvode Josefa. Prema tom prostoru nastupala su tri korpusa 5. armije. I onako izolovana grupa nadvojvode morala je odstupiti i to samo ka jugu.

Stvarno, 1. armija je već 3/4.IX bila razvučena, izolovana, a u operativnom pogledu i sa istoka opasno ugrožena. Pomoć je jedino mogla očekivati od korpusa Vojrš, koji se prikupio na desnoj obali Visle i od teške artiljerije koju je Konrad uputio iz Krakova. Oslanjajući se na ovo i na grupu nadvojvode čiju situaciju nije poznao, Dankl je ušao i 4.IX u bitku sa uverenjem da će moći izvršiti i napad na Lublin.

Ojačani konjički korpus Novikova odbacio je u toku 1.IX istaknute landšturmske delove zapadno od Visle kod Soleca na r. Kamjena. Žestoki napadi 9. i 4. armije imali su uspeha samo prema desnokrillnom 10. korpusu koji je

¹⁹⁹ Ruski i austrougarski izvori nisu potpuno podudarni. Prvi su dati prema Zajončkovskom 196—197, drugi prema PRAU—I—265. Razlika je nastala uglavnom što su podaci za landšturmske i rezervne jedinice bili nedovoljno poznati.

posle teških borbi, pošto je 25. korpus zauzeo Krasnostav i stalno mu ugrožavao krilo i bok, bio primoran na povlačenje pravcem Turobin čak iza potoka Por. Tek je ovo ubedilo Dankla da je dalji napad na Lublin neizvodljiv i da se sada njegov glavni zadatak sastoji da usporava i veže što veće ruske snage pri njihovom nastupanju ka Tomašovu. Radi toga je povio samo desno krilo 5. korpusa ka jugu na potok Por, iza koga se već nalazio 10. korpus, a ostatak armije zadržao je na dostignutim položajima. Vojršov korpus uputio je za Krasnik za prihvrat zapadnog krila, a zamolio je Konrada da uputi grupu nadvojvode ka Zamošću radi podrške istočnog krila. U toku noći su se 5. i 10. korpus, zahvaljujući sporom nadiranjju ruske udarne grupe, sredili na novim položajima. 10. korpus je izgubio $\frac{2}{3}$ brojnog stanja.

Na tim položajima zadržali su se 5. i 6. IX jer su ruske armije — 9, 4. i 5. bile neaktivne.

U zoru 7. IX posle snažne artiljerijske pripreme (240 lakih i 24 teška oruđa), 16. Grenadirski i Gardijski korpus preduzeli su napad pravcem Kržonov—Romanov, a 3. kavkaski pravcem (pomoćni) visovi kod s. Visoki. Austrougarski 5. korpus na glavnom pravcu potisnut je 2—3 km, dok je 3. kavkaski odbačen protivnapadom nemačke 4. landverske divizije na polazne položaje. Dotadašnji neznatni uspesi ubedili su Ivanova da je za brzi slom 1. armije potrebno i neposrednije sadejstvo 4. i 5. armije.

Nadvojvoda je smatrao da je ruska 5. armija rastrojena i podeljena u dve grupe, te je nameravao da ih odvojeno potuče. No, pre no što je pristupio napadu, dobio je razne zahteve i naređenja od Dankla, Aufenberga i Konrada zbog kojih je od 3. do 6. IX vršio pripreme, pomeranja i zadržao se u prostoru Uhnov—Telatin—Tisovce—Mlačin. Za to vreme su 25. i 19. korpus 5. armije stigli do Turobina i Zamošća, 5. i 17. su vršili pritisak od Grabovjeca i Hrubješova na jug, a 21. korpus 3. armije zauzeo je Varjenž i Bjelž i isturio svoje delove ka Telatinu i Tisovce. Tako se grupa našla 6. IX polukružno obuhvaćena.

Samo zahvaljujući neaktivnosti 19. korpusa i upornosti svojih zaštitnica prema 21. korpusu uspeo je nadvojvoda da izvuče grupu iz obuhvata i 7. IX naveče je prikupi na

liniji Tomašov—Uhnov. Pleve je 6.IX naveče prikupio svoja četiri korpusa na odsek širok 60 km, koji se naslanjao na 4. armiju, Žabno—Tisovce, odakle je 7.IX naveče poseo naređeni polazni položaj Turobin—Krasnobrod. Sa njega je mogao preduzeti dalje nadiranje u bok 1. armije pravcem Bilgoraj, a levim krilom produžiti preko Tomašova pritisak na grupu nadvojvode koju je razdvajala od 1. armije ne samo udaljenost od oko 60 km nego i dva desnokrila korpusa i konjički korpus 5. armije. Ivanov je tako ispunio sve uslove za opšti napad 9. 4. i 5. armijom na izolovanu protivničku armiju i olakšao napad susedne 3. armije.

Početak napada je odredio za 8.IX.²⁰⁰

d. Bitka centralnih i južnih armija kod Grodeka (Rava Ruska, Lavova) od 6. do 9. septembra²⁰¹

I faza od 6. do 7. septembra

Pre početka novih operacija centralne i južne armije su uglavnom izvršile predviđeno grupisanje.

Njihov raspored bio je: na oko 40 km širokom prostoru prikupila su se četiri korpusa ruske 3. armije na liniji Butini—Dobrosin—Janov, dok je njen 21. korpus sa 9. konjičkom divizijom stigao na liniju Varjenž—Bjelž, odvojen od glavnine blatnjavim dolinama Soljokije i Rate. Ojačani 12. korpus 8. armije i 3. armija imala su 14½ pešadijskih i 3 konjičke divizije. Oslabljena 8. armija (7 pešadijskih i 5 konjičkih divizija) bila je spremna da 8. i 24. korpusom napadne Mikołajov, dok se 7. sa dve konjičke divizije nalazio ispred r. Vjerešice na odseku Lavov—Komarno. Odred Pavlova stigao je ispred Strija, a Dnjestarski odred se nalazio u pokretu iz Bukovine za Stanislav. Na austrougarskoj strani: 2. armija sa 12. i 7. korpusom (5½ pešadijskih, 1 konjičkom divi-

²⁰⁰ Pre izlaganja ovih sudara izgleda umesno da se prethodno prikaže razvoj situacije kod ruske 3. i 8. i austrougarske 4, 3. i 2. armije na kojima je ležalo operativno težište celog fronta.

²⁰¹ Prvi naziv nalazi se u ruskoj, drugi u austronemačkoj literaturi.

zijom, 2 landšturmско-marševske brigade) prikupila se severno od Dnjestra, dok je grupa Karg (2½ pešadijske i 1 konjička divizija, 2 landšturmске brigade) bila južno od Dnjestra od Mikolajova do Strija; 3. armija je zauzela 3. korpusom (3 pešadijske i 2 landšturmско-marševske brigade) jake položaje zapadno od Grodeka, povijajući na visove kod Javorova levo krilo — 11. korpus (3½ pešadijske i 3 landšturmско-marševske brigade), dok su se tri konjičke divizije nalazile severno od Javorova radi veze sa 4. armijom. Iza 2. armije kod Sambora i Starog Sambora iskrcavali su se 4. korpus i 2 landšturmско-marševske brigade koje su stigle iz Srbije. Aufenberg je uspeo da uz krajnje napore prikupi glavninu svoje 4. armije (9, 6. i 17. korpus sa 8 pešadijskih, jednom konjičkom divizijom, kao i sa 2 marševske brigade) na liniji severozapadno od Njemirova—istočno od Rave Ruske—s. Hujče, a 3. pešadijsku i 2. konjičku diviziju oko Korozmina.

U zoru 6.IX preduzela je ruska 3. armija nastupanje ka odseku Rava Ruska—Magjerova, dok su austrougarska 4. i 3. armija obrtale front prema istoku. Na frontu širokom oko 90 km došlo je odmah do pojedinačnih borbi na raznim pravcima. Najjače su bile između austrougarskog 17. i 6. i ruskog 9. korpusa. Do naveče je 6. korpus napredovao do severno od Magjerova, 17. je brzo zadržan istočno od Rave Ruske bočnim napadom delova 11. korpusa, a desnokrilni, 9, ne nailazeći na otpor, dopro je do s. Kurniki. U Borojevićevoj 3. armiji stanje je bilo: 3. korpus se sređivao u tesnacima između močvara kod Grodeka, 11. i samostalna 23. pešadijska divizija izbile su bez otpora sa visova jugoistočno od Javorova, dok je tri konjičke divizije, određene za vezu sa 4. armijom, Borojević stavio na raspolaganje Aufenbergu. Ruska 8. armija zauzela je u zoru Mikolajov i pomerila 7, 8. i 24. korpus ka liniji Mšana—Dornfeld, a 2. armija se neometano prikupljala severno od Dnjestra. Usled slabog pritiska 5. armije Aufenberg i Konrad su smatrali da je ona nesposobna da jačim snagama nastupa sa severa. Zbog toga je Aufenberg naredio 7.IX da sva tri korpusa produže napad pravcem Magjerov, da nadvojvoda preko Zamošća sa svojom grupom pohita 1. armiji u pomoć, a njena 3. pešadijska divizija da produži pokret ka Ravi Ruskoj i zajedno sa pobočnicom 17. korpusa i grupom Vitman odbaci Ruse kod s. Hujče na istok i priključi se

glavnom napadu kao ešelon pozadi levog krila 17. korpusa. Za zaštitu pozadine 4. armije predviđena je na Soljokiji samo 2. konjička divizija.

Ruski je za 7.IX naredio da 9. i 10. korpus, 3. kavkaškozozačka i 11. konjička divizija produže napad frontalno, a 11. korpus severno od r. Rate na Rava Rusku i Magjerov. Između Laščova i Uhnova 21. korpus trebalo je da nadire u pozadinu 4. armije, a da 12. korpus kod Janova štiti bok napada.

Brusilov je za 7.IX predvideo da 12. i $\frac{1}{2}$ 8. korpusa pređu r. Vjerešicu između Janova i Grodeka i napadnu sa severa protivničke položaje, dok je 24. i $\frac{1}{2}$ 8. korpusa trebalo da vežu protivnika na donjem toku ove reke. Bem Ermoli je ubrzao pripremu 2. armije da bi 8.IX mogao početi napad.

Glavne borbe vođene su 7.IX opet između ruske 3. i austrougarske 4. armije. U ogorčenim napadima i protivnapadima 9. i 6. korpus su uspeli da nešto potisnu ruski 9. i 10. korpus na Magjerov i Majdan, ali je ruski 11. sa delom 9. korpusa, i ovog dana osujetio napad 17. korpusa od Rave Ruske. Ruski 12. korpus morao se 10.IX povući na jug prema Janovu čime je između unutrašnjih krila 3. i 8. armije stvoren prazan prostor širine oko 10 km zbog čega je Brusilov morao da toga dana produži rokiranje 7. i 8. korpusa ka Janovu. Za vreme ovih borbi su ruski 5. i 21. korpus 3. armije sve više stezali obruč oko grupe nadvojvode, čije su 3. pešadijska i 2. konjička divizija ispred Uhnova i Mihajlovke s mukom odbijale napade 21. korpusa, dok se ostatak grupe jedva izvukao na položaje južno od linije Rahanje—Mahnov, sa slabim obezbeđenjem prema Zamošču.

Ne znajući za ovo Aufenberg je naredio nadvojvodi da 14. korpusom bočno učestvuje u napadu 4. armije pravcem istočno od Rave Ruske, a 2. korpusom da pomogne 1. armiji. Time bi pozadina Aufenbergove 4. armije na prostoru širokom 80 km između r. Soljokije i Vjepža, u kojoj su se već tada nalazili četiri ruske pešadijske divizije i jedan konjički korpus Dragomirova, ostala bez ikakve zaštite. Ta opasnost mogla je za 1. i 4. armiju postati vrlo brzo katastrofalna, ali 7. IX naveče to nije uočavao ni

Aufenberg ni Konrad nego samo nadvojvoda. Inicijativno je zadržao 2. korpus oko Grodeka (120 km istočno od Tomašova) za zaštitu pozadine 4. armije, a sa 14. je još noću krenuo za Rava Rusku.

Rad vrhovnog rukovodstva

Konrad i Aufenberg su 7.IX naveče uvideli da 4. armija zbog neuspeha na levom krilu nije mogla da preduzme bočni napad sa severa, jer je nju kao i 3. armiju protivnik frontalno čvrsto vezao. U toku 6.IX uočili su da 3. a 7.IX i 8. armija rokiraju svoje korpusne na sever i to 8. armija u oblast severozapadno od Lavova. Kako je južno od Dnjestra ostao samo slabi odred Pavlova, a 4. korpus 2. armije je mogao biti spreman 9.IX za napad, to je Konrad doneo novu odluku: 4. armija da frontalno, protivnapadom ili najupornijom odbranom, zadržava ruski napad; 3. da preduzme protivnapad bočno na neprijatelja koji napada 4. armiju da bi ga zadržala ili odbacila, a 2. da prodre u oblast južno od Lavova i da odatle preduzme napad sa jugozapada i juga.

Iznenaden jakim otporom kod Rave Ruske i Magijerova, Ruski je smatrao da je situacija njegove armije mnogo ozbiljnija no što je stvarno bila, dok je Ivanov mislio da je potrebna energičnija aktivnost 9. 4. i 5. armije i bolje sadejstvo svih armija. U svojoj direktivi od 7.IX predvideo je za 8.IX da: 4. armija izvrši odsudan udar levim krilom kod Turobina kako bi sprečila rokiranje nemačkog korpusa prema 25. korpusu; 5. armija da 5. 17. i konjičkim korpusom Dragomirova pomogne 3. armiji pri njenom nadiranju ka Tomašovu, a 19. korpusom da posedne prelaze na gornjem Vjepžu kod Ščebžešina; krilne armije (8. i 9) da pojačaju pritisak na protivnika. Na osnovu toga Ruski je naredio da 21. 11. i 9. korpus ovladaju 8.IX Ravom Ruskom, a da 10. korpus obezbedi napad s juga. Brusilov je, međutim rešio da 8. i 24. korpus ostanu u odbrani od s. Povitno do Dnjestra, da 7. korpus izvrši napad pravcem Kamenobrod, a 12. i 10. konjička divizija da obezbede desni bok 8. armije i održavaju vezu sa 3. armijom.

II faza — od 8. do 9. septembra

Težište bitke je 8.IX ležalo na ruskoj 8. i austrougarskoj 2. i 3. armiji. Konrad je usled veoma teške situacije kod severnih armija pomerio početak napada 2. i 3. armije od 9. na 8.IX. Već od 7.IX popodne su prednji delovi 2. armije poseli prelaze preko r. Vjerešice. Jedinice te armije su se 8.IX prebacile: grupa Karg preko Dnjestra u rejon Ričihov, 7. korpus na odsek Dornfeld—Mostki, a 12. u rejonu s. Stavčani. Iza 7. korpusa trebalo je da se prikupi 4. korpus, a 1. i 5. konjička honvedska divizija, koje su bile objedinjene, trebalo je da izviđaju preko Mikolajova ka Lavovu. Na desnoj obali Dnjestra, radi osiguranja, nalazila se samo jedna ojačana landšturmiska brigada. U početku je napad 7. i 12. korpusa imao uspeha, ali su ruski 24. i 8. korpus prešli u protivnapad i do naveče ih odbacili na polazne položaje. U to vreme je i Borojević preduzeo napad 3. korpusom između železničke pruge i drumu Grodek—Lavov, a 11. na odseku do s. Lelehovka. Napadu se suprotstavila udarna grupa Brusilova tj. 7. i delovi 8. i 12. korpusa. Ogorčene borbe vođene su oko s. Mšana, Janov, Lelehovka, i austrougarske trupe su ih zauzele ne mogavši dalje napredovati. Da bi zaštitili neposrednut prostor između 3. i 3. armije Rusi su tamo na brzu ruku ubacili tri konjičke divizije. Severnije su ruska 3. i austrougarska 4. armija nastavile i 8.IX borbu. U retko upornim borbama je austrougarski 9. korpus potisnuo ruski 10. od s. Vjerešice, ali je on ipak održao položaj kod s. Visenka. Austrougarski 6. korpus je morao napustiti zauzete visove kod Magjerova pred dobro pripremljenim protivnapadom ruskog 9. i 10. korpusa. Južno od s. Ržicki 17. korpus i grupa Vitman su uspešno odbijali napade ruskog 11. korpusa. Grupa nadvojvode posela je položaje Ržicki—Tomašov radi obezbeđenja boka sa pravca Uhnov—Rava Ruska i radi osiguranja od obuhvatnog dejstva ruskog 5, 17. i konjičkog korpusa sa pravca Komarov—Tomašov. Time je konačno otpala Aufenbergova ideja o obuhvatnom napadu prema jugu.

Bem Ermoli je nastavio 9. IX napade s težištem na južnom krilu, gde je uveo 4. korpus i celu grupu Karg. Te jedinice je trebalo da izbiju na liniju Brodki—Stavčani i da prepadom zauzmu Mikolajev i Strij čime bi se stvorili uslovi za obuhvat prema severu. Pored brojne nadmoćnosti i upornih napada, 2. armija je samo na jugu potisla 24. korpus iza potoka Ščerek (Rusi ga nazivaju Ščeržec), dok se 8. korpus održao na desnoj obali. Ni napadi na Mikolajev i Strij nisu uspeli. Napad austro-ugarske 3. armije sa nekih osam pešadijskih divizija na pet pešadijskih divizija desnog krila Brusilova nije doneo očekivane rezultate. Janov, oko koga su se dva dana vodile retko teške borbe, Rusi su konačno održali, ali njihov ojačani 7. korpus nije mogao da izvede obuhvat ka jugu. Ipak njegovo energično angažovanje prema severu i obrtanje fronta 21. korpusa od Uhnova ka Ravi Ruskoj bitno su olakšali stanje centra 3. armije i Ruski je mogao ovde prikupiti 11, 9. i 10. korpus za odsudan napad na odsek Rava Ruska—Magjerov—Visenka. Austrougarska 4. armija je održala Ravu Rusku, a kod Magjerova je preduzimala uspešne protivnapade. Njen je 9. korpus obuhvatio levo krilo 10. korpusa kod Visenke, dok je jedna pešadijska brigada napala prostor između 3. i 8. armije, potisnuvši rusku konjicu na Valdorf.²⁰² Naveče 9. IX stanje austrougarskih armija južno od Rave Ruske bilo je još povoljno, dok se stanje severno od nje očigledno pogoršavalo, jer su 21, 5. i 17. korpus primorali grupu nadvojvode da se povuče na liniju Hrebene—Ljubiča—Krolevska—severoistočno od Narola. Ruski je smatrao da je stanje na njegovom desnom krilu teško, ali da će se skorim osvajanjem Rave Ruske popraviti. Ivanov je cenio da je situacija 8. armije, koja je razvučena na frontu od 100 km, opasnija, jer je prema njenom južnom krilu neprijatelj koncentrisao nadmoćne snage, a

²⁰² Kako ni 3. ni 8. armija nisu mogle da podrže konjicu, postojala je mogućnost da Austrijanci postignu značajan operativni uspeh, da je njihova 3. armija uputila, kako je Aufenberg predlagao, blagovremeno svoju rezervu i levo krilo u pravcu Valdorfa, a ne u napad kod Janova.

već je bio postigao i neki uspeh. Ivanov joj je preporučio da se samo održi na zauzetim položajima, dok ne padne glavno rešenje kod desnokrilih 9, 4. i 5. armije, koje je uskoro očekivao.

e. Produženje protivofanzive ruske 9, 4. i 5. armije — II faza od 8. do 9. septembra

Prema direktivi Ivanova od 7.IX sutradan su 9. i 4. armija i dva korpusa 5. armije imali da napadnu austro-ugarsku 1. armiju, dok su dva korpusa i konjički korpus 5. armije dobili zadatak da sadejstvuju 3. armiji pravcem Tomašov—Rava Ruska. Kada je obavešten da na pomoć grupe nadvojvode ne može računati, Dankl je 7.IX naveče odustao od nameravanog napada istočnim krilom u severoistočnom ili istočnom pravcu. Kako su Rusi pred njim dovlačili znatnija pojačanja, postavljalo se pitanje da li i dokle može zadržati armiju severno od teško prolazne oblasti Taneva. Tražio je uputstva od Konrada ali mu je on prepustio da o tome sam odluči s tim „da do krajnjih granica sprečava neprijatelju nastupanje iz prostora Lublin, ukoliko time armiji ne bude ugroženo odstupanje ka Sanu“.²⁰³ Dankl je odlučio da ostane na zauzetim položajima.

U jutro 8.IX 18. korpus je odbacio odred Kumera na visove između Josefova i Godove, što je primoralo 1. korpus da povije svoje levo krilo na jug. Na ostalom delu fronta 9. armije, kao i kod 16. korpusa 4. armije, samo je snažno dejstvovala artiljerija. Za to vreme su kod Tarnavke Gardijski i Grenadirski napali korpus Vojrša i u neredu ga odbacili na zapad. Južnije je 25. korpusu uspelo da pređe potok Por, dok su delovi 19. korpusa nastupali od Sčebričina na Gorajec u nezaštićeni bok 1. armije, kuda je Dankl na brzinu uputio dve pešadijske divizije s fronta. I pored ovako teške situacije Dankl je i idućeg dana nastavio odbranu na dotadašnjim položajima, osta-

vivši samo jednu pešadijsku diviziju kod s. Grodki i 3. konjičku diviziju kod Frampola za zaštitu boka. Ni Lečicki ni Evert nisu 8.IX naveče bili svesni svojih velikih uspeha. Čak je Evert nameravao da idućeg dana sačeka obuhvatno dejstvo 25. i 19. korpusa, ali je ipak 9.IX u 9. časova rešio da učestvuje u koncentričnom napadu 9. i 5. armije. Lečicki je potisnuo odred Kumera iza potoka Vižnice, dok je napad na austrougarski 1. korpus odbijen. Evert je odbacio austrougarski 5. i nemački landverski korpus. Nemački landverski korpus se u neredu i uz velike gubitke povukao ka jugozapadu. 25. i 19. korpus su primorali i austrougarski desnokrilni, 10. korpus, na odstupanje ka Frampolu.²⁰⁴

Ovaj poraz mogao je imati katastrofalnih posledica za 1. armiju da su samo korpusi 5. armije razvili energično dejstvo ka Janovu (zapadno od Frampola). Ovako je Dankl tek oko 16 časova bio primoran da naredi povlačenje cele armije na 15–20 km udaljenu liniju Frampol—južno od Krasnika—južno od Svječehova.

f. Presudne borbe na celom frontu od 10. do 11. septembra

Neuspesi 1. armije 9.IX ubedili su Konrada da se nje-no povlačenje iza r. Sana ne može izbeći. To je značilo da će pozadina njegovih armija na frontu prema Lavovu za 1—2 dana biti potpuno nezaštićena. Iako borbe 2, 3. i 4. armije nisu u toku 9.IX donele očekivano rešenje, imale su ipak izvesnih taktičkih uspeha koji su Konradu ulivali nadu da će možda u poslednjem momentu tu doći do pozitivnog rešenja. Naveče 9.IX bio je pred dilemom da li da naredi opšte povlačenje svih armija iza Sana ili da rizikujući pokuša krajnjim zalaganjem snaga da produži napad. Najzad se rešio za napad te je istog dana u veče izdao armijama kratku zapovest: „Koncentričan napad na protivnika koji se nalazi na prostoru Lavova sa 2, 3. i glavninom 4. armije. Levo krilo 4. armije i grupa

²⁰⁴ Nemački korpus izgubio je 26 topova, a njegovo brojno stanje kao i ono 5. korpusa opalo je na $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ normalnog.

nadvojvode Josefa Ferdinanda štitiće bok i pozadinu ovog napada“.²⁰⁵ Svestan da je vreme od presudnog značaja, Konrad je odstupio od početnog plana da se napad izvodi metodično, sa postepenim širenjem obuhvata od 2. na 3, a potom i na 4. armiju. Sada je jednovremeni, stihijski nalet celog fronta od Karpata do Rave Ruske trebalo da donese brzo rešenje. Najzad je 10.IX pred podne Konrad doneo i drugo rešenje: „1. armija će severno od tanevske zone usporavati nadiranje protivnika, ne primajući odsudnu borbu...“²⁰⁶ Čim je bio obavешten o odstupanju austrougarske 1. armije, Ivanov je nizom naređenja ubrzavao dejstva severnih armija sa namerom da je nabaci na Vislu. Naredio je da joj dva desnokrilna korpusa 5. armije bočno ugroze odstupnicu najpre pravcima Janov-Bilgoraj, a zatim južnije, dok je ostatak 5. armije imao da što pre bočnim dejstvom od Tomaševa olakša i ubrza napad 3. armije kod Rave Ruske.

Iz ovih mera vidi se da je Ivanov već tada odstupio od velikog operativnog zamaha koji je mogao ostvariti manevrom 9. i desnog krila 4. armije sa leve obale Visle što je bio predviđen osnovnim operacijskim planom kako bi se austrougarskoj vojsci preseklo odstupanje ka Krakovu i u Karpate i zaokružila se u Galiciji. Cepanjem 5. armije i njenim priključivanjem delom 4, a delom 3. armiji i njenim docnijim prikupljanjem na liniji Cješanov-Njemirov nije iskorišćena mogućnost da se iskoristi prazan prostor između austrougarske 1. i 4. armije za dubok prodor u njegovu pozadinu. To bi brže dovelo austrougarski front u mnogo težu situaciju.²⁰⁷

Austrougarska 2. armija trebalo je da 10.IX potisne levo krilo 8. armije u oblast južno od Lavova. Napad je preduzet tek oko 15 časova i jedinice su naišle na žilav otpor 8. korpusa na potoku Ščerek i doprle su tog dana do s. Dornfeld i Stavčani. Pre no što je austrougarska 3. armija preduzela napad, desno krilo Brusilova, 7. i de-

²⁰⁵ PRAU—I—300.

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Uloga 5. armije podseća mnogo na one nemačke 3 armije pre i u toku bitke na Marni.

lovi 12. korpusa, preduzelo je u zoru protivnapad kod s. Mšana. Tu su se razvile žestoke lokalne borbe koje nisu znatno izmenile stanje. Na severu je Ruski otpočeo već noću 9/10.IX da napadima na raznim pravcima veže protivničke snage, očekujući da će korpusi severno od Rave Ruske obuhvatiti grupu nadvojvode, koja je sa linije Hrebene—Brusno štitila bok 4. armije. Napad je preduzeo samo desnokrilni 21. korpus 3. armije, dok je Pleve zadržao 17. korpus oko Bjelžeca, a 5. i Konjički u oblasti Narola ne sadejstvujući napadu na Ravu Rusku. To je omogućilo nadvojvodi da održi svoje položaje. Prenebre-gavajući opasnost od obuhvata sa severa i precenjajući male uspehe 2. armije, Konrad je rešio da i idućeg dana produži napad, dok je Ivanov zahtevao od Pevea energično nadiranje njegovih istočnih korpusa ka liniji Lubáčov—Njemirov, tj. u pozadinu 4. armije.

Jedanaestog je opet 2. armija zadocnila sa pripre-mama. Ona je nameravala da popodne produži napad, ali su Brusilovljevi korpusi prisilili i nju i 3. armiju da predveče pređu u odbranu.²⁰⁸ Saznavši da se 1. armija povlači ka Sanu, da ruska pešadija nastupa ka Cješanovu i da je njegov 2. korpus odstupio jugozapadno od Rave Ruske, Aufenberg je, ne obavestivši Vrhovnu komandu, naredio 11.IX u 3. časa da se severno krilo do zore povuče južno od Rave Ruske, a u toku dana dalje na liniju Ščeržec—Cješanov, dok je desno istaknuto krilo trebalo da zauzme Visenku radi zaštite povlačenja armije. Napad nije uspeo, ali je olakšao odstupanje ugroženog levog kri-la, 17. korpusa i grupe nadvojvode, jugozapadno od Rave Ruske. Ruski 21. korpus zauzeo je pred zoru Ravu Rusku gde se zadržao, iako je mogao energičnim nadiranjem na jug dovesti austrougarsku 17. i deo 6. korpusa u bezizla-znu situaciju.

---

²⁰⁸ Glavni udar 2. armije izvodio je gen. Trščanski 4. i 7. korpusom i grupom Karg. Važio je kao energičan i nasrtljiv koman-dant. No posle neuspeha kod Šapca, gde je bio pravi zlikovac prema stanovništvu, ovde se pokazao preopreznim i metodičnim.

GALICIJSKA BITKA — Odstupanje austro-ugarskih
armija iza Sana od 12. do 16. septembra

a. Odluka Konrada za prekid bitke i povlačenje

Tek iz radio-depeše uhvaćene 11. IX u 11 časova Konrad je osetio svu opasnost u kojoj se nalazila njegova vojska. Pripremio je naređenja za opšte povlačenje, ali ih nije izdao, očekujući ishod napada 2. armije. Ipak je odmah naredio Danklu da pri povlačenju ka Sanu desnim krilom zahvati prostor od Ležajska do Jaroslava, a Aufenbergu da sa grupom nadvojvode i ostalim raspoloživim snagama odbaci protivnapadom na sever.

Tom prilikom mu je prebacio „da se stalnim pasivnim otporom i povlačenjem ne postiže ništa što bi poslužilo da se popravi kriza sadanog opšteg stanja“. Pa i pored te oštre i po našem mišljenju nepravdne aluzije na dosadnji rad armije, Aufenberg je odustao od ranije odluke da mu levo krilo odstupi kako bi njime izvršio naredeni napad. „Grupa nadvojvode brojala je tada najviše 10 000 pušaka i 120 topova i stvarno je već 18 dana stajala neprekidno u borbi. Sa ovom premorenom snagom preduzimate napad na tri protivnička korpusa značilo bi izložiti ih sigurnoj propasti“, pravdao je Aufenberg dočnije ovaj postupak.²⁰⁹ Odmah je uputio i komore ka Sanu. Uskoro su događaji dokazali da Konrad i sada, kao i ranije, slabo shvata situaciju ove armije, kojoj je dodeljivao teško izvodljive i riskantne zadatke.

Već istog dana u 17.30 Konrad je bio prisiljen da i sam izda zapovest za opšte odstupanje, jer „napadi 2. i 3. armije nisu doneli dalekosežna rešenja...“. Time bi „prodor dva ruska korpusa mogao dovesti 4. armiju u katastrofalnu situaciju, što bi uticalo i na 3. i 2. armiju, te bi glavnina svih austro-ugarskih snaga mogla biti odsečena od zapadne Galicije.“²¹⁰ Zapovešću za odstupanje

²⁰⁹ Aufenberg „Učešće Austrije u svetskom ratu“ — 336. (na nemačkom) Berlin—Beč 1920. Tada je grupa imala u svom sastavu 3 pešadijske i 4 konjičke divizije, čije je brojno stanje trebalo da iznosi oko 50 000 pušaka i 180 topova.

²¹⁰ Konrad—IV—701.

bilo je predviđeno da: 1. armija odstupi iza Sana, na područje od Visle do r. Tšebošnice, i pojača mostobrane kod Sjenjave i Jaroslava; 4. armija da aktivnim dejstvom svog levog krila usporava protivničko nadiranje ka Jaroslavu i da glavninu povuče iza Sana na odsek Jaroslav—Pšemisl (isklj.); 3. armija da se povuče ka Pšemisl i južno do Nižankovice; 2. armija, naslonivši se na 3, odstupi na prostor Nove Mjasto, Hirov, Bilic. U toku 11/12.IX imale su se 4, 3. i 2. armija izvući iz dodira sa neprijateljem i izbegavajući borbe do 12.IX naveče doći zaštitnicama liniju r. Vjerešica—Javorov—Lubacov.

b. Odstupanje austrougarskih i rad ruskih armija

Izvlačenje iz dodira sa neprijateljem pa i samo odstupanje ka Sanu izvršeno je kod 3. i 2. armije potpuno neometano, dok je 1. armija vodila slabije borbe. Armije su se kretale danju i noću gotovo bez odmora, pa je 1. stigla u toku 13.IX, a 3. i 2. u toku 15. i 16.IX na određene prostorije gde su otpočele da se sređuju. Ruske armije su ostale prema 1. austrougarskoj neaktivne sve do 11.IX iako im je njeno uništenje trebalo da bude glavni operativni cilj. Ivanov je 11.IX svu pažnju poklanjao svojoj 3. i 8. armiji. Tek je 12.IX ujutro, kada je čuo za pad Rave Ruske, rešio da 4, 5. i 3. armijom preduzme koncentričan napad na austrougarsku 4. armiju, a zatim da okruži ostale protivničke snage zapadno od Lavova. Time je prestala svaka opasnost za 1. armiju, jer je Lečicki propustio da pređe Vislu kod Zavihosta, kao što je bilo naređeno, a konjica Novikova, koja je prodrla čak oko Sandomira, bila je za to isuviše slaba.

Pod retko teškim uslovima odvijalo se odstupanje Aufenbergove 4. armije jer se ona nalazila, kad je bitka prekinuta, stešnjena u polukrugu između s. Visenka i s. Brusno, gde su joj dva korpusa i konjički korpus Dragomirova, jugozapadno od Narola, ugrožavali pozadinu. Glavnina armije (9, 6. i 17. korpus) je trebalo da od 11/12.IX do 12/13.IX odstupi na liniju Sklo—Hrušov—

Lubačov, a grupa nadvojvode, ojačana na 6 konjičkih divizija, da južno od železničke pruge Rava Ruska—Lubačov štiti severni bok i odbaci Ruse na sever od Lubačova. Nadvojvoda je smatrao da njegove snage nisu sposobne za ovakav napad, te je skrenuo grupu odmah prema Hrušovu, ostavljajući za zaštitu prema severu i Lubačovu samo konjičke divizije. Tako je uspeo da izbegne jače borbe, ali je primorao glavninu svoje armije da se pomera prema jugu i stisne se 12.IX naveče na uski prostor od svega 15 km Vježbjani—Sklo. Ruski pritisak bio je veoma slab i svega tri pešadijske divizije bile su dovoljne na celom frontu da ga parališu. Kako ni 8. armija nije u toku 12.IX imala očekivane uspehe, Ivanov je već naveče odustao od zaokružavanja austro-ugarskih snaga zapadno od Lavova i rešio da na jakom odseku južno od ušća Ljeg—Tanev i na liniji Obža—Javorov—Mikolajev zadrži i odmori svoje armije. U tom cilju uputio je 13.IX i 9. armiju u prostor Tarnobžeg, Nisko; 4. severno od Sana u prostor Nisko, Tarnograd do drumu Bilgoraj—Sjenjava; 5. istočno od Lubačova; 3. na liniju Lubačov—Kamjenobrod; a 8. sa prednjim delovima do Sadova Višnja. Pleve je smatrao da je stanje ispred levog krila njegove armije povoljno, pa je 13.IX produžio gonjenja ka jugu i jugozapadu. Usled pritiska i napada konjice 8. armije 4. armija je došla u tešku situaciju. Samo krajnjim zalaganjem svojih zaštitnica i žrtvujući deo komore, ona se, delom rastrojena, prebacila do 15. IX na odsek Radimno—Medika, iza Saňa. Tako su se do 16. IX našle sve četiri austrougarske armije posle četiri nedelje neprekidnog maršovanja i borbi na svojim polaznim položajima.

c. Zaključak o galicijskoj bici

Poraz austrougarskih armija bio je vrlo težak, a njihovo stanje gotovo očajno. Od nekih 900 000 boraca s kojima su otpočele operacije, izgubile su više od $\frac{1}{3}$ (oko 250 000 iznosili su gubici u mrtvim i ranjenim, a oko

100 000 zarobili su Rusi). Rusi su zaplenili oko 230 topova. Najveći su gubici bili kod 3. pa 4. i 1. armije (po oko 100 000), dok je 2. armija imala svega $\frac{1}{3}$ od tih gubitaka.

Vrlo osetan bio je nesrazmerno veliki gubitak i onako oskudnog oficirskog kadra i aktivnog ljudstva, kao i materijalne opreme. Moralna depresija ovladala je vojskom, svuda se gubila vera u pobeđu, a mnoge jedinice bile su rastrojene i demoralisane. Vrhovna komanda je bila obavestena i o istovremenom nemačkom porazu na Marni. To i poraz sa Srbijom iskoristili su slavenofilski agitatori.

Konrad je bio svestan da armije ne bi bile sposobne da iza Sana pruže neki jači otpor ako bi Rusi odmah produžili energično nastupanje. Zato je već tada predvideo mere za njihovo povlačenje ka zapadu i u Karpate. Ali pobedničke armije Ivanova nisu bile sposobne za ovaj zadatak. „Strašna iscrpenost i teški gubici koje su ruske armije pretrpele onesposobili su ih, na žalost, za gonjenje...“ jer je „uspeh bio skupo naplaćen... Pobednik se nije mnogo razlikovao od pobeđenog...“²¹¹ Stvarno, i gubici armija Ivanova iznosili su oko 250 000 ljudi, dakle $\frac{1}{4}$ početnog brojnog stanja. Njihove pozadine bile su nesređene, trupama je nedostajao hleb i so. Usled takvog stanja i bočnog položaja, 3. i 2. armije naslonjenih na tvrđavu Pšemisl Ivanov je zastao sa armijama istočno od Sana, što je i Stavka odobrila.

4. OSVRT NA PRVU RUSKO-AUSTROUGARSKU KAMPANJU

Operacije Jugozapadnog fronta i austrougarske vojske od 21. VIII do 16. IX predstavljaju prvu kampanju koju je trebalo izvesti prema početnom operacijskom planu. Pri njenom izvođenju ruski plan da se najpre potuče austrougarska vojska sa težištem na desnom krilu, pokazao se lako izvodljivim i celishodnim ali samo pod uslovom da se obezbedi solidna brojna nadmoćnost i da se ofanziva preduzme što pre. Prvi uslov je odmah u po-

²¹¹ Danilov — 250; Korolkov „Operacije Varšava—Ivangorod 1914—15.“

četku kompromitovan, jer su snage severozapadnog fronta povećane na oko 34 pešadijske divizije. Međutim, tačno se znalo da se tamo nalazi svega desetak nemačkih divizija. Za jugozapadni front je ostavljeno oko 46½ pešadijskih aktivnih divizija, a moralo se pretpostaviti da tamo neprijatelj ima preko 40 pešadijskih divizija. Pored toga jugozapadnom frontu su oduzimani korpusi i to baš oni koji su bili predviđeni za zapadne armije, (4. i 5) prema kojima su se austrougarske trupe najbrže mogle koncentrisati. Dok se mere za ojačanje severozapadnog fronta mogu donekle razumeti, uglavnom, kao posledica već u miru primljenih obaveza prema Francuskoj, dotle je teže shvatiti mere Vrhovne komande da se obrazuju nove armije za neposredni napad na Nemačku iz oblasti Varšave ka Berlinu, pre no što je palo rešenje na austrougarskom frontu, pa i prema istočnoj Pruskoj. Ova preuranjena dekoncentracija snaga, relativno slabe početne jačine 4. i 5. armije na kojima je ležalo operativno težište cele ofanzive, i preterani značaj koji se pridavao Lavovu, što je navelo da se desno krilo 3. armije uputi na jugozapad umesto na zapad, dovelo je 4. i 5. armiju sve do 2. IX u veoma kritičnu situaciju, a negativno je uticalo i na tok bitke kod Tanenberga. Posle sjajne pobede na Gnjiljoj Lipi i zauzeća Lavova, umesto da su 3. i 8. armija snažno nadirale opštim pravcem Javorov—Lubačov, od čega je Konrad strahovao, došlo je do zastoja i pomeranja iza fronta na sever. Da bi se stanje 4. i 5. armije popravilo, Vrhovna i komanda fronta uvode ojačanja iz pozadine i pomeraju snage s fronta tamo gde su se ukazivale momentane taktičke slabosti, ne vodeći mnogo računa da li to odgovara opštem cilju.

U tom pogledu naročito je necelishodna bila upotreba 8 armije posle pobede na Zlotoj Lipi i 5. armije pre i posle pada Rave Ruske. Sve je to dovelo do usporavanja opšte ofanzive, te su krila izgubila snagu i zamah za predvideni operativno-strategijski obuhvat celog austrougarskog fronta i na severu i jugu, kakav se nudio iz obuhvatne osnove. Ofanziva se pretvorila u frontalno rvanje armija od Visle do Karpata sa pojedinačnim, pre taktičkim nego operativnim obuhvatnim manevrima.

Što je ta operacija na kraju ipak dovela do pobeđe, može se pripisati još većim nedostacima austrougarskog rukovodstva i više kvalitetu nego brojnoj nadmoćnosti ruske vojske.

Konrad je još pre početka operacija, angažovanjem $\frac{2}{5}$ svojih snaga prema Srbiji, zadocnelom mobilizacijom i koncentracijom gotovo za nedelju dana, komplikovanim i improvizovanim prevoženjima lakomisleno proigrao svoje glavne oslonce za izvođenje uspešne ofanzive: bržu koncentraciju bar jednakih snaga i da pre Rusa preduzme ofanzivu na zapadnom krilu. Postojalo je još nešto što je uslovljavalo uspeh njegovog ofanzivnog plana, a to je sigurna nemačka saradnja.²¹² Pa i pored svih poraza, austrougarska vojska je mnogo više doprinela od nemačke protivofanzive u Istočnoj Pruskoj da je poremećen početni plan Rusa i ukočena im ofanziva ka Berlinu. Time je Konrad učinio svome nemačkom savezniku ogromnu uslugu, ali po cenu najvećih napora i žrtava svojih armija.

Teško je pretpostaviti da bi se bez njih mogla sprečiti ruska invazija u unutrašnjost Nemačke i jednovremeno produžiti ofanziva u Francusku. Svakako, ovo se ne bi moglo postići da su austrijske armije ostale u defanzivi iza Sana i Dnjestra sa ešeloniranim rezervama na levom krilu u Šleziji, što je Konrad hteo da uradi, da mu Moltke nije obećao sadejstvo pri izvođenju ofanzive.²¹³ Ukoliko se Konradova ofanziva može pravdati zajedničkim interesima do 2. IX ona je posle pada Lavova i saznanja da se 8. armija uputila prema Njemenskoj armiji a ne prema Narevu gubila svako opravdanje.²¹⁴ Konrad je tada trebalo da povuče

²¹² U mirno doba Konrad je vodio ozbiljne razgovore s Moltkeom o ovom pitanju, ali se zadovoljio „nekim neodređenim pretpostavkama i obećanjima. Ali kada se našao u najvećoj nezgodi i Moltke krenuo posle bitke kod Tanenberga 8. armiju prema Njemenu umesto preko Nareva, uvideo je strašne posledice svoje lakovernosti“. Grener: „Testament grofa Šlifena“ — 113 (na nemačkom) Grener je nasledio 1918. Ludendorfa u štabu Vrhovne komande, a posle rata isticao se kao objektivan vojni kritičar ovog rata.

²¹³ Najodaniji pristalica ove defanzive je Alfred Kraus — „Uzroci našeg sloma“ — 134.

²¹⁴ Mišljenje komandanta 4. armije bilo je da „od 7. 9. nisu postojali nikakvi izgledi na uspeh u bici kod Rave Ruske i Lavova“ dok docniji naslednik Konrada, gen. Arc, tada komandant

armije unazad na položaje podesne za odbranu. Time bi izbegao riskantne situacije u koje su posle toga došle njegove armije i sačuvao bi ih od velikih gubitaka i rastrojstva. Za upućivanje 8. armije posle bitke kod Tanenberga prema Njemenu nije postojala „nikakva neophodna nužda“.²¹⁵

Austrougarski poraz u galicijskoj bici došao je u isto vreme kad i nemački u bici na Marni. Po širini fronta i veličini angažovanih snaga one se približuju jedna drugoj.²¹⁶ Te bitke predstavljaju prekretnicu celog rata. Vera u konačnu pobedu Centralnih sila bila je uveliko pokolebana. U Italiji je oživela težnja za intervencijom u ratu, pa je ona već 12. IX sklopila ugovor sa Rumunijom za zajedničko stupanje u rat. Krajem septembra Rumunija je otpočela i pregovore sa Rusijom. Bugarska je usled ovih i pobeda Srbije bila zaplašena i uzdržljiva prema svim pokušajima da se uvuče u rat prema Srbiji. Jedino je u Turskoj postojalo unekoliko raspoloženje da se priključi Centralnim silama.

III OPERACIJE U ISTOČNOJ PRUSKOJ — BITKA KOD MAZURSKIH JEZERA OD 6. DO 16. SEPTEMBRA

(Sk. 39)

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA

Pored stalnih molbi Konrada za pomoć, podsećanja na obećanja, pa i pretnje da će povući armije iza Sana i preći u odbranu, Moltke je u sporazumu sa Hinden-

---

6. korpusa te armije, smatra da oni nisu postojali već posle napuštanja Lavova i da je trebalo tada povući se iza Sana, „gde se u naslonu na tvrđavu Pšemisl i mostobrane mogao dati uspešan otpor.“ Aufenberg: „Uspori i pad“ 403 i PRAU—I—330.

²¹⁵ Grener — 173.

²¹⁶ Jačina austrougarskih armija na ruskom frontu iznosila je 11. IX sa nemačkim landverskim korpusom, bez tvrđavskih posada, etapnih trupa i sl. 770 bataljona, 336 eskadrona i 2098 topova, a jugozapadnog fronta 824 bataljona, 694 eskadrona i 2888 topova (prvih oko 900 000, a drugih oko 1 000 000 boraca). Brojke se približuju onim na Marni ali je jačina artiljerije ovde iznosila, kod svake strane, preko 3000 oruđa.

burgom ostao pri produženju operacije u Istočnoj Pruskoj. Sa zapada upućena dva korpusa dodelio je 8. armiji, iako je Konrad tražio da se hitno upute u Pšemisł.²¹⁷

Konrad je 3. IX pokušao da intervencijom svoga vrhovnog komandanta kod nemačkog cara izmeni ovu odluku.²¹⁸ Da bi ublažio odgovor cara, Moltke je 4. IX obećao pismeno Konradu da će ubrzati operacije u Istočnoj Pruskoj i odmah će posle njihovog završetka sa 4—5 korpusa i dve konjičke divizije preduzeti nastupanje ka Sjedlecu. Za nove operacije Hindenburgu je još 3. VIII dostavljena direktiva u kojoj između ostalog stoji: „Prvi zadatak 8. armije biće čišćenje Istočne Pruske od armije Renenkampfa. Gonjenje sada potučenog protivnika preteklim delovima ka Varšavi je poželjno s obzirom na pokrete Rusa prema Šleziji. U izgledu je da se potom 8. armija upotrebi pravcem Varšava, ukoliko to bude stanje u Istočnoj Pruskoj dozvoljavalo.“²¹⁹

Iz ove direktive se jasno vidi da Moltke nije ni sada vodio mnogo računa o teškom stanju saveznika i o tome da mu što pre pomogne. Neodređeno formulisani zadatak, kao i neodmereni i neukusni izraz „čišćenje Istočne Pruske od armije Renenkampfa“, koja je bila brojno jača od 8. armije i koja joj je u bici kod Gumbinena oduzela pobjedu, Hindenburg nije shvatao samo da tu rusku armiju treba odbaciti preko granice, nego je uništiti ili tako poraziti, da se 8. armiji obezbedi potpuna operativna sloboda pri daljoj upotrebi ne ograničavajući trajanje operacije ni prostorno ni vremenski. Prirodno je da pri takvom shvatanju ni Moltke ni Hindenburg nisu vodili mnogo računa o tome, do kada i kako treba da priteknu u pomoć austrougarskim armijama.²²⁰

²¹⁷ Konrad—IV—625.

²¹⁸ SR—I—262. Car je odbio ove predloge, istakavši da je 8. armija svojom pobjedom kod Tanenberga „bitno olakšala austrijsku ofanzivu i to u duhu postojećih ugovora. Od nje se ne može više tražiti no što je dala“. Ovde je stvarni početak međusobnog nepoverenja u vojnim vrhovima saveznika, što će se održati do kraja rata i postepeno se preneti na dvorove vladara i političare, pa i na narode, a 1917. god. će dobiti i internacionalni značaj.

²¹⁹ SR—I—268.

²²⁰ Izraz „čišćenje“ ukazuje na neraspoloženje nemačkog naroda prema ruskoj vojsci. U ratovima posle 1815. god. sve do ove ruske invazije u Istočnoj Pruskoj, nigde se rat nije vodio na nemačkom tlu. Ratna pustošenja i opterećenja stanovništvu u ovim „junkerskim“ provincijama Nemači su proglasili varvarskim postupcima ruske vojske. Odmah u početku široko su propagirane vanredne patnje, kojima je izložen ovaj „do srži“ čisto nemački narod u Istočnoj Pruskoj. Prve posledice bile su da je sam narod bez potrebe masovno napuštao svoje domove i uputio se prema

Hindenburg je rešio da napadne rusku 1. armiju svim svojim snagama, čim sa zapada pristignu dva korpusa. Smatrao je da su od ruske 2. armije sposobni za napad samo 1. i 6. korpus i tri konjičke divizije; za 1. armiju je znao da se sa 11½ pešadijskih i 5½ konjičkih divizija nalazi prikupljena iza reka Dajme, Pregel i Omet, od Labiau do Angerburga i da je isturila slabije delove prema Lecenu i Johanisburgu. Imao je pouzdane podatke da Rusi formiraju jednu armiju u oblasti Grodna. Prema tome računao je na oko 20 ruskih pešadijskih divizija prema Istočnoj Pruskoj (bez 2. armije) i nije pretpostavljao da će Renenkampf preduzeti ofanzivu preko jako utvrđenih položaja između r. Pregela i Mazurskih jezera ka zapadu, jer bi mu krila bila ugrožena iz oblasti Kenigzberga i sa pravaca Alenštajn i Bišofsburg. Smatrao je da je napad 8. armije vrlo težak, jer je frontalni napad između Pregela i jezera bio taktički teško izvodljiv. U slučaju uspeha sveo bi se na frontalno potiskivanje bez izgleda na veće operativne rezultate. Napad na severno krilo i njegovo odbacivanje sa donjeg Njemena na jug otežavalo je močvarno zemljište. Obuhvat s juga kroz jezerske tesnace i južnije nije pružao povoljne uslove za razvoj glavnih snaga, a mogao je biti bočno ugrožen

zapadu. U napuštenim naseljima smeštale su se ruske trupe. SR-I-324-327 potvrđuje da je pri ulasku ruske vojske objavljeno da „car sviju Rusa naređuje da se mirno stanovništvo čuva“, da su se „ruski oficiri do krajnosti zalagali i sa oružjem u ruci istupali protiv sopstvenih vojnika da bi sprečili pljačkanje“. Prirodno je što su ruske komande upozoravale stanovništvo na stroge kazne za napade na vojsku, za uhode i sl. što su radile sve vojske. Izgredi ruskih trupa i komandi nisu bili tako veliki kao nemačkih trupa 1870/71, 1914. i docnije u Belgiji, Francuskoj, Srbiji, Rusiji i drugde. Ova propaganda zadojila je i nemačko vojno rukovodstvo naročitom mržnjom i usloвила protiv ruskih zarobljenika, a docnije i srpskih i rumunskih, najsurovije postupke, protivne Ženevskoj konvenciji. „Čišćenje“ se sastojalo u uništenju odvojenih, zalutalih ruskih manjih jedinica i ljudstva. No tek je u drugom svetskom ratu ovaj fatalni izraz „čišćenje“, „Säuberung“, „rastrellmento“ dobio svoju široku primenu i postao cilj velikih operacija uglavnom za svirepo uništenje stanovništva okupiranih oblasti, kao što su okupatori uradili u NOR-u kada su divljački poubijali na hiljade stanovništva, naročito nejači.

iz oblasti Grodno pravcima Lomža—Osovjec—Avgustov. Najzad je Hindenburg rešio da, ostavljajući neznatne snage za zaštitu boka prema 2. armiji, odredi suprotno svojoj koncepciji za Tanenberšku operaciju samo oko $\frac{1}{3}$ snaga za obuhvatni napad i to samo pravcem južno od jezera Mauer, a da sa $\frac{2}{3}$ odsudno napadne severno od ovog jezera. Pri tome je težio da 1. armiju odbaci od srednjeg i nabaci je na močvare donjeg Njemena i tu je konačno rastrojio.

Posle sloma ruske 2. armije, u štabu Žilinskog računalo se da će Nemci, uporedo sa produženjem napada na nju, napasti pridošlim pojačanjima sa zapada Varšavu, a i 1. armiju. Još 31. VIII Žilinski je naredio 1. armiji da se prikupi severno od Mazurskih jezera za upornu odbranu i 2. da svoje levo krilo povuče ka Lomži. Time bi bio potpuno ogoličen bok ruskih armija zapadno od Buga, gde se uporno težilo da se slome austrougarske severne armije. Zato je Vrhovna komanda naredila Žilinskom da što pre ojača 2. armiju, da pod komandom gen. Šajdemana s njom i Varšavskim odredom organizuje sigurnu odbranu na Narevu i donjem Bugu, prema severu, a da 10. armija gen. Fluga (22, 3. sibirski, 1. turkestanski i 2. kavkaski korpus) koja se tek prikupljala, posedne prostor između 1. i 2. armije. U prvo vreme trebalo je da sve armije ostanu u odbrani.

Renenkampf je računao sa mogućnošću nemačkog napada od Lecena, ali ne i južnije. On se pridržavao krutog naređenja Stavke da se ne sme napuštati „ni pedalj zemljišta“. Zbog toga je naredio 2. XI da se cela 1. armija pripremi za odbranu na dotadanjim položajima, severno od jezera Mauer, a samo jedna ojačana pešadijska divizija levokrilnog korpusa da drži položaje prema Lecenu i južnije.

2. PRIKUPLJANJE I RASPORED SNAGA

Na odseku Torn—Horžele Hindenburg je ostavio 3. IX 35. rezervnu diviziju (formiranu iz glavne rezerve Torn), landversku diviziju Golc, glavnu rezervu Grau-

denca i 70. landversku brigadu, sa zadatkom da aktivnim dejstvom zaštite južni bok armije, čime se „uostalom htelo, ukoliko je to bilo moguće, da se izađe u susret i austrougarskim željama“.²²¹ Uskoro je divizija Golc upotrebljena za napad pa je za zaštitu ostalo samo oko 18 landverskih bataljona, 9 eskadrona i 12 baterija. Glavnina 8. armije se prikupila tek 5. IX na liniji Ortelsburg—Bišofsburg—Hajlsberg—Melzak.

Raspored 6/7. IX bio je kod 8. armije: obuhvatna grupa (6 pešadijskih, $\frac{1}{2}$ konjičke divizije) sa 1. korpusom: Rudžani i Nikolajken; samostalna 3. rezervna sa $\frac{1}{3}$ 1. konjičke divizije: južno od linije Rudžani—Rajn; 17. korpus kod s. Rajn prema Lecenu, landverska divizija Golc prebacivala se od Najdenburga za Rudžani; frontalna zapadna grupa ($8\frac{1}{2}$ pešadijskih i $1\frac{1}{2}$ konjičke divizije, 1 landverska brigada) sa 20, 11, 1. rezervnim i Gardijskim rezervnim korpusom na odseku širokom 70 km Resel—Bartenštajn—Prajziš Ajlau; glavna rezerva Kenigzberga, ojačana sa po jednom pešadijskom i landverskom brigadom na r. Dajme. Ukupno je Hindenburg raspomagao u Istočnoj Pruskoj sa $18\frac{1}{2}$ pešadijskih (8 aktivnih, 4 rezervne, ostale landverske ili erzac) i 2 konjičke divizije, sa oko 232 bataljona, 124 eskadrona i 1212 topova. Raspored ruske 1. armije od 2. do 6. IX nije se znatnije promenio i bio je: 20. i 26. korpus prema Dajmi severno od Pregela, 3. na r. Ale i Omet, od Velaua do Gronhajma, 4. do Nordenburga, 2. sa 26. pešadijskom divizijom do Jezera Mauer, a sa 43. divizijom prema Lecenu. Armija je imala sa ojačanjima $16\frac{1}{2}$ pešadijskih i $5\frac{1}{2}$ konjičkih divizija, oko 228 bataljona, 173 eskadrona i 900 topova.

3. BITKA KOD MAZURSKIH JEZERA

U toku 5. i 6. IX došlo je do borbi kod Johanisburga i Mišinjeca, a Hindenburg se osvedočio da se 1. armija zadržala na dotadanjim položajima. Zbog toga je naredio da 7. IX obuhvatna grupa izbije na liniju Biala—Drigalen—Aris i istočno od Lecena, a korpusi frontalne grupe da podiđu liniji Rastenburg—Fridland. Potiskujući slabije delove ruskog 2. i 22. korpusa obuhvatna grupa iz-

²²¹ SR—I—273.

bila je 7.IX naveče na određenu liniju i time potpuno obezbedila izlaz iz tesnaca. U toku 8.IX ona se razvila ispred jezera frontom na sever sa 17. korpusom prema utvrđenom položaju ruske 43. pešadijske divizije između jezera Mauer i Goldapgar, dok su korpusi frontalne grupe izbili bez borbe ispred ruskog glavnog položaja. Popodne 8.IX Hindenburg je izdao zapovest za opšti napad koji je trebalo da otpočne sutradan i to: 3. rezervna divizija na Naj Juhu; 1. korpus na sever istočno od jezera Goldapgar; konjičke divizije na odsek Margrabova—Goldap u tesnom sadejstvu sa 17. i 20. korpusom; 17. i 20. korpus s obe strane jezera Mauer; 11. i 1. rezervni korpus na isturene položaje kod Gerdauena; Gardijski rezervni korpus imao je da prati napad pravcem Alenburg i štiti levi bok armije, a glavna rezerva Kenigzberga ostala je u odbrani. Žilinski je već 7.IX znao za rokiranje nemačkih snaga na istok i zaključio je da se radi o širokom obuhvatu 1. armije. Stoga je naredio 10. armiji da uputi iskrcane delove od Grajeva i Lomže ka Johanisburgu i Arisu, a 2. armija da razvije 6, 23. i 1. korpus na liniji Ostrolenka—Ščuki i isturi svoje delove ka liniji Mišinjec—Horžele. U slučaju nastupanja jačih neprijateljskih snaga predvideo je povlačenje 1. i 10. armije na liniju Gumbinen—Avgustov—Grajevo. Veliki knez je, pak, ponovno zahtevao da 1. armija brani sa najvećom upornošću svoje položaje, 10. da zauzme 22. korpusom Nikolajken, a 3. sibirskim Johanisburg i Bialu.

U toku 8.IX došlo je do okršaja na području Grajevo—Biala—Lik. 2. armija je preduzela sa pet pešadijskih i tri konjičke divizije nastupanje ka granici, a Renenkampf je strepeo od opasnosti s juga, pa je uputio $\frac{1}{2}$ 20. korpusa, dve rezervne divizije i konjički korpus u oblast Darkemen—Goldap radi sprečavanja eventualnog nemačkog obuhvata.

Odsudne borbe vodile su se 9. i 10.IX. Ujutro 9.IX 22. korpus je zadržao ispred Lika 3. rezervnu diviziju, dok su delovi 3. sibirskog korpusa to isto učinili sa landverskom divizijom Golc kod Biale. Ne obazirući se na ugroženi bok gen. Fransoa, komandant 1. korpusa, pro-

dužio je nastupanje na sever, odbacio delove ruskog 2. korpusa i izbio severno od Naj Juhe i Vidminena, uputivši 8. i $\frac{2}{3}$ 1. konjičke divizije prema severoistoku radi obezbeđenja boka. Napadi 17. i 20. korpusa naišli su na vrlo žilav otpor ruske 43. pešadijske divizije, snažno podržavane od artiljerije koju je tek predveče potisnuo 17. korpus na položaje jugoistočno od Benkhajma. Na frontu severno od Nordenburga vođena je samo artiljerijska borba. Naveče je Hindenburg smatrao da je situacija 8. armije nepovoljna usled nastupanja 2. armije sa Nareva, jakih ruskih položaja, a naročito njihove moćne artiljerije. Računao je sa mogućnošću ruske opšte protivofanzive, a u svakom slučaju sa protivnapadom na 17. i 1. korpus. I pored toga odlučio je da i 10. IX produži napad 1, 17. i 20. korpusom pravcem Klimken—Budern—Benkhajm, a konjicom do r. Goldap. Na ostalom delu fronta naredio je da nastave s artiljerijskom pripremom napada i tek 11. IX da preduzmu juriš.

Iako položaji ruske 1. armije severno od jezera nisu bili ozbiljnije napadnuti, Renenkampf je već 9. IX popodne odlučio da ih napusti i odstupi noću 9/10. IX na liniju Španghelm—Jodlauken—Kovaren iza r. Goldap. Žilinski je u isto vreme naredio 2. armiji da pređe u odbranu i utvrdi se na liniji Mišinjec—Horžele, a što je još gore, odobrio je i 10. armiji da svoja dva korpusa povuče iza granice na područje Grajevo i Avgustovo. U toku noći 9/10. IX severni korpusi ruske 1. armije otpočeli su povlačenje i izbili 10. naveče neometano na liniju Španghelm—Jodlauken—Kovaren—Dombroviken.

Hindenburg se tek 10. IX oko 11 časova uverio izviđanjem iz vazduha da se cela ruska 1. armija povlači i da je dobio bitku. Izdao je zapovest za gonjenje i naredio da se Rusima preseku glavne komunikacije od Gumbinena za Kovno i da se odbace na sever prema donjem Njemenu. Zapovest za gonjenje je dockan izdata pa ga toga dana ruski severni korpusi nisu ni osetili, ali su južni (2. i 20. korpus) koji su štitili levi bok oko Darkemena, kao i 22. korpus 10. armije prema Liku, zapali 10. IX naveče u tešku situaciju, jer su nemački 20.

17. i 1. korpus već bili izbili ispred linije Dombroviken—Benkhajm, dok je 8. konjička divizija zauzela Goldap.

Nahičevanski je svoj konjički korpus povukao bez borbe od Goldapa na zapad do Filipova. Renenkampf i Žilinski, obavješteni o relativno povoljnoj situaciji severnih korpusa, ali ne i o teškoj južnih, nameravali su da 11. IX preduzmu protivofanzivu južnim korpusima uz učešće 1. i 3. korpusa 10. armije. Šta više, i 2. armija je trebalo da ponovno nastupa na sever. Ali su još u noći 10/11. saznali da su Nemci zauzeli Goldap te su uvideli svu opasnost koja pretila 2., 20., pa i 4. korpusu od okruženja. Obojica su napustili svoje velike planove i Žilinski je povukao naredenje za nastupanje 2. i 10. armije.

Renenkampf je naredio da južni korpusi izvrše 11. IX protivnapad kako bi se lakše povukli, dok su ostali korpusi, u maršu od oko 45 km, imali da odstupe na liniju Kusen—Trakenen—Tolminkemen, gde su 12. IX u zoru stigli. Za taj dan je Hindenburg bio predvideo energično gonjenje i to: objedinjena konjica u korpus Breht do Marijampola, u pozadinu protivnika, a 1. 17. 20. 11. i 1. rezervni korpus na frontu širokom 50 km Melkemen—Gumbinen—Insterburg, dok je Gardijski rezervni korpus imao da nastupa severno od Pregela.

Očekivanja Hindenburga nisu se ni 11. IX ispunila. Konjički korpus je zadržavan borbom kod Filipova, a 3. rezervna divizija i 1. korpus doprli su bez borbe u Markgrabovu i oko Goldapa. Divizije ruskog 2. i 20. korpusa su snažnom, aktivnom iako izolovanom odbranom zadržale u džepu Gavajten—Darkemen sve napade 17. 20. i 11. korpusa i uspele noću 11/12. IX da se izvuku uz osetne gubitke.

Tome je uveliko doprineo i propust Hindenburga koji nije znao da se u uzanom džepu jugozapadno od linije Nemersdorf—Tolminkemen nalazi oko 6 ruskih pešadijskih divizija, koje je propustio da potpuno okruži svojim desnokrillnim korpusima. Šta više sprečio je gen. Fransoa da 1. korpusom nastavi već preduzeti napad na severozapad, pravcem Gavajten, čime bi okružio bar 3—4 ruske divizije, jer se bojao da će time usporiti operativni obuhvat koji je težio postići brzim nadiranjem desnog krila ka severoistoku na glavne komunikacije za Kovno.

Za 12. i 13. IX Hindenburg je opet naređivao opšte gonjenje „bezobzirno i sa zalaganjem i poslednjih snaga“. Njegovi korpusi: kajički, 1. 11. i 1. rezervni, zadržavani ruskim zaštitnicama, izbili su tek 14. IX na liniju Vilkoviški—Širvindt, dok su 17, 20. i Gardijski rezervni zadržani u II liniji radi upućivanja u Šleziju. Za to vreme je Renenkampf već bio sredio svih svojih pet korpusa i konjicu na liniji Šumsk—Simno. Hindenburg je 14. IX odustao od daljeg gonjenja čime je bila završena bitka kod Mazurskih jezera. Ostavio je slabije snage na granici Istočne Pruske koje su do 19. IX vodile demonstrativne napade na celom frontu, a pošto je Žilinski naredio 16. IX prelaz sve 3 armije u odbranu i povlačenje 1. armije iza Njemena, 2. iza Nareva, i 10. iza Bobra i ispred Grodna, Nemci su poseli Marijampol, Avgustov, Tilzit, Cjehanov i Prasniš.

4. OSVRT NA BITKU KOD MAZURSKIH JEZERA I NA ODNOS IZMEĐU OPERACIJA U ISTOČNOJ PRUSKOJ I GALICIJI

Rusi su za vreme odsudnih dana bitke kod Mazurskih jezera raspolagali sa nekih 389 bataljona, 288 eskadrona i 1492 topa prema celoj granici Istočne Pruske, a Nemci sa 232 bataljona, 124 eskadrona i 1212 topova. Stvarno, Renenkampf je 9—10. IX uveo u bitku nekih 228 bataljona, 173 eskadrona i 924 topa, a Hindenburg 184 bataljona, 99 eskadrona i 1074 topa. Za to vreme stajala je 2. armija sa nekih 88 bataljona, 87 eskadrona i 372 topa prema nemačkom zaštitnom odredu od 24 bataljona, 10 eskadrona i 78 topova, a 10. sa 72 bataljona, 38 eskadrona i 252 topa prema 24 bataljona, 15 eskadrona i 60 topova koje su Nemci prema njoj upotrebili.²²² Ovaj broj i riskantni plan Hindenburga da za jednu četvrtinu slabijom 8. armijom napadne 1. rusku armiju, koja se nalazila na jakim položajima i da slabim desnim krilom vrši operativni manevar prema severoistoku, izlažući time

²²² Izvesni delovi ruske operativne vojske zadržani su daleko od fronta te nisu računati kao učesnici bitke.

bok i pozadinu 4 puta jačim snagama 2. i 10. armije jasno dokazuju koliko je rusko rukovodstvo propustilo što nije uskladilo gledišta i energičnim radom sve tri armije iskoristilo jedinstveno povoljnu strategijsku i operativno-taktičku situaciju da definitivno reši problem Istočne Pruske. I ne samo to. Rusi su svoju 1. armiju doveli gotovo u bezizlaznu situaciju, a što je ona ipak spasena treba zahvaliti prvenstveno vanrednoj valjanosti ruskih trupa.²²³

Hindenburg je dobio bitku i „očistio“ Istočnu Prusku od neprijatelja. U njoj je ponovno dokazao svoju veštinu u izvođenju smelih operacija, ali i dovoljnu opreznost da izbegne krajnje opasnosti.²²⁴ Ruski gubici iznose prema nemačkim podacima oko 100 000 ljudi, od kojih nekih 40 000 zarobljenih. Zaplenjeno je 150 topova. Nemački gubici iznose što je teško verovati, svega 9000 ljudi.²²⁵ Pa ipak ni Hindenburg ni Moltke nisu postigli svoj cilj: ruska 1. armija nije bila ni uništena, niti je opasnost za Istočnu Prusku na duže vreme otklonjena. No, u okviru opšte strategijske situacije ceo ovaj nemački poduhvat je potpuno promašio i imaće teške posledice za Centralne sile. Jer, dok se ova periferna operacija vodila, dotle se na Marni od 6—12. IX borilo za konačno rešenje celog rata. Veliki knez je u to vreme sa krajnjom upornošću terao svoje glavne snage, oko 50 divizija sa nekih 3000 topova, da stalno napadaju između Visle i Karpata da bi uništio austrougarske armije, jer je smatrao da će posle toga moći ukazati zapadnim saveznicima stvarnu pomoć, koju je možda suviše kruto još od početka rata, smatrao svojom obavezom.

²²³ Veliki knez je priznao otvoreno caru da nije umeo da ostvari svoje namere i stavio mu je svoj položaj na raspolaganje. Žilinski je smenjen. Predložena smena Renenkampfa nije usvojena nego je smenjen samo njegov načelnik štaba.

²²⁴ Do veće opreznosti u ovoj operaciji je verovatno dolazilo zbog toga što se Nemci nisu mogli koristiti, kao kod Tanenberga, ruskim radio-depešama.

²²⁵ SR—II—317.

Istog dana, 10. IX kada je Hindenburg dobio bitku kod Mazurskih jezera Konrad je, iscrpivši sva sredstva i pred neposrednom opasnošću da mu armije budu uništene, izdao naređenje za prekid ofanzive koju je prvenstveno, iako „teškog srca“, poveo po želji Moltkea, da bi zaštitio nemačku pozadinu od ruske invazije. U vreme kada je od 11. do 14. IX Hindenburg produžio bezizgledno gonjenje prema Njemenu, samo da bi povećao broj zarobljenika i plena, najbolja i najveća vojska koju je stara Austrija u mnogim stolicima svog postojanja imala, izdisala je pre vremena pod ruskim udarima, pretvorila se „u šljaku“ i tražila spas od r. Sana i Pšemisla.²²⁶ Posle pobeđe kod Tanenberga postojala je mogućnost da 8. armija produži operacije preko Buga na jug ili uvođenjem nemačka 2—4 korpusa u galicijsku bitku, izmeni njen tok i svakako uveliko ublaži poraz austrijskih armija 10. IX.

U galicijskoj bici, presudnoj za ishod prve kampanje na istočnom frontu, Konradu su nedostajala uglavnom njegova 2—4 korpusa koji su zadržani prema Srbiji za izvođenje „kaznene ekspedicije“, kao i 2—4 nemačka korpusa koje je Moltke odredio da „očiste“ Istočnu Prusku od protivnika. U tome su ležali veoma značajni uzroci što letnja nemačko-austrijska kampanja na istočnom frontu, i pored sjajnih pobeđa kod Tanenberga, Krasnika, Komarova i Mazurskih jezera nije na kraju uspela.

C. BALKANSKO RATIŠTE

Događaji na srpsko-crnogorsko-austrougarskom frontu od objave rata do 2. septembra

(Sk. 40)

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA U TOKU KONCENTRACIJE I STRATEGIJSKOG RAZVOJA

Po objavi rata Srbiji Konrad je naredio da se prema njoj koncentriše, pored jedinica Minimalne grupe Balkan, i „B-ešelon“. Kada je pak Rusija 31. VII objavila opštu mobilizaciju odlučio se da prema Srbiji ostavi samo

²²⁶ Frajtag—Loringhofen „Ljudi i stvari“ (na nemačkom) i PRAU—I—325. Jedan od nemačkih najznačajnijih vojnih pisaca pre i posle rata, bio je oficir za vezu nemačke Vrhovne komande kod Austrougarske.

Minimalnu grupu, ojačanu štabom 5. armije, 8. korpusom i jednom pešadijskom divizijom iz „B-ešelona“. Ali, kako je već bilo otpočelo koncentracijsko prevoženje „A-ešelona“ za ruski i 2. armije, koja je ulazila u „B-ešelon“, za srpski front, rešio je, iz bojazni da ne unese poremećaj u već utvrđeni opšti plan prevozenja i ne izazove srpsko-crnogorsku vojsku na brzi napad, da 2. armija sa delovima koji su već bili pripremljeni u mobilizacijskim mestima za prevoženje, izvrši koncentraciju u Sremu i Banatu prema Srbiji, pa tek da 18. VIII odatle otpočne prevoženje za Galiciju. Tako su, znači, samo 5. i 6. armija obrazovale „Balkansku vojsku“, a time je u osnovi izmenjen i predviđeni ofanzivni ratni plan za 2, 5. i 6. armiju. 2. armija (9, 4. i 7. korpus) nije ulazila u sastav Balkanske vojske i stajala je neposredno pod Vrhovnom komandom, koja je obavestila Počoreka da „se njen prelazak Save i Dunava ne predviđa, ali da se može predložiti Vrhovnoj komandi njeno ograničeno sadejstvo do 18. avgusta“. Tek 6. VIII je Vrhovna komanda obavestila Počoreka da je naimenovan za komandanta Balkanske vojske. Istim obaveštenjem postavila je kao „minimalni zadatak Balkanske vojske da spreči upade na teritoriju monarhije“. Počoreku je data puna sloboda daljeg odlučivanja i rada, dodajući ipak „da bi uspešan udarac prema srpskom upadu bio od najvećeg značaja“.²²⁷

Počorek se odmah rešio na ofanzivu prema Srbiji, iako je raspolagao sa oko 10 pešadijskih divizija. Već 9. VIII on je podneo Konradu svoj operacijski plan, koji ga je posle kolebanja odobrio, a istog dana je dostavljen i komandantima armija na izvršenje. Njime je predviđena ofanziva Balkanske vojske sa zapada na Srbiju i to: 5. armija imala je da 12. VIII u zoru pređe Drinu, nastupa ka Valjevu i zauzme ga do 18. VIII; 15. korpus 6. armije da se do 14. VIII razvije na liniji Višegrad—Srebrenica, pređe Drinu do 18. VIII i nastupa ka Užicu, dok je njen 16. korpus trebalo da izvrši širi obuhvat od Go-

²²⁷ To je želelo Ministarstvo spoljnih poslova, jer se nadalo da bi to moglo navesti Bugarsku, Rumuniju i Tursku da objave rat Srbiji. Konrad—IV—358.

ražda i Foče preko Uvca i Pljevalja ka Užicu. Odobreno je da 2. armija već od 10. VIII vrši demonstrativne napade sa leve obale Save i Dunava i slabim delovima zauzme Srpsku Mitrovicu i Šabac, a kod Beograda adu Ciganliju. U Hercegovini i Boki Kotorskoj predviđena je, oslanjajući se na stalna utvrđenja, odbrana graničnog fronta. Kao mobilna rezerva ostavljena je 3. brdska brigada u Hercegovini i 14. u Boki.

Srpska Vrhovna komanda dostavila je direktivom od 8. VIII komandantima armija svoj početni operacijski plan. U njemu nisu vršene nikakve značajnije izmene. Crnogorskoj vojsci je naređeno da se sa $\frac{2}{3}$ snage prikupi u Sandžaku za operacije pravcem Čajniče—Goražde—Sarajevo u sadejstvu sa Užičkom vojskom koja će dejstvovati od Mokre gore preko Višegrada za Sarajevo. Značajno je da je komandant II armije već 9. VIII obavješten da će verovatno uskoro preduzeti ofanzivu u Srem. O protivničkom grupisanju pretpostavljalo se da su glavne snage 15. i 16. korpusa (ukupne jačine oko 70 000 boraca) na prostoru Bijeljina, Rača, a pomoćne na liniji Višegrad—Goražde i prema Crnoj Gori; 13. a verovatno i 4. korpus sa jednom konjičkom divizijom oko 90 000 boraca na prostoru Zemun—Rača, a 7. korpus, i jedna konjička divizija (oko 50 000 vojnika) na prostoru Kovin—Bazjaš u Banatu.

2. IZVRŠENJE STRATEGIJSKOG RAZVOJA I RASPORED SNAGA PRED POČETAK OPERACIJA

Počorek je težio da što bolje iskoristi prisustvo 2. armije na ratištu za predstojeću ofanzivu. I on i Konrad su hteli da što pre ovladaju linijom Valjevo—Užice. Koncentracijska prostorija 6. armije bila je povučena do Sarajeva i Mostara, pa je njen razvoj ka granici mogao uslediti 2—4 dana docnije. Da bi izbegao opasnost od odvojenosti armija rešio je da ubrza nastupanje 5. armije ka Valjevu. Zbog toga ni 5. ni 6. armija nisu izvršile neki prethodni strategijski razvoj već su neposredno sa

koncentracijske prostorije zauzele raspored za prelazak reke.

Raspored Balkanske vojske 11/12. VIII: 5. armija — gen. Frank (8. i 13. korpus) ukupno oko 5 pešadijskih divizija, sa 8. korpusom na odseku Rača—Bijeljina, 13. na odseku Janja—Zvornik; 6. armija (15 i 16. korpus, 40. honvedska pešadijska divizija) — ukupno oko 5½ pešadijskih divizija, od 11. VIII u pokretu sa koncentracijske prostorije. 16. korpus mogao se prikupiti 14. VIII na odseku Goražde—Foča, a 15. tek 18. VIII na odseku Višegrad—Srebrenica za prelazak Drine. Ovo je pružilo Užičkoj vojsci i Sandžačkom odredu povoljnu priliku da potisnu zaštitne delove ove armije sa granice.²²⁸ Dok se Balkanska vojska pripremala za napad 12. VIII 2. armija generala BemErmolija je završavala koncentraciju: u Banatu — 7. korpusa (dve pešadijske divizije) a u Sremu — 4. korpus (dve pešadijske divizije), 9. korpusa (jedna i po pešadijska divizija), 23. honvedska pešadijska i 10. konjička divizija. U to vreme je srpska vojska izvršila predviđeni strategijski razvoj i raspored bez ometanja, a crnogorska vojska je imala tada samo Sandžačku diviziju na donjoj Drini zapadno od Pljevalja, dok su se shodno naknadno utvrđenom zajedničkom planu ostale snage sa hercegovačkog i lovcenskog odseka, određene za Sandžačku vojsku i Drinski odred, tek rokirale ka granici prema Goraždu i Foči.

3. CERSKA OPERACIJA OD 12. DO 24. AVGUSTA²²⁹

a. Prelazak 5. armije preko Drine od 12. do 15. avgusta

Iako 5. armija nije bila potpuno prikupljena, Počorek je zahtevao da ona 12. VIII izvrši „odsudan“ prelazak preko Drine. Istovremeno je bilo predviđeno da i 2. armija izvrši demonstrativni prelazak Save kod Mitrovice i Šapca. Komandant 5. armije je naredio 8. korpusu da 12. VIII u zoru pređe Drinu severno od Janje i zauzme visove istočno od Lešnice. Istovremeno je 13. korpus trebalo da pređe južno od Janje. On je dobio zadatak da

²²⁸ Već po objavi rata otpočela su svuda granična čarkanja, naročito od Višegrada do Foče gde je granica išla 15–40 km istočno od Drine.

²²⁹ U vojnoj literaturi ova operacija naziva se i „prva austro-ugarska ofanziva prema Srbiji“ ili se za celu operaciju upotrebljava naziv „cerska bitka“ ili „bitka na Jadru“.

ovlada visovima kod Loznice, a desnokrillnom 42. domobranskom divizijom da pređe Drinu kod Zvornika i nastupa obema obalama ka Ljuboviji radi uspostavljanja veze sa 6. armijom. Na odsecima predviđenim za prelaz nalazili su se slabi odredi III poziva i $\frac{1}{2}$ Drinske divizije II poziva III armije. U toku 12. VIII 5. armija je izvršila prelazak na tri mesta, ali usled srpskog otpora i nedovoljne tehničke pripreme do napada na visove kod Lešnice i Loznice nije došlo. Slabi delovi 2. armije gotovo su bez otpora zauzeli Šabac i Srpsku Mitrovicu. Na osnovu izveštaja od 12. VIII popodne vojvoda Putnik je stekao ubedenje da austrougarska vojska preduzima ofanzivu glavnom snagom prema III armiji sa težištem na pravcu Šabac—Valjevo, te je odlučio da glavnim snagama preduzme protivofanzivu ka severozapadnom frontu. Istog dana je naredio komandantu: III armije da pojača trupe kod Šapca i Loznice; II armije da uputi Šumadijsku diviziju I poziva ka Šapcu i odbaci neprijatelja preko Save, a ostatak armije da prikupi oko Uba za dejstvo protiv neprijatelja koji bi nastupao sa položaja Obrenovac—Šabac ka Valjevu; I armije da pomeri svoje divizije na liniju Arandelovac—Lazarevac i uputi konjičku diviziju komandantu II armije u Ub. Dunavska divizija I poziva koja je bila isturena prema Beogradu ušla je u sastav I armije. Naredio je da Užička vojska preduzme ofanzivu prema Višegradu.

Ni 13. VIII nije 5. armija zauzela visove kod Lešnice i Loznice i pripremala se da to uradi idućeg dana. 42. domobranska divizija dospela je do ušća Drinjače, a kod Šapca i Srpske Mitrovice prebačeni delovi (svega oko 7 bataljona) nisu proširili uspostavljene mostobrane na desnoj obali Save niti su privukli pojačanja. Tako je 5. armija propustila da iskoristi svoju ogromnu nadmoćnost i zauzme važne polazne položaje. Srpska pojačanja upućena iz III armije stigla su do naveče bez ometanja na položaje kod Šapca, Loznice i Zavlake. Rokirane divizije II armije su zanoćile u rejonu Uba sa Šumadijskom I poziva isturenom do s. Draginje, a divizije I armije oko Lazarevca i Arandelovca. Za 14. VIII Frank je naredio

da 8. i 13. korpus izbiju sa prethodnicama na liniju: Skakalište—s. Tekeriš—s. Jarebice—Stolice (pl. Gučevo), a 42. domobranska divizija do linije Han Polić—s. Vitkovići. Korpusi su naišli 14. VIII na žilav otpor ojačanih srpskih zaštitnih delova, koji su se tek noću 14/15. povukli na položaje s obe strane r. Jadra kod s. Jarebice, gde su ih prihvatila pojačanja pridošla iz Valjeva. Srpske zaštitne trupe pokušale su da povrate Šabac, ali nisu uspele, pošto Šumadijska I poziva, koja je 14. VIII oko podne stigla južno od Šapca, nije na njega toga dana izvršila napad. Ipak su ovi neuspesi imali značajne posledice. Za zaštitu Srema, pošto 2. armija ode na ruski front, Frank je predvideo da formira landšturmiski odred od 10 bataljona pod gen. Letovskim. Napadi zaštitničkih delova na Šabac naveli su Franka da naredi komandantu 7. divizije, gen. Litgendorfu, da sa ovim odredom i polovinom 7. divizije, povučenom od Zemuna, osigura držanje Šapca. Komandant 2. armije je naredio da se u Šapcu odmah prikupi 29. pešadijska divizija (iz 9. korpusa), da se 4. korpus približi Klenku, i podigne pontonski most preko Save, a deo Dunavske flotile i artiljerija sa severne obale da uspostave efikasno sadejstvo. Pojačana austro-ugarska aktivnost na Savi i zahtev ruske i francuske Vrhovne komande od 13. VIII da srpska vojska preduzme energičnu ofanzivu, prvenstveno preko Save,²³⁰ naveli su i vojvodu Putnika da u 19.30 naredi komandantu II armije da odmah prikupi sve svoje snage na p. Dobravi i zauzme Šabac. U toku noći Putnik je došao do zaključka da je protivnik usmerio glavni udar dolinom Jadra, a pomoćni od Šapca ka Valjevu. Odmah je izmenio raniju zapovest i 15. VII u 3.00 naredio da: II armija uputi samo Šumadijsku I poziva da zauzme Šabac ili bar da zatvori pravac prema jugu, a Moravsku I poziva i Kombinovanu diviziju uputio je usiljenim maršem ka Tekerišu kako bi se prikupile za bočni napad na neprijatelja u dolini Jadra; III armija da zadržava frontalno neprijatelja u zaplavi Jadra; I armija da primi komandu na severnom

²³⁰ „Veliki rat Srbije“ — I — 62, 63. Cit: VRS—I—62, 63.

frontu, zadrži Moravsku II poziva kao rezervu kod Uba, Timočku I i II poziva uputi u Lazarevac na raspolaganje Vrhovnoj komandi, a Dunavska divizija I poziva i Obrenovački odred da ostanu u odbrani na dotadanjim odsecima. Konjička divizija upućena je u Mačvu radi izviđanja i obezbeđenja boka II armije i Šumadijske divizije I poziva, a imala je i da sadejstvuje glavnini II armije pri njenom napadu u bok i pozadinu protivnika. Frank je očekivao srpski glavni otpor tek na utvrđenim položajima severozapadno od Valjeva u visini Kamenice, te je za 15. VIII predvideo da 5. armija izbije čak na liniju: Krupanj—Zavlaka—Tekeriš—Desić.

Nastupanje 5. armije 15. VIII otpočelo je docakan, pa su je zadržavale i srpske zaštitnice i rđavo vreme. Levokrila 21. landverska divizija 8. korpusa, čija se glavnina kretala teško prohodnim grebenom Cera, a manji delovi njegovim severnim podnožjem, stigla je podeljena na više grupa i izdužena na grebenu Cera tek kasno u noć 15/16. VIII na nekih 7 km severno od Tekeriša. 9. pešadijska divizija ovog korpusa nastupala je, uglavnom, dolinom Jadra i zanoćila prednjim delovima oko 5 km zapadno od Tekeriša. 13. korpus je odložio za idući dan napad na III armiju na položajima kod s. Jarebice, a samo je njegova 42. domobranska divizija inicijativno skrenula od Ljubovije prema Krupnju i zauzela ga. Istog dana su se srpske trupe kod Šapca povukle bez ometanja iza p. Dobrave. To su iskoristile 7. i 29. pešadijska divizija i u toku noći prikupile se severno od Šapca sa namerom da idućeg dana preduzmu napad na jug. Srpska II armija nastavila je rokiranje ka Tekerišu. Čim je stigla, Kombinovana divizija je uputila svoje delove da zauzmu, još noću 15/16, Kosanin grad. Ti delovi su se sudarili sa delovima landverske 21. divizije na padinama Cera, severno od Tekeriša. To je već bio uvod u odsudnu bitku. Moravska I poziva zanoćila je u rejonu Kamenice, oko 15 km istočno od Tekeriša, a Konjička divizija kod Stolica odakle je preduzela izviđanje Mačve. Za 16. VIII Frank je nameravao da sa armijom izbije do drumu Šabac—Osečina. I on i Poćorek uporno su zahtevali „najdalekosež-

nije sadejstvo 2. armije“, jer su strahovali za svoj levi bok. Smatrali su da prikupljeni i improvizovani 9. korpus sa 2. divizijom, delom popunjenom landšturmom, neće biti u stanju da ga osigura. Konrad je ipak ostao pri tome da se 7. korpus, 23. honvedska i 10. konjička divizija obavezno upute u Galiciju. U pogledu 4. korpusa još se kolebao i tek je 17. VIII odobrio „teška srca“ da se uvede u borbu južno od Save, što je poremetilo njegovu blagovremenu upotrebu na ruskom frontu.

b. Početne operacije na gornjoj Drini od 7. do 15. avgusta

Istureni delovi Užičke vojske i Sandžačkog odreda razvili su po objavi rata živu aktivnost na granici i uspeli da zauzmu neke položaje na bosanskoj teritoriji. Na osnovu toga su Konrad i Počorek mislili da protivnik sprema od Užica, iz Sandžaka i od Gackog, udar na Sarajevo. Zbog toga je Konrad usvojio Počorekov plan da 6. armija zadrži svoju koncentracijsku prostoriju, predviđenu za slučaj učešća „B-ešelona“ u napadu. Tako se ona u početku našla potpuno odvojena od 5. armije. Kada je 14. VIII Užička vojska preduzela ofanzivu ka Višegradu, pred njom je 15. korpus, zbog toga što nije bio prikupljen, prešao u odbranu. Istovremeno je 16. korpus preduzeo od Foče i Goražda nastupanje preko granice i potiskivao slabe crnogorske jedinice u Sandžak. Idućeg dana se Užička vojska pripremala za napad na Višegrad i za prelazak Drine, a 16. korpus je imao da produži napredovanje ka Uvcu i Pljevljima.

c. Cerska bitka od 16. do 19. avgusta

Prednji delovi Kombinovane divizije nastavili su 16. VIII sa napadima od Tekeriša na greben Cera, ali bez uspeha, te se ona povukla istočno od Tekeriša u odbranu očekujući dolazak Moravske I poziva. Ova je oko podne preduzela napad južno od Tekeriša i uspela da suzbije

nadiranje desnokrilne 9. divizije 8. korpusa preko drumu Tekeriš—Zavlaka. Međutim, za to vreme je Konjička divizija razbila levu kolonu levokrilne 21. divizije 8. korpusa. Zbog toga je nedovoljno obavešteni komandant korpusa u 17 časova naredio povlačenje cele divizije sa grebena Cera na položaje oko s. Lipolista, iako je komandant desne kolone ove divizije držao vrh Trojan sve do prijema zapovesti. On je napušten tek oko 4 časa 17. VIII. Time je otkriven bok trupa u zaplavi Jadra kao i onih koje su imale da nastupaju od Šapca na jug. Komandant Šumadijske divizije I poziva odustao je u poslednjem momentu od pripremljenog napada na Šabac i rokirao glavninu divizije prema levom krilu oko s. Slatine s namerom da najpre izvrši napad zajedno sa Konjičkom divizijom na neprijateljske snage za koje je verovao da mu se nalaze na levom boku. Oko podne je 9. korpus od Šapca bez borbe zauzeo liniju s. Jevremovac—visovi oko Mišara. Na njegovu desnu kolonu kod s. Dobrića izvršili su prepad slabiji srpski pešadijski i konjički delovi, izazvali paniku kod 29. divizije i primorali je da se noću povuče u Šabac. Zbog toga je komandant 9. korpusa odlučio da idućeg dana prikupi ceo korpus prema južnoj ivici Šapca, a komandant 2. armije da približi 4. korpus na levu obalu Save bliže Šapcu. U zaplavi Jadra III armija je vodila teške borbe. Pravac Krupanj—Zavlaka, gde su nadirale oko dve divizije 13. korpusa, branio je odred jačine jednog pešadijskog puka, a III armija se sa svoje dve drinske divizije noću 16/17. VIII povukla na položaje Zavlaka—Bela Crkva. Pošto su se i na pravcu Ljubovija—Pecka pojavili i delovi 48. divizije 15. korpusa, Putnik je od Uba uputio III armiji Moravsku II poziva kako bi njome zatvorila ovaj pravac. Na njeno mesto pomerio je iz Lazarevca Timočku I poziva.

Napad Uzičke vojske na Višegrad nije uspeo i 16. korpus je bez većeg otpora napredovao u Sandžaku. Iako je bilo očigledno da je težište operacija kod 5. armije, Poćorek je uputio svoju rezervu, 40. honvedsku diviziju, prema Višegradu, a 48. pešadijsku diviziju skrenuo je sa pravca ka Peckoj na jug ka Rogaćici, strahujući da

će Putnik koristiti razdvojenost 5. i 6. armije za bočne udare. Frank je računao da će obuhvatnim napadom od Krupnja i Pecke doći do odsudnog rešenja i da će nastupanje delova 2. armije otkloniti opasnost sa Cera, gde je vojvoda Putnik rešio da razvije glavni udar.

Drugog dana bitke, 17. VIII iako usamljena, 9. divizija 8. korpusa uspešno je produžila napad s obe strane r. Lešnice jugozapadno od Tekeriša i ukočila obuhvatni napad obe divizije II armije, primoravši i Moravsku I poziva na odstupanje na položaje jugoistočno od Tekeriša. Kombinovana divizija se održala na Ceru na vrhu Trojanu. Konjička divizija dejstvovala je na severnom podnožju Cera i uspešno ometala sređivanje 21. divizije u prostoru s. Lipolista. Šumadijska divizija I poziva preduzela je napad ka Šapcu i potisla u neredu 9. korpus na samu ivicu grada. Njen napad na grad je odbijen. Ponovni neuspeh 9. korpusa i teška situacija levog krila 5. armije pobudili su Bem-Ermolija da 18. VIII upotrebi 4. korpus na desnoj obali Save, što je Konrad naknadno odobrio. Na frontu srpske III armije nije došlo do većih borbi jer se 13. korpus sređivao. Moravska divizija II poziva prispela je kod Pecke čime je obezbeđen bok armije. Prema Višegradu je Užička vojska obustavila napad. 15. korpus se pripremao da tek 20. VIII preduzme protivnapad, jer se još nije moglo osetiti obuhvatno dejstvo 16. korpusa s juga preko Lima pravcem Višegrad—Užice. Toga dana naveče bilo je još jasnije da je težište kod 5. i srpske II i III armije na prostoru Cer — Krupanj. Situacija 5. armije je bila kritična, jer je 8. korpus bio nesposoban za napad i predviđao je prelaz i istaknute 9. divizije u odbranu. Frank je očekivao da će napad 4. i 9. korpusa (35 bataljona i 26 baterija) od Šapca ka Tekerišu rasteretiti front armije, pa je naredio da idući dan samo 13. korpus produži napad dolinom Jadrta i prema Krupnju. Poćorek, i pored opomena Vrhovne komande, nije ništa preduzimao da olakša situaciju 5. armije ubrzanim nastupanjem 6. armije. Nije prihvatio ni ponovljene molbe Franka da ostavi 48. diviziju na pravcu Ljubovija—Pecka. Zanosio se stalno nadom da će 5. armija

nastaviti pritisak prema Valjevu, dok se ne odrazi dejstvo 6. armije s juga preko Užica ka Valjevu i Šabačke grupe sa severa preko Uba u bokove srpskih armija. Ali Putnik je težio da II armijom što pre izbori rešenje u oblasti Cera pa joj je uputio Timočku I poziva u s. V. Bošnjak kao pojačanje.

Trećeg dana bitke, 18. VIII glavne borbe su vođene u oblasti Tekeriša, Zavlake i Šapca. Divizije II armije prema Ceru preduzele su izolovane napade na usamljenu 9. diviziju, potisnule je na pojedinim odsecima, ali se divizija održala na Kosaninom gradu i na položaju jugozapadno od Tekeriša. Konjička divizija je nameravala tog dana da produži nastupanje u Mačvi i dovrši na pravcu Lešnice rastrojstvo 21. divizije, ali kako je protivnik nadirao od Šapca prema jugozapadu, odstupila je i posela položaje jugozapadno od s. Slatine radi zaštite unutrašnjih bokova Kombinovane i Šumadijske divizije. Od Šapca su 4. i 9. korpus preduzeli napad na Šumadijsku diviziju koja se, izbegavajući jače angažovanje, postepeno povukla na odbrambene položaje, na oko 10 km južno i istočno od Šapca. Ispred tih položaja zanoćila su oba korpusa s namerom da sutradan produže nadiranje desnim krilom ka Tekerišu. 13. korpus je produžio napad samo na oba krila III armije, a divizija u centru je dejstvovala samo artiljerijskom vatrom. Korpus je uspeo da odbaci srpsko severno krilo, zauzme Zavlaku, prekine vezu između II i III armije i ugrozi pozadinu 3. armije, ali nije imao snage da iskoristi ovu povoljnu priliku. Na južnom krilu napad je odbijen i napadač se morao povući duboko unazad, jer ga je i Moravska divizija II poziva ugrožavala od Pecke. 15. korpus se razvijao pred Višegradom na desnoj obali Drine i vodio manje borbe. 16. korpus je izbio bez borbe na donji tok Lima i kod Pljevalja. Situacija 5. armije se tog dana još pogoršala, jer je usamljena 9. divizija s obe strane natkriljena, a 13. korpus je izgubio napadnu sposobnost, a ugrožen je i s juga. Frank je bio pogrešno obavešten da se Srbi na pravcu Šapca nalaze „u potpunom povlačenju“, da su 4. i 9. korpus stigli u visinu s. Slatine i da će 19. VIII u zoru

preduzeti energično nadiranje desnim krilom ka Tekerišu. Na osnovu toga je rešio da oba korpusa svoje armije angažuje u ovom napadu. Vojvoda Putnik, pošto je ojačao II i III armiju po jednom divizijom, ocenio je da je situacija kod obe armije povoljna i da će rešenje bitke pasti u najskorije vreme u oblasti Cera.

Stvarno, 19. VIII je bio rešavajući ne samo za ishod bitke nego po svojim daljim posledicama i za celu operaciju. I ovog dana težište bitke bilo je na Ceru, kod Šapca i Zavlake. Kombinovana divizija zauzela je u zoru glavni vis grebena, Kosanin grad, koji je slabim snagama branila 9. divizija, i zašla joj u pozadinu, dok su njenu glavninu, s obe strane r. Lešnice, napadale obuhvatno Kombinovana i Moravska divizija I poziva. Na 9. diviziji je ležalo taktičko i operativno težište bitke, a ona se morala posle uporne odbrane povući ka Lešnici. Po naređenju komandanta 5. armije, u toku noći 19/20. i 20. VIII prebacio se na levu obalu Drine i ceo 8. korpus. Na pravcu od Šapca preduzeli su 4. i 9. korpus napad na Šumadijsku diviziju. Ona je blagovremeno odstupila na položaje 4—5 km južnije i organizovala ih za odbranu. To je primoralo korpus da izmene napadne pravce, pri čemu su se njihove kolone izmešale. Zbog toga je došlo do zastoja i napad se morao odložiti za idući dan. Po povlačenju Šumadijske divizije na r. Dobravu, i konjička divizija se povukla na položaje oko 6 km južno od linije Metković—Slatina radi zaštite boka Kombinovane divizije. Na pravcu Zavlake je desno krilo 13. korpusa odustalo od napada, jer je bilo ugroženo s pravca Pecke pa je napad s obe strane Zavlake preduzelo samo levo krilo. Ali usled odstupanja 9. divizije i 13. korpus je, po naređenju armije, gotovo neopaženo od III armije, odstupio 19. VIII na položaje kod Loznice i Krupnja, a noću 20/21, uz neznatne borbe, na levu obalu Drine. U toku 19. VIII vodila je III armija samo odbrambene borbe oko Zavlake. Tek je 20. VIII po pristizanju Timočke divizije I poziva iz rejona Tekeriša u prostor severoistočno od Zavlake, i prikupljanja Moravske divizije II poziva severozapadno od Pecke, gen. Pavle Jurišić šturam nameravao preći u

protivnapad. Ali usled povlačenja 13. korpusa do njega nije došlo. Dok je na severu vođena odsudna borba, kod 6. armije se 15. korpus još pripremao za nastupanje, 16. korpus se probijao kroz teško prolazno zemljište preko Lima na sever, a njegova 8. brdska brigada, koja je bila upućena preko Pljevalja, stigla je u Novu Varoš. Sandžački odred se povlačio prema Bijelom Polju. Vojvoda Putnik je smatrao da je situacija II i III armije 19.VIII naveče povoljna, ali da nisu dovoljno obezbeđene od Šapca. Zato je tamo uputio Timočku diviziju II poziva kao pojačanje gen. Bojoviću, komandantu I armije, kome je potčinio i sve trupe kod Šapca.

d. Povlačenje 5. i 6. armije iza Drine i Save od 20. do 24. avgusta

Komandant 5. armije, kada je inicijativno i protiv želje Konrada i Poćoreka naredio 19.VIII povlačenje armije iza Drine, zahtevao je da i grupa Tršćanskog (4. i 9. korpus) kod Šapca napusti srpsku teritoriju kako se ne bi izlagala počesnim napadima.²³¹ Poćorek se nije s tim složio i naredio je da se Šabac brani 29. divizijom, a 4. korpus da se povuče na severnu obalu Save. Povlačenje je izvršeno bez ometanja, jer je Šumadijska divizija ostala 20.VIII na svojim položajima. Putnik je naredio Bojoviću da odbaci protivnika kod Šapca, ali dok se ovaj pripremao, Tršćanski je ponovno prešao sa 4. korpusom Savu da bi olakšao prebacivanje posade Šapca na levu obalu Save. Uz teške gubitke ovaj napad je odbijen, ali je olakšao povlačenje trupa iz Šapca, u koji su 24.VIII oko podne ušle srpske trupe. Po odstupanju 5. armije Poćorek je naredio i 6. armiji da se povuče iza Drine, rokira na sever i priključi se 5. armiji kako bi obe sprečile eventualni srpski udar na austrougarsku teritoriju. Da bi ublažilo nezgode povlačenja, odobrio je da 15. i 16. korpus

²³¹ Pogrešno je pretpostavljao da su mu ove trupe potčinjene, pošto se štab 2. armije već povukao u pozadinu radi odlaska na ruski front.

izvrše 20. i 21.VIII napade kod Višegrada i Priboja, ali je Užička vojska, uglavnom, zadržala svoje položaje.

Zaključak. U cerskoj bici Srbi su izgubili oko 12 000, a Austrijanci oko 23 000 ljudi od kojih 5000 zarobljenih. Srbi su zaplenili 50 topova. Srpska pobjeda predstavljala je prvi veliki poraz Centralnih sila i nanela je najveće štete ugledu austrougarske države i vojske. U inostranstvu i samoj zemlji bila je uveliko poljuljana vera u sposobnost monarhije da se bori na dva fronta, a već se sumnjalo i u konačan uspeh Centralnih sila, te su se Rumunija i Bugarska još više odupirale njihovim naporima da ih uvuku u rat. Poraz se negativno odrazio na glavne snage koje su stajale pred sudarima sa Rusima i sprečio je blagovremeno i potpuno transportovanje svih delova 2. armije predviđenih za ovaj front. Pobjeda je uzdigla veru srpskog naroda u uspešan ishod rata, a vojske u svoju taktičku spremu. Ugled Srbije je kod saveznika porastao i oni su sada bili spremni da je materijalno pomognu i osposobe za što efikasnije sadejstvo.

4. BORBE NA CRNOGORSKOM FRONTU PREMA HERCEGOVINI I BOKI KOTORSKOJ OD 12. AVGUSTA DO 2. SEPTEMBRA

U toku operacija na Drini ovde su manje snage s obe strane granice vodile neprekidne borbe. Za Crnogorce, bez dovoljno artiljerije, stalna granična utvrđenja predstavljala su nesavladive prepreke. Ona su omogućavala slabim austrougarskim mobilnim rezervama da na pojedinim odsecima izvode i aktivnu odbranu. Delovi austrougarske flote, stacionirani u Boki, učestvovali su pri odbrani Boke, bombardovali su Bar i crnogorske položaje na Lovćenu i ometali prekomorske veze Crne Gore sa inostranstvom. Protiv nje je upućena francuska Sredozemna flota, koja je potopila austrougarsku krstaricu „Zenta“, i od 21.VIII do 1.IX pokušavala da prodre u zaliv Boke kako bi olakšala dejstva crnogorskih snaga, u čemu nije uspela. Od 3.IX došlo je do kraćeg zatišja i na ovom frontu.

5. OSVRT NA PRVU AUSTROUGARSKU OFANZIVU PREMA SRBIJI

Posledice Konradove odluke da se prema Srbiji koncentrišu maksimalne snage, pre no što se osigura politički ili vojnički prema Rusiji, iznete su prilikom razmatranja početnih operacija na ruskom frontu. Već 31.VII bio je svestan pogreške i rešio je da prema Srbiji i Crnoj Gori upotrebi minimalne snage, oko osam pešadijskih divizija, tj. oko $\frac{1}{6}$ od ukupnih snaga. Tim snagama mogao se prema Srbiji voditi samo odbrambeni rat, jer su srpske snage iznosile 11 pešadijskih i 1 konjičku diviziju. Zbog takvog odnosa Počorek bi morao odustati od ofanzive prema Srbiji. Ali, koncentracijom 2. armije u Sremu i Banatu, i pored ograničenja za njenu upotrebu prema Srbiji, i ojačanjem Minimalne grupe štabom 5. armije i 8. korpusom, Konrad je sugerisao Počoreku da i sa nedovoljnim snagama (10 pešadijskih divizija 5. i 6. armije) preduzme ofanzivu prema Srbiji. Usvojio je i njegov plan koji se predviđao samo za slučaj da se prema Srbiji upotrebe i snage „B-ešelona“. Tada bi glavnu operaciju izvodila najjača, 2. armija, iz Srema, 5. armija bi joj sadejstvovala sa donje Drine ka Valjevu. 6. armija bi nastupala kao manevarska snaga za obuhvat sa gornje Drine ka Užicu i Valjevu, a eventualno i u pozadinu dolinom Zapadne Morave.²³² To je bila osnovna greška Počorekovog plana. U toku izvođenja ovog plana on je ubrzavao nastupanje 5. armije i mirio se sa sporim napredovanjem 6. armije, a trebalo je da postupi obratno. Time je pružio Putniku zgodnu priliku da prema 5. armiji prikupi nadmoćne snage i da je izolovanu, nesređenu i premorenu potuče. Konrad je bio na kraju primoran da južno od Save angažuje još oko 2 korpusa. Njihova počesna i zadocnela pomoć nije mogla sprečiti poraz 5. armije i neuspeh Balkanske vojske. Ovi korpusi nisu zbog toga na vreme stigli u Galiciju, gde su bili neophodni.

²³² Ovom pravcu pridavao je Konrad politički značaj, jer je olakšavao sadejstvo sa bugarskom vojskom čije je nastupanje očekivao iz doline Nišave ka Kragujevcu. Konrad—IV, 358.

Putnik je predviđao protivničku ofanzivu prvenstveno sa severa, pa je tako izvršio i strategijski razvoj glavnih snaga, ali je ostao pri osnovnoj nameri da protivofanzivom postigne konačno rešenje. Brzo je uočio da je Poćorek usmerio svoju ofanzivu preko Drine i Šapca. Odmah je pravilno ocenio pogodnost pravaca preko Cera i zaplave Jadra za izvođenje glavnog udara i, zahvaljujući krajnjem naprezanju trupa, uspeo je da u rešavajućem momentu ovde postigne više nego dvostruku brojnu nadmoćnost i izvojuje pobedu. No, usled velike udaljenosti bitačne i koncentracijske prostorije, trupe su pre nagljeno uvedene u borbu, bez odmora i solidne pripreme, pa nisu bile u stanju da iskoriste retko povoljnu priliku da 5. armiju potpuno unište i prenesu težište operacija u severoistočnu Bosnu i Srem, gde se verovalo da će biti sledeća etapa ukoliko se produže operacije.²³³

D. POMORSKI RAT

(Sk. 1, 41)

U Severnom moru i Lamanšu još pre objave rata, 4.VIII engleska zavičajna flota izvršila je bez ometanja koncentraciju i bila spremna da koncentrično napadne nemačke snage pri izlasku iz Helgolandskog zaliva. Težište ovog zadatka je ležalo na ojačanoj engleskoj I floti koja je bazirala sa drednotima i bojnim krstaricama u Skapa Flou i Kromartiju (Cromarty), sa lakim krstaricama u Rosajtu (Rosyth), a sa razaračima i podmornicama u Haridž (Harwich). Zaštita Lamanša poverena je II floti i francuskoj II lakoj eskadri, koja je već 2.VIII isplovila iz Šerbura i uplovila u Lamanš kako bi sprečila nemačke jedinice da zauzmu belgijsko-francuske luke.

²³³ Sledeće operacije, tzv. bitka na Drini, otpočele su već 6.IX. Ali one su bez prekida trajale do 15.XII i čine u strategijskom, operativnom pa i taktičkom pogledu povezanu celinu. Zato će se ovde sve izneti u II periodu radi bolje preglednosti.

Shodno svome defanzivnom planu nemačke glavne snage su ostale u bazama na ušću r. Vezer, Elbe i u Kilu. Izvidnička flota admirala Hipera vršila je obezbeđenje, u naslonu na utvrđeno ostrvo Helgoland, minskim poljima i predstražama sa sitnim jedinicama na liniji između ostrva Amrum i Teršeling i preduzela napade u vidu „malog rata“ minskim, podmorničkim, torpednim i krstaričkim jedinicama. Mala krstarica „Königin Luise“ postavila je početkom avgusta mine na ušću Temze, ali ju je pri povratku potopila engleska krstarica „Amphion“. Tom prilikom je i ona naišla na minu i nastradala. Gotovo istovremeno je I podmornička flotila preduzela izviđanje na sever do u visinu Orknijskih ostrva. Ubrzo se vratila uz gubitak dve podmornice u svoje baze, jer su je otkrili engleski brodovi. Prilikom prevoženja engleskog ekspedicionog korpusa iz Engleske u luke Lamanša upućene su četiri podmornice za napad na transporte. Usled moćne zaštite koju su vršile englesko-francuske snage, ovaj pokušaj je potpuno propao i prevoženje je izvršeno od 8. do 18.VIII južnije i bez ikakvog ometanja. Zbog toga je engleski admiralitet prepustio zaprečavanje Lamanša lakim jedinicama sa osloncem na minske baraže, rasformirao II i III flotu, a delom ovih jedinica ojačana je I flota (od tada se zove „Velika flota“). Ostatak je ili uvršten u jedinice obalske odbrane ili u rezervu za druga ratišta. Nemei su produžili sa manjim napadima: 2 male krstarice i 2 podmornice prodrle su prema Lamanšu do u visinu uporednika Amsterdama, a 2 male krstarice sa 1 torpednom flotilom i 3 podmornice izvršile su 21.VIII ispad do Doger Banka; noću 24/25.VIII 2 minonosca, pod zaštitom 2 male krstarice i 2 torpedne flotile, posejala su mine ispred ušća Tajn (Tyne) i Embera (Humber). Ova aktivnost i neizvesnost o stanju flote otvorenog mora, opasnost za belgijsko-francusku obalu, usled nepovoljnog razvoja kopnenih operacija i potreba da se obezbedi nometani saobraćaj za Ostende, naveli su engleski admiralitet da isturi podmornice i druge jedinice u neposrednu blizinu nemačkih predstraža u Helgolandskom zalivu, pojača odbranu Kanala, pomeri „Veliku flotu“ prema

jugu i najzad da preduzme nasilno izviđanje prema nemačkim bazama. To je dovelo do prvog većeg englesko-nemačkog sudara na moru u vreme kada je otpočelo prevoženje engleskih i belgijskih trupa za ojačanje belgijskih luka.

Boj kod Helgolanda 28.VIII. Ujutro 28.VIII napale su 2 engleske male krstarice i 2 flotile razarača, praćene sa 6 lakih krstarica, 1 nemačku torpednu flotilu na predstraži severozapadno od Helgolanda i odbacile je na jug. Nemačkoj flotili je pritekla u pomoć 1 mala krstarica sa 1 torpednom flotilom. Engleske jedinice su zbog toga odstupile prema jugozapadu i razbile srednji odsek nemačkih predstraža, koji su činili minski čamci sa 1 malom krstaricom. U 12 časova admiral Hiper je uputio oko 8 malih krstarica u gonjenje, dok je Englezima pritekao u pomoć admiral Biti, koji se nalazio sa 4 lake i 5 teških krstarica u pripravnosti oko 50 km severno od Emsa. U kratkoj borbi uništene su još 3 nemačke krstarice, a ostale su se povukle. Nemački gubici iznosili su oko 1000 ljudi, među njima i 1 admiral — komandant torpedne flote. Engleske jedinice su se u redu povukle u svoje luke. Samo je 1 mala krstarica bila oštećena. Ova pobeda podigla je pouzdanje kod Engleza. Oni su poverovali da je njome otklonjena opasnost za saobraćaj u Kanalu, koja je usled „Trke k moru“ postajala sve značajnija. Nemci su pojačali minski baraž južno od Helgolanda, privukli bliže njemu deo bojnih brodova, a izviđanje pretežno prepustili vazduhoplovstvu, dok ofanzivne akcije na podmornice nisu pokazale sve do 22.IX nikakve rezultate.

U Istočnom — Baltičkom moru. Pokušaji nemačke Baltičke flote da uz počesno ojačanje snagama iz flote otvorenog mora prodre u dublju rusku pozadinu nisu uspeli, jer su ojačanja bila slaba i stajala su na raspolaganju samo kraće vreme. Oba protivnika ograničila su se na odbranu obale i zaprečavanje komunikacija. *U Sredozemnom moru* su po objavi italijanske neutralnosti francuska flota admirala Bue de Lapajera i engleska Sredozemna flota admirala Trubridža imale veliku nadmoćnost. Sve do operacija prema Turskoj engleska Sredo-

zemna flota je smanjivana radi pojačanja snaga na drugim ratištima. Prvi zadatak francuske flote bio je da uništi nemačke krstarice „Goeben“ i „Breslau“ koje su odmah po objavi rata bombardovale alžirske luke Filipvil i Bon. To joj nije pošlo za rukom i one su, pošto su se u Mesini snabdele gorivom, otplovile za Dardanele i ušle u sastav turske flote. Francuska flota je početkom avgusta bez ometanja izvršila prevoženje 19. korpusa iz Afrike u Francusku, zatim se bazirala na Malti i ojačana engleskim krstaricama i razaračima prenela težište dejstva prema austrougarskoj floti. Austrougarska flota se povukla u Pulu i Kotor. Francuska flota je bombardovala ove luke, blokirala u Otrantu ulaze u Jadransko more i povremeno kontrolisala saobraćaj.

Krstarički rat u dalekim morima oslanjao se uglavnom na eskadru krstarica admirala Špea. Kad je rat objavljen Špe je sa oklopnim krstaricama „Scharnhorst“ i „Gneisenau“ i malom krstaricom „Nürnberg“ krenuo 13.IX od Pagana (jednog od Karolinskih ostrva) prema obalama Čilea. Mala krstarica „Emden“ dobila je zadatak da samostalno napada trgovačke brodove u Indiskom okeanu, a pomoćna krstarica „Prinz Eitel Friedrich“ i mala krstarica „Cormoran“ u vodama zapadno od Australije.²³⁴ Špe je uzalud težio da napadne pojedine engleske ratne brodove u vodama Australije. On je neometano stigao 22.IX na francusko ostrvo Tahiti, gde je uništio francusku topovnjaču „Zelee“. Za to vreme su male krstarice eskadre i pomoćne krstarice otpočele da uspešno napadaju trgovačke brodove na raznim morima. To je prinudilo saveznike da preduzmu ozbiljne mere za njihovo uništenje.

---

²³⁴ „Cormoran“ je bio od „Emdena“ zaplenjeni i preoružani ruski brod „Rjazan“. Sem starih brodova ostavljenih u Cingtauu, eskadri su pripadale male krstarice „Nürnberg“, „Leipzig“, „Dresden“, „Königsberg“, „Karlsruhe“, topovnjače „Geier“, „Eber“, brodovi za premeravanja „Möwe“, „Planet“.

E. RAT U KOLONIJAMA

(Sk. 1 i 42)

Nemci su bili svesni da pri ulasku u rat sa Engleskom i Japanom neće moći odbraniti svoje male, izolovane i udaljene posede u Tihom okeanu. Nemačka mornarica se u mirno doba pripremila za odbranu luke Cingtau u koloniji Kiaučuo, koja joj je bila potrebna kao oslonac za krstarički rat.²³⁵

Luka je bila prema moru solidno utvrđena, a na kopnenoj strani postojali su samo pojedini objekti koje je u slučaju rata trebalo povezati. Pored obalskih baterija, odbranu su sačinjavali manji odredi, 2 zastarele topovnjače i austrougarska mala krstarica „Kaiserin Elizabeth“, ukupne jačine oko 5000 ljudi. Oblast Kiaučuo bila je vrlo pogodna za penetraciju u Kinu. Bila je povezana železnicom sa rudnicima uglja koji su se nalazili u blizini, a građena je i druga pruga do rudnika gvožđa koji je takođe bio blizu. Nemci su ovde nameravali da razviju industriju gvožđa. Cingtau je predstavljao vrlo dobru luku koja se nije, kao japanski Port Artur, nikada zamrzavala.

Japan je hteo da prisvoji Cingtau i 15.VIII je u Tokiju predao nemačkom poslaniku ultimatum da Nemci evakušu Kiaučou. Kada ovi nisu odgovorili, objavili su im 24.VIII rat i 4 dana docnije blokirali Kiaučou s mora. Početkom septembra iskrcali su oko 40 000 vojnika i težu artiljeriju na severnu obalu Šantunga ne obazirući se na proteste Kine zbog povrede neutralnosti. Od 17.IX do 8.XI vodila se neravna borba na suvu i moru, u kojoj su Japanci angažovali, navodno, oko 60 000 ljudi.²³⁶

Nemački deo na ostrvu Nova Gvineja sa Bizmarkovim i Samoa ostrvljem okupirale su japanske trupe bez borbe odmah po objavi rata, dok su australijsko-novoze-

²³⁵ Čim se uverio da će Japan stupiti u rat, admiral Špe je odlučio da eskadra bazira u neutralnim lukama i na moru.

²³⁶ Švarte—IV—358. Događaje u svim kolonijama osim onih u Nemačkoj Istočnoj Africi prikazaćemo odmah ovde u celini, bez obzira kad su akcije prestale.

landske trupe okupirale Karolinska, Marijanska i Maršalska ostrva.²³⁷

U Africi su Nemci imali 4 kolonije: Togo, Kamerun i Nemačku Jugozapadnu Afriku na zapadnoj obali i Nemačku Istočnu Afriku na istočnoj obali Afrike. Ove poslednje su predstavljale stubove nemačke kolonijalne politike u Africi. Između njih su se nalazile ogromne kolonije Belgije i Portugalije — Kongo i Angola. Nemci su nameravali da ih u pogodnom momentu prigrabe. Tako bi stvorili veliku nemačku „srednju Afriku“ sa velikim ekonomskim i vojno-strategijskim mogućnostima. U savezu sa Turskom i islamskim narodima²³⁸ postigla bi se preko Egipta i Sudana veza sa „imperijom u Mesopotamiji“ i dalje sa „srednjom Evropom“, centrom nemačke imperije. Međutim, odbrana ovih kolonija od Engleske i Francuske bila je teška, jer za to Nemačka nije imala sredstava. Ipak se nadala da će operacije u Evropi sprečiti Engleze i Francuze da u Africi angažuju veće snage. Računala je donekle da će postojeći ugovori, tzv. Kongoakti, usloviti da ova oblast ostane neutralna, jer je trebalo tobože izbegavati uvlačenje u borbu crnih protiv belih trupa.

U *Togou* Nemci nisu predvideli nikakve mere za odbranu, niti su imali ma kakve posade. Već u avgustu 1914. god. okupirali su ga Francuzi i Englezi bez borbe. U *Kamerunu* je postojala u miru stalna posada od nekih 150 belih i 1600 domorodačkih vojnika sa desetak topova, koja se po izvršenoj mobilizaciji udvostručila. Napadnuti sa svih strana od oko triput jačih engleskih, francuskih i belgijskih pretežno domorodačkih snaga, Nemci su zahvaljujući ogromnoj prostornosti (mnogo većoj od cele Nemačke) uspešno vodili gerilski rat sve do februara 1917. god. kada su uspeli pre nego što su ih okružili da se prebace na neutralnu špansku teritoriju.

Nemačka Jugozapadna Afrika bila je već od 1884. god. u nemačkom posedu. Zauzimala je prostor od 1 ½ veličine Nemačke, sa svega oko 15 000 belih naseljenika i malobrojnih crnačkih plemena, pošto su ih Nemci u pobunama, naročito 1914, masovno

²³⁷ Naglo približavanje Japana Australiji nelagodno se osetilo, a kako je drugi svetski rat pokazao, imalo je osnova.

²³⁸ U fetvi o proglašenju svetog rata uneto je da svako islamsko dete treba da zna Vilhelmove reči „ja sam prijatelj 300 miliona muslimana“.

uništavali (buna Hererosa). Zemlja je bila neplodna, delom planinska, delom pustinjnska i snabdevanje vodom bio je najteži problem.

Za odbranu su Nemci održavali u mirno doba posadu od nekih 2000 vojnika, čiji se broj mobilizacijom nemačkih naseljenika utrostručio. Na saradnju urođenika, većinom zadojenih mržnjom, nije se moglo računati. Kolonija je bila opkoljena sa kopna teritorijom Južnoafričke Unije i portugalskom kolonijom Angola, a obalu su držali Englezi, držeći luku Valfišbaj. Nemci su se nadali da će izazivanjem pobuna na engleskoj teritoriji kod domorodaca i Bura olakšati svoju odbranu, do čega nije došlo, jer su Englezi u početku tamo držali oko 10 000 vojnika, koje su uskoro zamenile južnoafričke trupe pod komandom nekadašnjeg burskog generala Bote. Bota je pripremio solidno trupe (sa etapnim oko 60 000 ljudi) za metodičan napad, koji je preduzeo tek u proleće 1915. god. s mora i s juga preko r. Oranje. Već početkom maja 1915. zauzeo je bez većih gubitaka glavni grad Vindhuk, a potom brzo ovladao teritorijom i 9.VII primorao celu posadu na kapitulaciju (oko 4500 vojnika sa 40 topova).

Nemačka Istočna Afrika. Borbe u Kamerunu i Nemačkoj Zapadnoj Africi, iako su duže trajale (11 odnosno 18 meseci) i zahtevale od saveznika mnogo veće snage no što su bile nemačke posade, imale su ipak samo lokalni, prolazni značaj. Naprotiv, u Nemačkoj Istočnoj Africi vođene su od početka do kraja rata stalne akcije koje su prisilile Englesku, pa i Belgiju i Portugaliju, da za ovo ratište odvoje značajne snage i ulože velika materijalna sredstva.²³⁹ Nemačka je osećala svoju nemoć da podrži posade, i održa ovu najvažniju koloniju. Verovatno je i zbog toga nemačka Vrhovna komanda vršila pritisak na Tursku za preduzimanje ofanzive preko Sueckog kanala u Egipat. Nemci su u ovim borbama koristili prvenstveno domoroce, mesna sredstva i svakojake improvizacije. To je ukazalo na nove mogućnosti oslobodi-

---

²³⁹ Prema Mc. Ente—566 — engleske trupe upotrebljene u jesen 1918. god. u operacijama u Nemačkoj Istočnoj Africi brojale su oko 130 000 vojnika. Prema Schwarte—IV—392 u vremenu najvećeg naprezanja svi saveznici su angažovali oko ½ miliona ljudi (u borbi i pozadini), a samo Englezi preko 12 000 kamiona i 150 000 konja na ovom ratištu.

lačkih ratova. Ovaj rat je dokazao veliki ekonomski, politički i vojno-strategijski značaj ovog ratišta.²⁴⁰ Zbog toga će se događaji u ovoj koloniji nešto detaljnije izložiti.

Nemci su je zauzeli 1889. god. Bila je 1½ puta veća od Nemačke i brojala je oko 4000 Nemaca i 7 miliona domorodaca, pretežno iz plemena Bantu. Zemljište je podnožno za razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije, naročito u podnožju Kilimandžara i pribrežju graničnih jezera i donjeg toka Rovume. Naseljavanje, razvoj poljoprivrede, saobraćaja i trgovine vršeni su planski. Izgrađene su železničke pruge: Tanga—Moši i Dar es Salam—Tabora—Kigoma.

Suprotno surovom postupku sa domorocima u Kamerunu i Nemačkoj Zapadnoj Africi, ovde se težilo da se oni blažim postupkom pridobiju i iskoriste. Naročito se cenila njihova jaka fizička konstitucija, veća otpornost na tropske klimatske nezgode i bolesti, skromnost u ishrani, dobroćudnost, poslušnost i sl.

Posle temeljne vojničke obuke na njih je prenet, uglavnom, služba bezbednosti. Nemci su zadržali samo oficirske i podoficirske položaje. Islužnici su zamenjivani regrutima, pa se raspolagalo dopunskim ljudstvom. Strategijsko-geografska situacija ove kolonije bila je vrlo teška. Na severu se graničila engleskom Ugandom i Britanskom Istočnom Afrikom, na jugu engleskom Rodezijom, Njasom i portugalskim Mozambikom, a na zapadu Belgijskim Kongom. Neposredno ispred njene obale Englezi su držali ostrvo Zanzibar.²⁴¹

U Britanskoj Istočnoj Africi nalazio se samo jedan bataljon i policija oko 2000 ljudi. Indijske trupe nisu još bile prispele. To je omogućilo da Nemci od početka rata 1914. do januara 1916. god. napadaju, a Englezi da

²⁴⁰ Englezi su u toku i posle drugog svetskog rata prišli izgradnji velikih ekonomskih i vojnih baza u Keniji i Tanganjiki (nekadanja Britanska Istočna Afrika, Uganda, Nemačka Istočna Afrika), a Belgijanci u Kongu.

²⁴¹ Ova nemačka kolonija bila je trn u oku Englezima. Prekidala im je kontinuitet poseda i izgradnju neprekidne železničke pruge. Posed ma i malog dela obale na Indijskom okeanu od strane Nemačke bio je za Engleze nepodnošljiv.

se brane. No, ni Nemci nisu izvršili nikakve znatnije pripreme u mirno doba kada su imali 15 domorodačkih („Askari“) četa (ukupno 2000 Nemaca i 2500 domorodaca) za vojničke i još toliko za policijske svrhe. Za rat im je stajalo na raspolaganju oko 2300 Nemaca i ogroman broj domorodaca-dobrovoljaca koji se, zbog pomanjkanja pušaka, nisu mogli odmah mobilisati. Ipak se do kraja 1914. god. brojno stanje popelo na 3500 Nemaca i 12 000 Askarija, 75 mitraljeza i 21 top. Za komandanta je u maju 1914. godine određen potpukovnik, docniji gen. von Letov-Vorbek.²⁴² Da ne bi dao Englezima povoda da odstupe od odredaba Kongo-akata Letov nije vršio nikakve pripreme. Tek kada su 8.VIII engleske 2 krstarice bombardovale Dar es Salam, užurbano je prikupio razbacane čete na severnu granicu s namerom da prenese rat u Britansku Istočnu Afriku i Ugandu i onemogućí upotrebu železničke pruge Mombasa—jezero Viktorija. U septembru je uputio 4 kolone preko granice: jednom je zauzeo Tavetu, vrlo važno mesto za snabdevanje vodom, dve su prodrle s obe strane jezera Viktorija na sever, dok mu je nastupanje ka Mombasi sprečeno. Jedinice nisu stigle do železničke pruge pa se zadovoljio počesnim upadima prema njoj. Mala nemačka krstarica „Königsberg“, sklonila se u Dar es Salam i 20.IX potopila kod Zanzibara veću englesku krstaricu „Pegasus“ i učestvovala u borbama na kopnu, ali su je početkom 1915. god. engleski brodovi uništili.

---

²⁴² Učestvovao je u englesko-burskom ratu i u ekspediciji u Kini. U Nemačkoj se smatrao kao jedan od najvećih heroja prvog svetskog rata.